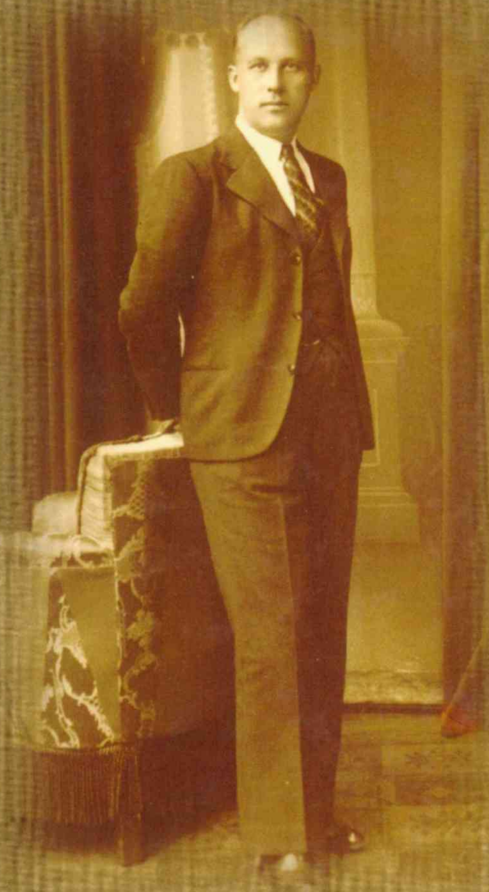

PRANAS DIELININKAITIS

LA LIBERTÉ SCOLAIRE ET L'ETAT

MOKYKLOS LAISVĖ IR VALSTYBĖ

PRANAS DIELININKAITIS
Docteur ès Lettres de l'Université de Paris
Diplômé en Sociologie de l'Université de Kaunas

LA LIBERTÉ SCOLAIRE ET L'ÉTAT

Régimes soviétique, français, belge et hollandais

Vers une solution synthétique

PARIS
LIBRAIRIE FÉLIX ALCAN
108, BOULEVARD SAINT-GERMAIN, 108

1933

Pranas Dielininkaitis

LA LIBERTÉ SCOLAIRE ET L 'ÉTAT

MOKYKLOS LAISVĖ IR VALSTYBĖ

Sovietų, prancūzų, belgų ir olandų mokyklų sistemos sintetinio sprendimo paieškos

---

Iš prancūzų kalbos vertė
Dainora Jakaitytė

2000

Rengiant knygą konsultavo
Prano Dielininkaičio dukra
Donata Linčiuvienė

Knygos leidybą rėmė:

Prancūzijos Užsienio reikalų ministerija,
Prancūzijos ambasada Lietuvoje, Prancūzų kultūros centras
(Oskaro Milašiaus programa knygų leidybai remti)

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme de Participation à la Publication "Oscar Milosz", bénéficie du soutien du Ministère français des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en Lituanie et du Centre Culturel français de Vilnius

Lietuvos Kultūros ministerija.
Ministras Arūnas Bėkšta

Šiaulių miesto savivaldybė.
Merė Vida Stasiūnaitė

Šakių rajono savivaldybė.
Meras Juozas Puodžiukaitis,
Kultūros skyriaus vedėja
Augenija Kasparevičienė

Lietuvos kultūros fondo Šiaulių krašto taryba.
Pirmininkas Hubertas Smilgys

UDK- 342.37 / Di-121

ISBN 9986-899-69-9

Ištisus amžius šeimos ir bendruomenės rūpinosi privačiu nevalstybiniu mokymu, padedant Bažnyčiai, religinėms ir tautinėms bendruomenėms bei privačioms mokyklų asociacijoms. Konfliktas dėl mokymo kilo tuomet, kai šios socialinės institucijos ir jų mokymo įstaigos susidūrė su valstybe - mokymo organizatore.

DR. PRANO DIELININKAIČIO BIOGRAFIJA

Pranas Dielininkaitis gimė 1902 m. gegužės 5 d. Juškuose, Žaliosios valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. Jo vaikystė ir paauglystė prabėgo Naumiestyje (dabar Kudirkos Naumiestis). Čia jis mokėsi dviklasėje mokykloje, vėliau - progimnazijoje. Mokytojavo Skirkiškės ir Višakio Rūdos pradžios mokykloje. 1924 m. baigęs Marijampolės mokytojų seminariją, studijavo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete sociologiją, psichologiją ir Naujųjų amžių istoriją. Dar būdamas studentas, mokytojavo "Pavasario" suaugusiųjų gimnazijoje Kaune, Tauragės mokytojų seminarijoje. 1928 m. baigė Kauno universitetą ir tęsė studijas Sorbonoje, kur 1933 m. apgynė disertaciją "Valstybė ir auklėjimas" (L'Etat et l'éducation), tais pačiais metais išleistą Paryžiuje kitu pavadinimu "La liberté scolaire et l'état" (Mokyklos laisvė ir valstybė).

Grįžęs į Lietuvą, dėstė Vytauto Didžiojo universitete sociologiją, ekonominių doktrinų istoriją, valstybės teoriją bei kitas disciplinas. Ir studijuodamas, ir tapęs dėstytoju, dalyvavo ateitininkų veikloje. 1933-1935 m. buvo studentų ateitininkų federacijos centro valdybos pirmininkas. 1935 m. atstovavo Lietuvos studentams tarptautinių studentijos organizacijų ir *Pax Romana* kongresuose.

P. Dielininkaitis buvo ir sociologas praktikas. Rūpinosi darbininkų socialine padėtimi. 1934 m. kartu su P. Dovydaičiu įkūrė krikščionių darbininkų sąjungą, jai vadovavo. Tuo metu įtakingame dienraštyje "XX amžius", prie kurio įsteigimo 1936 m. pats buvo prisidėjęs, redagavo darbininkų reikalams skirtą skiltį "Darbas ir duona". Savo straipsnius čia pasirašinėjo slapyvardžiu *Hispanus*. Važinėjo į tarptautinio darbo biuro suvažiavimus kaip ekspertas.

P.Dielininkaitis – vienas iš katalikiškos pakraipos intelektualų sąjūdžio organizatorių ir vienas iš šio sąjūdžio 1936 m. paskelbtos deklaracijos "Į organiškosios valstybės kūrybą" autorių. Aktyviai dalyvavo opozicinėje demokratines jėgas būrusio "Bendro žygio" veikloje. 1938 m. parengė ir paskelbė programinį dokumentą "Lietuvos ateities santvarkos

pagrindai (dėl kurių sutaria visuomenės grupės)". Už tai tautininkų valdžios buvo nubaustas ir kuriam laikui ištremtas iš Kauno (į gimtinę – Juškus).

Daug rašė prieškario spaudoje, 1939 m. vadovavo Lietuvos žurnalistų kelionei po Lenkiją. Artėjant 1940-ųjų įvykiams, rengė darbininkų mitingus prieš bolševikus.

1940 m. liepos 11–12 naktį drauge su daugybe Lietuvos inteligentų buvo suimtas ir kalinamas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, vėliau IX forte. Turėjo būti aštuoneriems metams ištremtas į Vladivostoko kalėjimą, bet, prasidėjus sukilimui, 1941 m. birželio pabaigoje su kitais kaliniais išsiveržė į laisvę. Tuojau pat pasinėrė į politinę veiklą. Padėjo formuoti Laikinąją vyriausybę, trumpai ėjo darbo ministro pareigas. Vėl dėstė universitete, buvo sociologijos ir žurnalistikos katedros vedėjas. 1942 m. balandžio 6 d. mirė Šiauliuose, čia ir palaidotas. 1972 m. jo palaikai iš senųjų Šiaulių kapinių perkelti į Donelaičio g. kapines.

SUDARYTOJOS ŽODIS

Šios knygos kelias - ilgas ir sudėtingas. Ilgas, nes knyga pasirodo praėjus beveik 70 metų po jos parašymo. Sudėtingas, nes gerai žinoma Europos sociologijos bei pedagogikos specialistų, ji iki šiol buvo sunkiai prieinama lietuvių skaitytojui (Lietuvos mokslinėse bibliotekose esama vos kelių šio veikalo egzempliorių prancūzų kalba). Ir čia jaučiame Istorijos ranką: Pranas Dielininkaitis, vienas žymiausių tarpukario Lietuvos sociologų, pirmasis lietuvis, dar 1933 metais apgynęs daktaro disertaciją Sorbonos universitete, iki šiol nesulaukė deramo dėmesio tėvynėje.

Galima rasti ne vieną priežastį, kodėl taip atsitiko. Vienas iš atsakymų galėtų būti toks: Prano Dielininkaičio mokslo kryptis ir idėjos buvo neparankios. 1930 metais išvykęs į Paryžių rengti disertacijos, grįžęs į Lietuvą su daktaro diplomu Vytauto Didžiojo universitete jis neberado sociologijos katedros. Kaip teigia Jonas Grinius, "tuometinis autoritetinis režimas visuomeninio gyvenimo laisvę buvo gerokai suvaržęs, o sociologiją dėstyti universitete palankių sąlygų taip pat nebuvo". Matyt, ir valstybės bei mokyklos santykiai, analizuojami P. Dielininkaičio disertacijoje "L' Etat et l'éducation", nesulaukė deramo dėmesio, nors, pertvarkant Lietuvos mokyklų sistemą, jie turėjo būti aktualūs. Tarpukario Lietuvos valdžia nepalankiai žiūrėjo į P. Dielininkaičio visuomeninę veiklą. P. Dielininkaitis buvo vienas iš ateitininkų bei Krikščionių darbininkų sąjungos vadovų. Jaunoji, jau nepriklausomybės metais subrendusi inteligentų karta siūlė kitus valstybės valdymo būdus. Tautininkams jų pačių nekontroliuojamų organizacijų veikla bei naujosios idėjos nepatiko. Mokslinius tyrinėjimus bei visuomenines pažiūras P. Dielininkaitis skelbė "Naujojoje Romuvoje", "Lietuvos mokykloje", "Židinyje", Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbuose ("Korporatyvinė santvarka organinėje valstybėje", 1936; "Organinė valstybė", 1937; "Valstybė, auklėjimas ir laisvė", 1937; "Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina", 1937; "Pastarųjų metų bandymai socialinį klausimą sušvelninti", 1938).

Demokratinės P. Dielininkaičio nuostatos bei katalikiška orientacija buvo visuomenei žinomi dalykai. Todėl, sovietams okupavus Lietuvą, P. Dielininkaitis tuoj pat (1940 metų liepos 11–12 naktį) buvo suimtas, kaip rašoma byloje, "už antirevoliucinę veiklą" ir turėjo būti išvežtas 8 metams priverčiamųjų darbų. Į Vladivostoko

kalėjimą jis nepateko atsitiktinai: iki karo nesuspėta išvežti. Vos ištrūkęs iš kalėjimo Kauno IX forte, P. Dielininkaitis įsitraukė į Laikinosios Lietuvos vyriausybės veiklą, iš pradžių buvo paskirtas žurnalo "Į laisvę" redaktoriumi, o vėliau - darbo ministru. Nuo 1941 metų rudens jis buvo universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros vedėju. Deja, intensyvus akademinis darbas truko vos keletą mėnesių. 1942 metų pavasarį vyko Velykų atostogų pas šeimą į Šiaulius, jau apsikrėtęs šiltine, ir balandžio 6 dieną mirė, nesulaukęs keturiasdešimtojo gimtadienio...

Šis leidinys - bandymas grąžinti skolą vienam žymiausių Lietuvos sociologijos ir lyginamosios pedagogikos specialistų. Didžiąją leidinio dalį sudaro pirmą kartą lietuvių kalba publikuojama P. Dielininkaičio monografija "Mokyklos laisvė ir valstybė" (iš prancūzų kalbos vertė Dainora Jakaitytė). Pateikiami ir vertimo komentarai, kuriuose aiškinama kai kurių sąvokų vartosena ir kiti dalykai. Vietoj įvado čia spausdinama dr. Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio studija "Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe". Ji turėtų padėti ne tik geriau suvokti P. Dielininkaičio asmenybę, bet ir ganėtinai komplikuotas tarpukario Lietuvos visuomeninio gyvenimo sąlygas. Skaitytojų dėmesį turėtų patraukti nemažas pluoštas fotografijų, kurias išsaugojo P. Dielininkaičio žmona gyd. Michalina Dielininkaitienė (1912–1996). Tai dokumentų faksimilės, nuotraukos, atskleidžiančios P. Dielininkaičio - gabaus, talentingo mokslininko, aktyvaus visuomenininko ir puikaus šeimos žmogaus - gyvenimą.

Knygoje P. Dielininkaitis monografiškai analizuoja Prancūzijos, Belgijos, Olandijos bei Sovietų Sąjungos švietimo reformų raidą iki 1930 metų. Fragmentiškai apžvelgiama Kanados, Anglijos, JAV ir Vokietijos mokyklų istorija. Pagrindinis tyrinėjimo objektas - valstybinio ir privataus, neutralaus ir konfesinio mokymo santykis, valstybės pagalba įvairių tipų mokykloms. Autorius remiasi plačia faktografine medžiaga: įvairių partijų programomis, parlamentų posėdžių medžiaga, publikacijomis spaudoje.

P. Dielininkaičio samprotavimai ir dabar nepaseno. Jo istoriniai pastebėjimai turėtų būti svarbūs ne tik lyginamosios pedagogikos ar sociologijos specialistams, bet visiems tiems, kurių praktinė veikla susijusi su valstybės valdymu, ypač - švietimo organizavimu.

Giedrė Čepaitienė

PRANAS DIELININKAITIS VISUOMENINIAME DARBE*

Juozas Ambrazevičius

Tebestovi gyvo dr. Dielininkaičio vaizdas prieš akis *per arti*. Tebeveikia, jo netekus, sentimentas *per stipriai*, kad galėtum su visu akademiniu šaltumu ir iš perspektyvos įvertinti jo veiklą lietuvių visuomenėje ir moksle.

Tačiau vertinti *reikia*. Organiškai tautai ne vis tiek, ko netekta ir kas laimėta. Kuo labiau organizmo nariai jaučia ryšį su visuma ir visuma su nariais, kuo labiau reaguoja į savo narių nelaimes ir džiaugsmus, tuo tobulesnis yra organizmas. Ir visuomenė, parodydama ryšį su savo veikėjais, menininkais, intelektualais, pasirodo pati esanti sąmoningesnė, vieningesnė, vertesnė savarankiško gyvenimo.

Vertinti dr. Dielininkaičio veiklą reikia *dabar* ir dėl to, kad jis buvo visuomenininkas, o visuomenininko likimas kitoks nei rašytojo, mokslininko ar paskesniais laikais net dainininko. Jie miršta, bet palieka pastovus, objektyvuotas jų kūrybos produktas. Visuomenininkas praktikas dažniausiai nepalieka *pastovaus* savo kūrybos vaisiaus. Jis kuria visuomenę, jis stengiasi ją performuoti. Jis visas į ją įsilieja, bet šitas jo kūrybos objektas yra nepastovus; jis gali greičiau suirti nekaip jautriausiais dažais pieštas paveikslas. Kol visuomenė nėra spėjus pasikeisti, ir tenka vertinti visuomenininko kūrybą pagal tai, kiek toji visuomenė yra susiformavusi, visuomenininko veikiama tiesiogiai ar pagal jo idealus.

---

* Tai Juozo Ambrazevičiaus kalba, pasakyta minėjime, kurią doc. dr. Prano Dielininkaičio garbei surengė VDU Filosofijos fakultetas (1942 04 26). Pranešimo tekstas, matyt, be autoriaus parašo, pateko į "Tremties" archyvą. Vėliau buvo išspausdintas "Naujajame židinyje" (1996, Nr. 3), bet jo autorystė priskirta P. Dielininkaičio globėjui prof. Pranui Kuraičiui.
Klaida paaiškėjo, kai tarp P. Dielininkaičio žmonos išsaugotų dokumentų buvo aptiktas šios kalbos mašinraštis su Juozo Ambrazevičiaus parašu.
Taigi tekstas perspausdinamas iš šio archyvinio mašinraščio, – autentiškumą dar patvirtina Filosofijos fakulteto tuometinio dekano Zenono Ivinskio įžangos žodis, kuriame pristatomi kalbėtojai ("Apie velionies darbą sociologijos srityje ir apie praktinį jo šitos rūšies veikimą auditoriją supažindins Filosofijos fakulteto dėstytojai prof. Juozas Ambrazevičius ir doc. dr. Antanas Maceina). – D.Linčiuvienės past.
Teksto kalba, išskyrus vieną kitą korektūros ar skyrybos klaidą, netaisyta.

Tai yra visuomenininko paminklas.

Dr. Dielininkaitis tokį paminklą sau yra pasistatydinęs. Jis yra palikęs aiškių pėdsakų lietuvių visuomenės formacijoje. Iš jos istorijos Dielininkaičio vardas jau negalės būti išbrauktas, nors mirė tik keturiasdešimt metų teturėdamas. Jis sutapo su vienu iš labai svarbių lietuviškos visuomenės raidos tarpsnių, kuris nebuvo atneštas iš svetur, kuris buvo labiausiai išplaukęs iš lietuvių tautos interesų ir kuriame Dielininkaitis buvo vienas iš svarbiausių to visuomeninio tarpsnio kūrėjų.

Šito tarpsnio esminiai bruožai ir Dielininkaičio veikimo kryptis suprantama tik atsižvelgiant į visuomeninio veikimo tradicijas, kurias jis rado prieš save.

Lietuvių visuomenei formuotis lemiamąjį vaidmenį turėjo *religinis* pradas. Pačioje lietuvių visuomenės organizavimosi pradžioje, "Auszros", "Varpo", "Apžvalgos" laikais, religija buvo tas pakelės akmuo, ties kuriuo šviesuomenė persiskyrė ir pasuko katras sau. Socialinės ir politinės programos iš esmės ne tiek skyrė tas visuomenines grupes kaip religija. Nors kairiosios visuomenės buvo socialdemokratai, demokratai, valstiečių sąjungos žmonės, bet praktiškai buvo dešinieji–kairieji, katalikai–"socialistai", tos pagrindinės dvejopos grupės, kurios viena nuo antros skyrėsi religija. Vieni religiją laikė atgyvenusiu dalyku, ir dėl to religijos reikšmę pabrėžiantieji žmonės jiems atrodė atsilikėliai, o pastariesiems taikomas klerikalo vardas buvo sykiu tamsumo ir pažangos priešo sinonimas. Antri religijos nepripažįstančius ar jos nepraktikuojančius laikė dažnai bedieviais; šis vardas buvo sykiu ir nedoro žmogaus sinonimas. Tokiu būdu vieni kitus stengėsi degraduoti į menkesnės, pasakytum, rūšies žmones ir kėlė tarpusavio neapykantą ir kovą, vienas nuo kito vis labiau toldami.

Tačiau šitoje kovoje buvo pastebimas bangavimas: tai didesnis visuomeninių grupių *išsiskyrimas*, tai vėl vienos su kita *suartėjimas*. Su "Auszra" įvykęs skilimas buvo stengiamasi užtaisyti, išlyginti per visų bendrą laikraštį "Szwiesa", bet skilimas dar labiau prasiveržė su "Varpu" ir "Apžvalga". Abeji jautėsi tokie dideli vienas kito priešai, kad tarpusavio kovai nevengė net denunciacijos ar bent tuo vieni antrus kaltino. Vis gilėjančios prarajos negalėjo pakelti "Tėvynės sargas" ir puolėsi jungti tai, kas buvo suskilę, artinti net oportunistiškai vienus su kitais, kaip paskesniu žodžiu pasakytume - *konsoliduoti.* Tos konsolidacijos pastangos bus pakartotos paskui su pirmuoju dienraščiu "Vilniaus žinios". Kai "Vilniaus žinios" visai

sukairėjo ir dešinysis sparnas to dienraščio atžvilgiu nusistatė skeptiškai, buvo mėginama bent būsimuosius tautininkus ir krikščionis demokratus konsoliduoti "Viltyje". Tačiau ilgainiui bendras darbas vis iširdavo ir visuomeninės grupės ne tik nutoldavo viena nuo kitos, bet vėl pereidavo į atvirą ir aitrią tarpusavio kovą. Be jos neapsiėjo nei grupės, pabėgusios į Rusiją Didžiojo karo metu; neapsiėjo nei pasilikusieji Lietuvoje. Tačiau sudarant bendrąjį politinį organą - Lietuvos Tarybą, buvo parodyta didelio solidarumo, kai kuriems į Tarybą išrinktiems atstovams atsisakant mandatų ir perleidžiant juos kairiosioms grupėms, kad tik visi būtų atstovaujami.

Aktyvus visuomeninis politinis veikimas galėjo pasireikšti tik atgavus nepriklausomybę. Iš Rusijos sugrįžo pabėgėlių visuomenininkų grupių atstovai, išryškinę tuos savo individualybės bruožus, kuriais vieni nuo kitų skyrėsi. Kurdami nepriklausomybę, jie trumpam pajėgė išlaikyti jungiantįjį pradą, bet tik trumpam laikui. Ilgainiui vėl persvėrė *skiriantysis.* Abudu pagrindiniai dienraščiai vienas antram buvo labai agresyvūs. Tarpusavio agresyvumas tiek sustiprėjo, kad 1926 m. tuo puolė naudotis trečiasis - visų lietuviškų srovių priešas - komunizmas. Gelbėdamasi nuo galimos anarchijos, dalis visuomenės puolė į antrą kraštutinumą, ir tauta pasijuto atsidūrusi diktatūriniame režime.

Šitame režime, trukusiame keturiolika metų, politinio veikimo laisvės nebuvo. Pagrindinės visuomenės grupės faktiškai nedingo, nors oficialiai jos buvo likviduotos. Tačiau pasikeitė tarpusavio santykiai, nes keitėsi mintys ir vienoj, ir antroj grupėj. Ėmė reikštis konsolidacijos *pasiilgimas.* Ėmė reikštis konsolidacijos kryptim ir konkretūs žygiai.

Baigėsi ar bent retėjo senoji veikėjų karta, susiformavusi Rusijoje ir paveikta rusiško gyvenimo, labai nepalankaus religijai. Dar likę tos kartos mohikanai, gyvenimo patirties pamokyti, kitaip ėmė vertinti *religijos rolę* žmogaus ir tautos gyvenime. Vietoj karingosios nuotaikos religijos atžvilgiu bent iš tolo jau vaidenos naujas idealas – *tolerancija.*

Baigėsi ir įtaka katalikų senesniosios kartos, kuri buvo agresyviai nusistačius nekrikščioniškos ideologijos atžvilgiu. Į gyvenimą žengė jaunesnioji karta, kad ir mokslus pradėjusi Rusuos, bet baigusi savo dvasinį subrendimą jau Vakarų Europoj. Paskui ją ėjo dar jaunesnė karta, jau grynai lietuviškos mokyklos auklėta. Ir su ketvirtuoju dešimtmečiu pasikartojo tas pats reiškinys kaip "Tėvynės sargo" laikais – imta visuotinai pasigesti visuomenę ir atskiras grupes jungiančiojo prado.

Anksčiausiai tas vienybės, ne primestos, bet iš vidaus išplaukusios vienybės, troškimas pasireiškė pačių aukštųjų intelektualų tarpe. Būdingas tos naujos dvasios ženklas - senasis "Draugijos" žurnalas - sustojo, o jo vietoj pasirodė "Židinys" (1924) su nauja taktika. Stovėdamas ant krikščioniškos ideologijos pagrindų, naujasis žurnalas respektavo ir kitas ideologijas, sėkmingai mėgindamas jungti kuo plačiausius šviesuomenės sluoksnius.

Dar toliau konsolidacine kryptimi nuėjo savaitinė "Naujoji Romuva", o jau tikru visuomeniniu ir politiniu sąjūdžiu konsolidacijos idėją skelbė dienraštis "XX amžius", pakeisdamas "Rytą" (1936). Vienijimosi pradas čia mėginta kuo plačiausiai pritaikyti. Dienraštis ne tik telkė įvairių ideologijų bendradarbius, kad tik jie būtų lietuviškos minties. Jis patikrino ir savo ideologijos, o ypačiai taktikos pagrindus. Tada susikūrė net specialūs terminai - *siauroji ir plačioji* (arba pilnutinė) katalikybė. Pastarosios skelbėjai stengėsi kitos ideologijos atžvilgiu laikytis tolerantiškai. Juos matė tokius pat *lietuvius*, tik kitaip galvojančius. Santykiuose su jais stengėsi išryškinti ne tai, kas juos skiria, bet kas jungia. Veikti stengėsi ne priekaištais ar neapykanta, bet pačiu savo gyvenimu, vidiniu savo asmenybės spinduliavimu, įkvėptu ir palaikomu religijos. Ieškodami ne kataliko, ne socialisto, ne nacionalisto, bet pirmiausia *gero žmogaus, lietuvio*, šito sąjūdžio kūrėjai visuomeniniame gyvenime buvo metę šūkį: *"Meilę visų lietuvių visiems lietuviams"*. Tai aukščiausio laipsnio lietuviškos visuomenės konsolidacija ir solidarumas!

Kaip kitados "Apžvalgai" nepatiko "Tėvynės sargo" konsolidacinė kryptis, taip ir šiuo metu vadinamasis amžininkų jungiamasis sąjūdis nepatiko kai kuriems senosios kartos atstovams. Kaltindami sąjūdį katalikybės išdavimu, jie atgaivino "Draugijos" žurnalą. Buvo ir iš kitos grupės žmonių, kurie netikėjo šito sąjūdžio nuoširdumu. Tačiau tiek vienos, tiek antros krypties žmonės, kurie matė evoliucijos reikalą, amžininkams pritarė, ir gausus skaitančiosios visuomenės pasinešimas ir pritarimas jų keliamoms reformoms buvo ženklas, ko visuomenės daugiausia pasigendama.

Tai buvo naujos kartos ir naujos dvasios sąjūdis, kuris paliko gilių pėdsakų visuomenės psichologijoje, iki buvo suardytas bolševikų invazijos. Jame vienas iš svarbiausių, jei ne pats svarbiausias, buvo dr. Pranas Dielininkaitis.

Tuo metu, kai visuomeniniame gyvenime reiškėsi *skiriančiojo* prado persvara, Dielininkaitis tik mokėsi, studijavo, ruošėsi

gyvenimui. Bet ir studijuodamas jisai jau vadovavo - jį matome jaunimo priešakyje, pirmininkaujant iš pradžių moksleiviams ateitininkams, paskui studentams ateitininkams. Vakarų Europoje keletą metų tęsusios socialinių mokslų studijos, kurias baigė 1933 m., suformavo jo visuomeninę ideologiją ir taktiką. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1933 m. jis ėmėsi visuomeninių dalykų *mokslo ir meno*, būtent Lietuvos universitete dėstydamas sociologiją bei kitus mokslus ir pasinerdamas į praktinį visuomeninį darbą.

Pradėjo nuo jaunimo. 1933-1935 m. jis Studentų Ateitininkų Sąjungos pirmininkas. Tačiau tik pradėjęs jaunimui vadovauti pajuto kitą labai apleistą dirvą - darbininkus. Jų profesiniais ir moraliniais reikalais maža kas rūpinosi, nors buvo tam reikalui dvi politinės grupės ir valdžios sukurti Darbo Rūmai. Senosios politinės darbininkų organizacijos - Darbo Federacija ir Socialdemokratų partija - jau turėjo tik mohikanus. Iš abiejų įtakos darbininkai jau slydo. Juos gaudė į savo orbitą slaptieji *komunistų* lizdai. Apie juos žinojo ne tik saugumas. Jų veikimas prasiverždavo viešumon ne tik gegužės pirmąją dieną, bet ir kai kuriose laidotuvėse. Valdžios įstaigos ėmėsi tik policinių priemonių. Bet nebuvo nieko daroma socialiniu atžvilgiu, kad komunizmas neturėtų dirvos darbininkuose. J. Daulius aliarmavo apie komunizmo pavojų atskira knyga. Dr. Dielininkaitis ir prof. Dovydaitis ryžosi tada eiti į darbininkus. 1934 m. juodu sukūrė Krikščionių Darbininkų Sąjungą vietoj buvusios Darbo Federacijos. Dovydaitis buvo tos Sąjungos pirmininkas, Dielininkaitis - vicepirmininkas. Dielininkaitis ėmėsi "XX amžiuje" redaguoti darbininkų reikalų skyrių "Darbas ir duona". Pats "XX amžiaus" darbininkų skyriaus vardas "Darbas ir duona" cenzūros nenorėta praleisti kaip bolševikinio pobūdžio, kurstąs darbininkus.

Komunistinė agitacija ugdė darbininkų griaunamąją dvasią - prieš darbdavius, kapitalistus, kuriuos nugriovus viskas pereis į darbininkų rankas. Šitokie šūkiai galėjo vilioti darbininkus, kurie iš tiesų buvo skriaudžiami greitai buržuazėjančios Lietuvos ir kurių socialiniai klausimai nebuvo susilaukę ne tik išsprendimo valstybiniu plotu, bet net nebuvo parodyta tam išsprendimui būtinos iniciatyvos. Masėje laimi ne pusiausvyra, išminties padiktuota, bet kraštutinumai, jausmo ar temperamento pagimdyti. Ir vis dėlto, jeigu dr. Dielininkaitis su prof. Dovydaičiu laimėjo darbininkų pasitikėjimą, jeigu fabrikų darbininkai, kiemsargiai mūru stojo už juos veik visuose Kauno ir priemiesčių susirinkimuose, tai turėjo būti didelis jų autoritetas ir įtikinamos jų mintys. Tiesa, dr. Dielininkaičio ir kitų

projektai aprūpinti fabrikų darbininkus nuosavais sklypais ir nameliais, pravesti žemės reformą toliau ir kt. oficialiose įstaigose nebuvo išklausomi ir net klausomi. Tačiau, komunistų pavojui padidėjus ir jau bolševikų įguloms esant Lietuvoje, administracija nebekliudė Dielininkaičiui organizuoti masinius uždarus darbininkų mitingus, kuriuose galutinai komunizmas būtų demaskuotas ir diskredituotas darbininkų akyse. Nors komunistų agentai kėlė obstrukcijas, bet darbininkai patys su jais susitvarkydavo. Tuose mitinguose, kuriuos organizuoti ir dalyvauti jau anais laikais, kada kiekvienu momentu grėsė bolševizmas, buvo patriotinis heroizmas, pasirodė, kokią didelę pažangą per kelerius organizuoto veikimo metus buvo padariusi Lietuvos darbininkų sąmonė kelių žmonių pastangų dėka. Kada bolševikai padarė invaziją į Lietuvą, Kauno fabrikų darbininkai laikėsi labai rezervuotai, o kai teko pakelti ginklus prieš okupantus, Kauno fabrikų darbininkai buvo vieni iš pirmųjų tarp partizanų. Pasėta, rūpestingai brandinta sėkla, suauginta audrose, davė puikių vaisių, nors pats jos sėjėjas buvo už tai nublokštas į Kauno kalėjimą ir pasmerktas lėtam per aštuonerius metus mirimui Vladivostoke.

Darbininkų tarpe Dielininkaičio veikimas buvo daugiau *socialinio* pobūdžio. Tačiau ir grynai *politinė* sritis pajuto Dielininkaičio veiklą.

Dielininkaitis buvo vienas iš pačių aktyviausių vadinamajame "amžininkų" sąjūdyje. Vieni to sąjūdžio dalyviai ėmėsi daugiau *kultūrinės* akcijos, kiti *politinės*. Į politinį veikimą daugiausia teko įsijungti dr. Dielininkaičiui ir dr. Skrupskeliui. Tiesa, veikimas buvo labai ribotas. Raštu mažai tebuvo galima plėsti politines idėjas. Tik žodžiu tekdavo kelti nedideliuose būreliuose politinio gyvenimo negeroves ir ieškoti naujo gyvenimo kelių, kelių, naudingų ne vienai grupei, bet visai lietuvių *tautai*, jos narių bent *didžiajai daugumai*. Tada gimė ir pats *konsolidacijos* terminas. Tada imta planuoti korporacinės santvarkos projektai. Tada po gausių svarstymų pasirodė vadinamoji deklaracija "Į organiškosios valstybės kūrimą", pasirašyta keliolikos žmonių. Dr. Dielininkaitis buvo vienas iš to projekto aktyvių kūrėjų.

Nepasitenkinimas politine ir kultūrine stagnacija ir naujų kelių ieškojimas sutelkė pagrindines visuomenės politines grupes į bendrą akciją ir prasiveržė viešumon Klaipėdoje išleistuoju *"Bendruoju žygiu"* (1938), kurio pats vardas priklausė, rodos, Dielininkaičiui ir simbolino susitelkusių tautoje pažangos dvasią, ryžtingumą ir svarbių

politinių grupių bendrą sutarimą, konsolidaciją. Tiesa, dr. Dielininkaitis ir kiti to sąjūdžio dalyviai savo pastangas apmokėjo kratomis, areštais, tardymais ir ištrėmimais ar koncentracijos stovyklomis. Tik dukrelės gimimas nulėmė, kad Dielininkaičiui koncentracijos stovykla buvo pakeista ištrėmimu. Tačiau gyvoji mintis represijomis galėjo būti užtvenkiama, bet nenužudoma. Reikalas ieškoti pažangos, duoti daugiau laisvės visuomenei, pritraukti pajėgias krašto šviesuomenės galvas spręsti aktualioms socialinėms ir ūkinėms problemoms visuomenėje vis labiau augo, kilo, ir visuomenės judėjimas pradėjo ristis per režimo galvas. Režimas vieną žingsnį kapituliavo, kai smūgiai iš šalies vienas po kito (Lenkijos ultimatumas, Klaipėdos atidavimas) parodė net nemokėjimą tvarkingai evakuotis iš atiduodamos teritorijos. Tada režimas nusileido, kad būtų sudaryta nauja vyriausybė, kurioj būtų įtraukta naujų ligi tol nepanaudotų jėgų ir kuria pasitikėtų didesni visuomenės sluoksniai. Tai vadinamoji *darbo vyriausybė* (1939). Joje dr. Dielininkaitis nedalyvavo, bet kad jos sudarymą pakreiptų bent kiek tinkamesne linkme buvo padėjęs visas savo jėgas nuolatiniuose pasitarimuose dėl vyriausybės sudarymo.

Lietuvių tautos vienybė nebuvo priimtina nelietuviams, kurie norėjo, kad lietuviai būtų kuo labiausiai suskilę ir kad jų pačių stagnacija juos demoralizuotų. Dėl to Dielininkaičio ir kitų veikimas buvo paskui jiems inkriminuoti kaip kontrrevoliucija.

Stovėdamas pažangios ir aktyvios visuomenės minties avangarde, Dielininkaitis ne kartą turėjo Lietuvą reprezentuoti užsieniuose. Dar 1935 m. atstovavo Lietuvos studentijai tarptautiniuose studentų kongresuose. "Pax Romana" kongrese buvo išrinktas pirmuoju tos sąjungos vicepirmininku. 1939 m., kaip Lietuvos Žurnalistų Sąjungos narys ir faktiškai vienas iš "XX amžiaus" redaktorių, jis pirmininkavo Lietuvos žurnalistų delegacijai Lenkijoje. Tais pačiais metais buvo Lietuvos žurnalistų delegacijos Vokietijoje narys. 1939 m. buvo ekspertu Lietuvos delegacijoje Tarptautinėje darbo biuro konferencijoje Ženevoje.

Tokiu būdu, nors prilaikomas, nors oficialių sferų vengiamas, Dielininkaitis išaugo į visuomeninio gyvenimo menininkus, su kuriais pats gyvenimas turėjo skaitytis.

Dielininkaitis buvo vienas iš aktyviųjų to visuomeninio konsolidacinio sąjūdžio kūrėjų ir įkvėpėjų, kuris, atrodo, buvo labiausiai išaugęs iš lietuviškos žemės ir jai geriausiai tiko, kuris negalėjo nustoti reikšmės ir paskesniais laikais, jau okupacijose.

Kai dr. Dielininkaitis mirė, jo bendro politinio darbo ir bendros kalėjimo kameros bičiulis teisininkas Zigmas Toliušis pasakė: "Tokių kaip jis negreit bus. Tai tikras europietis demokratas geriausiąja prasme, o kaip asmenybė, tai žmogus nuoširdus, spinduliuojantis, tikėjęs Lietuvos ateitim, rankų nenuleidęs".

Tais žodžiais beveik išreikšta paslaptis, kodėl Dielininkaitis pajėgė išjudinti visuomeninį gyvenimą, kodėl jis patraukė simpatijas tų, su kuriais susitikdavo, kodėl jo skelbiamos idėjos brovėsi į gyvenimą ir jį formavo.

Visuomenininko darbo pasisekimas, bent moralinis, priklauso nuo dviejų pagrindinių veiksnių: nuo paties *skelbėjo* ir nuo skelbiamosios *idėjos*. Visuomenininkui neužtenka būti geram, sąžiningam, net idealistui žmogui. Tokių Lietuvoje buvo ir yra ne vienas, bet jie visuomenei nevadovauja. Visuomenininku reikia gimti, kaip gimstama poetu. Visuomenininkas turi *mylėti visuomenę* ir jaustis joje kaip žuvis vandenyje. Jis turi *mylėti savo idėją* ir ją visuomet spinduliuoti, o prireikus - būti *aktyviu jos riteriu*; trečia, turi turėti aiškius *kelius* idėjai realizuoti.

Yra visuomenininkų, kurie užsidaro nuo visuomenės, užsisklendžia devyniomis durimis, tik šventiškomis progomis į visuomenę kaip iš dangaus nusileidžia. Jie užsidaro nuo visuomenės, kad susidarytų apie juos mitai, legendos. Toks visuomenininkas gyvena ne su visuomene, bet su savo idėjomis, jas savyje brandina, kad jas įgyvendintų, nepaisydamas pačios visuomenės, tų gyvųjų žmonių interesų. *Idėjas jie labiau myli kaip žmones.*

Dr. Dielininkaitis - kito tipo visuomenininkas. Jis pirmiausia *žmones* mylėjo. Žmonės jam buvo kriterijus net savoms idėjoms: ar žmonėms bus geriau tą bei kitą idėją realizavus. Jis ir mėgo su žmonėmis susitikti, pradedant nuo kiemsargio ir baigiant kardinolu; pradedant nuo katalikų vienuolio ir baigiant revoliucionieriumi komunistu. Jis tikėjo, kad *bendradarbiavimas, išsikalbėjimas* gali pašalinti daug sienų, kurios skiria vieną žmogų nuo kito, ypačiai lietuvį nuo lietuvio. Kiekviename jis ieškojo ko gero, pirmiausia čia pat į akis ir už akių stengdamasis iškelti tuos geruosius bruožus, žmones patraukiančius kaip saulės spindulys.

Žmogaus natūrali dvasia labiausiai atsiskleidžia nelaimėje. Kaukės nukrinta. Kada bolševikų kalėjime vieni visuomenininkai degė keršto karštlige - sunaikinti išėjus iš kalėjimo pusę lietuvių tautos, - paties Dielininkaičio dvasioje labiau *giedrėjo* žmonių meilė. Kaip liudija jo kameros bičiulis tarėjas J. Venclova, su savo draugais

Dielininkaitis dalijosi net puse sušalusios bulvės, jeigu pasitaikydavo tokis laimikis kalėjimo sriuboj.

"-Vasario ar kovo mėnesį, - pasakoja teisininkas Toliušis, - man buvo viena diena ypatingai šviesi, nors saulės mes ir nematydavom. Morzės ženklais į mūsų kamerą pranešė iš dangaus, kaip mes vadinom viršutinį aukštą, kad Dielininkaitis siunčia Toliušiui sveikinimus. Tie sveikinimai buvo perduodami net per tris tarpines kameras. Pajutau džiaugsmą, kad draugystės kibirkštis eina ir pro mūrus..."

Tačiau Dielininkaitis *mylėjo* ir *idėją*. Ja nespekuliavo. Ją skelbė žodžiu ir gyvenimu. Jo kalba, kuria nešė idėją į žmones, buvo sunki kalba, kieta kaip žmogaus, kuris savo žodžius sveria, pergyvena, į kuriuos save įdeda. Idėjos niekados neišsižadėjo ir neišsigynė. Net tam pačiam bolševikų kalėjime jis nerašė pasigailėjimo prašymų, o kada jam davė tardytojas suprasti, kad su savo gabumais, su svetimomis kalbomis galėtų būti naudingas, jis tiesiai ir atvirai pasakė:

- Kalėjimas manęs nepadarys bolševiku. O jeigu aš pasisakyčiau pritariąs komunizmui, jūs patys laikytumėt mane *niekšu.*

Tardomas atsakomybės kitiems nesistengė suversti. Draugų neišdavė. Atvirkščiai, kad neįpainiotų ir tų, kurie dar galėjo būti laisvėje, atsakomybę už visą amžininkų "kontrrevoliucinį" veikimą prisiėmė sau.

Kaip kantriai buvo priėmęs Lietuvos administracinių organų anų laikų tardymus ir ištrėmimą, taip atvirai ir tiesiai žiūrėjo į akis ir bolševikams. Net daugiau. Ir kalėjime jis negalėjo nurimti nepareiškęs savo nusistatymo. Kaip liudija p. Toliušis, Dielininkaitis, dar tik suimtas ir saugume uždarytas, griežtai pareikalavo, kad būtų tardomas ir teisiamas. Kada iš tiesų po jo energingų reikalavimų buvo porą kartų iškviestas tardyti, jis grįžo įsitikinęs, kad bus sudarytas procesas, kurio galas visiems beveik tas pats. Tačiau veiklios dvasios nenustojo ir tada. Prieš kalėjimo prižiūrėtojų sadizmą jis kėlė protestus, girdimus per kelias kameras.

Kai tik birželio 24 d. išsilaužė iš kalėjimo, jis atsvyravo pirmiausia ne kur kitur, bet tiesiai iš forto į Laikinosios Vyriausybės būstinę. Išbadėjęs, išvargęs, dar tą patį vakarą prisiėmė "Į laisvę" vyriausiojo redaktoriaus pareigas, o po poros dienų, kai nebuvo kas perima darbo komisariatą, jis sutiko būti darbo ministeriu. Per porą savaičių jis paruošė keletą socialinių planų. Bet kai atsirado iš

provincijos tas žmogus, kuris per radiją buvo paskelbtas kaip darbo ministeris, Dielininkaitis, nieko nelaukęs, "valdžioje" nenorėjo laikytis ir perdavė savo pareigas atvykusiajam.

Kovotojas iki kalėjimo, kovotojas kalėjime, kovotojas, idėjos riteris ir išėjęs iš kalėjimo. Dielininkaičio žavėjimasis bokso rungtynėmis buvo lyg ženklas tos sunkios kovos dvasios, kuri jam imponavo.

Lietuvos lygumos duoda mums daug svajingų ir rezignuojančių žmonių. Bet pasiryžimo, dinamikos, kovos dvasios žmonės mūsų sėslioms plokštumoms retenybė. Užtat jie tokie brangūs. Jie kuria ateitį; jie duoda naujų tautos gyvenimo tarpsnių. Tačiau ne kiekvienas dinamintojas ir audrintojas tautai yra naudingas, nors jis būtų idealistas. Ir idealistai gali būti žalingi, jeigu jie *nežino*, kur sukeltą visuomenę *ves*. Jie gal nuoširdžiai nori tautai gero, bet nežino, ką daryti. Dielininkaitis buvo vienas iš nedaugelio tų visuomenininkų, kurie visuomenės darbo *meną* sujungė su visuomenės *mokslu*. Tai idealas, kad teorija būtų sujungta su praktika, menas su mokslu. Tuo atveju vadovavimas visuomenei yra ne atsitiktinis, ne pagal teorijas, iš kitur atneštas, bet pagal reikalavimus, moksliškai iškeltus iš pačios tautos gelmių.

Dielininkaitis buvo tos rūšies visuomenininkas; jis žinojo, kur eina, kur veda ir kaip veda.

Per daug šaltas, gyvajam mūsų dienų žmogui per maža sakąs būtų Dielininkaičio paveikslas, jeigu matytume jame tik visuomenininką, riterį, herojų. O svarbiausia, jis būtų neteisingas. Herojiškuosius ir karinguosius Dielininkaičio paveikslo bruožus savotiškai sušvelnina ir vidinės žmogiškosios šilumos pripildo jo ryšiai su *šeima*.

Giedras žvilgsnis ir draugiškas tonas, su kuriuo jis kalbėdavo apie kiekvieną žmogų, virsdavo intymiu ir žaismingu, kai paliesdavo savo šeimą, ypač dukrelę. O kokia nepalaužiama amžinąja meile prašneka jo kasvakarinė malda ir tyliai šnabždami linkėjimai kalėjimo kameroje:

- Labanakt, mano žmonele, labanakt, dukryte...

Sunku išsilaikyti akademinio šaltumo rėmuose.

Nuslūgus bolševizmo potvyniui, Dielininkaitis rengėsi atsidėti daugiau tik mokslui ir šeimos gyvenimui. Prie šeimos išsiskubinusį netikėtai pagrobė jį mirtis, kaip netikėtai ji buvo paleidusi jį iš savo nagų kalėjime.

Asmeninis sentimentas prasiveržia ne tik seniesiems draugams, jau negausiai išlikusiems iš ano sąjūdžio... "Kai mano motina mirė, aš nebuvau taip priblokštas ir sujaudintas, kaip tada, kai man telefonu paskambino apie mirtį daktaro, su kuriuo kameroje dalijomės ne tik maistu ir drabužiais, bet ir savo kūno šiluma..." (J.Venclova)

Kad ir griuvo kaip ąžuolas, o kūnas pakastas Šiaulių žemėje, bet tebestovi prieš akis gyvas jo, draugo ir visuomenininko, vaizdas; tebematyti pakelta suspausta kumštimi ranka, o energingas veidas byloja apie prancūzų karininką, kuris, sužeistas kovos lauke, pakilo su vėliava ir, veržđamasis į priešą, pašaukė keltis mirusius draugus kovon už Prancūziją...

Praeis laiko, dings vaizdas ir dabartinis toks aštrus sentimentas, bet patriotiškai ir idealistiškai nusiteikusiai visuomenei amžinai bylos jo testamentinis tikėjimo pareiškimas:

- Tikiu vieną Dievą.
- Tikiu amžiną gyvenimą.
- Tikiu Nepriklausomą Lietuvą!

Pranas su savo tėvais Magdalena ir Antanu Dielininkaičiais, seserimis Petrute ir Pranute Kudirkos Naumiestyje. Apie 1918 m.

Pranas Dielininkaitis

Pranas Dielininkaitis (pirmas iš kairės) Marijampolės mokytojų seminarijos moksleivis. 1922 m.

Lietuvos moksleivių ateitininkų organizacijos buvę pirmininkai: iš kairės į dešinę P. Dielininkaitis, J. Leimonas, J. Steponaitis. 1925 m.

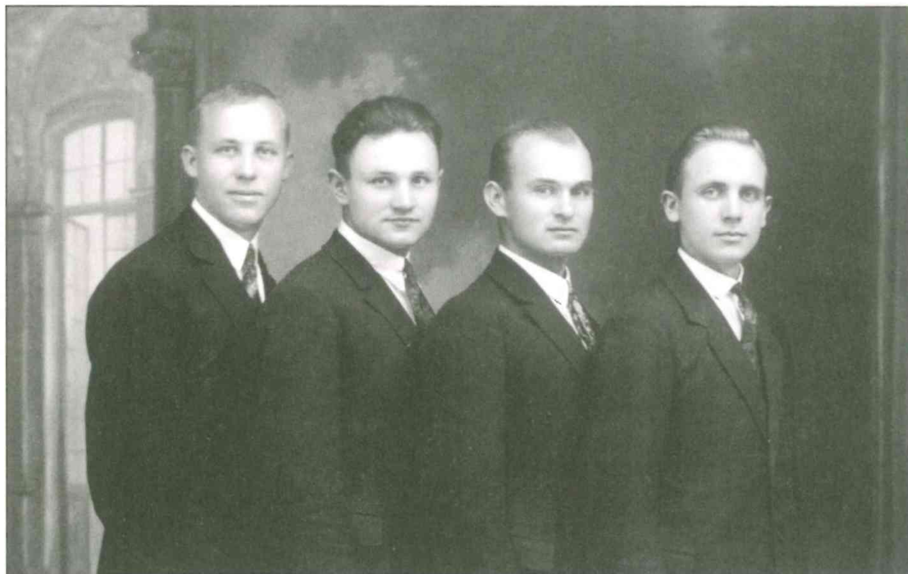
II Ateitininkų kongresui rengiantis. Techninės, intelektualinės, tvarkos, meno bei pramogų komisijų nariai. I eilėje (sėdi iš kairės): A. Kučinskas ir J. Grinius, II eilėje: A. Gervaitė, prof. P. Kuraitis, L. Gira, P. Dielininkaitis; stovi: B. Žukauskas, A. Bistrickas, D. Jurkus, A. Keblaitis, Kudirka, P. Mantvydas. 1925 m.

Kauno VDU studentų ateitininkų draugovės taryba. 1926 m.
I eilėje iš kairės: P. Dielininkaitis (pirmininkas), K. Marcinkaitė, S. Rauckinas;
II eilėje: A. Starkus, S. Gabaliauskas, J.M. Adomaitis, I. Skrupskelis, V. Rastenis

Teologijos-filosofijos fakulteto gegužinė Pajiesy 1926 m. I eilėje iš kairės į dešinę: O.JakaitytėEretienė, iš dešinės į kairę vyskupas M. Reinys, E. Kvedaraitė, II eilėje iš dešinės į kairę: J. Lingis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, virš jo - P. Dielininkaitis

P. Dielininkaitis su bičiuliais. 19261927 m. (3-čias iš kairės į dešinę J. Paukštelis, 4-as - J. Grinius, 2-as - neatpažintas

Švenčiant Juozo Paukštelio vardadienį Kėdainiuose 1927 m. P. Dielininkaitis - pirmas iš kairės, šalia jo - J. Paukštelis, II eilės vidury - V. Mykolaitis-Putinas, III eilėje antra iš kairės į dešinę - J. Paltarokaitė (Šalkauskienė)

"Pranas Dielininkaitis buvo kalnų žmogus". Su bičiuliais alpinistais (antras iš kairės) Alpėse. 1926 m.

Vienoje, 1928 m. Antras iš dešinės P. Dielininkaitis, trečias - J. Grinius

Studentų ekskursija po
Vakarų Europą 1929 m.

Trys bičiuliai Stasys Bačkis, Juozas
Keliuotis ir Pranas Dielininkaitis
Paryžiuje. 1930 m.

Pranas Dielininkaitis disertacijos metu. 1933 m.

Su bičiuliais, dalyvavusiais ginant daktaratą Sorbonoje (tarp jų, 1-as iš kairės į dešinę - Konradas Kaveckas)

Po disertacijos gynimo ant Sorbonos laiptų. 1933 m.

Apgynus disertaciją namo į Lietuvą. Paryžius, 1933 m.

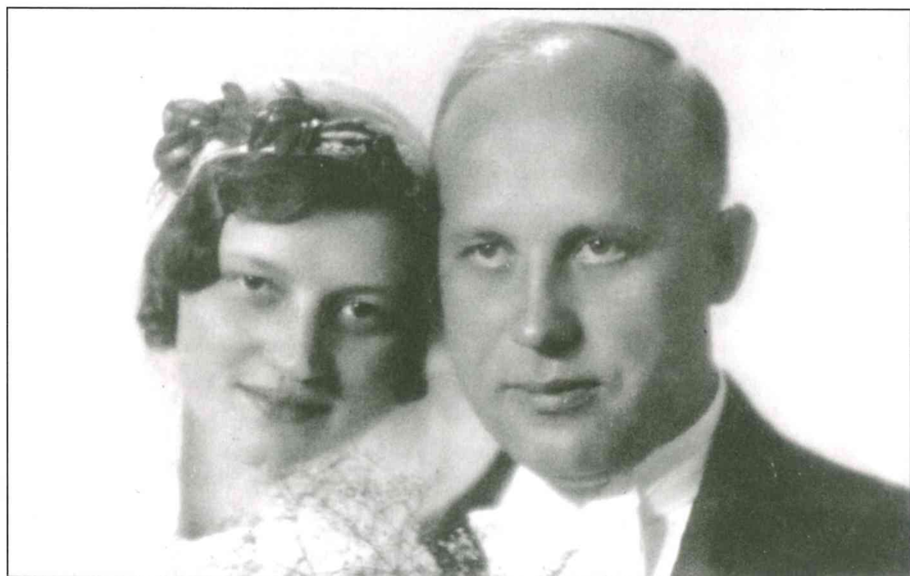
Prof. P. Kuraitis ir P. Dielininkaitis Kaune. Apie 1933 m.

Su globėju prof. Pranu Kuraičiu. 1934 m.

Mikos ir Prano Dielininkaičių
vestuvės. 1935 m. liepos 27 d.

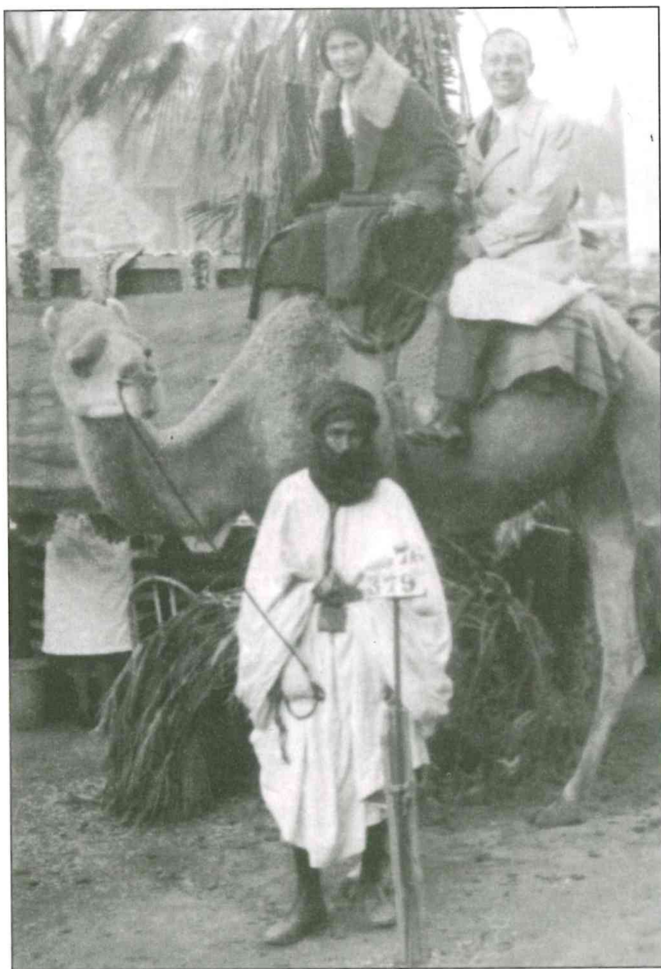

Kelionė į Lurdą su žmona (priešpaskutinis langas). 1937 m.

Su žmona Mika Alpėse. 1937 m.

Kelionės po Turkiją metu. Apie 1938 m.

Su Lietuvos žurnalistais Vokietijoje, Hamburge, 1939 m.
(P. Dielininkaitis 4-as iš kairės)

Darbininkų suvažiavime Pažaislyje 1938 m.

Kaune, prie Karininkų Ramovės, susitikimas. Iš dešinės: Naujosios Romuvos redaktorius Juozas Keliuotis, prof. Pranas Dielininkaitis, trečias nežinomas

Spaudos atstovai Japonijos konsulate Kaune.
I eilėje P. Dielininkaitis, V. Rastenis, konsulas Ch. Sugihara, J. Kardelis ir kt.
Apie 1939 m.

Pranas Dielininkaitis, 1937 m.

Reçu 10 francs

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

RÉCÉPISSÉ

DE DEMANDE DE CARTE D'IDENTITÉ

~~ou de renouvellement périodique de la carte N°~~

Cachet.

Délivré à M. (1) Dielininkaitis Pranas

né le 1 mai 1902 *à* Zalioji

de nationalité lithuanienne

résidant à Grenoble

rue Cours Berriat N° 36

Le présent récépissé, tenant lieu de permis de séjour, sera valable jusqu'à la délivrance de la carte d'identité

A Grenoble, le 27 juillet 1926

le C. Central

Timbre de la Mairie ou du Commissariat.

(1) Nom et prénoms. Pour les femmes mariées faire précéder le nom de jeune fille de celui du mari.

Date de la remise de la carte :

Si l'étranger change de domicile avant d'avoir obtenu la remise de sa carte, il sera tenu, à son départ, de faire connaître sa nouvelle adresse à l'autorité qui lui a délivré le présent récépissé; il devra accomplir la même formalité à son arrivée dans la commune où il aura fixé son nouveau domicile.

Pour obtenir la délivrance de sa carte, l'étranger doit, dans tous les cas, s'adresser au Maire ou au Commissaire de Police de la localité où il a fait sa demande.

L'étranger qui ne se conforme pas aux prescriptions ci-dessus sera passible des peines prévues par l'art. 471 § 15 du code pénal.

Ce récépissé ne saurait, *en aucun cas*, tenir lieu de pièces d'identité.

M 1183 7

Asmens liudijimas, išduotas Grenoblyje prancūzų kalbos kursuose

UNIVERSITÉ DE PARIS

FACULTÉ DES LETTRES

DOCTORAT DE L'UNIVERSITÉ DE PARIS

Le Secrétaire de la Faculté des Lettres, soussigné, certifie que

Monsieur Dielininkaitis Pranas

né à Juskai *département de* Lithuanie

le 5 Mai 1902, *a été jugé digne du titre de*

DOCTEUR DE L'UNIVERSITÉ DE PARIS

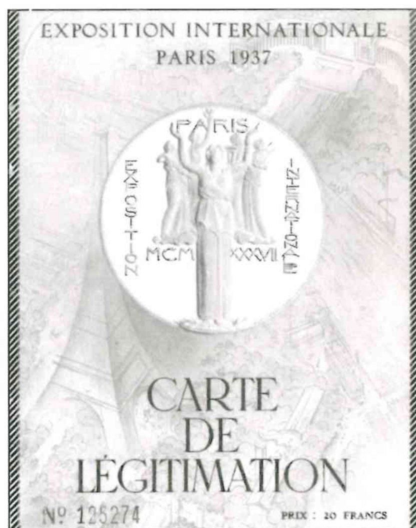
le 9 Juin *19*33, *avec la mention* très honorable

Paris, le 23 AOUT 1935 *19*

Le Secrétaire,

Sociologijos daktaro laipsnio patvirtinimas

1937 m. Paryžiuje vykusios tarptautinės parodos bilietas - leidimas Pranui Dielininkaičiui

IDENTITY CARD
TESSERA DI RICONOSCIMENTO
CARTE D'IDENTITÉ
AUSWEIS
TARJETA DE IDENTIDAD

NOM : Dielininkaitis
Surname. Name. Cognome. Apellido.

Prénoms : Pranas
Christian names. Vornamen. Nome. Nombre.

Profession ou qualité : Assistant supérieur à l'Université de Kaunas
Profession or rank. Beruf. Professione. Profesión.

Lieu et date de naissance :
Date and place of birth. Ort und Datum der Geburt. Luogo e data di nascita. Lugar y fecha de nacimiento.
Juškai-Naumiestis, Lithuanie, 1902-V-5

Adresse personnelle : Aušros 22, Kaunas, Lithuanie
Home address. Persönliche Anschrift. Indirizzo personale. Senas.

Nº du passeport ou indication des pièces justifiant la résidence à l'étranger sur le vu desquelles la présente carte a été délivrée : Pass W 886

Nº of passport or particulars of documentary evidence that the holder is resident outside France, on presentation of which this card has been issued.

Passnummer oder sonstige Beweisstücke über den Wohnort im Ausland, auf Grund deren der vorliegende Ausweis gegeben wurde.

Numero del passaporto od elenco dei documenti che comprovino la residenza all'estero e sulla presentazione dei quali venne rilasciata la presente tessera.

Nº del pasaporte o indicación de los documentos justificando la residencia en el extranjero, a la vista de los cuales ha sido expedida la presente tarjeta.

Nationalité : lithuanienne
Nationality. Staatsangehörigkeit. Nazionalità. Nacionalidad.

Signature P. Dielin.
Signed. Unterschrift. Firma. Firma.

Déclare se rendre à l'Exposition Internationale de Paris 1937.
I hereby declare that I am travelling to Paris to visit the 1937 International Exhibition.
Erklärt seine Absicht, zur Internationalen Ausstellung 1937 nach Paris zu fahren.
Dichiara di recarsi all'Esposizione Internazionale di Parigi 1937.
Declara acudir a la Exposición Internacional de Paris de 1937.

EXPOSITION INTERNATIONALE
PARIS 1937
30 JUIN 1937

Visa
Visum
Visto
Visado

AGENCES GENERALES DE VOYAGES
KAUNAS
Laisvės Alėja 56

Areštuotąjį ....Dielininkaitį Praną, ...

pristatyti ~~į Valst. Saug. Dep-to daboklę~~

į Kauno sunk. darbų kalėjimą

ir padėjus kameron ..56........................nr.

laikyti mano žinioje iki atskiro paliepimo.

1940 VII 30
16431

Valst.Saug.Dep-to
Kvotų Skyr.Viršininkas

K a u n a s, 194.0.m....VII..........mėn..27.d.

Pr.Dielininkaičio suėmimo dokumento faksimilė, 1940 m. liepos 30 d. Įkalintas Kauno IX forte

Kalinio fotografija

Форма № 23
Forma Nr. 23

Производить надписи на обложке дела не предусмотренные формой — воспрещается
Daryti bylos viršelyje nenumatyti forma užrašai — draudžiama

	Дата прибытия / Atvykimo data	№ лич. дела / Asm. bylos Nr.
Тюрьма № 1 гор. Kaunas / Kalėjimas miest.	1940.VII.27	465
Тюрьма № ___ гор. ___ / Kalėjimas miest.		
Тюрьма № ___ гор. ___ / Kalėjimas miest.		
Тюрьма № ___ гор. ___ / Kalėjimas miest.		
Тюрьма № ___ гор. ___ / Kalėjimas miest.		

ЛИЧНОЕ ДЕЛО № 3019
ASMENS BYLA Nr.

Фамилия / Pavardė Dielininkaitis

Имя / Vardas Pranas Отчество / Tėvo vardas Antanas

NKVD suimto ir tardomo kalinio P. Dielininkaičio byla Nr. 3019

35

Lytis Vyras
Пол

Pavardė Dielininkaitis dakt. forma
Фамилия дакт. форма

Vardas Pranas
Имя

Tėvo vardas Antanas
Отчество

Gimimo data 1902 Gimimo vieta
Год рождения Место рождения

DEŠINIOJI RANKA / ПРАВАЯ РУКА

1. Didysis / Большой	2. Rodomas./Указательн.	3. Vidurinis / Средний	4. Bevardis/Безымянный	5. Mažiukas / Мизинец
16	16	8		4

Linija susilenkimo
Линия перегиба

KAIRIOJI RANKA / ЛЕВАЯ РУКА

6. Didysis / Большой	7. Rodomas./Указательн.	8. Vidurinis / Средний	9. Bevardis/Безымянный	10. Mažiukas / Мизинец
4	2		1	1

Linija susilenkimo
Линия перегиба

KONTROLINIS PRISPAUDIMAS / КОНТРОЛЬНЫЙ ОТТИСК

Kairės rankos / Левой руки	Dešinės rankos / Правой р

Lapelis užpildytas 12 lapkričio 1940 m. B
Карточка заполнена г.

N. K. V. D.
(nurodyti, kur ir kokiame organe V.R.L.K. / указать, где и в каком орг

Lapelį sustatė p. Haus
Карту составил (užimama vieta ir parašas / должность и по

Patikrino
Проверил (užimama vieta ir parašas / должность и

Parašas užregistruotojo Pr. Dielininkaitis
Подпись зарегистрированного

Lapelis turi būti aiškiai užpildytas:

1) Pavardė, vardas, tėvo vardas, nustatytos žinios registrojamojo ir parašas. 2) Kuomet, k sustatytas ir keno patikrintas. 3) Kiekvieną pirštą prispausti kvadratuose pilnai ir sav liniuose prispaudimuose, padaryti kiekvienos rankos 4-rių pirštų be didžiojo atspaudi

В карте должны быть точно заполнены:

1) Фамилия, имя, отчество, установочные данные регистрируемого и его подп карта составлена и кем проверена. 3) В квадратиках каждый палец прок льных оттисках левой и правой руки сделать оттиски 4-х пальцев каж

Kalinio Pr.Dielininkaičio pirštų ir rankų antspaudai.
1940 m. lapkričio 12 d., Kauno IX fortas

ЯЛ.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА 53

Особого совещания при Народном комиссаре Внутренних Дел СССР

от „24“ мая 1941 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
306. Дело № 34/НКГБ Литовской ССР, по обв. ДИЕЛИНИНКАЙТИС Праднаса сына Антанаса, 1902 г.р., ур. д.Юшки, Литовской ССР, литовец, гр-н СССР, б/п., служащий.	ДИЕЛИНИНКАЙТИС Пранаса, сына Антанаса, за содействие в борьбе против революционного движения - заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 12 июля 1940 года.

Отв. секретарь Особого совещания

Išrašas iš NKVD ypatingojo pasitarimo protokolo apie tai, kad Pranas Dielininkaitis už tariamą "bendradarbiavimą kovoje prieš revoliucinį judėjimą" nuteisiamas 8 metus kalėti lageryje. 1941 m. gegužės 24 d.

Оставить

СПРАВКА

На лицевом счету заключенного Диелининкайтис Пранас Антонас
отправленного в Владивосток, Севвостлаг НКВД
по наряду № 1578 от 12 июня 1941
имеется принадлежащих ему денег руб. триста
восемнадцать руб. 20 коп. (318 р. 20 к.)

НАЧ. ФИНЧАСТИ

Lietuvos SSR Liaudies komisariato pažyma kaliniui P. Dielininkaičiui, išsiunčiamam į Vladivostoką, NKVD Šiaurės Rytų lagerį

Prano Dielinkaičio kapas Šiauliuose, Donelaičio kapinėse. Skulptūros autorius - Vitalijus Lukošaitis.

MOKYKLOS LAISVĖ IR VALSTYBĖ

TURINYS

PRATARMĖ

Įvairiuose teoriniuose darbuose yra skirtingų nuomonių apie ugdymo vaidmenį. Išryškėja dvi kraštutinės nuomonės. Locke'as ir Helvetijus teigia, kad ugdymas yra visagalis. Jų nuomone, visi žmonės turi lygiaverčius protinius sugebėjimus. Jų protinės ir moralinės ydos ar dorybės yra ugdymo padarinys. Pats ugdymas talentų ir genijų gali sukurti į valias. Žodžiu, žmogaus rankose jis gali būti veiksmingas tobulėjimo faktorius. Taigi, remiantis šiomis teorijomis, išeitų, kad ištisų tautų ar smulkesnių bendruomenių didybė ar menkumas priklauso nuo to, kokią svarbą jos teiks ugdymui ir kaip rūpinsis jo tobulinimu.

Yra ir Locke'o bei Helvetijaus idėjoms priešingų teorijų, teigiančių, kad ugdymas yra neveiksmingas, kai susiduria su veiksniais, nepriklausančiais nuo asmens valios, ar išorinėmis sąlygomis. Tokia yra C. Lombroso vadovaujamos italų Kriminologų mokyklos teorija. Pagal ją ugdymas yra bejėgis prieš aklą paveldimumą. Tokios doktrinos logiška išvada: ugdymas yra nereikalingas.

Abi šios tezės gerokai perdėtos. Pasak E. Durkheimo[1], viena vertus, ugdymas nekuria žmogaus iš nieko, nes remiasi jau turimais jo gabumais, o kita vertus, jei žmogus ir turi įgimtų polinkių, šie paprastai būna patys bendriausi, neapibrėžti ir neryškūs.

Pritardami šiam autoriui, galime tvirtinti, "jog nuo dar neaiškių galimybių, kurios glūdi žmoguje jo gimimo momentu, iki tos aiškiai susiformavusios asmenybės, kuria jis turi tapti, kad galėtų suvaidinti visuomenei naudingą vaidmenį, reikia nueiti ilgą kelią. Ugdymo uždavinys ir yra vesti vaiką šiuo keliu. Prieš jį atsiveria platus veikimo laukas"[2].

Šiandien dar būtų sunku moksliškai apibūdinti tikrąją ugdymo reikšmę individo vystymuisi ir nustatyti, kaip ugdymas lemia socialinę transformaciją, nes prisideda dar daug kitų veiksnių. Bet šalia mokslinių tyrimų ir filosofinių svarstymų apie ugdymą ir jo vaidmenį, yra realus tautų, mažesnių socialinių bendruomenių ir šeimų gyvenimas. Joms ugdymas – ypatingos reikšmės dalykas, kuris, priklausomai nuo to, pagal kurios sistemos reikalavimus yra

[1] E. Durkheim, 1926, p. 63-64.

[2] Ten pat, p. 67.

organizuotas ir kokios doktrinos dvasios įkvėptas, gali turėti labai svarbios įtakos jų gyvenimui.

Iš tiesų, ir individai, ir visuomenės puoselėja mintį, kurią tarp daugelio kitų suformulavo W. von Humboldtas, kad jaunimui reikia įdiegti tai, ką norima įdiegti pačiame gyvenime. Leibnitzas teigia: tas, kuris turi ugdymą savo rankose, gali pakeisti pasaulio veidą.

Štai kodėl ugdymo organizavimo klausimas svarstomas taip įnirtingai, jog kartais net sukelia daugybę metų trunkančius konfliktus. Beje, dėl tos pačios priežasties didieji vadai, teoretikai ir politiniai ar socialiniai reformatoriai, – Napoleonas, Fichte, Leninas ar Mussolini – iš pat pradžių rėmėsi jaunimu ir stengėsi užsitikrinti ugdymo kontrolę ir vadovavimą jam.

***

Ugdymas peržengia individualias asmens pastangas ir šeimos, grupės ar, bendrai paėmus, bet kokio socialinio sluoksnio ribas. Šis ne individualus ugdymo pobūdis dar labiau pabrėžiamas mūsų dienomis dėl sudėtingų santykių tarp įvairių socialinių sluoksnių ir vis didėjančio jų persisluoksniavimo tiek valstybės viduje, tiek ir tarptautinėje bendruomenėje.

Ugdymas yra socialinis dalykas. Pirmiausia jis pasireiškia nesąmoningai, spontaniškai ir determinuotai. Viena vertus, kaip tai aiškina J.T. Delosas[3], žmogų formuoja visuma fizinių, teritorinių, orografinių[*], klimatinių elementų, kurie, jį veikdami, palieka jame savo atspaudą, kita vertus, jis patiria dvasinį ir moralinį savo socialinės aplinkos auklėjimą. Praeitis ir istorinės tradicijos, kolektyviniai papročiai, juridinės, politinės ir visuomeninės institucijos, religija ir kalba – visa tai formuoja sąmones, lavina sielas ir net įdiegia žmogui vaizdų ir įvaizdžių sistemas, tam tikrą literatūrinę kultūrą ir gyvenimo filosofiją.

Tačiau virš šio nesąmoningo, spontaniško ir determinuoto ugdymo yra sąmoningesnis, organizuotas ir sistemingas ugdymas, pasireiškiantis kuriant mokyklines institucijas ir ištisas tautines mokyklų sistemas. Būtent dėl šios antrosios ugdymo krypties kyla

---

[3] J.T. Delos, 1930, p. 14-15.

[*] **Orografija**, Žemės paviršiaus reljefo elementų aprašymas jų konfigūracijos, dydžio, krypties atžvilgiu (Tarpt. ž. žodynas, V., 1985).

susidūrimai tarp doktrinų, išryškėja įvairių grupių konfliktai ir valstybės bei ugdymo santykių problema.

Šios knygos puslapiuose ir bus nagrinėjami valstybės ir mokyklinio ugdymo santykiai.

***

Tai kas pagaliau yra ugdymas? E. Durkheimas, pirmiausia nustatęs du ugdymo elementus – suaugusiuosius ir jaunąją kartą, paskui – pirmųjų poveikį antriesiems ir ištyręs jo pobūdį, pateikia tokį apibrėžimą: "Ugdymas yra suaugusiųjų kartos poveikis tiems, kurie dar nėra subrendę visuomeniniam gyvenimui. Jo tikslas – sužadinti ir išugdyti tas vaiko fizines, intelektualines ir dvasines būsenas, kurių iš jo reikalauja ir politinė visuomenė, ir speciali aplinka, kuriai jis skirtas".[4]

Pasak šio apibrėžimo, ugdymas ir pedagoginis idealas nėra atsitiktiniai, bet didžiąja dalimi priklauso nuo visuomenės struktūros. Pastaroji, kaip nurodo Durkheimas[5], iškelia idealą visumai ir kiekvienam atskiram sluoksniui. Todėl visuomenės ugdymo sistema yra dvejopo pobūdžio: *ji ir vientisa, ir daugialypė*. Pavyzdžiui, nacionalinė švietimo sistema turi bendrą pagrindą, sudarytą iš tam tikro kiekio bendrų idėjų, jausmų ir praktikų, kurias turi įskiepyti ugdymas, bet, kita vertus, egzistuoja tiek pat ugdymo rūšių, kiek toje visuomenėje yra sluoksnių, tokių kaip kastos, socialinės klasės, profesijos ir kt.

Žodžiu, tautinė visuomenė turi iki tam tikros ribos bendrą ugdymo sistemą ir sykiu diferencijuoja ugdymą pagal atskirus šią visuomenę sudarančius sluoksnius.

Kai valstybė daugiau nei prieš šimtmetį pradėjo sistemingai skverbtis į ugdymo sritį ir organizuoti nacionalines mokyklų sistemas, ji susidūrė su atskiromis pagal išpažįstamą religiją ar filosofines koncepcijas pasiskirsčiusiomis bendruomenėmis, su kuriomis ji privalėjo nusistatyti vienokius ar kitokius santykius: gal draugiškus, gal daugiau ar mažiau priešiškus. Čia dažniausiai ir glūdi vis dar nesiliaujančių mokyklinių nesutarimų priežastis. Šioms

---

[4] E. Durkheim, 1926, p. 49.

[5] E. Durkheim, 1926, p. 48.

triukšmingoms kovoms būdinga tai, kad didieji mokykliniai mūšiai vyko ir tebevyksta ne vien dėl grynai pedagoginių motyvų.

Individai ir bendruomenės galėtų gana nesunkiai sutarti dėl techninių ugdymo priemonių ir žinių perteikimo, dėl mokyklinio amžiaus ir mokymo trukmės, dėl privalomo mokymo ir mokymo tipų. Be abejo, mokslininkai ir pedagogikos specialistai nuolat svarstytų šiuos klausimus su deramu užsidegimu, bet apskritai nebesukeldami įvairių bendruomenių didelių aistrų. Šiuolaikiniai ugdymo metodai, besiremiantys eksperimentinės psichologijos ir pedagogikos duomenimis, gali būti pritaikyti ir valstybinėse mokymo įstaigose, ir privačiose institucijose, ir neutraliose ar pasaulietinėse, ir įvairių konfesijų mokyklose.

Svarbiausia glūdi kitur. Švietimas ir ugdymas ruošia vaikus gyvenimui. O kadangi individai ir bendruomenės nesutaria dėl gyvenimo tikslų ir koncepcijos, tai nesutariama ir dėl ugdymo tikslų bei dėl tos dvasios, kuri jį turėtų gaubti.

Gyvenimo samprata arba kaip vokiečiai vadina *Weltanschaung*, išreiškiama įvairiomis filosofinėmis ir religinėmis doktrinomis, čia turi lemiamą vaidmenį. Fr. de Hovre'as atskleidžia glaudų ugdymo ryšį su kai kuriomis gyvenimo ir pasaulio koncepcijomis. "Mūsų požiūris į ugdymą, – sako jis, – priklauso nuo požiūrio į žmogų, jo prigimtį, paskirtį ir tikslą. Natūralizmo požiūriu, žmogus yra biologinė būtybė; socializmo požiūriu – socialinis gyvūnas; politologijai jis rūpi kaip pilietis, intelektualizmui – kaip veikianti būtybė, monizmui – kaip mirksnis kosminiame procese, o individualizmui – kaip visa ko norma. Žmogaus ugdymo problemos negalima kelti prieš tai neatsakius į klausimą, kas yra žmogus ir kokia jo paskirtis"[6].

Kadangi, kaip rašė Durkheimas, "kiekviena visuomenė turi savo žmogaus idealą, savo nuomonę, koks jis turi būti tiek intelekto, tiek fiziniu ir moraliniu požiūriu"[7], ir ugdymas jai tėra "priemonė sukurti vaikų širdyse būtinas jo egzistavimo sąlygas"[8], konfliktas užsimezga mokyklinių sistemų organizavimo ar reformų momentu, kai susiskaldžiusios bendruomenės privalo susitarti dėl žmogaus idealo,

---

[6] F. de Hovre, 1927, p. 17.
[7] E. Durkheim, 1926, p. 47.
[8] Ten pat, p. 49.

jo esminių sąlygų ir apskritai dėl ugdymo paskirties ir dvasios. Kai iškyla nacionalinės švietimo sistemos formavimo ar reformavimo klausimas, skirtingo konfesinio, doktrininio ar dažnai etninio pobūdžio bendruomenės stengiasi paveikti sprendimą savo naudai ir, legaliai arba ne, primesti savo požiūrį, doktrinas ar bent jau apginti savo interesus sistemos visumoje.

Turint omeny šiuolaikinei valstybei būdingą bendruomeninę diferenciaciją pagal konfesijas ir filosofines koncepcijas, ir tai, kad šių bendruomenių doktrinos bei ugdymo idealai tam tikra prasme ne šiaip sau skiriasi, bet dažnai yra visiškai priešingi, nacionalinės švietimo sistemos, daugmaž priimtinos visoms šioms bendruomenėms, kūrimas arba reforma tampa viena iš opiausių socialinių problemų, kuri dažniausiai sprendžiama neatsiejamai nuo kitų socialinių ir politinių tautos gyvenimo sąlygų visumos.

Taigi ideokratinės santvarkos valstybėje, kaip, sakykim, Sovietų Rusija, kur valstybės gyvenimo pagrindas yra tam tikra idėja, primesta vienos socialinės klasės, visiškai išstumiant kitas, ir kur ši idėja yra visų socialinių ir politinių reformų išeities taškas ir pagrindinis kriterijus, mokyklinė santvarka yra organiška ne visos tautinės visuomenės struktūros, o tik valdančiosios socialinės klasės ir jos vadovaujančiosios idėjos atžvilgiu.

Tuo būdu valstybės ir ugdymo santykiai čia pasireiškia išskirtine – *mokyklos monopolio* – forma.

Tokiam valstybės ir ugdymo santykių tipui nebūtų pritarta demokratinėje santvarkoje, kurios pagrindas – visų asmenų, jų grupių ir doktrinų, nekeliančių grėsmės bendrai gerovei ir viešajai tvarkai, laisvė ir lygybė (bent jau iš esmės) valstybės akivaizdoje. Tokioje santvarkoje privatūs asmenys bei grupės naudojasi, be kita ko, ir mokymo laisve. Čia aptariame ne mokymo laisvės principą, o tik jos pritaikymo pobūdį ir ypač valstybės dalyvavimą ar nedalyvavimą įgyvendinant šią laisvę.

Pavyzdžiui, Prancūzijoje, kuri skelbia mokymo laisvę, valstybė organizuoja neutralų valstybinį mokymą, nesirūpindama (tik šiek tiek kontroliuodama) privačiu mokymu, palikdama jo globą ir finansavimą privačioms institucijoms. Ir priešingai, Belgijoje, Olandijoje ar Anglijoje valstybė, organizuodama neutralų valstybinį mokymą, vienur labiau, kitur mažiau moraliai ir materialiai padeda išlaikyti privatų mokymą kartu su šiomis institucijomis.

Prancūzijoje praktikuojama mokymo laisvė galėtų būti pavadinta *nevalstybine privataus mokymo sistema*[9].

Tad galima konstatuoti tris būdingus mokymo sistemų tipus: monopolinę, nevalstybinę privataus mokymo ir valstybinę privataus mokymo sistemas. Pagrindinė šios studijos dalis skirta trečiajam tipui, kuris daugmaž tobulai *sintetiškai sprendžia mokymo organizavimo problemą*[10]. Kiti du tipai apžvelgiami tik norint palyginimo būdu išryškinti valstybinę privataus mokymo sistemą.

***

Profesorius P. Fauconet priskiria ugdymą svarbiausių socialinių dalykų kategorijai. "Ugdymas. Ar tai moralu, ar juridiška, ar tai susiję su religija ar ekonomika, technika, lingvistika? – klausia jis ir pats atsako: – Tai viskas drauge paėmus, nes visur, kur tik visuomenei reikia šalininkų, ji pati turi juos išsiugdyti".[11] Ir priduria: "Prisipažinsiu, ugdymas man atrodo viena iš tobuliausių sociologinių sričių, nes galbūt tik nagrinėdami ugdymo rūšių skirtumus galime geriau suvokti kai kuriuos ypatingesnius tautų temperamento ir charakterio bruožus"[12].

Imdamiesi tirti mokyklinį ugdymą pagal jo ryšius su visuomeninėmis, t.y. valstybės ar jos padalinių, bei privačiomis, t.y. tėvų organizacijų ar didesnių, bendresnio pobūdžio kolektyvų, iniciatyvomis, susidūrėme su daugybe P. Fauconnet minimų socialinių veiksnių, kurie susikerta ugdymo sferoje.

Šių veiksnių sąveika bei tarpusavio įtaka, priklausomai nuo to, kuri jų kategorija dominuoja, ir lemia esamos mokyklų sistemos

---

[9] Šiuos „valstybinio privataus mokymo" (mokyklinės laisvės su valstybės pagalba) ir „nevalstybinio privataus mokymo" (mokyklinės laisvės be valstybės pagalbos) terminus perėmėme iš Albert Bédé, Paris, 1931, p. 82.

[10] Čia mes supriešiname terminą „sintetinis" su terminais „išskirtinumas" ir „kompromisas". Pvz., doktrininio monopolio sistemoje valstybė įgyvendina kokią nors ***išskirtinę doktriną***, nevalstybinėje privataus mokymo sistemoje valdžia rūpinasi tik tomis mokymo institucijomis, kurių pagrindas - ***neutralumas kaip*** priešingų doktrinų ***kompromiso rezultatas***, o valstybinė privataus mokymo sistema, kur, atvirkščiai, prie neutralių valstybinių įstaigų vienaip ir kitaip prisijungia ir privačių iniciatyvų įsteigtos institucijos ***su visomis joms būdingomis ypatybėmis***, apskritai paėmus, atspindi ne tik konkrečios tautos bendrus siekius, bet drauge ir šios tautos bendruomenių, susiskirsčiusių pagal konfesijas, filosofines koncepcijas ar net etninius požiūrius, siekius.

Kaip tik taip mes ir suprantame trečiąjį, sintetinį, sprendimo būdą.

[11] P. Fauconnet, 1931, p.28.

[12] Ten pat, p.29.

specifiką. Konkrečios šalies mokymo sistema, jo teoriniai ypatumai ir įgyvendinimo būdas iš esmės yra individualus reiškinys, neretai ją galima suvokti įsigilinus tik į jos istorinę evoliuciją.

Taigi didžioji šio darbo dalis skiriama keturioms konkrečioms mokymo sistemoms tirti keturiais skirtingais požiūriais remiantis jų ištakomis ir formavimąsi lėmusiais socialiniais veiksniais.

Iš pirmo žvilgsnio kai kur gali pasirodyti, kad tirdami mes nuklystame nuo pradinės minties ir nukreipiame dėmesį vis į kitus dalykus. Pavyzdžiui, studijuodami prancūzų, belgų, olandų sistemas, liekame už pačios mokyklos ir pedagoginės srities ribų ir stengiamės atskleisti valstybinių ir privačių iniciatyvų prerogatyvas bendrame tautinės mokyklos organizavimo procese, o tirdami sovietinę sistemą, įsiskverbiame į vadinamąją pedagoginę dirvą, nes to reikalauja šios sistemos specifinis pobūdis ir aiškiai apibrėžtas konkretus jos tikslas.

Dėl tų pačių priežasčių tam tikru mastu kinta ir pats metodas. Todėl sovietinės sistemos tyrimą pradedame bendrų jos bruožų aprašymu, o prancūzų ar belgų sistemų tyrimą juo užbaigiame. Bet šiose požiūrio ir metodo variacijose pagrindinis tikslas tas pats – stengtis objektyviai suvokti esmines tiriamų sistemų ypatybes rūpimu požiūriu, siekiant įžvelgti išorines ir vidines priežastis, lemiančias sistemų evoliuciją tam tikra konkrečia kryptimi, atskleisti šias priežastis ir kuo objektyviau jas paaiškinti.

PIRMA DALIS

KELI BŪDINGI VALSTYBĖS IR UGDYMO TIPŲ SANTYKIAI

PIRMAS SKYRIUS

MOKYKLOS MONOPOLIO SISTEMA

A. Bendra apžvalga

Švietimo monopolis nuo pat Antikos laikų politinėje ir pedagoginėje literatūroje neatsiejamas nuo švietimo laisvės. Jau senovės Spartoje, Atėnuose ir Romoje egzistuoja dvi radikaliai priešingos sistemos.

Mokymo laisvės ištakose glūdi tikėjimas individualios sąmonės ir socialinių grupių vidine harmonija, kuri laikoma pakankama moralinės pusiausvyros sąlyga. O monopolis, priešingai, dažniausiai yra iš esmės išorinis, prievartinis ir diktatoriškas. Ugdymo srityje monopolis – tai tokia švietimo sistema, kurioje ugdymo teisė yra išimtinė valstybės ar kitos privilegijuotos struktūros prerogatyva.

Priklausomai nuo laikotarpio ir aplinkybių, skiriasi monopolinės sistemos įvedimo tikslas, užmojis ir įgyvendinimo visapusiškumas. Kartais ji įdiegiama remiantis praktinio pobūdžio sumetimais, kartais – tam tikrais teoriniais principais, kurie yra valstybės, šeimos ir individo teisių ir pareigų filosofijos pagrindas. Štai kodėl monopolio terminas teisėje ir pedagoginėje literatūroje gali turėti ne tas pačias reikšmes ir atspindėti skirtingus dalykus.

Alfredas Croiset[13] visus iki šiol realizuotų ar bent teoriškai sukurtų monopolių tipus skirsto į dvi grupes. Pirmajai grupei priklauso monopolinių sistemų formos, nepagrįstos jokia filosofine doktrina. Pavyzdžiui, šiai grupei būdingas Spartoje įgyvendintas monopolis. Atimdama iš šeimos teisę mokyti savo vaikus, valstybė norėjo jaunąjį spartietį išugdyti ne tikintįjį ar filosofą, o tik gerą pilietį ir drąsų bei atkaklų karį.

---

[13] Alfred Croiset, 1912, p. 4–23.

Teorinės Ksenofonto ir Aristotelio idėjos (abu jie buvo valstybinio ugdymo šalininkai) bendrais bruožais taip pat artimos spartietiškajai sistemai. Aristotelio nuomone, ugdymą privalu susieti su politine šalies struktūra. O kadangi valstybė turi tik vieną ir bendrą tikslą, tai ir ugdymas būtinai turi būti vieningas ir identiškas jai. Visi piliečiai priklauso valstybei kaip visumos elementai, todėl rūpinimasis dalimis turi atitikti rūpinimąsi visuma. Šiuo atžvilgiu Aristotelis gyrė Spartos sistemą. Į Aristotelio gero piliečio koncepciją, kaip ir į spartietiškąją, visai neįtrauktas filosofinis ugdymas. Filosofija lieka už bendrojo privalomojo mokymo ribų.

To meto dar primityvioje visuomenėje nebuvo nei idėjinių sąjūdžių, nei doktrinų konfliktų, tad spartietiško tipo monopolis tuomet nesukėlė nieko panašaus į tuos moralinius prieštaravimus, su kuriais monopolio idėja susiduria šiuolaikinėje visuomenėje.

Pirmajai grupei Alfredas Croiset priskiria ir tam tikrą liberalųjį monopolį – Condorcet pasiūlytą mokymo sistemą, kurioje teigiama piliečių teisė į švietimą ir pastarojo nepriklausomybė nuo valdžios institucijų. Jo manymu, švietimo nepriklausomybė yra viena iš žmonijos teisių. Visų lygių mokymas turi būti nemokamas ir privalomas. Condorcet nepripažįsta valstybei teisės nustatyti doktriną, kuri turėtų būti dėstoma išskirtinai. Jis žengia dar toliau: pasak jo, valdžia negali stabdyti naujų tiesų raidos ar atmesti teorijas, prieštaraujančias jos politikai ar akimirkos interesams, dėstymo. Turi būti gerbiamos šeimos teisės, nuomonių ir religinės savimonės laisvė. Valstybės pareiga yra paruošti materialinę ugdymo bazę. Įsteigusi mokyklas, valstybė turėtų jas tuoj pat perleisti tautinei mokslininkų ir šviesuolių bendruomenei, kuri, paskirta tautos atstovų, bus visiškai nepriklausoma ir toliau pati stengsis papildyti savo gretas. Taigi švietimas Condorcet sistemoje yra savarankiška, nuo valdžios nepriklausanti organizacija.

Antroji grupė, pagal Croiset klasifikaciją, apima konkrečia doktrina pagrįstas monopolines ugdymo sistemas. Šioje grupėje jis išskiria dvejopus monopolius: vienur laikomasi visuotinai (bent jau iš esmės) priimtos doktrinos, kitur mėginama primesti specialią doktriną. Jo manymu, Viduramžių bažnyčios monopolis labiau artimas pirmajai kategorijai, nes Viduramžių Europos visuomenė pakluso visuotinai pripažintai doktrinai. Iki XVI a. bažnyčios doktrina visiškai neturėjo sistemingos opozicijos ir principinių priešininkų. Nors tuo laikotarpiu ir būta erezijų, bet jos neneigė pačios Bažnyčios, o tik siekė ją reformuoti ar atstovauti jai geriau nei oficialioji monarchija.

Pirmąjį doktrininį monopolį sukūrė PLATONAS ir svajojo jį įgyvendinti savo idealiojoje Valstybėje. Toji doktrina nebuvo visuotinai pripažinta ir nevienijo protų daugumos. Jos turinį reikėjo įteigti šią doktriną ignoruojančiai, jos nepripažįstančiai aplinkai. Aukščiausioji valstybės valdžia ir tiesos mokymas turėjo būti filosofų rankose. Tėvai negalėjo laisvai rinktis, leisti savo vaikus ar neleisti pas miesto parinktus mokytojus, nes vaikai priklauso ne tiek tėvams, kiek miestui.

Alfredas Croiset kaip šiuolaikinę doktrininio pobūdžio monopolinę sistemą, nurodo Napoleono I įkurtą imperatoriškąjį Universitetą, nors ir pagrįstą kitokiomis nei Platono idėjomis. Revoliucija siekė valstybės-mokytojos, valstybės-mokyklos šeimininkės, o Napoleonas įsivaizdavo doktrininę valstybę, valstybę – mokyklos vadovę. Napoleono universitetas turėjo būti valdymo instrumentas ir valdžios šaltinis. Tad religija, literatūra, mokslai buvo dėstomi atsižvelgiant į praktinius tikslus ir Napoleono imperijos poreikius. Napoleonas yra pasakęs Fourcroy: "Politinė padėtis niekada nebus tvirta, jei neturėsime tvirtais principais besivadovaujančių mokytojų. Kol nuo vaikystės neišmokysime, kuo reikia būti: respublikonu ar monarchistu, kataliku ar bedieviu ir pan., tol valstybė nesukurs nacijos. Ji stovės ant netvirto ir neaiškaus pagrindo, ir jai nuolat grės netvarkos ir permainų pavojus"[14]. Štai kodėl Napoleonas sukūrė specialią nuolatinę švietimo įstaigą, kuriai suteikė išskirtines teises; ji turėjo formuoti jaunimą pagal valstybei priimtiną modelį.

Doktrininis monopolis, kaip vienas iš mokymo problemos sprendimo būdų, tebėra aktualus ir šiandien. Po Didžiojo karo* dviejose didelėse šalyse, Rusijoje ir Italijoje, po pergalingų revoliucijų dvi skirtingos partijos įgijo valdžią ir naudojasi mokykla kaip visuomenės pertvarkymo pagal savo doktrinas priemone. Nepaisant šių dviejų režimų ideologinių skirtumų, jie yra šiek tiek panašūs. Jiems abiems labai tinka fašizmo ideologo Rocco žodžiai: "Visuomenė – tai tikslas, o individas – priemonė; visuomenė turi priversti individą tapti socialinių tikslų įrankiu"[15]. Tik sovietinėje santvarkoje ši "visuomenė" yra darbininkų klasė, o fašistinėje – nacija.

---

[14] L. Liard, t. 2, 1894, p. 70.

* I pasaulinis karas (čia ir toliau žvaigždute nurodomos pastabos – *vertėjos*).

[15] Fr. L. Ferrari, 1928, p. 62.

Šiose dviejose šalyse įgyvendintos monopolinės mokymo sistemos skiriasi doktrinomis, bet panašios metodais ir struktūra. Ministro Gentile's 1923 m. fašistinė mokyklų reforma įdiegė italų mokymo sistemoje regioninį principą ir pripažino mokymo laisvę. Tuo metu ji net galėjo būti laikoma reforma, kuri iš esmės yra ne politinė, bet filosofinė[16]. Gentile's švietimo politika buvo fašizmo atmesta, kai, pasak L. Ferrari, "ji sutramdė katalikus ir suteikė jiems apgaulingą privataus mokymo sistemos pergalės viltį"[17]. Teoriškai privačių mokyklų įteisinimas, nors ir labai griežtomis sąlygomis, pakenkė itališkajam monopoliui ir jį šiek tiek sušvelnino. Tačiau Mussolini formulė: "viskas valstybei, nieko prieš valstybę ir nieko už valstybės ribų"[18] – tebetaikoma ir mokymo sričiai. Valstybinio masto centralizacija nebuvo visuotinai įgyvendinta, bet iš tiesų ministerijos dekretais ir aplinkraščiais kasdien vis labiau užtikrinamas judėjimas vientiso faktinio monopolio link. Pasak L. Ferrari, "fašistinis nacionalizmas, nepaisant trumpalaikių išsižadėjimų ir aplinkybių padiktuotos taktikos sumetimais padarytų nuolaidų, iš tiesų neneigia logiškų savo sistemos padarinių"[19].

Sovietinio mokyklos monopolio įgyvendinimas kur kas logiškesnis ir griežtesnis. Tai ir pats intensyviausias, beje, ir didžiausio užmojo doktrininis monopolis žmonijos istorijoje. Ir sociologui, ir pedagogui įdomu patyrinėti iš arti valdančiosios partijos bandymus pertvarkyti visuomenę pritaikant ugdymui savo doktriną.

B. Sovietinis mokyklos monopolis

I. MONOPOLIO POBŪDĮ LEMIANČIOS TEORINĖS SĄLYGOS

Demokratinės santvarkos šalyse ugdymo sistemos yra ilgo istorinio proceso, kylančio iš esminių tautos jėgų sąveikos rezultatas. Sovietų ugdymo sistemos pagrindas grynai teorinis. Sistemos kūrėjai iš pradžių padarė visa, kas įmanoma, kad sunaikintų senuosius kadrus ir nutrauktų ryšius su praeitimi. Ši sistema organiškai susijusi su bendrąja Sovietų valstybės doktrina.

---

[16] Goy Henri, 1926, p. 44.

[17] Fr. L. Ferrari, 1928, p. 180.

[18] Ten pat, p. 78.

[19] Ten pat, p. 184.

Sovietų Rusija nuo kitų dabartinių valstybių skiriasi ne tik socialine doktrina ir valstybinėmis įstaigomis, bet ir pačia valstybės koncepcija, mąstymu bei teisiniais ir politiniais metodais.

De Franscesco[20] priskiria sovietų valstybę valstybės-objekto tipui, kur valstybė valdoma subjekto ir laikoma jo asmeniniu daiktu. Pavyzdžiui, teokratinė valstybė – tai tik aukščiausios valdžios objektas, atributas antgamtinės valios, kurią vykdyti gali tik valdovas. Patrimonialinė valstybė – tik žemės savininkų organizacijos objektas, atsiradęs anksčiau už valstybę ar viršesnis už ją. Autokratinė valstybė yra objektas tradicinio principo, kuris susijęs su doktrina, teigiančia dievišką valdovo kilmę. Sovietų valstybėje aukščiausioji valdžia priklauso tarptautinei socialinei grupei, tai yra proletarų klasei, kuri naudojasi šia valdžia, remiama rusų komunistų partijos, aukščiausios atstovaujamosios ir valdančiosios tarptautinio proletariato institucijos. Čia proletarų klasė yra aukščiausiąją valdžią turintis subjektas. Be to, ji susikūrė anksčiau už valstybę ir neturėtų išnykti kartu su ja.

Liaudis sovietinėje Rusijoje nėra tauta ar gyventojai, gyvenantys konkrečioje teritorijoje, bet revoliuciniam proletariatui priklausančių individų visuma. Konstitucija skelbia išimtinę šios vienos klasės valdžią. Jos teisės sutampa su valstybės teisėmis. Visi kiti visuomenės nariai nėra sovietiniai piliečiai. Jie svetimi valstybei, nors ir gimę bei gyvena jos ribose. Teritorija tėra tik antrinis liaudies atžvilgiu elementas ir tėra pasaulinės revoliucijos plitimo centras.

Taigi, lyginant su Vakarų valstybėmis, Sovietų Rusijos režimas visiškai antidemokratiškas ne tik *de facto*, bet ir teisiškai, pagal teorinę valstybės doktriną. Mirkinas-Guetzevitchius, apibūdindamas sovietų juriskonsultų teorijas, aiškina, kad "pagrindinė Sovietų valstybės ir teisės idėja yra diktatūra. Pasak Lenino, "mokslinė diktatūros sąvoka reiškia neribotą valdžią, kurios netramdo jokia taisyklė ar įstatymas ir kuri tiesiogiai remiasi jėga". Sovietinė doktrina proletariato diktatūrą formaliai sutapatino su komunistų partijos diktatūra"[21]. Dėl to ir teisė, ir įstatymai čia nėra tokie kaip demokratinėse Vakarų Europos valstybėse. Sovietų valstybės pagrindą sudaro ne teisiniai principai, bet šioji diktatūra, numatanti visišką valstybės ir visuomenės transformaciją bei pertvarkymą ir reikalaujanti paklusti revoliuciniams komunistų tikslams.

---

[20] Warnotte Daniel, 1932, Nr.2, p. 272–275. De Franscesco, 1931.

[21] B. Mirkin-Guetzevitch, 1928, p. 109.

De Francesco[22] nuomone, tokios institucijos, kaip moralė, religija ar teisė, kurios kitose istorinėse valstybės formose neleidžia valdančiajai klasei peržengti elgesio su kitomis klasėmis ribų, Sovietų valstybėje nėra joks stabdis valdančiajai klasei. Dar daugiau, jos tikslas ir yra brutalus dominuojamųjų klasių naikinimas. Iš tiesų, oficiali Federatyvinės Socialistinės Sovietų Rusijos respublikos Konstitucija pirmame skyriuje šitaip nusako savo ir dabartinio režimo tikslą: "Ji ketina garantuoti proletariato diktatūrą, kad būtų sutraiškyta buržuazija, panaikintas žmonių išnaudojimas, taip pat įgyvendinti komunizmą, kuriam įsigalėjus nebus nei klasių, nei valstybės valdžios"[23].

II. Bendri sovietinio mokyklos monopolio bruožai

Iš tokios sovietų valstybės koncepcijos ir tokio jos tikslo kyla ir bendras jos ugdymo sistemos pobūdis. Pastarosios tikslas turi sutapti su komunistų valstybės tikslais. Naujosios kartos ugdomos pagal esamo režimo interesus ir numatytus potvarkius. Tokia sovietinės mokyklos paskirtis yra įvairiomis formomis patikslinta ir patvirtinta oficialiuose ir neoficialiuose rusų komunistų partijos ir ypač sovietinio ugdymo vadovų raštuose.

"Būdama visiško visuomenės susiskaidymo į klases panaikinimo instrumentas, komunistinio visuomenės atnaujinimo instrumentas, proletariato diktatūros laikotarpiu (t.y. sąlygų, leidžiančių visiškai įgyvendinti komunizmą, paruošimo laikotarpiu) mokykla turi būti ne tik komunizmo principų skleidėja apskritai, bet ir ideologinės, organizacinės ir ugdomosios proletariato įtakos pusiau proletariškiems ir neproletariškiems sluoksniams kanalas išugdyti naujai kartai, galėsiančiai galutinai įtvirtinti komunizmą" (Sovietų Rusijos Komunistų partijos programos ištrauka)[24].

Turint galvoje šitokią mokyklai siūlomą užduotį, vienintelė logiška sistema yra griežtas valdančiajai partijai priklausantis ugdymo monopolis. Sovietų valstybės ir ugdymo vadai mano galėsią įgyvendinti šią programą legaliai ir be didelių skrupulų. Pagal jų

[22] Warnotte Daniel, 1932, Nr. 2, p. 275.

[23] B. Mirkin-Guetzevitch, 1928, dokumentinė dalis, p. 178.

[24] *Vieningos darbo mokyklos statuto projektas* (oficialus leidimas rusų kalba), Liaudies švietimo komisariatas, 1928, p. 5.

marksistines koncepcijas, bet kuri istorija – tik socialinių klasių kovos atspindys. Todėl ugdymas, kaip, beje, kiekviena kita visuomenės gyvenimo sritis, yra atviras ar kiek užslaptintas, viešpataujančių klasių interesus atitinkantis instrumentas.

Sovietinio ugdymo teoretikai aiškina, kad šitaip buvo nuo pat mūsų civilizacijos pradžios, nuo Graikijos ir Romos iki mūsų laikų. Jie neigia, kad kurioje nors šalyje galėjo būti švietimo sistema, atitinkanti visos visuomenės interesus. Jų nuomone, tokia sistema galima tik būsimoje komunistinėje santvarkoje, kurioje nebus jokios socialinės klasės. Dabartinės švietimo sistemos atspindi visas ekonomines ir politines ypatybes, būdingas tokiai visuomenei. Šalyse, kuriose valdžią dalijasi keli skirtingi visuomenės sluoksniai, švietimo sistemos netvirtos ir yra kompromiso rezultatas. "Sovietų šalyje švietimo problema iškyla visai kitokiu aspektu, – rašo Maskvos universiteto rektorius Pinkievitch'ius. – Čia valdžia priklauso darbininkams, kuriems nereikia jokio kompromiso ar kokio sandėrio su kitomis klasėmis. Proletariato diktatūra yra klasės, nepripažįstančios jokių kompromisų, diktatūra. Todėl SSRS liaudies švietimo sistema – monolitinė, kompaktiška ir visiškai atspindi darbo masių interesus pereinamosios visuomenės sąlygomis".[25] Akivaizdu, kad tokiai sistemai dėl jos prigimties nebūdingas politinis, filosofinis ar religinis neutralumas. Sovietiniai vadovai neigia ugdymo neutralumo principą. Dar Lenino suformuluotas teiginys: "Kuo toliau pažengusi buvo buržuazinė valstybė, tuo rafinuotesnis buvo melas, jog mokykla gali būti neutrali ir tarnauti visai visuomenei"[26], yra kartojamas visose mokyklų programose ir metodiniuose nurodymuose įvairiais variantais. Šitaip elgdamiesi, jie mano einą kartu su ugdymo istorija ir realiu gyvenimu.

Šulginas, vienas iš oficialių sovietinės pedagogikos atstovų, savo pranešime "Mokykla ir valstybė", skaitytame tarptautiniame švietimo darbuotojų pasitarime, taip pat paneigia neutralumo principą kaip praktiškai neįmanomą. „Šioje visuomenėje net neturėtų kilti toks klausimas, – sako jis. – Vaiką ugdo aplinka, gyvenimo būdas, papročiai ir tradicijos, aplinkos poveikį lemiančios koncepcijos.

---

[25] Pinkiévitch, 1928, p. 93.

[26] Programmes officiels de l'enseignement dans la République des Soviets (prancūziškas leidimas), 1925, p. 11.

Neįmanoma iš viso to išsivaduoti. Aplinka diktuoja vertybines nuostatas dėl visų procesų, kuriuose vaikui tenka dalyvauti. Aplinka diena iš dienos jį persunkia savo ideologija. Todėl kalbos apie tai, kad vaiką būtų galima apsaugoti nuo aplinkos jam keliamų reikalavimų, tėra tušti plepalai"[27].

Tokie yra bendrieji sovietinės mokyklų sistemos bruožai. Sovietinis doktrininis monopolis su savo konkrečiais tikslais, atmesdamas bet kokį neutralumo principą ir remdamasis marksizmo ir leninizmo[28] doktrinos direktyvomis, ugdymo teorijoje ir praktikoje bando kuo geriau reikštis konkrečiomis formomis ir metodais, būdingais jo doktrinai. Pastangas sukurti komunistinio pobūdžio sistemą nuo sovietinio režimo pradžios iki mūsų dienų atskleidžia du pagrindiniai periodai.

III. DU SOVIETINIO UGDYMO RAIDOS PERIODAI

1. ANARCHINIS-UTOPINIS PERIODAS 1918–1921 M. Po 1917 m. Spalio revoliucijos į valdžią atėjo bolševikų partija. Komunizmo įgyvendinimas buvo visus naujosios vyriausybės veiksmus pateisinantis tikslas. Dėl kritiškos naujojo režimo padėties valstybės viduje ir už jos ribų didžiausias dėmesys buvo skiriamas karinėms problemoms. Bet nebuvo visiškai apleistos ir kitos valstybės gyvenimo sferos.

Jau pirmosiomis valdymo savaitėmis vyriausybė susirūpino mokymo politika. 1917 m. lapkričio 19 d. buvo paskelbtas dekretas dėl valstybinės komisijos mokymo reikalams įsteigimo. Ji turėjo rūpintis "bendru vadovavimu švietimui, suderintu su centrine valdžia"[29].

Paklusdami bendrajai režimo politikai, naujieji ugdymo vadovai svarbiausia užduotimi laikė sugriauti švietimo sistemą ir paskelbti karą ankstesnėms programoms ir seniesiems ugdymo metodams. Marksistinė pedagoginė teorija apie ugdymo reorganizavimą dar nebuvo sukurta. Didieji kūrėjai ir revoliucinio

---

[27] Choulguine, 1928, p. 54.

[28] Leninizmas bolševikų teorijoje yra būtinas priedas prie marksizmo, kurį ji vystė ir pritaikė dabartinės epochos reikalavimams. Marksizmas yra revoliucinio proletariato teorija ir taktika, kovojant su kapitalistine santvarka ir siekiant komunizmo įgyvendinimo. Žr. Eugéne Devaud, 1932, p. 37–38.

[29] Instruction publique, 1927, Nr.11–12, p. 46.

marksizmo vadai – Marksas, Engelsas ir Leninas, be kelių trumpų nurodymų, neparašė darbų šia tema. Krupskajos (Lenino žmonos) knyga "Liaudies švietimas ir demokratija", išleista Spalio revoliucijos išvakarėse, yra pirmas veikalas rusų kalba, svarstantis pedagoginius klausimus marksizmo požiūriu. Šiame leidinyje apskritai nekeliama naujos marksistinės pedagogikos kūrimo problema, bet įvertinami kai kurie darbo mokyklos istorijos momentai ir pateikiamos bendro pobūdžio pastabos.

Tačiau tų laikų protai nebuvo pasirengę sėkmingai ir pozityviai veiklai. Susiduriame su daugumai reformatorių būdingu fenomenu: jie visi apsirinka, vertindami nuotolį tarp naujojo išgirto idealo ir jo įgyvendinimo su visomis kliūtimis ir sunkumais, stabdančiais jo eigą. Naujosios Rusijos mokymo politikos vadai taip pat tikėjo, jog labai greitai bus visiškai įvesta komunistinė tvarka, kur "nebebus klasinio susiskaldymo nei valstybės valdžios". Ore sklandė anarchistinė tobulos visuomenės idėja, – visuomenės, kur jokia priespauda nestabdys laisvos žmogaus asmenybės žygio.

Šios nuostatos labai iškalbingai buvo išreikštos garsiojoje 1918 m. Liaudies švietimo komisariato oficialioje deklaracijoje apie "Vieningą darbo mokyklą". S. Hessenas ir N. Novožilovas ją taip apibendrina: "Socialistinė visuomenė yra "vieningas fabrikas", kuriame nebe žmogus išnaudoja žmogų, o vieninga žmonija – visą Žemės rutulį. Šiam tikslui mokykla turi ugdyti būsimą "gamtos valdovą". Darbo mokyklos tikslas jokiu būdu nėra kokio nors amato mokymas, bet *politechninis paruošimas*, leidžiant vaikams praktiškai susipažinti su svarbiausiais darbo formų metodais mokyklų dirbtuvėse ar fermose, fabrikuose, gamyklose ir kitur".[30]

Šį politechninį ugdymo idealą teoriškai pagrindė marksizmo pedagogas Blonskis (jis – ne Komunistų partijos narys) veikale "Darbo mokykla". Šis darbas buvo rekomenduojamas mokykloms kaip pavyzdinė, bet neprivaloma programa. Laikytasi nuomonės, kad kaip kiekvienas vaikas ugdo savo asmenybę, taip ir mokykla, naudodamasi pedagogine autonomija, atsižvelgdama į esamas sąlygas ir išsaugodama politechnizmo dvasią, turi sukurti savo programą. Buvo pasiskolinta daug užsienio pedagogų – Johno Dewey, Lay, Kerschensteinerio ir kitų – garsių "buržuazinės" darbo mokyklos idėjų.

---

[30] S.N. Hessen ir N.F. Novogilov, 1927, Nr. 28, p. 474.

Struktūros požiūriu to meto vieningoji darbo mokykla buvo padalyta į dvi pakopas: 5 metų (nuo 8 iki 13) ir 4 metų (nuo 13 iki 17 m.). Prieš ją turėjo būti vaikų darželio etapas. Ji turėjo būti nemokama ir privaloma visiems mokyklinio amžiaus vaikams. Mokykla privalėjo turėti pedagoginę autonomiją. Aukščiausioji valdžia mokyklos viduje priklausė "mokyklos kolektyvui", kurį sudarė mokytojai, mokiniai ir aptarnaujantis personalas. Šio kolektyvo teisė ir pareiga buvo rinkti valdymo komitetus, įvairias vykdomąsias komisijas ir pan. Mokinys turėjo būti nemokamai aprūpintas mokymosi priemonėmis ir gauti šiltus pietus. To meto teoretikų nuomone, mokykla, taip pat ir vaikų darželis, turėjo visiškai pakeisti šeimą. Pati mokykla ateityje turėjo užleisti vietą vaikų namams, kur gyventų ir mokytųsi valstybės lėšomis visi socialistinės respublikos vaikai.

Šio pirmojo periodo idėjos, vėliau pačių komunistų pavadintos utopinėmis, niekada nebuvo įgyvendintos. Tam trūko mokslinių, moralinių ir materialinių sąlygų. Liaudies švietimo komisaras Lunačiarskis dešimtųjų komisariato metinių proga pasakė: "Išties būta tam tikro neįžvalgumo, kad šis toks tolimas idealas mums rodėsi esąs taip arti. Mes palaikėme realiu miražą, sklandžiusį įkaitintoje revoliucijos atmosferoje, o dar iš tikrųjų labai tolimus etapus matėme pačioje artimiausioje ateityje"[31].

Pistrakas, vienas iš sovietinės pedagogikos lyderių, savo ruožtu nurodo, jog šiam periodui itin būdinga tai, kad "pačios bendriausios sovietinės darbo mokyklos idėjos dar nerado savo realios ir konkrečios formos, kad stigo žinių apie realią padėtį ir pačią darbo mokyklą, be to, trūko jų adaptacijos būdų, ir galiausiai visos viltys, dėtos į mokytojo kūrybingumą, buvo niekuo nepagrįstos"[32].

Taip baigėsi laisvosios darbo mokyklos viešpatavimo tarpsnis, kuriam didžiausią įtaką, pasak Johno Dewey[33], turėjo amerikietiškoji ir L. Tolstojaus pedagogikos. Vėliau marksistinėje sąmonėje įvyko pokyčių, sovietinio ugdymo vadovai ėmė ieškoti naujų pedagoginių formų ir jų pritaikymo būdų, atitinkančių režimo dvasią. Čia jau įžengiame į antrąjį sovietinio ugdymo sistemos formavimosi periodą.

---

[31] *Instruction publique*, 1927, Nr. 11–12, p. 8.

[32] A. Bem, 1926, t. 23, p. 471.

[33] S. Hessen, 1929, t. 31, p. 6.

Jis turi dvi fazes:

a) specifinių komunistinių mokymo metodų tyrinėjimo (valstybinės mokslinės tarybos(GUS) programa) fazė;
b) paieškų fazė žlugus GUS programoms;
c) glaudesnių mokyklos ryšių su socialistine statyba (remiantis penkmečio planu) fazė.

a) Specifinių komunistinių mokymo metodų tyrinėjimo fazė. Šio laikotarpio pradžioje mokyklos ir apskritai viso sovietinio ugdymo pobūdį ir dvasią labiausiai lėmė dvi veiksnių grupės. Visų pirma, tai *ekonominiai valstybės poreikiai*. Sovietų valstybei lyg didžiulei ekonomikos įmonei reikėjo įvairių specialistų. Didysis profesinio mokymo judėjimas kilo iš poreikio turėti kompetentingų žmonių. Antrasis veiksnys – *Komunistų partijos diktatūra pereinamuoju* sovietinio režimo *laikotarpiu*. Partijai reikia savos "pamainos", todėl ji turi taip išugdyti mokinius, kad jie teisingai suvoktų ir vykdytų komunistinę darbininkų klasės ideologiją. "Kovojančiam proletariatui nėra baisesnės ugdymo perspektyvos, kaip išvysti, kad jo pamaina – vaikai turi svetimų priešiškos klasės bruožų, o taip gali atsitikti, jei vaikai atplėšti nuo šlovingos, bet sunkios darbo klasės kovos",– rašo Pinkievitchius[34].

Be mokymo "profesionalizavimo", neišvengiamas darėsi ir vaiko ruošimas politiniam gyvenimui. Ir, kaip geranoriškai paliudijo Johnas Dewey, "štai rezultatas: propaganda yra mokymas, ir mokymas yra propaganda. Jie ne šiaip susipynę, jie supainioti"[35]. Posūkis sovietinėje mokymo politikoje ir bandymai sukurti specifinio komunistinio ugdymo teoriją buvo oficialiai patvirtinti "Vieningos darbo mokyklos statute" 1923 m. ir tais pačiais metais Valstybės

---

[34] A. Pinkiévitch, p. 72–73.

[35] S. Hessen, 1929, Nr. 31, p. 6.

mokslo tarybos (GUS) pedagoginės sekcijos, vadovaujamos p. Krupskajos, programų schemoje, kuri yra žinoma kaip GUS programos[36].

Statutas nustato mokyklos administracinę struktūrą. Jis įkuria vieningą devynerių metų darbo mokyklą. Ši mokykla dviejų pakopų: pirmoji 4 metų (nuo 8 iki 12) ir antroji 5 metų (nuo 12 iki 17 m.). Antroji pakopa turi dar du ciklus: 3 ir 2 metų. Iš tiesų yra trys mokyklų grupės, kurios šnekamojoje kalboje vadinamos keturmete, septynmete ir devynmete mokykla. Kiekviena grupė, iš vienos pusės, yra pagrindas aukštesniajam tos pačios mokyklos tipui, o iš kitos pusės – ji yra ir atitinkamo lygio techninės ar profesinės mokyklos pamatas. Taigi keturmetė mokykla – pagrindas septynmetei, devynmetei ir pradinėms techninėms bei profesinėms mokykloms. Septynmetė mokykla sudaro pagrindą devynmetei ir specialioms vidurinėms mokykloms. Devynmetė mokykla parengia vaikus įvairioms aukštojo mokymo įstaigoms.

GUS programų schema savo ruožtu pateikia mokyklai ir turinį, metodą bei doktriną. Šios programos pritaikytos specifinei komunistinei pedagogikai. Visa mokyklos žinioje esanti medžiaga ir mokyklos veikla šiose programose suskirstyta į tris grupes: *gamta, mokslas, visuomenė*. Visi ugdymo elementai koncentruojami apie darbo idėją. Vakarų Europos ir Amerikos pedagogai – Kerschensteiner, Dekroly, Johnas Dewey ir daugelis kitų – darbą supranta kaip savarankišką mokinių veiklą, nuolat besiplečiančią ugdymo proceso metu ir susietą su gamtine ir socialine aplinka, o sovietinėje programoje darbo samprata neatsiejama nuo marksistinės klasių kovos. Vieną geriausių šitaip suvokiamo darbo vaidmens sovietinėje

---

[36] Žr. prancūzišką cituojamų oficialiųjų programų leidimą. Mokslinė valstybės taryba (GUS) kartu su Tautinių mažumų taryba *(Sovnazmen)* yra viena iš svarbiausių centrinių Liaudies švietimo komisariato komisijų. Pats komisariatas dabartinę formą įgijo 1922–1923 m. Patyrusi tam tikrą evoliuciją, dabartinė organizacija yra tokia: be generalinės valdybos, jis turi dar penkis pagrindinius padalinius:

1. Centrinė mokslinio darbo valdyba *(Glavnauka):* akademijos, institutai, mokslinio tyrimo įstaigos, mokslinio personalo ruošimas, valstybinės bibliotekos, muziejai ir t.t.
2. Centrinė profesinio darbo valdyba *(Glavprofobr)*: aukštojo mokymo įstaigos, darbininkų fakultetai, technikumai, pradinės profesinės mokyklos ir t.t.
3. Centrinė politinio švietimo valdyba *(Glavpolitprosviet)*: oficiali komunizmo propaganda, visų pakopų partinės mokyklos, „analfabetizmo" likvidavimas, liaudies švietimo įstaigos, liaudies bibliotekos.
4. Centrinė visuomeninio auklėjimo valdyba *(Glavsozvos):* vaikų darželiai, parengiamosios ir pradinės mokyklos, komunistinis vaikų ir jaunimo judėjimas ir t.t.
5. Centrinė meno ir literatūros valdyba *(Glaviskusstvo)*: teatrai, meno įstaigos, kino teatrai, muzikinės veiklos doktrininė kontrolė ir t.t.

Šiuo klausimu žr.: *Instruction publique dans RSFSR vers 1929-1930*, 1930, p. 6–100; S. Hessen, 1928, p. 451–452.

mokykloje apibrėžimų, anot Pinkievitchiaus, yra pateikęs Šulginas: "Darbas, mūsų supratimu, – tai būdas supažindinti vaikus su jo elementais, juos sulieti su kuriančiąja klase ne tik suvokiant jos ideologiją, bet ja persisunkiant, išmokyti juos kovoti ir kurti. Bet tai dar ne viskas: darbas mums yra ir priemonė, padedanti atvesti vaikus į pasaulio darbininkų šeimą, įtraukti į jos kovą, priversti ją suprasti, sekti žmonių visuomenės raidą, įgyti darbo, organizavimo ir kolektyvinės veiklos įgūdžių. Darbas, mūsų supratimu, yra gyvenimo pagrindas, bendrojo lavinimo veiklos pamatas"[37].

Programos siūlo tokių rezultatų mokykloje siekti kompleksiniu metodu. Sovietinėje pedagoginėje literatūroje buvo daug diskutuojama dėl tikslaus šio metodo apibrėžimo. Oficialiųjų pedagogų darbuose galima įžvelgti kai kurių jo sampratos niuansų. Apie juos čia nebus kalbama.

Įvadinėse pirmosios pakopos mokyklos programų pastabose kompleksas apibūdinamas kaip "visuma konkrečių iš realybės paimtų reiškinių, sutelktų apie vieną centrinę ir apibrėžtą idėją ar temą"[38].

Svarbiausia kompleksų metode yra tai, kad mėginama pagal marksistinę koncepciją nustatyti ryšius, siejančius skirtingas reiškinių grupes. Taigi kompleksų programa mokslo metams yra centrinių temų serija. Šios temos sudaro ašį, apie kurią telkiama visa mokyklos veikla Kito dalyko mokoma tik tiek, kiek jis siejasi su pagrindine tema.

Kaip pavyzdį galime pateikti miesto ir kaimo pirmosios pakopos ketvirtųjų mokymo metų kompleksus[39]:

1. SSRS, jos gamyba, darbo žmonės ir jų kova;
2. Spalio revoliucija ir jos pasaulinė įtaka;
3. Dangus ir žemė;
4. Moters diena;
5. Gegužės pirmoji, tarptautinė darbo žmonių šventė;
6. Pirmosios pakopos mokyklos darbų suvestinė.

---

[37] A. Pinkiévitch, 1927, p. 97.

[38] Programmes oficiels, p. 13.

[39] Ten pat, p. 43–45.

Kiekvienas kompleksas yra tyrinėjamas trimis požiūriais (*gamtos, darbo* ir *visuomenės*) ir yra padalytas į tris poskyrius, kurių kiekviename pateikiamas dar detalesnis planas.

Pažvelkime į vieną iš šių programų[40] :

Spalio revoliucija ir jos pasaulinė reikšmė

Žemės rutulys. Bendras fizinės geografijos mokymasis. Žemynai ir vandenynai. Pagrindinės šalys ir jų kolonijos.	Darbo išnaudojimas kolonijose. Kapitalistinių šalių vykdomas kolonijų plėšimas. Pasaulio padalijimas tarp šių šalių. Pasaulinis karas.	Tarptautinė darbininkų kova prieš kapitalą. Spalio revoliucija. Pirmoji tarptautinės darbininkų sąjungos pergalė. Valdžios perėjimas į darbininkų ir valstiečių rankas. SSRS Konstitucija. Rinkimai buvusios santvarkos metais. Išnaudotojų balsavimo teisės panaikinimas sovietinėse įstaigose. Kalininas, SSRS prezidentas. Pirmieji sovietų valdžios dekretai: dekretas dėl taikos; žemė liaudžiai; kapitalistų gamyklų ekspropriacija; 8 val. darbo diena; tautų apsisprendimo teisė. Raudonoji armija – revoliucijos pergalių saugotoja. Komunistinis internacionalas.

Šiose trijose skiltyse nurodytos temos matematikos, istorijos, geografijos, kalbų, muzikos ir kitų dalykų pamokoms.

Kai kuriose "buržuazinėse" šalyse sukurti ir taikomi šiuolaikiniai metodai (Daltono planas arba projektų metodas), reikalaujantys atsisakyti "uždarų klasių", vystyti mokinio veiklą, ugdyti savarankiškumą bei aiškiai suvokti savo darbo perspektyvą ir tikslą, čia labai populiarūs ir sukelia diskusijas. Šie metodai rekomenduojami kaip kompleksų programų priedas. Vieninteliai

[40] Ten pat, p.43–44.

prieštaravimai ir priekaištai kyla iš baimės, kad jie gali išugdyti per didelį vaiko individualumą ir taip paralyžiuoti kolektyvinių darbo įgūdžių formavimą. Esminė naujųjų programų ir jų įgyvendinimo detalė yra jų svarba ugdant komunizmo dvasią. Kas žino, koks būtų buvęs šių programų likimas susidūrus su realiu gyvenimu?

Tačiau vėl atsitiko tai, kas jau buvo sutrukdę įgyvendinti utopines pirmojo laikotarpio idėjas. Praktinis gyvenimas atmetė specifinę komunistinę pedagogiką. Bandymai mokyti pagal kompleksus su visa jiems būdinga perdėta propaganda sukėlė anarchiją mokykloje, ir rezultatai buvo blogesni nei ankstesniųjų programų. Sovietinė spauda pati prabilo apie skandalingą mokinių nemokšiškumą ir kompleksų metodikos krizę. Lunačiarskis atsakomojoje kalboje į Rykovo, liaudies komisarų pirmininko, priekaištus oficialiai pripažino: "Tiesą pasakius, mes negalėjome surasti būtino aukso vidurio tarp įsivaizduojamos komunistinės mokyklos ir tų realių sąlygų, kuriose esame priversti ją kurti. Mes vėl, kaip visada, taikome per aukštai, o galbūt taikomės per lėtai. Buvo labai sunku nusileisti iš mūsų komunizmo aukštumų ant žemės"[41] . Kitoje viešoje kalboje jis aiškina, kad "Valstybinės mokslo tarybos programos – tai milžiniškas šuolis į priekį, bet jų įgyvendinimas pasirodė esąs sudėtingas ir mokiniams, ir mokytojams, tiesiog ne jų jėgoms. Dabar šios programos peržiūrimos, kad išvengtume pedagoginio idealizmo atotrūkio nuo realaus mokyklos gyvenimo. Auksą reikia pakeisti variu, laikytis arčiau žemės, kasmet vesti mokytojus teisingu keliu ir, remiantis praktika, pasiekti komunistinės pedagoginės minties pažangos pasaulio mastu"[42] .

Čia baigiasi vienas sovietinio ugdymo antrojo periodo etapas. Jis patyrė pralaimėjimą, nes buvo atmestos komunistinėmis laikomos programos, vėl buvo įvesti ankstesnės pedagoginės sistemos elementai ir mokykloje trumpam sumažėjo politinės propagandos. Nuo 1926 m. pabaigos buvo pradėti kurti nauji reformų projektai, o 1927-aisiais paskelbtos naujos programos ir metodinės pastabos.

b) Paieškų fazė po GUS programų žlugimo. Tai, kas sovietinės mokyklos vadams atrodė nesuderinama su 1923–1924 m. programomis, nebuvo išimta ir iš 1927–1928 m. išleistų programų.

---

[41] A. Bem, 1926, t. 23, p. 476.

[42] Ten pat.

Pirmosios programos priešino kompleksų sistemą dalykų sistemai, čia apie *kompleksų metodą* buvo kalbama kaip apie konkretų būdą priartinti mokymą prie realaus gyvenimo. 1927 m. programos skelbia, kad kompleksų sistema neneigia dalykinio mokymo praktikos, o mokomųjų dalykų savarankiškumas neprieštarauja kompleksams, jei tik tas savarankiškumas nevirsta visišku dalykų atsiskyrimu. Šiose programose nebeliko termino "kompleksų metodika"[43].

Naujosiose vieningos darbo mokyklos programose nebėra tų garsiųjų trijų padalinių – gamtos, darbo ir visuomenės. Anksčiau kritikuotas dalykinis mokymas su nustatyta pamokų trukme vėl atgauna savo pozicijas. "Kompleksas", dar išlikęs pirmosios pakopos mokyklose, prarado ankstesnę reikšmę ir, prof. S. Hesseno teigimu, "jis yra jau ne visų elementų, kuriems lemta supanašėti susitelkus apie abstrakčią darbo kaip klasinės kovos idėją, koncentracija, bet protingas reikalavimas, kad, mokantis konkretaus dalyko, vaikų darbas dar būtų skatinamas ir natūralios juos supančios socialinės ir kultūrinės aplinkos"[44].

Sovietinės mokyklos sociologai Krupskaja ir Blonskis priekaištavo naujosioms 1927 m. programoms, kad jose beveik visiškai neminimas žodis "socializmas", todėl mokiniai išeis iš mokyklų neturėdami susiformavusios komunistinės doktrinos. Tačiau nereikėjo perdėti šio atsitraukimo reikšmės ir daryti skubotų išvadų, kad mokykla paliovė būti visuomenės performavimo komunizmo kryptimi įrankis. Tai tik reiškė, jog drąsus oficialiosios komunistinės doktrinos bandymas sukurti savo pedagoginę metodiką sužlugo ir propagandos įtaka mokyklai turėjo būti sumažinta. Bet politinė propaganda vis tiek išliko, tik įgijo naują formą, nes buvo specialiai įvestas socialkomunistinis mokymas. Šis mokymas – tai socialinių žinių ir įgūdžių sintezė, būdas taip paruošti mokinius, kad jie priimtų komunistinę doktriną, dalyvautų praktinėje veikloje ir kovoje už socializmą[45]. Visuomeninis ir politinis auklėjimas vykdomas galingose jaunųjų pionierių organizacijose ir per privalomą mokyklos dalyvavimą revoliucinėse šventėse (Spalio revoliucijos, Lenino, Gegužės pirmosios). Iš 175 mokyklos darbo dienų 9 yra specialiai skirtos revoliucinėms šventėms.

---

[43] A.P. Pinkiévitch, 1927, p. 93.

[44] S. Hessen, 1926, Nr. 31, p. 10.

[45] Programmes et notes méthodiques de l'école unique du travail, 1927, p. 26.

Johnas Dewey, 1928-aisiais aplankęs Sovietų Rusiją vasaros atostogų metu ir nustatęs du sovietinės mokyklos raidos periodus (pirmąjį iki 1922–1923-ųjų ir antrąjį, kai vyko marksistinio ugdymo pokyčiai), pastebėjo mūsų jau nurodytus pakitimus 1927–1928 m. Šį posūkį jis aiškina supratusių savo klaidas sovietinių vadovų gera valia. S. Hessenas mano, jog šitoks paaiškinimas yra supaprastintas, ir priekaištauja Johnui Dewey, jog pastarasis nesirėmė savo paties išgirta sociologine analize ir neištyrė realių faktorių, kurie privertė komunistus šiek tiek pakeisti mokyklų politiką. Hessenas nurodo šiuos veiksnius:

1) valstybės poreikiai, ypač specialistų trūkumas, sąlygoja didėjančius reikalavimus aukštajam mokymui, kuris savo ruožtu daro spaudimą antrosios pakopos mokyklai, o per ją ir pradinei (p. 11);
2) plačiųjų valstiečių masių, vis atviriau reiškiančių savo valią, daromas spaudimas pradinei mokyklai;
3) stiprėjanti tautinių mažumų įtaka: jos labiau rūpinasi ne komunizmo įgyvendinimu, o kuo greitesniu savo intelektualiojo sluoksnio ugdymu;
4) atkaklus, nors ir pasyvus dėstytojų priešinimasis (net 92% dėstytojų sudarė nekomunistiniai elementai, kurie, kiek tik leido sąlygos, tęsė socialinės rusiškosios pedagogikos tradiciją)[46].

c) <u>Glaudesnių mokyklos ryšių su socialistine statyba fazė.</u> Visiška sovietinio ugdymo priklausomybė nuo komunistų partijos poreikių ir bendros Sovietų valstybės politikos yra akivaizdi. Naujoji

---

[46] Beveik neįmanoma pateikti labai tikslių statistinių duomenų šiuo klausimu, turint omeny dabartines sąlygas. Bet, šiaip ar taip, komunistiniai kadrai mokytojų gretose Sovietų Rusijoje ilgai sudarė mažumą. Todėl suprantamas Komunistų partijos nepasitikėjimas jais. Nepasitikėjimas mažėja ir į mokytojus imama žiūrėti vis palankiau, jiems keičiantis partijos norima linkme. Tik po pirmojo mokytojų suvažiavimo (1925 m. sausio 12–16 d.) pastariesiems buvo grąžintos pilietinės teisės. 1932 m. rugpjūčio 25 d. dekrete apie pradinių ir vidurinių mokyklų programas ir sandarą nurodoma, jog mokytojų vaikus reikia priimti vienodomis sąlygomis su darbininkų vaikais į technikumus, aukštąsias ir aukštąsias technines mokyklas. Šio dekreto teksto vertimas paimtas iš „Vie intelectuelle", 1932 11 15 (p. 63– 75). Dėl mokytojų sąmonės evoliucijos, žr.: G. Zinovjev, p. 15–20, taip pat : Le Syndicalisme Univer sitaire en Russie, 1925.

mokyklų politika 1927-1928 m. didžiąja dalimi buvo Naujosios ekonominės politikos (NEP) rezultatas. Ji tam tikru proletariato diktatūros laikotarpiu turėjo atkurti valstybėje kapitalizmo elementus. Taip NEP'as netiesiogiai paskatino kitų silpninančių faktorių, kuriuos nurodė S. Hessenas, poveikį. Bet 1928 m. Naujoji ekonominė politika buvo atmesta, ir sovietų valstybė staiga pasuko į šimtaprocentinį komunizmą, kuris pasireiškė penkmečio plano įgyvendinimu. Na, o penkmečio plane, kaip rašo Anatole de Monzie, "numatyta vadinamoji "kultūrinė revoliucija". Bus išugdyta galybė darbininkų kadrų, parengta šimtai tūkstančių inžinierių ir technikų. Privalomas mokymas, universitetų ir klubų gausėjimas, socialistinių miestų statyba, tautinių kultūrų suklestėjimas autonominėse respublikose – visa tai apibūdina kultūrinę revoliuciją"[47].

Mokyklų veikla tampa labai svarbia organiška penkmečio plano sudėtine dalimi. "XV partijos suvažiavimas[48] ir XIII Tarybų suvažiavimas iškėlė šaliai naujus uždavinius atkuriant bendrąją ekonomiką, industrializuojant šalį ir kolektyvizuojant kaimo ekonomiką",– rašoma oficialioje Liaudies švietimo komisariato veiklos ataskaitoje. Liaudies švietimo organams ir institucijoms buvo nurodyta ugdyti naują žmogų, imtis naujųjų uždavinių įgyvendinimo mokykloje. Atsižvelgiant į politinius tikslus ir dar gyvesnę klasių kovą šalyje, reikėjo neatidėliojant ir galutinai įtraukti mokyklą į *socializmo statybą*, įjungti ją į klasių kovą ir kultūrinę revoliuciją"[49].

Kartu su socializmo statyba ir aukštesniojo tipo socialinės ekonomikos kūrimu bus intensyviau ugdomas ir naujasis žmogaus tipas, kolektyvinės sąmonės žmogus, kuris būtų pajėgus komunistiškai spręsti didžiąsias problemas, kylančias galutinai įgyvendinant numatytą tvarką. Visos šios permainos ekonominėje bei socialinėje struktūroje ir žmonių psichikoje neišvengiamai turi

---

[47] Anatole de Monzie, 1931, p. 27.

[48] 1929 metais.

Ruošiant penkmečio planą, buvo paskelbtas (1928 m. birželio dekretu) ir bendras privalomas ketur-metis mokymas vyresniems nei 8 m. vaikams. Tai turi būti pradėta įgyvendinti nuo 1930-1931 m. Per antrąjį penkmetį numatoma laipsniškai įgyvendinti privalomą dešimtmetę mokyklą (vietoj devyn-metės, įvestos 1923 m. vieningos darbos mokyklos statutu).

[49] *Instruction publique dans RSFSR vers 1929–1930*, 1930, p. 33–34.

sukelti "superstruktūrų", papročių, mokslų, menų, filosofijos, politikos, ir religijos modifikacijas. Štai kaip turi pasireikšti kultūrinė revoliucija[50].

Nors 1929–1930 m. pasirodžiusios programos nebeįveda buvusio kompleksų metodo mokykloje ir net nesiekia diegti kitokių specifinių komunistinių pedagoginių naujovių, nors jose tiktai rekomenduojamas ir bendrai pabrėžiamas kolektyvinio darbo metodas[51], tačiau, persmelktos absoliutaus komunizmo idėjomis, jos vėl sustiprina komunistinius elementus ir netoleranciją mokykloje. Į ją skverbiasi karinio komunizmo laikotarpio dvasia. Daug vietos skiriama kariniam parengimui. Vis labiau intensyvėja antireliginė kova. "Naujos pataisos, palyginus su 1927 m. programomis, padarė mūsų programas tinkamesnes spręsti pertvarkos periodo problemoms,– rašoma tose pačiose oficialiose ataskaitose. – 1929 m. programose atsirado antireliginio ir internacionalinio ugdymo dalykai, čia geriau atspindimi mokyklos dalyvavimo socializmo statyboje momentai"[52].

Kaip pavyzdį galime pateikti ištrauką iš 1930 m. programų, kur nurodoma trečios klasės mokinius paruošti Gegužės pirmosios šventei: "Gegužės pirmąją, visų šalių proletarai, vienykitės! Reikia paaiškinti trečios klasės vaikams, kaip susikūrė pirmasis Internacionalas, nušviesti Markso ir Engelso veiklą ir pacituoti trumpas ištraukas iš komunistų manifesto, kurio pabaiga atsispindi šios didelės darbininkų šventės pavadinime. Iškilmingame susirinkime, skirtame Gegužės pirmosios šventei, vaikai trumpai nusako politinę-socialinę veiklą, kurią jie vykdė per paskutiniuosius metus, stengdamiesi dirbti pagal Lenino nurodymus. Ypač aiškiai reikia pabrėžti, jog mokykla turi įsitraukti į socialistinį lenktyniavimą, dalyvauti kolūkių judėjime ir šalies gynyboje. Ruošiantis Gegužės pirmajai, būtina papasakoti vaikams, kaip dabar kapitalistinės valstybės rengiasi karui, apie baisią užsienio šventikų kampaniją ir žiaurų komunistų persekiojimą visose šalyse. Reikia supažindinti

---

[50] Apie kultūrinę revoliuciją žr. t. p. E. Devaud, 1932, p. 133–176.

[51] Iš Daltono plano ir kolektyvinio darbo metodo kombinacijos kilo vadinamasis brigadų-laboratorijos metodas. Šiuo klausimu žr. : C. Dumont O. P.,1932 ir taip pat 1932 08 25 d. dekretą dėl pradinės ir vidurinės mokyklos programų ir režimo (pranc. vertimas iš „Izvestija", 1932 08 28) // Vie Intelectuelle, 1932 11 25, p. 51–75.

[52] Ten pat, p.35.

vaikus su padėtimi Kinijoje, kur sukilę valstiečiai ir darbininkai ėmė kurti tarybas, vyti savininkus iš jų valdų ir kur masiškai kyla streikai. Darbininkų pasaulis ruošiasi kovai su kapitalistais. Visiems piktiesiems reikia parodyti, kokie mes stiprūs ir vieningi savo Sovietų šalyje. Darbo žmonių ir valstiečių sąjunga yra tvirta"[53].

Štai kokia dvasia turi būti privalomai ugdomas visas didžiulės šalies jaunimas.

IV. SANTRAUKA. IŠVADOS

Dabar, išnagrinėję sovietinio ugdymo raidos etapus kaip tinkamiausią doktrininio monopolio pavyzdį, galime reziumuoti sovietinės mokyklų sistemos pobūdį. Mokymas – išskirtinė valstybės funkcija. Tai valstybė, kurioje valdžia priklauso komunistams, be jokių kompromisų primetusiems savo doktriną visoms ugdymo institucijoms. Privačios mokyklos neturi teisės egzistuoti. Tokiems ugdymo faktoriams, kaip tėvai ir mokytojai, teikiama mažiau reikšmės nei demokratinių valstybių mokyklų sistemose. Tėvai gali būti kviečiami bendradarbiauti mokyklos veikloje, bet tik tiek, kiek jų bendradarbiavimas atitinka ir remia Komunistų partijos iškeltus tikslus.

Vieningos darbo mokyklos 1928 m. statuto projekte numatomas visų tipų mokyklą lankančių vaikų tėvų susirinkimas bent kartą per trimestrą. Bet šie tėvų susirinkimai negali turėti jokios įtakos doktrininei mokyklos dvasiai. Čia patys tėvai patiria mokykloje skelbiamų idėjų propagandą (1928 m. statuto projektas, 41 str., a, b, g).

Pagal statutą tėvų susirinkimai, ypač didesnėse mokyklose, prireikus gali išsirinkti bendradarbiavimo komitetus, bet šių komitetų nariais gali būti renkami tik politinę balsavimo teisę turintys tėvai (42 str.). Įvairios vietinės komunistinės organizacijos (politinės, profesinės, karinės) skatinamos dalyvauti ugdomojoje mokyklos veikloje, ir jų delegatai patenka į tėvų susirinkimų išrinktus komitetus. Mokytojai, savo ruožtu, yra laisvi tik tiek, kiek jų veiksmai atitinka bendrąją politinę Komunistų partijos liniją, kurią pastaroji vykdo per valstybės valdžią ir jos organus.

---

[53] *Programmes de l'école primaire.* Variante de ville, 1930, p. 65–66.

Sovietinė mokyklų sistema, taikydamasi prie visos santvarkos, yra ypač dinamiška. Šis dinamiškumas pasireiškia nepaprastai energingai. Šioje santvarkoje, kur nėra nei valdžios padalijimo, nei tokios visuomeninės teisės, kaip ją supranta Vakarų Europa, valdymo formos ir principai daug nepastovesni nei kitų tipų santvarkose. Per palyginti trumpą jos mokyklos istoriją mokymo organizavimas ir metodai patyrė daugybę pertvarkymų. Bet visų šių pertvarkymų ir sovietinės valdžios abejonių dėl mokyklų politikos laikotarpiu kai kurie elementai išlikdavo pastovūs. Tai fundamentiniai komunistinio ugdymo principai, bendri siekiai ir nuolatinės bolševikų partijos pastangos apsaugoti savo revoliucinį tikslą.

ANTRAS SKYRIUS

NEVALSTYBINĖ PRIVATAUS MOKYMO SISTEMA

A. Bendrosios teorinės privataus mokymo sistemos sąlygos

Ištakų ir valdymo požiūriu visos įvairiose šalyse egzistuojančios mokyklos gali būti skirstomos į dvi kategorijas: valstybinės valdžios įkurtos ir teritorinių vienetų (valstybės, provincijos, departamentų, komunų ar miestų) valdomos mokyklos bei tos, kurias įkūrė ir valdo privatūs asmenys ar įvairios asociacijos. Pedagoginėje ir teisinėje terminologijoje pirmosios vadinamos valstybinėmis, o antrosios – laisvomis arba privačiomis. Taigi vienas iš svarbiausių laisvosios mokyklos bruožų, skiriančių ją nuo valstybinės, yra privati jos kilmė, valdymas ir vadovavimas.

Mokyklų sistema, įgyvendinta bet kurioje valstybėje, kuri leidžia steigti ir egzistuoti laisvoms mokymo ir ugdymo įstaigoms legaliomis, daugmaž apibrėžtomis sąlygomis, vadinama privataus mokymo sistema.

Vienokios ar kitokios mokyklų sistemos įvedimas ar egzistavimas nėra atsitiktinių faktorių poveikio rezultatas. Mokyklų politika, ypač šiuolaikinėse valstybėse, yra sudėtinė bendrosios politikos dalis. Faktai, o labiausiai – šiandieniniai, leidžia teigti, kad mokyklų monopolis – tai išskirtinės dominuojančios grupės, kuri daugiau ar mažiau tiesiogiai susitapatina su valsybe, mokyklų politikos įgyvendinimas. Privataus mokymo sistema, priešingai, atsižvelgia į vienu metu toje pat valstybėje egzistuojančius individus ir grupuotes, besiskiriančias religiniu, doktrininiu ar etniniu požiūriu.

Demokratija taip pat turi savo teorinius pagrindus, *grosso modo* nustatančius svarbiausias jos įgyvendinimo formas politinėje ir socialinėje sferose. „Demokratinė doktrina turi filosofinį pamatą, kuris ir sudaro visą jos vertę, – rašo E. Giraud'as. – Tas pamatas yra tikėjimas begaliniu žmogaus orumu. Demokratijos tikslas – individas, kuriam ji stengiasi išsaugoti galimybę ugdyti savo asmenybę. Ši individualistinė koncepcija, mūsų manymu, ir yra demokratijos esmė[54].

Tokios doktrinos įdiegimas mūsų laikų valstybėje sukelia daug padarinių. Prozelitinės* religijos, peržengusios vienos tautos ribas, skiria mūsų amžių nuo Antikos[55], o nuo Viduramžių Europos jis skiriasi tuo, kad neturi vieningos doktrinos.

Iš tiesų galima teigti, kad jokia civilizuota šiandieninė tauta nėra homogeniška doktrinos požiūriu. Prieštaringos didžiųjų žmonijos minčių srovės, svarbiausios doktrinos apie žmogų, gyvenimą ir žmonijos bei visatos gyvenimo sanklodą, "ideologijos", vokiečių vadinamos *Weltanschaungen***, konkuruojančios ar kovojančios tarpusavyje, yra labai svarbūs šiuolaikinės epochos dvasinės, socialinės ir politinės evoliucijos veiksniai. Autoritarinių režimų, tokių kaip rusiškasis sovietizmas ar itališkasis fašizmas, kuriuose individas dažniausiai tėra tik socialinių tikslų įrankis, doktrinos visose visuomenės gyvenimo srityse leidžia naudoti prievartą prieš asmenis ir grupes, jeigu jų veikla nesutampa su oficialiomis pažiūromis, o savo doktrinai ištikimos demokratijos pozicija visiškai kitokia, pagrįsta įvairiais metodais asmenų ir kolektyvų veiklos atžvilgiu. Pasak E. Giraud'o, demokratija "prisidės prie žmonijos moralinės pažangos, bet šį uždavinį atliks padedant individams. Ji iš tikrųjų mano, kad jėga, klestėjimas, turtai, pačios tvarkos įsigalėjimas prievartos būdu, pavergiant laisvą valią ir engiant laisvąją sąmonę, tėra nuodingi vaisiai. Ši idealistinė koncepcija, iš dalies net paniekinusi naudą, remiasi tikėjimu transcendentine žmogaus verte. Šis tikėjimas veda į teisių lygybę"[56].

Demokratinė valstybė, susidurdama su tikėjimų įvairove ir skirtingų doktrinų besilaikančiomis bendruomenėmis, šią problemą sprendžia leisdama joms ir egzistuoti, ir veikti. Todėl, nesusaistyta jokios doktrinos ar oficialiosios tiesos ir nesistengdama primesti

---

[54] E. Giraud, 1925, p. 43.

* Prozelitizmas - mėginimas užverbuoti kuo daugiau tikinčiųjų.

[55] C. Bouglé, 1921, p. 97.

** Pasaulėžiūra *(vok.)*.

[56] E. Giraud, 1925, p. 43–44.

žmonėms mąstymo būdo ar kokio nors išskirtinio idealo, demokratinė valstybė yra tolerantiška ir neutrali sąmonės sferai. "Šiuolaikinės valstybės nuopelnas, – rašo Paulis Leroy-Beaulieu, – iki šiol buvo tas, kad ji leido laisvai gyvuoti diskusijai, mąstymo ir aktų įvairovei daugelyje žmogaus veiklai atvirų sričių – literatūroje, mene, moksle, pramonėje, individų bendruomenėse"[57].

Šiuo požiūriu, lyginant su dinamiška sovietine Konstitucija, demokratinių valstybių Konstitucijos yra labiau statiškos nes, pasak D.Warnotte'o, "globodamos piliečių veiklą, jos jų nevaldo. Numatydamos, jog visuomenėje gali reikštis vienokie ar kitokie veiklos tipai, jos nustato ribas ir nesiūlo savo piliečiams jokio kito tikslo nei visuotinė tvarka ir gerovė"[58]. Taigi kiekvienai privataus mokymo sistemai labiausiai tinka demokratinės valstybės sąlygos jos laisvė, tolerancija ir neutralumas.

Bet būtų klaidinga manyti, kad kurioje nors šalyje egzistuojanti privataus mokymo sistema yra paprasčiausios teorinės dedukcijos ar tos valstybės santvarkos pagrindą sudarančių demokratinės doktrinos principų produktas. Konkretus žmogus nėra vien tik protingas gyvūnas, kaip filosofų apibrėžimuose, bet turi antrąją prigimtį, suformuotą fizinių, socialinių ir moralinių sąlygų, kuriose jis gimė ir gyvena, visumos[59]. Taip pat ir privataus mokymo sistema: nors teoriškai atsiradusi iš demokratinių principų, savo realią išraišką ir tikrąją prasmę ji įgyja konkrečiose sąlygose, kuriose yra įgyvendinama. Štai kodėl privataus mokymo principai, įrašyti įvairių šalių įstatymuose, neatspindi tokios pat tikrovės ir įgauna skirtingas formas.

Lyginant valstybės požiūrį į privačias ir į valstybines mokymo institucijas, galima išskirti du privataus mokymo tipus. Kaip jau nurodėme pratarmėje[60], tai nevalstybinė ir valstybinė privataus mokymo sistemos.

---

[57] P. Leroy-Beaulieu, 1911, p. 295.

[58] D. Warnotte, 1932, p. 454.

[59] J.T. Delos, 1930, p. 14–15.

[60] P.5.

KELETAS KONCEPCIJŲ, BŪDINGŲ NEVALSTYBINEI PRIVATAUS MOKYMO SISTEMAI

Šiuolaikinėje nacijoje, nepasižyminčioje idėjų bendrumu, tautos bendrosios valios ir tam tikru mastu moralinės vienybės formavimas yra viena iš opiausių problemų. Jei demokratinė valstybė su savo didžiausiais politiniais, socialiniais ir religiniais judėjimais ir parlamentine santvarka nori gyvuoti ir progresuoti, ji turi rasti būdų ir formų, kuriomis nukreiptų priešingas tendencijas (atradusi jų sąlyčio taškus) į valstybės vienybę ir stabilumą sukursiančios bendros valios formavimą. Nevalstybinė privataus mokymo sistema – vienas iš šios problemos sprendimo būdų. Aptardamas šį klausimą, E. Durkheimas nurodo, kad "nepaisant visų nesutarimų, nuo šiol mūsų civilizacijos pagrindą sudaro principai, implicitiškai arba eksplicitiškai bendri visiems, principai, kuriuos atvirai atmesti išdrįsta nedaugelis, – tai pagarba protui, mokslui, tai jausmai ir idėjos, sudarančios demokratinės moralės pagrindą. Valstybės užduotis – išryškinti šiuos esminius principus, įdiegti jų mokymą mokyklose, prižiūrėti, kad vaikai būtų su jais supažindinti ir visur apie juos būtų kalbama su derama pagarba"[61] .

Sistemoje, kurią dabar nagrinėjame, valstybė savo vaidmenį suvokia maždaug taip, kaip nurodė E. Durkheimas. Neturėdama savo doktrinos, ji kuria ir plečia neutralų švietimą ir savo įstaigose diegia daugmaž visuotinai pripažintą moralinę doktriną. Bet, norėdama išsaugoti sąmonės laisvę ir patenkinti tą piliečių kategoriją, kuriai nepatinka valstybinių mokymo įstaigų neutralumas, valstybė pasilieka kontrolės teisę ir tam tikromis legaliomis sąlygomis leidžia bei toleruoja privatųjį mokymą. Privačių institucijų, galinčių skirtis religiniais ar doktrininiais bruožais, atžvilgiu valstybė išlaiko neutralią poziciją. Bet nevalstybinės privataus mokymo sistemos pagrindas šiuo požiūriu yra pasyvaus neutralumo koncepcija – valstybė tik konstatuoja ir legalizuoja įvairių kategorijų privačių mokymo įstaigų steigimą, bet nesirūpina jų egzistencija ir jų neišlaiko. Rūpintis šiomis institucijomis turi jų įkūrėjai ir jas lankančių vaikų tėvai. Į pastarųjų priekaištus, kad jie, kaip mokesčių mokėtojai, už mokymą esą priversti mokėti dukart, valstybė atsako, jog, skelbdama laisvę, ji neprivalo dar parūpinti ir priemonių ta

[61] E. Durkheim, 1926, p. 62.

laisve pasinaudoti. Tokiu būdu valstybė, jos mokyklų sistemos pagrindą sudarančios demokratinės koncepcijos vardan pripažindama laisvę kurti privačią mokyklą, visiškai neprivalo teikti lėšų, būtinų ją įkurti ir išlaikyti. Kai privačią mokyklą lankančių vaikų tėvas, kaip mokesčių mokėtojas, yra verčiamas išlaikyti valstybinę mokyklą, kuria jis nesinaudoja, – tai "visai tas pat, jei mokesčių mokėtoją verstume mokėti už operos ar teatro išlaikymą, nors ten jis niekada nėra kojos įkėlęs, arba išlaikyti muziejus, nors šis ir nemėgsta meno"[62], – rašo Guy Grandas. Tas pats autorius aiškina, kad "mokesčių mokėtojas moka už valstybės švietimą, nes tai valstybinė tarnyba, o valstybinės tarnybos yra valstybės, kitaip tariant, nacionalinio biudžeto reikalas".

"Valstybės tarnybas aprūpina visi mokesčių mokėtojai, negalima išsisukti nuo šios pareigos. Savo ruožtu valstybinės tarnybos privalo veikti korektiškai ir kuo mažiau žeisti sąmonę. Taip daro pasaulietinė mokykla. Jeigu ji nepatinka, žinoma, reikia ryžtis mokėti dukart, kitaip neišeina"[63].

B. Prancūzijos mokyklų sistema

I. VALSTYBINIS ŠVIETIMO PERTVARKYMAS DIDŽIOSIOS REVOLIUCIJOS METU

Dabartinė prancūzų mokyklų sistema – istorinės evoliucijos produktas. Štai jau daugiau nei šimtas metų mokyklų sfera yra smarkių nesiliaujančių kovų arena tarp nepaliaujamų Bažnyčios ir daugiau ar mažiau jai priešiškos pakraipos grupių, kurioms kartais atstovauja valstybė. "Žymiuosius įstatymus, reguliavusius švietimą Prancūzijoje XIX a., bendrais bruožais įsivaizduojame kaip seriją biuletenių, žyminčių Universiteto pergalę prieš Bažnyčią arba, atvirkščiai, Bažnyčios pergalę prieš Universitetą"[64]. Tai Revoliucijos laikų kovos. Jos buvo neišvengiamos visų pirma dėl mokyklų padėties, Bažnyčios privilegijų bei jos vaidmens šioje srityje senojo režimo laikais ir dėl Revoliucijos įvykių tėkmės.

Senojo režimo metais nebuvo valstybinio švietimo tarnybos. Švietimą čia valdė ir visiškai kontroliavo Bažnyčia. Revoliucija,

[62] G. Grand, 1922, p. 93.
[63] Ten pat, p. 93–94.
[64] A. Petit, , 1924, p. 1.

panaikinusi religines korporacijas ir ordinus bei visas jų mokymo institucijas, akimoju pašalino Bažnyčią iš mokyklos, ir švietimas tapo valstybės funkcija. Otto Völkerio[65] teigimu, visuomenės daugumos nuomonė tokiam dalykų posūkiui buvo paruošta per priešrevoliucinį periodą. Valstybės religinio neutralumo koncepcija, suformuluota dar Thomo Moro (1480–1535) "Utopijoje", pamažu skverbėsi į prigimtinės teisės teorijas. Miltonas (1608–1674) pirmasis, remdamasis protestantiškosiomis konfesijomis, išplėtojo Bažnyčios ir valstybės atskyrimo principą. Bayle'is (1647–1706) svarstė tolerancijos idėją, o Locke'as siūlė atskirti civilinę ir bažnytinę valdžias griežčiau, nei tai darė Miltonas. Politinis liberalizmas galutinai pripažino Bažnyčios ir valstybės atskyrimo tezę. To reikalavo filosofai. "Tiesą pasakius, visoje XVIII a. pedagogikoje dominavo mokymo sekuliarizavimo būtinumo idėja,– rašo Compayré[66]. – Tokie prisiekę galikonai, kaip La Chalotais* ar Roland'as, atkaklūs laisvamaniai Diderot ar Helvetijus, visi tiki ir skelbia, kad švietimas yra civilinis reikalas, arba, kaip sakė Voltaire'as, "valstybės darbas". Ir visų jų noras – pakeisti dvasininkus mokytojus pasauliečiais bei kurti mokyklas ant vienuolynų mokyklų griuvėsių".

Revoliucija pirmąkart iškėlė į viešumą šias idėjas. Tų laikų mokymo organizavimo bandymuose ir projektuose dažnai įžvelgiamos dabartinės prancūzų mokyklų sistemos užuomazgos. Didžiosios revoliucinės Asamblėjos rūpinosi visuotiniu švietimo pertvarkymu. Buvo kuriami ir nagrinėjami įvairūs projektai, iš kurių žymiausias yra Condorcet projektas, vis dar turintis įtakos formuojant šių dienų mokymą.

Revoliucija paskelbė visų žmonių teisę į mokslą ir suvokė švietimą esant valstybės pareiga piliečiams. Be to, Revoliucijos vyrai manė, kad švietimas turi pakankamai politinės ir socialinės reikšmės pačiai valstybei, kad jis galėtų būti valstybės funkcija ir tapti valstybine tarnyba.

Bendrieji potvarkiai dėl švietimo buvo įtraukti į revoliucines Konstitucijas. 1791 m. konstitucija skelbia: "Bus sukurtas ir

---

[65] O. Völker, 1927, p. 11–12.

[66] G. Compayré, Paris, 1879, p. 233.

* La Chalotais (Louis René de Caradenc de la Chalotais), prancūzų magistratas (1701–1785), generalinis prokuroras Bretanės parlamente. Jėzuitų priešininkas, parlamento opozicijos vadovas, kovojo prieš Egijono hercogą, Bretanės valdovą .

organizuotas liaudies švietimas, bendras visiems piliečiams ir iš dalies nemokamas (pagal dalykų svarbą), o jo įstaigos bus palaipsniui išdėstytos pagal karalystės teritorinį padalijimą".

Konvencija mokymo organizavimui skyrė visą Trečiųjų metų (1795) Konstitucijos skyrių. "Čia pirmiausia buvo įrašyta absoliuti valstybės pareiga pačiai imtis priemonių ir prižiūrėti tautinį ugdymą, – rašo Liard'as. – Iš valstybinių mokyklų buvo pašalintas net mažiausias panašumas į žlugusio režimo korporacijas ir bet koks mėginimas laikyti save nepriklausoma struktūra valstybės viduje, uždrausti visi tarpusavio pavaldumo ryšiai ir administracinio susirašinėjimo galimybės. Valstybės sukurtos ir išlaikomos, skirtos išimtinai jai tarnauti mokyklos turėjo būti priklausomos tik nuo jos"[67]. Bet, pavertusi švietimą valstybės funkcija, Trečiųjų metų Konstitucija jo nepavertė valstybės monopoliu. Ji pripažino, kad visi piliečiai turi teisę kurti nuosavas ugdymo ir mokymo įstaigas ar laisvas bendrijas ir šitaip prisidėti prie mokslo, literatūros ir meno pažangos (300 sk.).

Visose komunose turėjo būti įkurtos valstybinės pradinės mokyklos, kiekviename departamente – pedagoginės mokyklos ir, galiausiai, vidurinio ir aukštojo mokslo įstaigos. Bet valstybinis švietimas, nors Revoliucijos metu atrodė gerai teoriškai pagrįstas, iš tiesų buvo visai ne toks. Privačios mokyklos, įsikūrusios po Ketvirtųjų metų briumero* mėnesio įstatymo, sudarė pragaištingą konkurenciją. Kartu su Otto Völkeriu galime teigti, kad "Revoliucija, turėjusi šitiek idėjų, pasirodė labai kukli jas įgyvendindama tais neramiais Prancūzijos istorijos metais".[68]

Revoliucija padarė švietimą valstybės funkcija ir beregint jį supasaulietino, tačiau tik Pirmosios imperijos laikotarpiu buvo įvestas etatistinis* administracinis režimas, tapęs dabartinės švietimo sistemos Prancūzijoje pagrindu.

---

[67] L. Liard, 1888. t. 1, p. 238–239.

* 1796 m. rudenį (briumeras – antrasis respublikonų kalendoriaus mėnuo, prasidedantis spalio 22, 23 ar 24 d. ir pasibaigęs lapkričio 20–22 d.).

[68] O. Völker, 1927, p. 13.

* Etatizmas - valstybės įsigalėjimas visuomenės gyvenime.

Visiško mokyklos monopolio periodas

Revoliucijos veikėjai suvokė švietimą visų pirma kaip valstybės pareigą piliečiams, o Napoleonas čia pirmiausia įžvelgė valstybės ir valdovo interesus. Nacionalinis švietimas turėjo užtikrinti Napoleono dinastijos valdomos valstybės saugumą ir sustiprinti jos galią – tai buvo svarbiausias jo uždavinys. Po Teroro ir vėliau įsisiautėjusios anarchijos Napoleonui atrodė, kad savieigai paliktas ir savo doktrinų šeimininku tapęs švietimas gali tapti pavojingas visuomenei.

Jau Konsulato laikais švietimas buvo tvarkomas pagal bendruomenės principus, kuriais vadovautasi kuriant pačią valstybę. Bendra valstybinė būtinybė užkirsti kelią praeities piktnaudžiavimams atsiliepė ir formuojant švietimą. Pagal to meto oficialiąją nuomonę, mokyklos turi būti valstybinės įstaigos, o ne įstaigos valstybėje, valstybė joms turi nurodyti užduotis bei taisykles, ir jos visur turi būti vienodos, jei švietimas yra valstybės funkcija. Šios tendencijos buvo galutinai išplėtotos ir įgyvendintos Pirmojoje imperijoje. 1806 m. gegužės 10 d. įstatymu Napoleonas I paskelbė, kad "bus suformuotas specialus padalinys, kuris rūpinsis mokymu ir liaudies švietimu visoje imperijoje". Jį įteisino imperatoriškasis 1808 m. kovo 17 d. dekretas.

Mokymas susidarė iš trijų pakopų: aukštasis mokymas fakultetuose, vidurinis mokymas imperatoriškuosiuose licėjuose ar komunų koležuose ir pradinis mokymas. Dėl savo ypatingos svarbos tuometinei santvarkai vidurinis mokymas sudarė reikšmingiausią Universiteto dalį. Imperatorius mažiau dėmesio teikė pradiniam mokymui. Jis grąžino Krikščioniškosios doktrinos tėvams (Frères de la Doctrine Chrétienne) ankstesnes dominuojančias pozicijas, tvarkant pradinį mokymą, nes jie turėjo seną pedagoginę tradiciją, be to, ši mokymo pakopa valstybės iždui kainavo nedaug ir ją buvo lengva kontroliuoti.

Universitetą sudarė 27 akademijos (tiek pat, kiek ir apeliacinių teismų). Kiekviena akademija turėjo visų pakopų mokymo įstaigų, ją valdė rektorius, kuriam padėjo vienas ar keli akademijos inspektoriai ar akademinė taryba. Universiteto vadovas buvo

Vyriausiasis mokytojas*, kurį skyrė imperatorius ir kuriam padėjo taryba. Centrinis organas mokymą suvienodino iki menkiausių detalių. Privatus mokymas buvo panaikintas. Už Universiteto ribų ir be Vyriausiojo mokytojo leidimo negalėjo būti įkurta jokia įstaiga, išskyrus dvasines seminarijas. Kaip nurodo Liard'as[68], šioje Universiteto koncepcijoje labai originalus yra imperatoriaus siekis paversti tikru valstybiniu susivienijimu tai, kas dar tebuvo tik valstybinė administracija. Šiai administracijai, kuri iki tol buvo paprasta tarnautojų hierarchija, Napoleonas ketino suteikti moralinę, doktrininę ir įkvėpimo vienybę. Suvokdamas milžinišką mokymo galią, Napoleonas norėjo pasinaudoti šia absoliutine sistema kaip visuomenės nuomonės valdymo ir kontrolės priemone.

"Niekas nebuvo patenkintas šia organizacija, – rašo Serges Hessenas. – Iš visų Napoleono užmačių ši, be abejonės, yra vienintelė, nuteikusi prieš save ir Revoliucijos šalininkus, ir jos priešininkus. Todėl, regis, turėjo būti trumpalaikė. Tačiau ji pergyveno savo kūrėją ir daugiau nei šimtmetį buvo prancūzų universitetų organizavimo pagrindas. Tai vienas iš didžiausių pasaulio istorijos paradoksų"[69].

***

Žlugus Napoleonui, Restauracijos vyriausybė iš pradžių norėjo panaikinti Universitetą ir jo monopolį, bet greitai atsisakė šios minties ir, padariusi keletą administracinių pakeitimų, pamėgino palenkti jį savo naudai. Visuomenės švietimo komisijos vardu Royeris Collard'as Asamblėjoje (1817 02 25) paskelbė, kad "Universitetas yra ne kas kita, kaip valdymas, pritaikytas visuotiniam visuomenės švietimui, jis buvo sukurtas remiantis esminiu pamatu – idėja, kad visuomenės ugdymas ir švietimas priklauso valstybei"[70].

Restauracijos laikotarpiu Universitetas patyrė bažnytinės hierarchijos įtaką. Vyskupai turėjo teisę prižiūrėti mokymą. 1821 m. birželio 27 d. atkūrus Vyriausiojo mokytojo pareigas, net ir jos buvo patikėtos dvasininkui Freyssinous.

---

* Le Grand Maître.

[68] L. Liard, 1888, t. 1, p. 68.

[69] S. Hessen, 1931, p. 423.

[70] E. Barret, 1912, p. 106–107.

Reformacijos laikų Universiteto monopolis susidūrė su smarkia liberalų ir katalikų opozicija. Pirmieji baiminosi, kad mokymas visiškai pereis į Bažnyčios rankas, kaip tai buvo Senojo režimo laikais, ir reikalavo švietimo nepriklausomybės nuo valstybės, kuri buvo glaudžiai susijusi su Bažnyčia. Katalikai valstybiniam švietimui priekaištavo tai, jog už bažnytinio fasado jis slepia ateizmą ir amoralumą. Lammenais 1923 m. rugpjūčio 22 d. *Drapeau blanc* rašė: "Prancūzijoje yra šeimų, daugiau ar mažiau tiesiogiai priklausomų nuo Universiteto, ir jose vaikai yra auklėjami praktinio ateizmo ir neapykantos krikščionybei dvasia"[71]. Liberalo Benjamino Constanto (*Mercure de France*, 1817) ir abato Lammenais (*Conservateur*, 1818) kampanija prieš Universiteto monopolį darėsi vis įnirtingesnė, ypač baigiantis Restauracijai. Viešoji nuomonė gynė laisvę, ir galima buvo numatyti, kad valdžia nusileis ir pakeis švietimo padėtį. Taip iš dalies ir atsitiko po 1830 m. revoliucijos, Liepos monarchijos dienomis.

III. PRIVATAUS MOKYMO ETAPAI

1. PRIVATUS PRADINIS MOKYMAS. 1833 m. GUIZOT ĮSTATYMAS Liepos revoliucija davė naują kryptį prancūzų mokyklų sistemos raidai. 1830 m. Chartija žadėjo įvesti mokymo laisvės principą teisėtvarkoje. Bet monopolis ir etatizmas per ketvirtį amžiaus buvo per daug įsigalėję, ir valstybė negalėjo lengvai tam pasiryžti. Kova dėl visų mokymo pakopų laisvės truks dar beveik pusę amžiaus. O kol Chartijos principai nebuvo įgyvendinti, galiojo ankstesnieji potvarkiai.

Esamos padėties priešininkai nekantravo. Galiausiai katalikai, susibūrę aplink *l'Avenir** (Lammenais, Montalembert , Lacordaire ir kt.), nusprendė veikti. "Laisvę reikia imti, o ne duoti," rašė jie savo kuriamos mokyklos projekte[72]. 1831 m. gegužės 9 d., pažeidžiant galiojančius įstatymus, buvo atidaryta privati mokykla. Rytojaus dieną valdžia mokyklą uždarė, o jos įkūrėjus patraukė teisminėn atsakomybėn.

---

[71] E. Barret, 1912, p. 108.

* Avenir (l') - Lammenais, Montalembert, Lacordaire redaguotas laikraštis, mėginęs suderinti politinį liberalizmą ir katalikybę (1830 10–1831 11).

[72] L. Celier, 1931, p. 28.

Taip laukta ir Chartijos žadėtoji laisvė buvo galų gale suteikta pradiniam mokymui Guizot įstatymu 1833 m. birželio 28 d. Naujasis įstatymas skyrė valstybines ir privačias pradines mokyklas. 1833 m. įstatymas, efektyviai sustiprinęs valstybinį pradinį mokymą, jį paversdamas tikra valstybine tarnyba, leido kurti privatų pradinį mokymą, kuris XIX a. tapo toks stiprus, kad galėjo konkuruoti su valstybiniu.

Visi 18 metų sulaukę pilnamečiai, turintys gero elgesio ir mokslo pažymėjimus, turėjo teisę įkurti mokyklą. Įstatymas numatė, jog privačiose mokyklose valstybė kontroliuos tik pastatų būklę, higieną ir visoms be išimties mokykloms privalomas bendrąsias moralines nuostatas. Šis įstatymas buvo pirmoji monopolio priešininkų pergalė. Kiti Chartijos pažadai dėl mokymo nebuvo išteseti, bet kitoms reformoms, vykusioms Antrojoje ir Trečiojoje respublikose, kelias tapo atviras.

2. PRIVATUS VIDURINIS MOKYMAS. 1850 m. FALLOUXO ĮSTATYMAS. Mokymo laisvės principas buvo įrašytas ir 1848 m. Respublikos Konstitucijoje. 9-asis jos straipsnis teigė: "Švietimas yra laisvas. Mokymo laisvė įgyvendinama įstatymo nustatytomis veiksnumo ir dorovės sąlygomis, valstybei prižiūrint".

Didžioji viduriniojo mokymo reforma dėl Konstitucijoje numatyto laisvės principo įvykdyta 1850 m. kovo 15 d. įstatymu ir buvo pavadinta Falloux o įstatymu. Buvo panaikintas vidurinio mokymo monopolis. Įstatymas suteikė teisę kiekvienam prancūzui, sulaukusiam 25-erių, turinčiam bakalauro diplomą ir 5 metų mokytojo ar prižiūrėtojo darbo valstybinėje ar privačioje viduriniojo mokymo įstaigoje stažą, steigti vidurinio mokymo įstaigą.

Privačių mokyklų moksleiviai galėjo laikyti egzaminus tomis pačiomis sąlygomis kaip valstybinėse mokyklose ir su tomis pačiomis žiuri. Valstybė kontroliavo tik bendrąsias mokymo tendencijas, susijusias su išorine privačių mokyklų padėtimi. Valstybė, departamentai ir komunos galėjo subsidijomis paremti privačias vidurines mokyklas, tačiau joms skiriamos pašalpos neturėjo viršyti 1/10 jų bendrųjų išlaidų.

Fallouxo įstatymas padarė svarbių permainų ir administracinėje Universiteto struktūroje. Universitetas liovėsi buvęs savarankiška civilinį statusą ir biudžetą turinčia korporacija. Vyriausiąjį mokytoją pakeitė Švietimo ministras, ėmęs vadovauti mokymui. Kiekviename fakultete buvo sukurta po akademiją, ir kiekviena jų turėjo savo

tarybą. Universiteto tarybą pakeitė Aukščiausioji švietimo taryba, kurią sudarė didžiųjų socialinių grupių atstovai, o jai vadovavo pats ministras.

1850 m. reforma truputį pakeitė pradinio mokymo organizavimą. Vienas iš pakeitimų, išlikęs iki šiol, yra prefektams suteikta teisė skirti valstybinius pradinių klasių mokytojus. Pradinės mokyklos vaidmuo buvo dar ir apsaugoti visuomenę nuo revoliucijos.

Fallouxo įstatymas katalikams buvo pats palankiausias iš kitų to amžiaus įstatymų (Anatole Leroy-Beaulieu)[73]. Tiko jiems dviem atžvilgiais:

1) pirmiausia, dėl valstybinio mokymo: pradinė mokykla buvo įvairių konfesijų dvasininkų priežiūroje. Taigi bažnyčia buvo plačiai atstovaujama Aukščiausioje švietimo taryboje ir akademijų tarybose;
2) privačiu mokymu labiausiai pasinaudojo katalikai. Palyginti su pasaulietinėmis grupuotėmis, jie turėjo daug daugiau veikimo būdų. Jų religinės kongregacijos turėjo pakankamai piniginių išteklių ir personalo, kad galėtų įvykdyti įstatyme nurodytas sąlygas.

Tačiau kraštutiniai dešinieji katalikai, kiek tik jų jėgos leido, priešinosi 1850 m. įstatymui. Louisas Veuillot *Univers'e* pradėjo negailestingą kampaniją prieš jį. Rytojaus dieną po galutinio balsavimo jis rašė: "Šiaip ar taip, tebūnie aišku, kad mes nesame tie, kurie jo [įstatymo] norėjo, kad mes kovojome prieš jį nuo pirmos iki paskutinės dienos ir dėl paties jo principo, ir dėl visumos, ir dėl detalių"[74]. Jo akimis, tai buvo sandėris su blogiu. Montalembert'as, didysis Fallouxo įstatymo protagonistas, tapo audringų kaltinimų objektu. Kad būtų numalšinti priešiški katalikų sambrūzdžiai, įstatymo labui prireikė net popiežiaus įsikišimo.

Ne ką mažiau prieš šį įstatymą kovojo ir kairieji. Pasak liberalų, Fallouxo įstatyme numatyta laisvė buvo paviršutiniška ir tik išoriškai apribojo netoleranciją mokymo procese. Ir katalikų reikalavimus **dėl mokymo laisvės** jie ėmė laikyti reakcingu judėjimu prieš **laisvę**

[73] A. Petit, 1924, p. 115–116.

[74] E. Barret, 1912, p. 127.

mokant. Tačiau palikime šias diskusijas. Mums rūpi tik išryškinti didįjį vidurinio mokymo laisvės principą, kuris, nepaisant valstybinės valdžios nepastovumo ir skirtingų įtakų, pirmąkart įtrauktas į prancūzų teisę, išliko iki šiol. 1833 m. pradėtas darbas, tęstas 1850 m., buvo užbaigtas tik Trečiosios respublikos laikais.

3. PRIVATUS AUKŠTASIS MOKYMAS. 1875, 1880 IR 1896 m. ĮSTATYMAI

Įstatymas, suteikęs laisvę aukštajam mokymui, buvo parengtas ir priimtas po ilgų diskusijų ir plačių polemikų, kurių metu susidūrė dvi privataus mokymo koncepcijos.

Vienų nuomone, problemą reikėjo spręsti suteikiant laisvę aukštojo mokymo įstaigoms, kur be kliūčių konkuruotų "doktrina su doktrina, sistema su sistema, metodas su metodu, katedra su katedra". Šitokia aukštojo mokymo laisvė, kaip rašo L. Liard'as, "būtų buvusi ne kiekvieno piliečio teisė steigti aukštųjų studijų mokyklą, bet kiekvienos geros galvos teisė dalyvauti visuomenės mokyme"[75]. Tokią nuomonę išdėstė Renanas, ir ją daugiau ar mažiau karštai palaikė liberalių pažiūrų žmonės. Tačiau laukiama reforma svarbi buvo ne tik dėl mokslo. Iš tiesų, laisvės buvo reikalaujama labiau tikėjimo ir sąžinės nei mokslo vardan. Katalikai, turintys nusistovėjusias religines ir moralines doktrinas, reikalavo teisės steigti mokyklas, kuriose galėtų integruotai ugdyti jaunimą remdamiesi savo doktrina ir šitokiu būdu išplėšti jaunuolius iš jų sieloms gresiančių pavojų. Jiems rūpėjo, kad būtų paskelbta ne tokia mokymo laisvė, kai mokytojas turi teisę mokyti to, ką pats laiko teisinga, bet tokia, kai asmenys ir asociacijos tam tikromis sąlygomis turi teisę steigti aukštojo mokymo įstaigas, kuriose galėtų mokyti ir ugdyti jaunimą vadovaudamiesi savo principais ir dvasia.

Komisijoje, rengusioje reformos projektą, o vėliau ir parlamente nugalėjo ši antroji aukštojo mokymo laisvės koncepcija. 1875 m. liepos 12 d. įstatymas įteisino aukštojo mokymo laisvės principą ir, tuo galutinai panaikindamas monopolį, įvedė visų pakopų privatų mokymą Prancūzijoje.

Šis įstatymas kiekvienam 25-erių sulaukusiam prancūzui ar legaliai įsteigtai asociacijai suteikė teisę atidaryti aukštojo mokymo įstaigą. Jei ši įstaiga turėjo tiek pat kvalifikuotų dėstytojų kiek valstybinis fakultetas, ji galėjo pasivadinti laisvuoju fakultetu. O jei

---

[75] L. Liard, 1888, t. 2, p. 306.

turėjo tris laisvuosius fakultetus, galėjo vadintis laisvuoju universitetu. Laipsniui gauti laisvųjų fakultetų studentai galėjo kreiptis į valstybinius fakultetus arba, jei norėjo, į valstybinio švietimo nario vadovaujamą mišrią žiuri, sudarytą iš valstybinių dėstytojų ar agrežė ir iš laisvųjų dėstytojų.

Po kelių metų, Jules'io Ferry siūlymu, 1880 m. įstatymas, išlaikydamas aukštojo mokymo laisvės principą, jį apribojo. Šis įstatymas atėmė iš privačių įstaigų teisę vadintis universitetais ir panaikino mišrias žiuri. *Ipso facto* valstybė atgavo universitetinių laipsnių teikimo monopolį.

Nauja aukštojo mokymo reforma 1896 m., sujungusi atskirus fakultetus į universitetus, kurie tapo tyrimų ir sintezės institucijomis, ir suteikusi pastariesiems juridinį statusą bei plačią autonomiją, sustiprino mokyklų laisvę **mokant laisvės** požiūriu. Taigi, kaip rašo Serges Hessenas, "universitetų reforma yra ne tik laisvė valstybės akivaizdoje, bet ir pozityvi mokymo autonomija. Todėl valstybei švietimas turi būti pareiga ir tikslas, o ne būdas užtikrinti savo valdžią. Prancūzų visuomeninės teisės profesoriai visai pagrįstai šią reformą laiko posūkiu Prancūzijos universitetų struktūroje"[76].

IV. PASKUTINĖ PRANCŪZŲ MOKYKLŲ SISTEMOS RAIDOS FAZĖ

1. MOKYKLŲ REFORMŲ IŠORINĖS PRIEŽASTYS III RESPUBLIKOJE

Doktrinos požiūriu dabartinė mokyklų sistema yra Trečiosios Respublikos palikimas. Mokymo laisvės principas išliko prancūzų teisėje, tačiau esminės to meto valstybinio pradinio mokymo reformos ir kongregacijų panaikinimas smarkiai atsiliepė privačiam mokymui. Bendroji politinė situacija turėjo lemiamos įtakos reformų dvasiai. III respublika, egzistavusi nuo pat 1870 m. karo, teisiškai buvo įtvirtinta 1875 m. Konstituciniais įstatymais, bet tik vieno balso persvara. Tų laikų dvasininkija ir katalikai buvo monarchijos grąžinimo šalininkai. Po 1876 m. rinkimų – galutinio respublikonų triumfo – šalies politika vis labiau linko į kairę. Mokykla, nuo pat Didžiosios revoliucijos patyrusi visus bendrosios politikos potvynius ir atoslūgius, tai patyrė dar kartą. Jai reikėjo prisitaikyti prie naujosios laiko dvasios. Mokyklų reformos darėsi neišvengiamos. Respublikonai norėjo ugdyti naująsias kartas valstybinėse

---

[76] S. Hessen, 1931, p. 425.

mokyklose, kad užtikrintų respublikos ateitį. Bažnyčia, jų manymu, respublikos priešininkė, turėjo būti nušalinta nuo švietimo. Išlaikydami sąmonės laisvės principą, jie toleravo mokymo laisvę, bet paskelbė, jog pradinis valstybinis mokymas, bendras visų religijų ir tikėjimų vaikams, turi būti nemokamas ir pasaulietinis.

Sekuliarizuodami švietimą, respublikonai manė veikią pagal prancūziškosios tradicijos ir mokslinio gyvenimo raidos logiką ir dvasią. "Prieš šimtmetį buvo sekuliarizuota valstybinė valdžia. Prieš du šimtus metų didžiausi žmonijos protai Descartes'as ir Beconas sekuliarizavo žmonijos žinias, filosofiją. Šiandien mes sekame šia tradicija, paklūstame šio prieš kelis amžius pradėto didžiojo judėjimo logikai ir prašome sekuliarizuoti mokyklą",– sakė Jules'is Ferry Rūmuose[77]. Šios nuostatos bus greitai įtvirtintos įstatymų ir imtos taikyti praktikoje.

2. Valstybinio švietimo režimas

Nuo pat Grévy prezidentavimo pradžios Trečiosios respublikos mokyklų politikos formuotojai, vadovaujami Jules'io Ferry ir Paulio Bert'o, ėmėsi reorganizuoti pradinį mokymą. 1881 m. birželio 16 d. įstatymas paskelbė šį mokymą privalomą, o valstybinę mokyklą – neutralią. Religija iš mokymo išstumta. 1886 m. spalio 30 d. įstatymas supasaulietins mokytojų kadrus. Jules'is Ferry, pagrindinis respublikoniškos ir antiklerikalinės mokymo programos vykdytojas, siejo privalomą mokymą su kiekvieno vaiko teise į mokslą, kurią paskelbė Revoliucija. Jo manymu, nemokamas ir neutralus mokymas yra logiška privalomo mokymo išdava. Bet, pasak S. Hesseno[78], visus šiuos reformų principus Jules'is Ferry sukūrė vadovaudamasis klasikiniu liberalizmu, kuriame jau vyko demokratėjimo procesas. Privalomą mokslą jis suprato kaip visuomenės teisę reikalauti iš kiekvieno piliečio visiems vienodo išsilavinimo minimumo. Nemokamas mokymas teikė kiekvienam piliečiui teisę gauti tą minimumą iš visuomenės, kuriai atstovauja valstybė. Neutralumas buvo ne kas kita, kaip bendra ir abstrakti šių dviejų teisių sintezė, pasiekiama iš mokymo pašalinant elementus, kurie skiria vienus piliečius nuo kitų. Taigi filosofinę šios klasikinės demokratinės neutralumo teorijos schemą sudarė bendra ir abstrakti lygybė, lygybė per vienodumą.

---

[77] A. Israël, 1931, p. 128.

[78] S. Hessen, 1931, t.2, p. 137.

Šios reformos mažai tepalietė istorinę Universiteto struktūrą ir pradinio mokymo administracinę organizaciją. Sistema vis dar tebebuvo etatistinė ir centralizuota, gerokai priklausoma nuo centrinės valdžios. 1880, 1886 ir 1891 m. įstatymai reorganizavo Aukščiausiąją švietimo tarybą, akademijų ir departamentų tarybas. Tie nariai, kuriuos renka mokytojai ir didžiosios mokslinės įstaigos, sudarė daugumą, lyginant su centrinės ar vietinės administracijos skiriamais tarybos nariais. Religinio pobūdžio organizacijos tarybose nebuvo atstovaujamos.

***

Reformų, įvedusių naują valstybinio mokymo III respublikoje režimą, gravitacijos centras buvo toji dvasia, kurią jos diegė mokyklose. Valstybinio mokymo neutralumas, suprantamas kaip pasaulietiškumas, sukėlė kovą dėl valstybinės mokyklos. Pasak šių įstatymų autorių, pasaulietiškumas – tai mokyklos nepriklausomybė nuo bet kokios religinės valdžios ir jos įtakos, visiškas dvasininkų ir kulto tarnų išstūmimas iš mokyklų, tikybos mokymo pakeitimas dorovės mokymu ir pilietiniu švietimu.

Įgyvendindami neutralų pasaulietinį mokymą, reformų vykdytojai neigė veikią prieš bažnyčią ir religiją – didžiosios prancūzų gyventojų dalies sąmonės išraiškos būdą. Jie teigė kovoją tik prieš politinę katalikybę, tad jų kova esanti antiklerikalinė, o ne antireliginė. Šią oficialiąją neutralumo koncepciją jie stengėsi nušviesti iškilminguose pranešimuose ir teisiniuose dokumentuose.

"Svarstant įstatymą, kuriuo remiantis bus galima griežtai bausti šeimos tėvą, jei šis neves savo vaiko į mokyklą, ir žinodami, kad dažniausiai vaikui atverti duris turės valstybinė mokykla, manome esant būtina patikinti šeimos tėvą, jog šioje mokykloje nebus mokoma nieko, kas galėtų kėsintis į jo vaiko ar jo paties sąmonės laisvę",– sakė Paulis Bert'as Rūmuose 1881 m. gruodžio 4 d.[79] Jules'is Ferry su dar didesniu įkarščiu tą patį teigė Senate (1882 m. kovo 12 d.): „Pirmoji įstatymo leidėjo, steigiančio neutralią mokyklą, pareiga, mūsų visų, ministro ir vyriausybės, įgyvendinančių šį įstatymą, pareiga – kuo skrupulingiau ir kuo greičiau užtikrinti mokyklos neutralumą. Jei valstybinis mokytojas užsimirštų ir imtų

---

[79] E. Barret, 1912, p. 145.

skleisti savo mokykloje priešišką mokymą, įžeistų kieno nors religinius įsitikinimus, jis bus nubaustas taip pat skubiai ir griežtai, lyg būtų nusižengęs mušdamas vaikus ar kaip kitaip nusikalstamai žiauriai su jais elgęsis"[80].

Pagarbą religiniams jausmams ir šeimos tėvo teisių pirmumą ugdant vaikus Jules'is Ferry dar kartą paskelbė 1883 m. lapkričio 17 d. aplinkraštyje, skirtame valstybinių mokyklų pradinių klasių mokytojams, kuriame jis net pateikia kelis neutralumo kriterijus: "Jūs esate tėvo pagalbininkai ir tam tikrais atžvilgiais jo pavaduotojai, todėl kalbėkite su jo vaikais taip, kaip norėtumėte, kad būtų kalbamasi su jūsiškiu: įtaigiai ir autoritetingai visada, kai norite įteigti neginčytiną tiesą, bendruosius moralės nuostatus, ir su didžiausiu santūrumu, kai rizikuojate pažeisti religinius jausmus, kurių smerkti neturite teisės. Jei kartais būtų sunku susivokti, kaip toli jums leista eiti ugdant dorovę, štai vienas praktinis patarimas, kurio galėsite laikytis: prieš pateikdami mokiniams kokią nors taisyklę ar maksimą, paklauskite savęs, ar tarp jums pažįstamų žmonių atsirastų bent vienas, kurį galėtų užgauti tai, ką ruošiatės pasakyti. Paklauskite savęs, ar šeimos tėvas, bent vienas, dalyvaudamas jūsų pamokoje ir klausydamasis jūsų, iš tiesų pritartų tam, ką išgirstų jus skelbiant. Jei taip, tai susilaikykite..."[81] Tokia tad turi būti oficiali valstybinės prancūzų mokyklos neutralumo koncepcijos praktika.

Be abejonės, nereikia net įrodinėti, kad tokio neutralumo pasiekti kur kas sudėtingiau, nei skelbti principus. Kadangi tikslas yra sunkiai pasiekiamas, net veikiant kuo sąžiningiausiai, neutralumas bus neišvengiamai pažeistas, susidūrus su mokytojų ar mokyklų politikos vadovų aplaidumu ar nepalankumu.

Valstybinės prancūzų mokyklos neutralumas nuo pat jo paskelbimo buvo begalinių diskusijų, daugybės skundų ir gausių konfliktų objektas. Ta proga galima prisiminti sovietinių mokyklų sistemą, kuri neigia patį neutralumo principą, laiko jį neįgyvendinamu ir vadina buržuaziniu melu. Kita didžioji doktrina – Bažnyčios nuostatos – kovojo prieš neutralios mokyklos principą ir jo įgyvendinimą, turėdama savo sumetimų.

Specialiai ugdymui skirtoje enciklikoje popiežius Pijus XI, patvirtindamas savo pirmtakų deklaracijas ir katalikų priešiškumą

---

[80] E. Barret, 1912, p. 145-146.

[81] Ten pat, 1912, p. 148.

neutraliai mokyklai, rašė: "Iš to būtinai kyla išvada, kad vadinamoji neutrali, arba pasaulietinė, mokykla, iš kurios išstumta religija, yra priešinga pradiniams ugdymo principams. Beje, tokio tipo mokykla visiškai neįmanoma, nes, tiesą sakant, ji tampa nereliginė. Neverta atkartoti čia viso to, ką šia tema yra pasakę mūsų pirmtakai, ypač Pijus IX ir Leonas XIII, tuo metu, kai pasaulietiškumas tik ėmė siautėti valstybinėse mokyklose. Mes atnaujiname ir patvirtiname jų deklaracijas, o drauge – ir šventųjų kanonų nurodymus: katalikų vaikams turi būti uždrausta lankyti nekatalikų ar neutralias bei mišrias (tokias, kurios vienodai atviros katalikams ir nekatalikams) mokyklas. Tai gali būti leista tik Ordinaro sprendimu, aiškiai apibrėžiant vietos bei laiko sąlygas ir pateikus specialias garantijas"[82]. Kartais katalikai renkasi mokyklos neutralumą ne kaip jų principus atitinkantį sprendimą, bet kaip mažesnę blogybę, kitaip tariant, jie pripažįsta jį ne kaip *tezę*, bet kaip *hipotezę*.

Tarp pasaulietinės valstybinės mokyklos šalininkų, šalia tų, kurie nuoširdžiai tiki, kad mokyklos neutralumas – teisingiausias sprendimas doktriniškai nevienalytėje tautoje, yra ir tokių, kuriems neutralumo paskelbimas buvo tik taktinis manevras, tam tikras etapas siekiant antireliginės mokyklos. René Viviani pateikia stulbinantį liudijimą: "Kas per politika, kai ministrai kelionėse visiškai nesilaiko šio neutralumo, o kiekvienos, anot jų, pragaištingos interpeliacijos metu remiasi juo kaip aukščiausiuoju įstatymu. Tai yra (ir visada buvo) melas. Žinoma, tas melas gal buvo reikalingas, kai, lydint audringų dešiniųjų pykčio protrūkiams, buvo kuriamas mokyklų įstatymas... Reikėjo įveikti pavojingą etapą. Pasaulietinio ir privalomo mokymo įvedimas buvo didelis laimėjimas. Neutralumo vizija tik pažadėta, kad įtikintų keletą neryžtingųjų, kurių koalicija būtų dariusi kliūčių įstatymo principui. Bet Juless'is Ferry turėjo per daug blaivų protą, kad patikėtų, jog ši priemonė amžina. Blogiausia, kad jo mokiniai laikė principu tai, kas jo šiurkštokose rankose buvo tik dingstis. Ta dingstis tėra niekam nereikalingas, bet visų oficialiai palaikomas prietaras"[83].

Ferdinand'as Buissonas[84] taip pat pamini kai kuriuos laisvamanius, kurie valstybinės mokyklos pasaulietiškumą supranta

---

[82] S.S. Pijaus XI enciklika (1929 12 31) // L'éducation chrétienne de la jeunesse, p. 26.

[83] R. Viviani, 1904 10 04.

[84] F. Buisson, 1912, p. 264.

ne kaip pastarosios abejingumą religinei minčiai, kurią ji pakeičia laisva žmonijos minties veikla, bet kaip Bažnyčiai priešišką racionalistinę doktriną. Tačiau, nepaisant visų tokių panašių aiškinimų ir gausių mokytojų, o kartais net ir aukštosios valdžios padarytų praktinių klaidų, neutralumas, besiremiantis Jules'io Ferry apibūdintu pasaulietiškumu, tebėra oficiali valstybinės mokyklos neutralumo koncepcija ir net mūsų dienomis turi įsitikinusių gynėjų.

"Pasaulietinė mokykla Prancūzijoje nėra užkariautą šalį valdanti citadelė ar kokia nors įtvirtinta stovykla, kurioje tūno nugalėtojai. Tai liaudies namai, atviri vaikams, visiems Prancūzijos vaikams. Ji nepriklauso jokiai partijai, o tik šaliai. Visi prancūzai čia yra kaip namie ir su visais elgiamasi vienodai",– rašo F. Buissonas[85] . C. Bouglé, savo ruožtu, neseniai apibūdino pasaulietinės mokyklos esmę: "Mes norime sukurti miestą be jokių mus skiriančių principų. Patirtis parodė, kad religiniai įsitikinimai skiria žmones. Palikime tikėjimus už mokyklos durų, pamėginkime rytojaus piliečius mokyti bendrųjų moralės pagrindų. Iš šių akmenų pastatyta pasaulietinės mokyklos šventykla, vienybės ir kartu – laisvės šventykla"[86] .

***

Kad ir kokia būtų tikroji tokios mokyklos koncepcijos reikšmė, aišku, jog ją įgyvendinant kyla daug sunkumų. Išties ji nėra apsaugota nuo nepastovumo, atsirandančio dėl daugiau ar mažiau intensyvių partinių kovų, ir sunku būtų užginčyti, jog neutralumas, toks, su kuriuo dažnai susiduriama praktikoje, tik iš tolo primena pasaulietinės mokyklos kūrėjų troškimus. Bet, kad ir kaip ten būtų, norėdami išsaugoti sąmonės laisvę valstybinėje mokykloje, įstatymų leidėjai numatė sankcijas nusižengusiems neutralumui ar bent jau tiems, kurie akivaizdžiai šio principo nepaiso. Be ministro taikomų administracinių priemonių, be teisinės mokyklos vartotojų veiklos – priemonių, nukreiptų prieš nusižengusį mokytoją, mokant pažeidusį neutralumo principą, – trečiasis ginklas valdininkų rankose yra galimybė pateikti ypatingą ieškinį Valstybės tarybai už piktnaudžiavimą valdžia. Moralinis šios priemonės poveikis toks

---

[85] Ten pat, p. 265.

[86] C. Bouglé, p. 87-114.

didelis todėl, kad ji skirta ne šiaip pulti paprastą administracijos agentą, bet pačią administraciją, turinčią sprendimo ir valdymo galią. Šio teisinio kelio tikslas iš tiesų yra paskelbti negaliojančiais tuos administracijos sprendimus, kurie prieštarauja įstatymui. Tokiu būdu teisinėje valstybėje tai rodo, kad administracija pati nesilaiko įstatymų.

Ši ieškinio pateikimo galimybė puikiai pritaikyta aprobuojant mokyklinius vadovėlius, dėl kurių ne sykį buvo kilusios įvairios problemos. Knygų, leidžiamų moksleiviams, sąrašą visai Prancūzijai patvirtina ministras ir Aukščiausioji švietimo taryba, akademijoms – jų rektoriai, o kiekvienoje mokykloje – mokytojas. Savaime aišku, niekas negali priekaištauti rektoriui ar mokytojui, jei šis į savo sudaromą sarašą įtraukia nacionaliniame sąraše paminėtas knygas, nors šios kartais ir nusižengia neutralumo principui. Jie yra ministerijos autoriteto užuovėjoje, tačiau galima pasiskųsti Valstybės tarybai ir anuliuoti kaip nelegalų dekretą, kuriuo tokia knyga buvo įtraukta į nacionalinį sąrašą, ar sprendimą, kuriuo ministras atsisako iš jo išbraukti tendencingą vadovėlį. Valstybės taryba laikosi nuomonės, kad "jei, anot tėvų, mokyklose naudojamos knygos *pažeidžia mokyklos neutralumo principą, įteisintą 1822 m. kovo 12 d. įstatymu kaip juo įvesto pasaulietinio režimo padarinį, jie turi teisę pateikti skundą kompetentingiems pareigūnams"*[87]. Ir jei, pavyzdžiui, pati Valstybės taryba teigiamai išnagrinėja jai pateiktą skundą, mokiniams uždraudžiama naudotis apkaltintuoju vadovėliu[88].

Taigi, kaip matome, Prancūzijos mokyklų sistemoje *mokinių tėvų valia* turi įtakos *formuojant valstybinį švietimą*. Tai visai natūralu demokratinėje valstybėje ir nauja, kai lyginama su doktrininio monopolio sistema. Iš tiesų, prancūziškoji sistema turi teisiškai ir faktiškai egzistuojančias konfesines ir pasaulietines tėvų asociacijas, kurios ne tik gali bendradarbiauti su mokytojais, bet ir prižiūri mokyklą religijos ir dorovės atžvilgiu[89].

---

[87] Valstybės taryba, trys 1911m. sausio 20d. potvarkiai : Chapuiso, Porteret, Pichono potvarkiai, paskelbti *Recueil de jurisprudence Sirey*, 1911, 3 dalis, p. 49, su d'Ilauriou pastabomis ir Valstybės komisaro Pichat'o išvadomis (tekste nepabraukta).

[88] Čia reikia paminėti, kad šiems nutarimams vykdyti Valstybės taryba neturi jokių priemonių, nes nėra būdų bausti valstybę. Bet nepasitaikė atvejų, kad administracija būtų nepaklususi šiam potvarkiui, kai buvo pasinaudota teise patraukti ją teisminėn atsakomybėn už piktnaudžiavimą valdžia. Ši juridinė cenzūra būtų ideali, jei bylų tyrimas Valstybės taryboje vyktų ne taip lėtai.

[89] A. Petit, 1924, p. 201–202.

3. Privataus mokymo režimas

Mokymo laisvė, įteisinta Trečiojoje Respublikoje 1883, 1850 ir 1875 m. įstatymais, išliko iki šių laikų, bet buvo labai apribota. Kai kurios piliečių ir asociacijų kategorijos, kaip antai kongregacionistai ir kongregacijos, turėjusios svarbiausią vaidmenį egzistuojant privačiam katalikiškam mokymui, buvo nušalintos nuo švietimo. Trečioji Respublika ne tik supasaulietino valstybinį švietimą ir sukūrė jį daugiau ar mažiau net kovingai pasaulietišką, bet buvo įsitraukusi ir į negailestingą kovą prieš privatų konfesinį ugdymą, valdomą kongregacijų.

1901 m. liepos 1 d. įstatymas, atsiradęs Waldeck-Rousseau iniciatyva, uždraudė neteisėtoms kongregacijoms ir jų nariams atskirai vadovauti bet kokiam mokymui ar patiems mokyti. 1904 m. liepos 7 d. Combes'o įstatymas galutinai panaikino kongregacinį mokymą, likviduodamas mokymu užsiimančias kongregacijas, kurios turėjo išsiskirstyti per 10 metų.

Buvo nutarta, kad kongregacijų nariai, duodami priesaiką, suvaržo savo pačių laisvę, todėl, nebūdami laisvi, nėra kvalifikuoti ugdyti Respublikos jaunimą[90]. Manyta, kad kongregaciškasis mokymas, suklestėjęs dėl paskelbtos laisvės, daugiausia buvo skirtas Trečiosios Respublikos mokyklų įstatymų priešininkų vaikams ir tam tikra prasme skatino opoziciją pačios respublikos santvarkai. Buvo prisiminta, jog Respublika paskelbta tik vieno balso persvara ir stengtasi išvengti prancūzų jaunimo pasidalijimo į respublikos ir monarchijos šalininkus[91]. Bet šios priemonės prieš kongregacinį mokymą nebuvo pakankamos, kad įstengtų sužlugdyti privatų katalikišką mokymą. Pastarasis persiorganizavo ir turėjo savo žinioje apie ketvirtadalį visos prancūzų mokyklinio amžiaus jaunuomenės bei naudojosi visomis galiojančiais įstatymais numatytomis teisėmis.

Privatus mokymas remiasi tais pačiais įstatymais, kaip ir valstybinis, bet nėra valstybės valdžios išlaikomas ar bent subsidijuojamas. Jis gali pasikliauti tik pastarosios nešališkumu. 1886 m. įstatymas nebeleidžia komunoms subsidijuoti privačių pradinių mokyklų, nes, būdamos valstybinio mokymo pagalbininkės, jos yra ir jo konkurentės. Valstybės tarybos jurisprudencija nesuteikia teisės mokyklų kasoms (numatytoms

---

[90] A. Albaret, 1927, p. 160–161.

[91] A. Petit, 1924, p. 140, 153.

1867 m. balandžio 10 d. įstatymu) skirti subvencijas privačioms mokykloms ar kitaip padėti jų mokiniams apsirūpinti mokymo reikmenimis, kad paskatintų lankyti mokyklą. Tiesa, leidžiama, kad komunos teiktų paramą neturtingiems vaikams, lankantiems privačias mokyklas, bet remti kaip varginguosius, o ne kaip moksleivius.

Po 1917 m. liepos 27 d. įstatymo dėl Tautos globotinių* valstybė konkurso tvarka skiria pašalpas globotinių mokymo išlaidoms. Jos paskiriamos tiesiai tėvams ar globėjams, kurie gali laisvai parinkti savo vaikams valstybinę ar privačią mokyklą. Nors teoriškai privačios mokyklos gali laisvai rinktis savo programas ir metodus, bet iš tiesų jos priklauso nuo valstybinių mokyklų programų, nes valstybė išlaikė visišką mokslinių laipsnių teikimo monopolį. Kiekvienos mokymo pakopos pabaigoje įteikiamas diplomas:

a) pradinio mokymo pabaigoje – pradinės mokyklos baigimo pažymėjimas;
b) vidurinio mokymo pabaigoje – du bakalaureatai (I ir II);
c) įvairių aukštojo mokymo pakopų – licenciatas, doktoratas ir agrežė**, priklausomai nuo pasirinktos studijų krypties.

Taigi pagal schemą privatus mokymas nuo valstybinio skiriasi tik savo doktrina. Įstatymai privačiam mokymui nustato tam tikras būtinas įvykdyti sąlygas. Jie numato higienos ir patogumų priežiūrą bei mokymo dalykų kontrolę, nes negalima mokyti to, kas prieštarautų moralei ar Konstitucijai.

V. BENDRAS PRANCŪZŲ SISTEMOS POBŪDIS IR NAUJAUSIOS TENDENCIJOS

Prancūzijos mokyklų sistema yra tipiškas valstybinės ir centralizuotos sistemos pavyzdys. Bendrais bruožais ji dar išsaugojo senuosius napoleoniškojo Universiteto pamatus. "Etatizmas, šiandien dar vis darantis įtaką Prancūzijos universitetų struktūrai, pasireiškia administracijos centralizavimu, mokytojų priklausomybe nuo

* Tautos globotiniai (Pupille de la Nation) - karo našlaičiai, turintys teisę į ypatingą valstybės globą.

** Mokslo laipsnis Prancūzijoje, leidžiantis dėstyti licėjuose, univesitetų gamtos mokslų ir humanitariniuose fakultetuose.

vyriausybės vykdomos politikos, programų suvienodinimu ir formalizmu, kurį skatina lenktyniavimas konkursuose", rašo Serges Hessenas[92]. Visai prancūzų mokyklos sistemai vadovauja Švietimo ministras, tad per pastarąjį ji yra politiškai pavaldi parlamentui. Ministerija turi keturias direkcijas – aukštojo mokymo, vidurinio mokymo, pradinio mokymo ir techninio mokymo. Kartais techninį mokymą valdo viceministras. Ministras skiria direkcijų vadovus. Jiems padeda konsultacinės tarnybos. Pačiam ministrui asistuoja Aukščiausioji valstybinio švietimo taryba iš 57 narių. Dalį jų ministro siūlymu skiria Respublikos prezidentas, kitą dalį išrenka mokymo personalas ir kai kurios valstybinės organizacijos. Ši taryba renkasi dukart per metus ir pareiškia savo nuomonę dėl ministro pristatytų projektų, skirtų studijų planams, programoms, egzaminų reglamentavimui, mokslinių laipsnių skyrimui ir pan. Palaipsniui ji tapo ir administracinės teisės organu.

Prancūzijos teritorija suskirstyta į 17 akademijų, kurių kiekviena apima keletą departamentų – tokia yra Prancūzijos universitetinė organizacija. Kiekvienai akademijai vadovauja ministro siūlymu Respublikos prezidento paskirtas rektorius. Jis išrenkamas iš universiteto profesorių, atstovauja centrinei valdžiai ir nuolat rūpinasi viso švietimo priežiūra – personalu, administracija ir pedagoginiais klausimais. Rektoriui asistuoja Akademijos inspektoriai, po vieną iš kiekvieno departamento ir kiekvienos akademinės tarybos, kurias taip pat sudaro iš dalies paskirti, iš dalies mokymo personalo išrinkti nariai. Visi administraciniai, disciplinos ir finansiniai Akademijai priklausančių įstaigų klausimai priklauso Akademijos tarybai. Tiesiogiai pradinį mokymą kontroliuoja ir vykdo departamentų mokyklų administracija. Ją sudaro prefektas ir Akademijos inspektorius. Jiems padeda departamentų tarybos, kurioms vadovauja prefektai ir ministro skiriami pradinio mokymo inspektoriai ir inspektorės. Mokyklų komisijos prie savivaldybių turi užtikrinti mokinių lankomumą. Prefekto pareigos neapsiriboja paprastu vadovavimu departamento Tarybai. Akademijos inspektorius turi pedagoginę valdžią, o prefektas yra tiesioginis vyriausybės atstovas ir bendrosios politikos įgaliotinis. Akademijos inspektoriaus siūlymu ir pasitaręs su departamento Taryba, jis skiria ir atšaukia valstybinių pradinių mokyklų mokytojus. Taigi valstybinių

---

[92] S. Hessen, 1931a, p. 423.

pradinių mokyklų mokytojai tam tikru mastu priklauso nuo Vidaus reikalų ministro. Vidurinių ir pradinių mokyklų direktorius bei vyresniuosius pradinių mokyklų mokytojus tiesiogiai skiria Švietimo ministras. Rektorių, Akademijos inspektorių ir pradinių mokyklų inspektorių veikla apima tik jų adminstracinius vienetus, o generaliniai inspektoriai, būdami tiesioginiai ministro bendradarbiai, darbuojasi visoje šalyje. Aukštasis mokslas faktiškai neprižiūrimas.

Prancūzų mokyklų sistemos centralizavimas akivaizdus. Organizuojant švietimą, valstybei tenka pagrindinis vaidmuo. Šį valstybės dominavimą ugdymo sistemoje išoriškai apriboja privatus ugdymas, kuriuo rūpinasi vien tik privačios institucijos be valstybės pagalbos ir kuris, nors ir valstybės prižiūrimas, iš tiesų ir legaliai yra doktriniškai nepriklausomas.

Tačiau, be valstybinio ir centralizuoto pobūdžio, reikia nurodyti dar kai kurias tendencijas, silpninančias dominuojantį valstybės vaidmenį mokyklų sistemos organizacijoje. Bendro valstybės demokratizavimo padarinius patiria ir universitetų struktūra. "Taip pasitvirtino idėja, kad demokratija nėra tariamai tobulos liaudies valios absoliuti viešpatija. Visų pirma ji yra bet kokio absoliutizmo paneigimas, tolerancijos ir "teisinio suvereniteto" santvarka, kurioje ekonomiškai ir dvasiškai susiskaldžiusi tauta gali vis iš naujo išsikovoti "bendrąją valią", kuri visad yra ne duomuo, o problema",– rašo S. Hessenas[93]. Ši santvarka (teisinis suverenitetas) ir organizuotos visuomeninės jėgos turi įtakos ir visuomenės švietimui paskyrus konsultantus valdininkams, vykdomosios valdžios atstovams. Pavyzdžiui, Aukščiausioji švietimo taryba, sąlyginai nepriklausoma nuo vyriausybės institucija, vis tvirčiau garantuoja, kad mokymo personalas nebus atšauktas, kad švietimo valdininkai laikysis įstatymų ir gins privataus mokymo nepriklausomybę.

Savo ruožtu departamentų tarybos patiria vis didesnę mokytojų korporacinių asociacijų įtaką. Pagaliau galima konstatuoti valstybinio švietimo pedagoginės laisvės didėjimo tendenciją, tai, ką prof. S. Hessenas vadino "valstybės funkcine decentralizacija". Šį kelią atvėrė 1896 m. įstatymas dėl aukštojo mokymo. Didėja autonomiškais tapusių universitetų, kurių rektoriai yra dar ir akademijų rektoriai, įtaka visoms akademijoms ir viduriniam mokymui, ypač jeigu jis glaudžiai susijęs su universitetu.

---

[93] S. Hessen, 1931a, p. 426.

Tarp svarbiausių veiksnių, turinčių įtakos etatizmo silpnėjimui, galima nurodyti privatų mokymą, ilgą ir tvirtą mokslinę pedagoginę tradiciją Prancūzijoje, didėjančią ekonominę industrializaciją, dėl kurios atsirado techninis mokymas, prasidėjęs ne Universitete. Pasaulinis karas ir Šventoji unija, nekalbant jau apie kitus padarinius, sukėlė dar ir stiprią reakciją prieš etatizmą.

***

Tarp paskutiniųjų tendencijų, po karo sukėlusių aistringas įvairių pedagoginių, religinių sluoksnių diskusijas ir polemikas, reikėtų paminėti vykstančius pokyčius Vieningos mokyklos link. Svarbiausios šio judėjimo idėjos buvo įtrauktos jau į Condorcet projektą, bet pirmiausia jos buvo įgyvendintos Vokietijoje (*Einheitschule*). Po karo, tarpininkaujant Naujojo universiteto kompanionams*, šios idėjos sugrįžo į Prancūziją *Vieningos mokyklos* formulės pavidalu. Vieningos mokyklos protagonistai ir šalininkai dar nėra vieningi nei dėl pačios mokyklos sampratos, nei dėl jos programos. Bet galima išskirti keletą būdingų bruožų. "Siaurąja prasme ji visų pirma reiškia antagonizmo tarp pradinių mokyklų ir paruošiamųjų licėjų klasių panaikinimą, – rašo profesorius Fauconet. – Platesne prasme, "vieninga mokykla" vadinamas siekimas padaryti nemokamą visų lygių mokymą, pratęsti privalomą mokymą iki paauglystės ir ypač – geresnius santykius tarp visų trijų mokymo lygių"[94].

Tiesą sakant, kol kas galima kalbėti tik apie nemokamą vidurinį mokymą, ir tai tik eksternams[95]. Vieningos mokyklos projektuose su nemokamu mokymu yra glaudžiai susijusi atranka, suteikianti teisę į jį. Tad, kaip sako vieningos mokyklos šalininkai, dėl atrankos ir nemokamo mokymo dabartinė nelygybė ir socialiniai barjerai turėtų nusileisti proto ir darbo nuopelnams, – taip bus galima pasisemti naujų jėgų iš liaudies energijos. Pagal Vieningos mokyklos šalininkų švietimo koncepciją, valstybė ne parduotų savo švietimą, bet jį suteiktų tiems, kurie to nusipelno. Vieninga mokykla – tokia,

---

* Compagnons de l'Université Nouvelle.

[94] Fauconnet, 1924, p. 235–236.

[95] 1933 04 11d. Deputatų Rūmai balsavo už Finansų įstatymo 26 straipsnį, išplečiantį nemokamą egzaminavimą eksternu visose klasėse.

kokią ją vaizduojasi kairiosios grupuotės projektuose, – susiduria su karšta opozicija, ypač katalikų. Pierre'as Flottesas rašo, kad juos "ji jaudina kaip medinis arklys, graikų paliktas prie Trojos sienų"[96]. Jų nuomone, toji mokykla įvestų faktinį valstybės monopolį. "Jau beveik geriau, kad monopolis būtų atvirai įteisintas, nei šita veidmaininga ir klastinga pasaulietinio mokymo pergalė prieš krikščioniškąjį, atsiradus faktiškajam monopoliui, t.y. susiklosčius aplinkybėms, kurios pražūtingai sumažintų privačiųjų mokyklų, koležų ir fakultetų klientūrą"[97], – rašo generolas de Castelnau.

Iš tiesų, vieningos mokyklos idėja pastato ant kortos privataus mokymo egzistavimą. Įvesdama visiškai nemokamą valstybinį mokymą, ji beveik visai užkerta kelią vargšų ir šiaip nuskurdusių tėvų vaikams į privačias mokyklas. Kaip rašo A. Bastianneli, po atrankos toks mokslas galėtų virsti paprasčiausia prieglauda "pašalintiesiems turtuoliams" ir drauge „turtingai ir vargingai publikai, kuri kratosi valstybinio mokymo"[98].

Kai kurios katalikų grupės norėtų reaguoti į bendrąją švietimo reformą dėl vieningos mokyklos ir ją priimti lojaliai, bet tik tada, jeigu ji vyktų pagal pirminį kompanionų projektą, kur valstybinis mokymas ir privatus mokymas įgytų savo statusą nacionalinio mokymo sistemoje. "Taigi, einant šiuo keliu, – rašo A. Bastianneli[99], – privatusis mokymas, neprarasdamas savo nepriklausomybės, turi gauti atitinkamą paramą iš valstybės, nes jis tikrai palengvina naštą, kuri tektų valstybei, jei reikėtų užtikrinti visų vaikų švietimą, be to, privataus mokymo įstaigose yra ir vargingų šeimų vaikų. Natūrali tokios subsidijuoto privataus mokymo institucijos išdava būtų leidimas, kurį valstybė suteiktų įstaigoms, norinčioms pasinaudoti įvesta tvarka, paliekant grynai administracinę ir techninę valstybės kontrolę, ir mokytojų laipsnių lygybės reikalavimas".

Šiuo metu, negalėdamos visuotinai įvesti vieningos mokyklos, kairiųjų grupės stengiasi pamažu įgyvendinti visiškai nemokamą vidurinį mokymą. Dešinieji, būdami daugiau ar mažiau katalikiškos pakraipos, jiems kaip priešpriešą teikia Nacionalinės stipendijų valdybos, kuri turėtų būti autonomiška ir politiškai nepriklausoma,

---

[96] P. Flottes, 1931, p. 70.

[97] J. Mora, 1924, p. 21–22.

[98] A. Bastianneli,1930, p. 417.

[99] A. Bastianneli, 1930, Nr. 5, p. 148.

projektą. Šios valdybos iniciatorių nuomone, jos tikslas būtų ir "iš demokratijos gilumų iškelti elitą, be kurio ši negalėtų įvykdyti savo priedermės". Valdyba taip pat siekia, "kad neturtas neužkirstų kelio pašaukimui ir kad mūsų visuomeninė organizacija taptų kuo palankesnė tikrųjų nuopelnų šalininkams" (bendra Ducos'o ataskaita 1931 m., p. 41)[100].

Pagal nacionalinės stipendijų valdybos projektą (kaip ir pagal Tautos globotinių valdybos projektą), privatus mokymas kartu su valstybiniu turėtų be jokio šališkumo pasinaudoti šiomis naujomis priemonėmis. Tačiau tai jau ateities projektai.

TREČIAS SKYRIUS

VALSTYBINĖ PRIVATAUS MOKYMO SISTEMA
(SINTETINIS MOKYMO ORGANIZAVIMO BŪDAS)

Sistemos teorinės sąlygos ir principai

"Pagal mechaninę klasikinio liberalizmo koncepciją, – rašo S. Hessenas, – laisvė buvo visiškai uždaras ratas (p. 421), kurio turinys aiškiai apibrėžtas, tartum nekintama substancija. Naujajai demokratijos koncepcijai privačių asmenų laisvė nėra duota, o tik siūloma, ji yra ne baigtinis, o transformacijos procesą išgyvenantis dalykas, kūrybinė jėga, galinti ir augti, ir degeneruoti"[101] .

Demokratinės visuomenės pagrindinis laisvės tikslas visuomet yra žmogiškoji būtybė, bet dėl skirtingų ir kintančių istorinių, socialinių ir politinių sąlygų šios laisvės formos ir tendencijos gali varijuoti skirtingose šalyse ar skirtingais laikotarpiais toje pat šalyje. Dažniausiai kaip tik dėl šios sąlygų įvairovės skirtingomis epochomis bei įvairiose demokratinės santvarkos šalyse nepadaromos tos pačios išvados apie demokratinių principų praktinį taikymą.

Jau matėme tipišką laisvės principo taikymo mokymui sprendimą – nevalstybinę privataus mokymo sistemą. Tokia sistema, turint omenyje dabartinę demokratinių santvarkų politinę struktūrą, gali turėti daugiau ar mažiau reikšmingų trūkumų. Demokratinėse

---

[100] P. Flottes, 1931, p. 60.

[101] S. Hessen, 1928, p. 421-422.

šalyse parlamentas, išrinktas visuotiniais rinkimais, teoriškai gali būti laikomas tautos valios išraiška, bet iš tiesų ši tautos valia labiau fiktyvi nei reali. Iš tikrųjų demokratinės šalys yra valdomos parlamentinių daugumų, sudarytų iš vienos partijos ar jų koalicijos. Mirkinas-Guetzevitchius rašo, kad "iš tiesų rinkiminė kova didelėms organizuotoms partijoms virsta kova dėl valdžios. Partija nori gauti daugumą, kad turėtų valdžią ir sudarytų savo kabinetą. Ministrų pareigybė dabartinėmis politinėmis sąlygomis tėra tik būdas užimti valdžią, kad būtų vykdoma partijos paskelbta programa. Tokiu būdu ministerija tampa vykdomuoju partijos organu ir vykdo partijos direktyvas"[102]. Tokia padėtis šiuolaikinėje valstybėje sukelia apmaudžių padarinių kai kuriose visuomeninės valdžios veiklos srityse, ypač pavojingų švietimui, jei pastarasis yra beveik visiškai jos valdomas. Keičiantis parlamentinėms daugumoms, kartais valdžios vykdoma mokymo politika taip pat gali kisti. Tada jų simpatijos ir net jų netiesioginė ar tiesioginė parama perkeliama iš vienų institucijų kitoms, priklausomai nuo jų doktrinos. Tokiais atvejais valstybinių mokymo institucijų neutralumas gali įgauti arba religinei dvasiai, arba labiau ar mažiau agresyviam pasaulietiškumui palankią išraišką. Kai kuriose valstybėse šis neutralumas gali pasireikšti lojalumu ir pagarba etninėms mažumoms arba nacionalizmu ir brutaliomis asimiliacinėmis tendencijomis. Dėl to kai kurios piliečių kategorijos jaučia, kad pažeidžiamas jų tikėjimas, įsitikinimai ar doroviniai jausmai, nepaisoma jų interesų. Dėl to kyla garsios mokyklų kovos, apie kurias pasakoja daugelio šiuolaikinių valstybių politinė ir religinė istorija. Taigi, kaip rašo Paulis Leroy-Beaulieu, "valstybė, kuri teoriškai turėtų būti taikymo ir santarvės organas, siekiantis numalšinti neapykantą, daugelyje šalių tampa svarbiausiu nesantaikos veiksniu"[103].

Tokia padėtis daugeliu požiūrių pavojinga pačiai mūsų laikų valstybei, kuri, anot E. Sprangerio[104], jau nebėra laikoma (kaip anksčiau Fichte's ir Hegelio sistemose) dieviškumo atstovavimu šiame pasaulyje, kurio vienybė, stabilumas ir valdžia remiasi nebe metafiziniu simbolizmu, bet laisvu dvasiniu piliečių pritarimu.

---

[102] Mirkin-Guetzevitch, 1931, p. 17.
[103] P. Leroy-Beaulieu, 1911, p. 295.
[104] E. Spranger, 1928, p. 38, 44.

Šiuolaikinė valstybė – svarbus kultūrinis veiksnys, bet ji nebėra viena tokia. Dar yra natūralių asociacijų, organizuotų bendruomenių, kurių buvimas įteisintas ganėtinai ilga istorine tradicija ir kurių dorovinio ir dvasinio turinio bei siekių negalima sutalpinti į tautinės valstybės "unitarizmo" normų rėmus. O jei valstybė nepaiso šių grupių doktrinų bei siekių ir juos pažeidžia, užuot buvusios lojalios valdžios bendradarbės bendroje valstybės veikloje, šios grupės dėl nuolatinio nepasitikėjimo ir opozicijos gali tapti griaunamąja jėga.

Todėl demokratinei valstybei gyvybiškai svarbu rasti tokias veiklos formas, kurios ne tik mažiausiai žeistų privačių asmenų ir įvairaus pobūdžio bendruomenių (kultūrinių, socialinių, religinių) interesus ir veiklą, bet ir užtikrintų išorines sąlygas jų plėtrai ir taip jas integruotų į bendrąją tautos veiklą, kad šios galėtų drauge siekti ir savo specifinių tikslų, ir atliktų socialines funkcijas. Taigi, susidūrusi su socialine, doktrinine ir konfesijų įvairove, anot E. Sprangerio, "valstybė, jei tik ji nori gyvuoti, turi surasti organizuotą sintezę, kuri būtų anaiptol ne paprasčiausias suvienodinimas, o tik priešingų įtampų ir judėjimų vienybė"[105].

Šitaip suvokiama demokratinė valstybė ne tik pripažįsta ir toleruoja konfesija, filosofine koncepcija ar etninėmis savybėmis besiskiriančių asmenų ir kolektyvų koegzistenciją ir veiklą, bet ir priklausomai nuo to, kiek jų tikslai sutampa su bendraisiais valstybės interesais, priima juos į savo saugumo sistemą ir tiesiogiai bei pozityviai remia jų veiklą.

***

Tokios valstybės koncepcijos įgyvendinimas turi rimtų padarinių organizuojant mokymą. Imama naujai interpretuoti valstybės neutralumo asmenų ar įvairių bendruomenių įkurtų institucijų atžvilgiu sampratą iš vienos pusės, o iš kitos pusės – šių institucijų laisvės ir lygybės valstybėje sampratą. *Pasyvus valstybės neutralumas* virsta *aktyviu neutralumu*, kuris pasireiškia *vienoda ir pozityvia parama* šioms institucijoms, *nepaisant galimų jų* doktrininio ar etninio pobūdžio *skirtumų*. Savo ruožtu, doktrininė laisvė yra pripažįstama ne tik už valstybinės veiklos ribų, bet daugiau

---

[105] E. Spranger, 1928, p. 25.

ar mažiau įgyvendinama ir pačios valstybės ar jai padedant. Taip lygybė įgauna kitą prasmę. Vietoj asmenų, šeimų ar jų asociacijų lygiavos prieš tą patį įstatymą, atsiranda jų išeities taškų lygybė, jų šansų ir galimybių lygybė.

Įvairioms privačioms mokymo institucijoms užtikrindama vienodas išorines veiklos sąlygas, valstybė siūlo joms tik *formalų tikslą* ir reikalauja iš jų *kokybės lygybės*, o ne mokymo ir auklėjimo principų *tapatumo*. Tad visoms konfesijoms ir įteisintoms doktrinoms, kurių tikslai sutampa su bendru valstybės tikslu, suteikiamos vienodos sąlygos ieškoti praktinės išraiškos nacionalinio švietimo sistemoje.

Taigi matome *valstybės įgyvendintą mokymo laisve pagrįstą sistemą,* kurios matas – *sintetinis mokymo organizavimo problemos sprendimas,* iš vienos pusės pripažįstant *diferenciaciją,* iš kitos pusės – įtvirtinant *vienybės ir pliuralizmo sintezę.*

Tačiau valstybės monopolio arba nevalstybės mokymo laisve pagrįstos sistemos šalininkai tokio tipo sistemoms priekaištauja dėl to, kad, pačios valstybės remiamos, jos pabrėžia bei skatina piliečių susiskaidymą ir tuo kelia pavojų nacionaliniams saitams ir vienybei.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, kad sintetinių sistemų iniciatoriai taip pat stengiasi formuoti bendrąją valią ir stiprinti nacionalinius ryšius, bet kitokiais metodais ir kitoje srityje. "Nacionalinis ryšys pasireiškia ne objektyvių idėjų identiškumu, bet psichinių nuostatų panašumu,"– rašo J.T. Delosas.– Galima turėti tuos pačius religinius, socialinius ir politinius įsitikinimus ir aiškiai jausti tautybės skirtumą. Nėra jokio nenuoseklumo, kad tą pačią universaliąją religiją (katalikybę) išpažįstantys ar vienijami tikėjimo ta pačia socialinės sanklodos forma žmonės susiduria ir susipriešina tautiniu požiūriu. Tautybė yra ne idėjų, bet formų bendrumas, kuris, įsismelkęs į kūnus ir sielas, lemia jauseną ir veikimo būdus"[106]. Pasak Hauriou[107], iš bendrojo mentaliteto kyla tautos dvasinė vienybė. „O užsienietis yra asimiliuojamas ne todėl, kad turi tokias pačias pažiūras, idėjas, nes skiriasi net ir bendrataučių idėjos, bet kai įgyja tokį pat mentalitetą, t.y. tokį patį visų idėjų suvokimo būdą"[108], – priduria Delosas.

---

[106] J.T. Delos, 1930, p. 18.

[107] Ten pat.

[108] Ten pat.

Tokia tautinės dvasinės vienybės koncepcija sąmoningai arba nesąmoningai, verčiant aplinkybėms, yra kiekvienos valstybės privataus mokymo sistemos pagrindas. Ir nukreipdami visas mokymo kategorijas į bendrą tautos tikslą, pateikdami joms minimalią valstybės nustatytą programą, taip pat stengdamiesi, kad doktrinos požiūriu švietimo sistema organiškai išsirutuliotų iš pačios tautos struktūros, šios sistemos įgyvendintojai anaiptol nemano keliantys pavojų tautinei vienybei. Priešingai, jie siekia tikros dvasinės tautinės vienybės, ne fiktyvios, bet natūralios vienybės, nes jų sistema, būdama organiškos sandaros, remiasi, viena vertus, bendrais tautos siekiais, o kita vertus, sintetiškai atspindi tautą sudarančių bendruomenių siekius.

***

Valstybinė mokymo laisve paremta sistema yra trijų rūšių veiksnių sandaros rezultatas. Pirmiausia, paminėtini doktrininio pobūdžio veiksniai, kaip antai konfesijos ir įvairios gyvenimo ir pasaulio koncepcijos *(Weltanschaungen).* Antra – veiksniai, susiję su šeimų ir asociacijų teisėmis, ir pagaliau – veiksniai, priskirtini valstybės vaidmeniui. Tokie dalykai, kaip glaudus ryšys tarp ugdymo ir įvairių religinių bei skirtingų filosofinių koncepcijų, netgi tam tikra ugdymo bei mokymo ir šių koncepcijų priklausomybė, be to, sunkumai siekiant valstybinių įstaigų neutralumo ir patenkinant kai kurių daugiau ar mažiau svarbių tėvų grupių norus, ir lemia atitinkamas valstybės, šeimų ar jų bendruomenių pozicijas valstybinėje mokymo laisve pagrįstoje sistemoje.

Prof. St. Šalkauskis savo knygoje "Racionali mokyklų organizacijos sistema"[109] suformuluoja tris pagrindinius principus, kuriais remiasi tokia sistema:

1. *Tėvų laisvė steigti ir rinktis mokyklas, tinkamas jų vaikams.** Ši laisvė kyla iš kitų konstitucinių laisvių, tokių kaip sąmonės, žodžio, asociacijų** ir t.t. Valstybė gali įvesti privalomą mokymą, primesti savo minimalią programą, kontroliuoti ugdymą, bet negali priversti tėvų leisti vaikus į tas ar kitas mokyklas.

---

[109] St. Šalkauskis, 1927, p. 4–6.

* Šalkauskis čia vartoja „mokymo laisvės"(mokyklų steigimo) ir „mokyklinės laisvės"(mokyklos pasirinkimo) terminus.

** „Apsisprendimo, žodžio ir susidraugavimo".

2. *Mokyklinio teisingumo principas.* Pagal šį principą, teisė į laisvę praranda realią vertę, jei visoms tėvų grupėms neužtikrinama vienodų galimybių rūpintis mokyklomis ir vaikų ugdymu. Todėl, jei tik valdžia imasi išskirtinai globoti kurį nors vieną mokyklos tipą, pavyzdžiui, pasaulietinę ar neutralią mokyklą su tikybos mokymu ar be jo, tėvų teisė steigti ir rinktis mokyklas tampa apgaule ar bent jau yra labai apribota.

3. *Mokyklinė taika.* Siekiama, kad švietimo organizavimas būtų piliečių santarvės veiksnys. Šis principas išplaukia iš dviejų ankstesniųjų. Santarvė tarp mokyklos ir piliečių neįmanoma, jei (tiesiogiai ar netiesiogiai) mokykla tampa doktrininės, politinės ar nacionalinės priespaudos objektu, t.y. jei mėginama per mokyklą įgyvendinti kokią nors išskirtinę doktriną, kuri nepriimtina mokyklą lankančių vaikų tėvams, arba jei kurios nors rūšies mokyklose skatinama ar propaguojama netolerancija ir neapykanta kitoms grupėms, išpažįstančioms kitoniškas idėjas.

ANTRA DALIS

TIPIŠKI MOKYMO PROBLEMOS SINTETINIO SPRENDIMO BŪDAI

KETVIRTAS SKYRIUS

BELGIJOS MOKYKLŲ SISTEMA

A. Belgų mokyklų sistemos formavimosi išoriniai veiksniai

I. MOKYKLOS MONOPOLIS BELGIJOJE VALDANT OLANDAMS

II. BELGŲ NEPASITIKĖJIMAS VYKDOMĄJA VALDŽIA JŲ NEPRIKLAUSOMYBĖS PRADŽIOJE

I. MOKYKLOS MONOPOLIS BELGIJOJE VALDANT OLANDAMS. Sunku būtų rasti kitą šalį, kurioje mokyklos problema būtų turėjusi tokį poveikį bendrai šalies politikai kaip Belgijoje. Dar daugiau, pačios belgų šalies nepriklausomybė buvo įgyta kovojant dėl mokyklos. "Kaip žinote, vienas rimčiausių belgų priekaištų olandų vyriausybei – mokyklų organizavimas",– rašo Hermannas Pergameni[110], o pasak M. Pirenne'o: "Katalikams mokyklos laisvė buvo vienas iš pagrindinių Revoliucijos tikslų"[111].

Nuvertus Napoleoną I pergalę laimėjusioms valstybėms susitarus, Belgija 1815 m. buvo prijungta prie Olandijos po Vilhelmo I karūna.

Vienas didžiausių naujojo monarcho ir jo vyriausybės rūpesčių buvo kuo greičiau "sulydyti" šias dvi prieš jų valią sujungtas šalis, turinčias skirtingas religines ir istorines tradicijas bei nuostatas. Olandija buvo didžiąja dalimi protestantiška valstybė, valdoma protestantų. Belgiškos provincijos, priešingai, buvo grynai katalikiškos, ir katalikų dvasininkija čia turėjo didelės įtakos. Belgų

[110] H. Pergameni, 1882, p. 9.
[111] M. Pirenne, 1926, t. 4, p. 447.

dvasininkija ir buržuazija patyrė Prancūzijos poveikį. Prancūzų kalba čia buvo oficialioji kalba, ją plačiai vartojo valdančiosios klasės. Karaliaus vyriausybei buvo kilę įtarimų, kad Prancūzija norėjo aneksuoti šias provincijas ir kad dvasininkija rėmė jos siekius. Taigi Olandijos vyriausybė įžvelgė šių dviejų ką tik sujungtų šalių suartėjimui gresiantį dvigubą pavojų – dvasininkiją ir prancūzus.

Siekdama realios šalių sąjungos, vyriausybė ėmėsi stebėtinos veiklos. Jai puikiai pasisekė realizuoti šių kraštų ekonominę sąjungą. Dėl sėkmingai susiklosčiusių šių santykių Belgijos prekyba ir pramonė atsigavo ir įgijo reikšmingų ilgalaikių privalumų. Be to, vyriausybė siekė ir dvasinės sąjungos. Šį tikslą įgyvendinti ji tikėjosi steigdama visų lygių mokyklas, imdamasi jaunosios kartos ugdymo ir nušalindama nuo to užsienio jėgas – popiežinę Romą ar Prancūziją. Tos epochos vyriausybiniuose raštuose labai aiškiai dėstomos Olandijos vyriausybės mokyklų politikos koncepcijos. C. B. Houry rašo: "Žmonių bendruomenių gyvavimo trukmė ir stabilumas priklauso nuo harmoningos valdančiųjų ir valdomųjų sąveikos. Tik ugdymo svertu valdantieji gali suformuoti tautų intelektualinę ir moralinę konstituciją, idealiai derančią su civiline ir politine konstitucija, kuria, kaip savo tikruoju pagrindu, remiasi visa visuomenės egzistencija. Tik iš tiesų civiliniu mokymu ir ugdymu, visiškai atitinkančiu valstybės institucijų dvasią, vyriausybė galės auklėti tėvynei jos vertus piliečius"[112].

Norėdama savaip ugdyti belgus, Olandijos vyriausybė steigė universitetus, atėnėjas*, pedagogines mokyklas ir daug pradinių mokyklų. Į universitetų katedras ji pasikvietė Olandijos ir Vokietijos mokslininkų. Bet karaliaus vyriausybė manė, kad vien tik pozityvių priemonių nepakanka. Ji puikiai suvokė, jog katalikų dvasininkijos įtaka liaudžiai galinga. Tuometinio belgų klero dvasinis vadovas Lammenais siūlė išlaisvinti religiją iš valstybės globos, nutraukti tradicinę sosto ir altoriaus sąjungą, kad Bažnyčia galėtų nevaržoma vykdyti savo dieviškąją misiją. Vilhelmui I, absoliučiam suverenui, tęsiančiam Napoleono ir žozefizmo** tradiciją, tokia doktrina atrodė pavojinga ne vien jaunajai monarchijai, bet ir visuomeninei tvarkai.

---

[112] C.B. Houry, 1829, p. 8–9. Čia jis cituoja kai kurias mintis iš Aristotelio „Politikos", pavyzdžiui: „Naudingiausi ir visų su jais susijusių patvirtinti įstatymai niekam netinka, jei piliečiai nėra tinkamai išauklėti vyriausybės".

* Belgijos vidurinio mokymo įstaiga.

** Juozapas II (*pranc.* Joseph II), Šv. Romos imperijos imperatorius (XVIII a.), suvaržęs Bažnyčios laisves ir padaręs ją pavaldžią valstybei.

Kadangi dvasininkija formavo Belgijos jaunimą privačiuoju mokymu, o būdama tokia įtakinga, – ir viešąją nuomonę, vyriausybė manė galinti ne tik apriboti mokymo laisvę, kuria ypač naudojosi dvasininkija, bet ir įtvirtinti monopolį.

"Ar vyriausybės apskritai turi išimtinę teisę valdyti liaudies švietimą? – klausia tas pats Houry (p. 6), ir atsako: – Taip, paprastai vyriausybės, geros ar blogos, konstitucinės ar absoliutinės, respublikoniškos ar despotiškos, vien tik todėl, kad vadovauja tautoms, kad joms yra patikėta socialinė valdžia, turi išskirtinę teisę, arba tikriau – pareigą teikti gimstančioms kartoms liberalų mokymą, kuo giliausiai įdiegiantį joms tautines idėjas ir jausmus"[113].

Olandijos vyriausybė, reformuodama švietimo sistemą, griebėsi vis griežtesnių priemonių. 1822 m. liepos 22, 1824 m. vasario 1 ir 11 d. nutarimais ji atėmė iš bažnytinės valdžios teisę skirti pradinių mokyklų mokytojus, laikydama savo išskirtine kompetencija vertinti mokytojų sugebėjimus ir išduoti jiems pažymėjimus. 1825 m. birželio 14 d. nutarimu vyriausybė visoms vidurinio mokymo įstaigoms, kuriose mokėsi liberalių ir klerikalinių profesijų siekiantis jaunimas, paskyrė griežtą oficialią kontrolę.

Karalius, remdamasis Pagrindinio įstatymo 224 straipsniu, teigiančiu, jog "liaudies švietimas yra nuolatinis vyriausybės priežiūros objektas", paskelbė, kad ateityje joks koležas ar atėnėja nebus atidaryti be Vidaus reikalų departamento leidimo, ir niekas negalės juose dėstyti, viename iš karalystės universitetų negavęs kandidato ar ès-lettres daktaro laipsnio. Turėdamas galvoje, jog Romos Katalikų Bažnyčiai reikės deramai išsilavinusių dvasininkų, jis liepė įsteigti Filosofijos koležą, kurį privalėjo lankyti būsimieji seminarijų mokiniai. Šio koležo mokytojai turėjo būti skiriami Vidaus reikalų ministro, "pritarus Malines arkivyskupui". Be to, 1825 m. rugpjūčio 14 d. įsaku karalius uždraudė priimti į Universitetą ar į valstybinius postus skirti tuos belgus, kurie mokėsi ne karalystėje. Šitokiu būdu, pasak Pirenne'o[114], Vilhelmas I veikė prieš prancūziškąjį ultramontanizmą* ir apskritai prieš prancūzų įtaką, kaip karalius Pilypas II panašiais 1570 m. draudimais Nyderlandų jaunimui – prieš Ženevos kalvinizmą.

---

[113] C. B. Houry, 1829, p. 6–7.

[114] Pirenne, 1926, p. 308–312.

* Doktrinų, ginančių absoliutinę popiežiaus valdžią, visuma. Ant.- „galikonybė".

Bet šių griežtų priemonių rezultatai nelabai nuramino vyriausybę. Šalis buvo įdirginta. Stiprėjo opozicija. Liberalai dėl savo antiklerikalinių pozicijų kurį laiką sveikino vyriausybę už kovą prieš dvasininkiją, tačiau ėmė ne ką mažiau ja nepasitikėti, kai suprato, kad grumdamasi dėl naujųjų teisių su Bažnyčia, pati jas perimdavo. "Vyriausybė,– anot Pergameni,– turėjo ugdymo monopolį. Šis ugdymas buvo nepriekaištingas, liberalus, bet jis netiko nei katalikams, nei liberalams: liberalai piktinosi matydami, kaip vyriausybė piktnaudžiauja monopoliu ir siekia nyderlandizuoti Belgiją; katalikai kurstė šiuos siekius, nes iš permainų tikėjosi daug naudos"[115].

Visai tautai spontaniškai sureagavus, jaunimo dvasios ir idėjų formavimas, priešingai vyriausybės lūkesčiams, išsprūdo oficialiajam ugdymui iš rankų. Oficialiajai mokyklai nepasisekė paveikti jaunimo moralinių nuostatų. Vyriausybės pastangos atsigręžė prieš ją pačią. 1830 m. revoliucijos vadai beveik visi buvo baigę karališkąsias atėnėjas ir universitetus. "Norint pakeist žmonių pažiūras, neužtenka šviesti, – aiškina Pirenne'as. – Mokykla išugdo jų sugebėjimus veikti, bet negali valdyti jų veiksmų. Ugdydama žmonių gabumus, mokykla juos padaro naudingesnius arba pavojingesnius, priklausomai nuo to, kaip jie pasinaudos mokykloje įgytomis žiniomis. Mokykla gali prisidėti prie valstybės tikslų tik tuomet, jei protinių galių ugdymas derės su kitu, daug intymesniu, savitesniu, įtaigesniu ugdymu ir išsilavinimu, kurį kiekvienas gauna gimtojoje aplinkoje, iš ten atsineštasis įsitikinimais, tradicijomis, paveldėtais poreikiais ir polinkiais, – jausmų ir pasąmonės pasauliu. Gal tokios dermės ir būta Olandijoje, bet ne Belgijoje"[116].

Tokia padėtis negalėjo ilgai trukti. Ir katalikų, ir liberalų nuostatos gerokai pasikeitė. Pirmieji, smarkiai spaudžiami vyriausybės ir veikiami Lammenais, drauge su juo skelbė, kad vienintelis Bažnyčios išsigelbėjimas – laisvė.

Kita vertus, jaunieji liberalai, nebepakęsdami Vilhelmo I absoliutizmo ir skatinami prancūzų parlamentinio liberalizmo įtakos (Benjamin Constant), reikalavo laisvės visose srityse, atsietos nuo valstybės globos, kylančios tik iš piliečių valios, vienodos visoms nuomonėms ir visiems tikėjimams. Šie neoliberalai, kaip teigia

---

[115] Pergameni, 1882, p. 9–10.

[116] Pirenne, 1926, p. 350.

Pirenne'as, nepatyrę Senojo režimo, Bažnyčią laikė didžiausiu šiuolaikinės visuomenės priešu. Jie atsiribojo nuo vyresniųjų antiklerikalizmo, kaip ir jaunieji katalikai, kurie atsisakė pretenduoti į Senojo režimo laikų privilegijas ir reikalavo laisvės netik sau vieniems, bet ir savo priešininkams. "Įstatymui svarbu tik piliečiai, pilietinės pareigos ir pilietinės teisės, – rašo de Potteris, vienas iš pagrindinių liberalų vadų, – visa kita jam nerūpi. Tokios sąvokos, kaip katalikai ir nekatalikai, tikintieji ir kunigai, vienuoliai ir vienuolės, net jėzuitai, įstatymo požiūriu taip pat yra bereikšmiai žodžiai. Paremiant priešininkus, o ypač padedant jiems atgauti ir išsaugoti savo teises, dirbama visuotinės laisvės triumfo labui, savo pačių laisvės labui"[117].

Taigi belgų liberalai ir katalikai turėjo svarų argumentą bendrai veiklai. Kad jie galėtų vieningai veikti, neišvengiamai reikėjo koalicijos, ir 1828 m. buvo sudaryta *Katalikų–liberalų unija.* Lygia greta vyko nacionalinis išsivadavimo judėjimas, o 1830 m. rugpjūčio 25 d. prasidėjo revoliucija, kurią vainikavo Belgijos nepriklausomybės paskelbimas. Nepriklausomybė iš pagrindų pakeitė tautinio švietimo sistemos juridinį statusą ir jo praktinį pritaikymą.

II. BELGŲ NEPASITIKĖJIMAS VYKDOMĄJA VALDŽIA NEPRIKLAUSOMYBĖS PRADŽIOJE. Spalio 4 d. laikinoji vyriausybė, atėjusi iš Briuselio barikadų, iškilmingai paskelbė, kad "Belgijos provincijos, jėga atplėštos nuo Olandijos, sudaro nepriklausomą valstybę". Lapkričio 10 d., politinėms grupėms tarpusavy visiškai sutariant, pradėjo darbą Nacionalinis kongresas, turėjęs patvirtinti pirmuosius laikinosios vyriausybės potvarkius ir galutinai įteisinti dekretais sukurtą švietimo situaciją.

Tačiau čia dar reikėtų bendrais bruožais aptarti pirmuosius naujosios valdžios ir Nacionalinio kongreso žingsnius.

Žlugęs olandų režimas savo reakcingu priešiškumu sunkino naujosios tvarkos, ypač švietimo srityje, formavimąsi. Olandijos vyriausybė piktnaudžiavo savo galia, varžydama laisvę, stengdamasi įtvirtinti monopolį. Naujosios valstybės kūrėjai, priešingai, paskelbs absoliučią laisvę ir ryšis daryti viską, kas tik įmanoma, kad minimaliai apribotų centrinės administracinės valdžios teises ir prerogatyvas.

---

[117] L. Lebon, 1868, p. 395.

Laikinosios vyriausybės ir Nacionalinio kongreso veikloje psichologijos požiūriu įžvelgiame stulbinantį panašumą į pirmuosius teisinius aktus tautų, po ilgo karo išsivadavusių iš užsienio valstybių viešpatavimo, negalinčių atsikratyti praeityje įdiegto didelio nepasitikėjimo vykdomąja valdžia.

"Į valdžią atėję nauji žmonės galvoja apie ateitį, bet dar daugiau jie galvoja apie praeitį[118], – rašo B. Mirkinas-Guetzevitchius. – Tai bendra visų revoliucijų tradicija, teikianti pirmenybę įstatymų leidžiamajai valdžiai: vykdomąja nepasitikima, nes dar gyvi skaudūs prisiminimai apie buvusiąją vykdomąją valdžią, o kad būtų užkirstas kelias praeities blogybėms, įtvirtinama įstatymų leidžiamosios valdžios viršenybė. Naujųjų Konstitucijų autoriai net, galima sakyti, buvo užhipnotizuoti praeities. Užuot su pasitikėjimu žvelgę į ateitį, jie vis grężiojosi atgal, ir skausmingas prisiminimas apie praeities vyriausybės veikimo būdą paliko tokį ryškų pėdsaką šių vyrų politinėje sąmonėje, kad jie visiškai užmiršo, jog naujųjų demokratijų vykdomoji valdžia, respublikoniška vykdomoji valdžia neturi praeities"[119]. Šios bendros pastabos ypač tinka 1830 m. Belgijai, išvaduotai iš olandų viešpatijos[120]. Abiejų belgų partijų, katalikų ir liberalų, vienijamų rūpesčio įtvirtinti teisinį naujos valstybės statusą ir jo praktinį įgyvendinimą, psichologinės nuostatos dėl vykdomosios valdžios ir apskritai dėl valstybinės valdžios buvo tos pačios. "Liberaliajam individualizmui, kuriuo persmelkta Konstitucija, nebaisūs jokie padariniai. Jo idealas – minimaliai sumažinti vyriausybės ir socialinę prievartą,– rašo Pirenne'as.– Valstybės valdžiai čia tenka kukli dalis. Tai daroma bijant despotizmo, veikiama prieš apšviestąjį* Gijomo absoliutizmą ir, vadovaujantis liberalizmo principu, tikima tik laisve. Šiuo atžvilgiu katalikų ir nekatalikų nuomonės sutampa. Jų tikėjimas laisve toks tvirtas, kaip kad Ruso tikėjimas įgimtu žmogaus gerumu"[121] .

---

[118] B. Mirkin-Guetzevitch, 1931, p. 9.

[119] B. Mirkin-Guetzevitch, 1931, p. 203–204.

[120] Jos taip pat tinka kalbant apie prancūzų revoliucijos pradžią. 1789 m. Steigiamosios asamblėjos („Konstituantos") taktika, 1791 m. Konstitucija buvo nuolat veikiamos nepasitikėjimo vykdomąja valdžia ir rūpesčio apriboti jos galias. Šiuo klausimu žr. P. Duclos, 1932, p. 132 ir 250.

* „Absolutisme éclairé". Apšviestoji monarchija, apšviestasis absoliutizmas – švietėjų terminas.

[121] Pirenne, 1926, p. 445.

Šios psichologinės nuostatos atsispindėjo visose vyriausybės ir Nacionalinio kongreso darbo srityse, bet labiausiai jos atsiskleidė ugdymo baruose.

B. Pagrindiniai pradinio mokymo formavimosi etapai ir mokyklų kovos

I. ABSOLIUČIOS MOKYMO LAISVĖS PERIODAS. PIRMIEJI TEISINIAI POTVARKIAI IR JŲ PADARINIAI

1. Pirmasis laikinosios vyriausybės dekretas, datuojamas 1830 m. spalio 12 d., atpalaidavo šalį nuo priemonių, monopolizavusių švietimą ir varžiusių laisvę. "Potvarkiai, kurie buvo uždėję pančius ugdymo laisvei, anuliuoti. Universitetai, koležai, parengiamajam ugdymui suteikta parama išsaugojami, kol Nacionalinis kongresas priims nutarimą šiuo klausimu", – skelbiama dekrete[122].

Spalio 16 d. dekretu vyriausybė suteikė piliečiams teisę savo nuožiūra jungtis politiniais, religiniais, filosofiniais, literatūriniais, industriniais ar komerciniais tikslais. Kitu tos pačios dienos dekretu vyriausybė paskelbė spaudos laisvę, religinių apeigų laisvę ir dvasininkijos nepriklausomybę. Pagal šio dekreto 2 straipsnį: "Bet koks įstatymas ar nurodymas, trukdantis laisvai reikšti nuomones ir skelbti doktrinas žodžiu, pasitelkus spaudą ar ugdymą, yra panaikinamas"[123] . 1831 m. sausio 3 d. vyriausybė nurodė: "Laisvą doktrinų konkurenciją laikant geriausia apsauga nuo nemokšiškumo; žmonėms, kurie pasisiūlys būti mokytojai, Vidaus reikalų komitetas suteiks teisę naudotis ugdymo priemonėmis ir net valstybės žinioje esančiomis patalpomis"[124].

Šiuos laikinosios vyriausybės potvarkius įteisino Konstitucija, už kurią balsuota Nacionaliniame komitete vasario 6 d. Jos 17 straipsnis skelbia: "Mokymas yra laisvas. Visas prevencines priemones nustato tik įstatymas. Valstybės lėšomis išlaikomas valstybinis mokymas taip pat reguliuojamas įstatymais".

---

[122] L. Lebon, 1868, p. 397.

[123] L. Lebon, 1868, p. 398.

[124] A. de Chanoine de Meester, 1922, p. 11.

Kongreso daugumos nepasitikėjimas valstybės valdžia buvo labai didelis. Net tada, kai vienas deputatas pasiūlė įstatymo pataisą iškilus būtinybei skirti kai kurias privačių mokyklų priežiūros priemones, kurios būtų patikimos tik tiesiogiai tautos išrinktiems pareigūnams, ji buvo atmesta 75 balsais prieš 71. Toks rezultatas nuliūdino kai kuriuos liberalus. Nors mokymo laisvė buvo vienas jų principų, jie žinojo, kad realybėje ji pastūmės visą privatų mokymą į nekontroliuojamos dvasininkų įtakos gniaužtus.

Bet nieko nebebuvo galima padaryti. Visos konstitucinės teisės buvo bendras triūsas: pasak Pirenne'o, "kiekviena partija geranoriškai nusileido kitos siekiams", ir „supynus į vieną dvi programas", kiekvienas gavo tai, ko prašė".[125] Taigi absoliuti mokymo laisvė buvo garantuota visiems. Valstybės lėšomis teikiamą mokymą turėjo apriboti specialus įstatymas.

Šiais teisiškai galiojančiais potvarkiais valstybė prarado švietimo valdymo monopolį *(la direction suprême de l'instruction)*. Jos paskyrimo, vadovavimo, priežiūros ir inspektavimo teisės galiojo tik jos pačios įsteigtose, išlaikomose ar subsidijuojamose įstaigose. Kad galėtų steigti mokymo įstaigas, valstybė turėjo gauti teisėtvarkos institucijų pritarimą, o komunos, asociacijos ir privatūs asmenys galėjo jas kurti valdžiai nesikišant. Tiesą sakant, komunos tapo vienintelėmis švietimui panaudojamų lėšų prižiūrėtojomis. Centrinė valdžia komunų taryboms galėjo teikti tik neoficialias rekomendacijas. Svarbiausios prerogatyvos, kurias išsaugojo vyriausybė, buvo iš Valstybės iždo skiriamo subsidijavimo sąlygų nustatymas.

2. Neribotos mokymo laisvės tarpsnis, kurio nereglamentavo joks pagrindinis įstatymas ir kur buvo paliekama visiška veikimo laisvė komunoms, asociacijoms ir privatiems asmenims, truko iki 1842 m. Staigiai pereinant nuo visiškos priklausomybės į absoliučią laisvę, dažnai tyko dideli pavojai. Panašiais atvejais šalia entuziastingų žygių ir tikro veiklos įkarščio pasireiškęs aplaidumas ir nenuoseklumas, o kartais ir aklas pasipriešinimas sukompromituoja geriausius idealistų ketinimus. Užuot pasinaudoję pažangių poslinkių galimybėmis, tie, nuo kurių tai priklauso, dažnai ima vengti savo visuomeninių pareigų. Taip atsitiko daugeliui Belgijos komunų absoliučios laisvės laikotarpiu.

---

[125] Pirenne, 1926, p. 443.

Naudojantis mokymo laisve, šalyje atsirado daug privačių mokyklų – taip sukurta pavojinga konkurencija komunų mokykloms ir jų mokytojams. Greta mokyklų, kurias įsteigė ir tiesiogiai valdė religinės korporacijos, atsidarė daug naujų, kurioms vadovavo pasauliečiai, improvizuoti mokytojai. Privačių mokyklų steigėjai ne visada pakankamai rūpinosi samdyti mokytojus, galinčius visuomenei teikti visas būtinas garantijas, o tai dar blogiau, turint galvoje, kad šios mokyklos buvo visiškai neprižiūrimos.

Kita vertus, tas nepasitikėjimas, kurį komunoms kėlė ankstesnė administracija, išblėso ne iš karto. Mokyklos, kurios iki revoliucijos buvo visiškai centrinės valdžios valdomos, susilaukė kritikos. Daugelio komunų administracijos, remdamosi savo teise reguliuoti mokymą, tuo pasinaudojo neigiama linkme, nes panaikino ar apribojo biudžeto lėšas, skirtas švietimui.

Vos paskelbus absoliučią laisvę, centrinė vyriausybė nusprendė reaguoti į tokio pobūdžio reiškinius. Trims mėnesiams tepraėjus nuo šios datos, vyriausiasis švietimo administratorius 1831 m. sausio 27 d. paskelbė valdytojams cirkuliarą, kur pateikė primygtines rekomendacijas. Keletas citatų: "Vienas iš pirmųjų naujosios administracijos žingsnių buvo kuo aiškiausiai paskelbti ugdymo laisvę. Šis iškilmingas teorijos, kasdien susilaukiančios vis daugiau šalininkų, įdiegimas buvo įstatymiškai pareikšta pagarba belgų tautos santarvei ir sveikam protui. Deja, kai kuriose vietovėse ribotas mąstymas, nežabotos aistros ar asmeniniai interesai iškraipė šį neginčijamą principą, o tarpais net visiškai nukrypstama nuo tikrojo tikslo. Daugelio kaimo komunų ir net kelių gana didelių miestų valdžia, ypač per pastaruosius du mėnesius, atleidinėja mokytojus, juos pakeisdami žmonėmis, kurie retai kada turi reikiamų garantijų, o kartais jie visai nieko neskiria į atleistų mokytojų vietas... Kitur griebiamasi net ne individų, bet vienu plunksnos brūkštelėjimu panaikinamos ištisos įstaigos... Tai piktnaudžiavimas, ir labai rimtas: aukštosios administracijos savivalė pavirsta savivaldybių savivaliavimu" [126].

Tačiau ši nemaloni reakcija truko tik dvejus pirmuosius metus. Vėliau prasidėjo abejingumo laikotarpis, kurį nutraukė bendros aukščiausiosios valdžios ir provincijų administracijų pastangos, be to, 1836 m. įstatymas, kuris galutinai nustatė provincijų ir komunų

---

[126] L. Lebon, 1868, p. 403.

struktūrą. Vis dėlto, nors nebuvo jokio organiško įstatymo dėl pradinio ugdymo, mokyklų daugėjo. 1830 m. gruodžio 31 d. karalystėje buvo 4046 mokyklos; 1840 m. gruodžio 31 d. – 5189. Tad per 10 metų jų skaičius padidėjo iki 1143, o tiksliau – iki 1732, turint omeny mokyklas, iki 1830 m. veikusias toje teritorijoje, kurios vėliau Belgija neteko. Bet šis kiekybinis progresas įvyko neturint bendro plano. Mokyklų tinklas šalyje buvo blogai pasiskirstęs. Dauguma mokyklų telkėsi miestuose, o 163 komunos dar neturėjo savo mokyklos. Vietovių ar komunų sričių, kuriose reikėjo steigti mokyklas, buvo daugiau nei 1200[127].

Susiklosčius tokiai situacijai, ir Rūmai, ir visuomenės nuomonė skelbė dvi tendencijas. Liberalai teigė, kad neribota laisvės sistema nedavė norimų rezultatų ir, remdamiesi 17 straipsnio antruoju punktu ("Valstybinis švietimas, teikiamas valstybės lėšomis, yra taip pat reguliuojamas įstatymo"), jie reikalavo reguliaraus valstybės kišimosi bei laikė valstybinį ugdymą taisykle, o privatųjį – išimtimi.

Katalikai, labiau nukentėję nuo olandų mokyklos monopolio ir priekabių, vis dar persekiojami prisiminimų, dažniausiai nepasitikėjo vyriausybės pastangomis. Bet, spaudžiant aplinkybėms ir liberalų propagandai, nuosaikaus valstybės kišimosi į ugdymą idėja darė įtaką ir katalikams. "Tikėdami priešininkų nuoširdumu, kai kurie jų liovėsi primityviai kaltinę valstybę nekompetencija ir pageidavo, kad centrinė valdžia kištųsi nuosaikiai, padrikas iniciatyvas sujungtų į bendrą planą, jas stimuliuotų, o prireikus papildytų. Mainais jie tepaprašė, kad valstybinėse mokyklose ugdymas ir auklėjimas būtų pagrįsti religija", – rašo Pierre'as Verhaegenas[128].

Apie 1840 m. buvo nesutariama tik dėl to, kaip valstybė turėtų reguliuoti ugdymo reikalus ir kokių garantijų reikėtų religijos mokymui. Katalikai ir liberalai išsprendė ginčą padarydami abipusių nuolaidų, iš kurių 1842 m. išsirutuliojo pirmasis organiškas įstatymas, sukūręs plačią visuomenės švietimo organizaciją.

---

[127] L. Derie, 1895, p. 27–28.

[128] P. Verhaegen, 1906, p. 23.

1. Pirmuoju 1842 m. švietimo įstatymu įteisintas režimas (1842–1879). 1842 m. įstatymui buvo lemta suvaidinti svarbų vaidmenį Belgijos švietimo raidoje. Šis pirmasis organiškas įstatymas, sustiprindamas valstybės įtaką ugdymui, pateikė galutinę Konstitucijos interpretaciją. Aktyvus valstybės vaidmuo tampa jos globėjiškos misijos alternatyva. Įstatymas nuosekliai diegė valstybinį švietimą vietovėse, kur nebūta privačios iniciatyvos, nelaukdamas, kol ji atsibus, ir taip ją paskatindamas. Tokiu būdu jis oficialiai sukūrė valstybės organizuotą konkurenciją tarp dviejų ugdymo rūšių. Šiuo požiūriu įstatymas yra dabartinės mokymo sistemos išeities taškas, ir dauguma jo potvarkių tebegalioja pagrindiniame švietimo įstatyme.

Šis įstatymas buvo abiejų šalių sandėrio vaisius. Katalikai sutiko su gana didele centrinės valdžios intervencija, o liberalai oficialiai pripažino dvasininkijos kišimąsi. Pirmieji susitaikė su valstybės formuojamu ugdymu, o antrieji – su religijos mokymu valstybinėse mokyklose. Kurdami įstatymą, jo autoriai, iš vienos pusės, rėmėsi principu, kad kiekvienas Belgijos pilietis turi teisę į mokymą ir kad tie, kurie nori mokytis, turi disponuoti praktinėmis priemonėmis mokslui įsisavinti; iš kitos pusės, jie rėmėsi tuo, jog vien komunų, asociacijų ir asmenų iniciatyvos neužtenka, kad piliečiai gautų mokymo pagrindus. Todėl pagal įstatymą kiekvienai komunai buvo privalu turėti bent vieną pradinę mokyklą ir tinkamas patalpas. Taip valstybė, nors ir neįvesdama privalomo mokymo, vertė kurti mokymo įstaigas. Vargšų vaikai turėjo teisę į nemokamą mokymą.

Pagal įstatymo nuorodas, mokyklos galėjo būti *laisvos, šefuojamos arba priklausančios komunoms.* Pastarąjį mokyklų tipą steigė ir administravo komunų tarybos. Komunoms atiteko jų išlaidos, o trūkstant lėšų, remti turėjo provincija ar valstybė. Mokytojus skyrė komunų tarybos. Šios mokyklos buvo tiesiogiai prižiūrimos minėtų tarybų, provincijos valdininkų ir kontroliuojamos valstybės inspektorių. Tai valstybinės mokyklos. Jei komunos švietimo poreikius visiškai tenkino privačios mokyklos, ji galėjo būti atleista nuo prievolės steigti komunos mokyklą ir galėjo gauti teisę *šefuoti* vieną ar keletą privačių mokyklų, kurios įstatymiškai atstotų komunų mokyklas. Taigi, prisiimdamos visas komunų mokyklų funkcijas, šefuojamos mokyklos gaudavo valdžios subsidijų ir būdavo jos inspektuojamos.

Nešefuojamos ir subsidijų negaunančios privačiosios mokyklos galėjo vykdyti komunų mokyklų funkcijas arba visai jų nepaisyti. Pirmuoju atveju jos nemokamai priimdavo visus vargšų vaikus ir kartą per metus būdavo inspektuojamos; antruoju atveju – būdavo visiškai laisvos ir niekaip nekontroliuojamos.

Mokytojai į įstatymu reguliuojamas mokyklas buvo priimami padedant dviem valstybinėms pedagoginėms mokykloms (viena Valonijoje, kita Flandrijoje), baigę pedagoginius kursus, kuriuos vyriausybė prijungė prie aukštųjų pradinių mokyklų, arba privačias valstybės šefuojamas pedagogines mokyklas. Pastarosios, kaip ir šefuojamos pradinės mokyklos, buvo kontroliuojamos valstybės inspektorių ir turėjo teisę į Valstybės iždo subsidijas.

Religinis ir etinis mokymas valstybinio mokymo programoje buvo privalomas. Jį teikė mokytojai, vadovaujami parapijos kunigų. Pedagoginėse mokyklose tikybą ir etiką dėstė kapelionai. Mokiniai, neišpažįstantys daugumos tikėjimo, buvo atleidžiami nuo tikybos pamokų. Religijų valdžių atstovams buvo suteikta teisė bet kuriuo metu inspektuoti valstybines mokyklas, bet jie tegalėjo kontroliuoti tikybos ir etikos mokymą. Tikybos ar kaip nors su ja susijusius vadovėlius bei etikos vadovėlius taip pat kontroliavo religinė vyresnybė. Visa kita, t.y. išskirtinai civilinės valdžios rankose likęs mokymas, buvo civilinės inspekcijos kompetencija.

Tokie yra šio tranzakcija paremto 1842 m. įstatymo, priimto tik trims susilaikius Deputatų rūmuose bei vienbalsiai patvirtinto Senate ir galiojusio 37 metus, būdingiausi potvarkiai.

2. Teorinis šio įstatymo pobūdis. Nesunku išskirti svarbiausias doktrinines idėjas, rodžiusias kelią šio įstatymo autoriams. Didžiąją dalį įstatymo parengė ir pristatė liberalų ministras, baronas Nothombas, kaip ir didysis prūsų ministras fon Humboldtas savo esė apie "valstybės veiklos apribojimą", manęs, jog valstybė teprivalo sudaryti materialines sąlygas religiniam, dvasiniam ir etiniam mokymui. Nors pažiūros jį siejo su XVIII a. filosofija, jis buvo įsitikinęs, savo didžiai katalikiškoje šalyje negalima apsieiti be Bažnyčios bendradarbiavimo, ir todėl reikalavo, jog pradinėje mokykloje būtų privalomas religinis mokymas ir auklėjimas. "Mes atsižadame XVIII a. politinių doktrinų, kurių skelbėjai norėjo visiškai sekuliarizuoti mokymą ir kurti visuomenę ant grynai racionalaus pamato. Mes nenorime vien pilietinio mokymo, skelbiame mokymą esant neatsiejamą nuo auklėjimo, norime visapusiško ugdymo, kuris

įmanomas tik mokymą siejant su etiniu ir religiniu auklėjimu"[129],– šiais žodžiais Nothombas pradėjo debatus dėl 1842 m. įstatymo. Valstybinio mokymo laisvės principą jis ketino pritaikyti abiem didžiosioms organizuotoms galioms – valstybei ir Bažnyčiai. Iš vienos pusės, religinį ir etinį mokymą jis padarė visiškai priklausomą nuo Bažnyčios, iš kitos pusės, jį apsaugojo nuo oficialaus komunos ir valstybės inspekcijos kišimosi. Ieškodamas praktinio būdo mokymo organizavimo problemai išspręsti ir susidūręs su katalikų ir liberalų tezių opozicija, Nothombas neatmetė nė vienos iš jų: jas sugretino[130].

3. Katalikų ir liberalų ugdymo doktrinų evoliucija. 1842 m. įstatymą, kurį beveik vienbalsiai priėmė parlamentas, palankiai sutiko ir viešoji nuomonė. Nuo pat pradžių jis darė teigiamą įtaką švietimo būklei tiek kiekybės, tiek kokybės prasme. Tačiau, nors šio balsavimo metu šis įstatymas susilaukė visuotinio pritarimo, tarp liberalų netrukus prieš jį kilo vis stiprėjanti reakcija. Pasikeitė politinių ir doktrininių grupių santykiai bei veikimo sąlygos. Tų veiksnių, kurių skatinami liberalai ir katalikai sudarė 1828 m. Uniją ir kurie vėliau skatino juos bendradarbiauti, jau nebebuvo.

Šalies nepriklausomybė buvo iškovota ir laiko sutvirtinta. Visos religinės ir pilietinės teisės numatytos įstatymais ir įgyvendinamos. Nebijodami perdėti, apie šį darbą mokyklos labui galime pasakyti tai, ką Pirenne'as pasakė apie Konstituciją: "Be greito liberaliosios katalikybės ir politinio liberalizmo sutarimo ji būtų buvusi neįmanoma. Galima sakyti, kad ji atsidūrė dviejų idėjinių srovių, kurios buvo priešingos praeityje, bet nesutars ir ateityje, susikirtimo taške"[131]. Perėjusios susikirtimo tašką šios srovės toliau laisvai tekėjo kiekviena savo vaga, stengdamosi kurti šalies ateitį kiekviena pagal savo doktrinos logiką ir esmę. Jų praeities tradicijos buvo skirtingos, skyrėsi ir jų programų vertybinė skalė. Kurį laiką aktualieji jų tikslai sutapo, nors tolimieji tikslai visuomet skyrėsi, tuo greitai ir visiškai akivaizdžiai buvo įsitikinta.

Dvasininkija, remdamasi tuo, jog jai buvo skirta vadovauti religiniam mokymui valstybinėse mokyklose ir jį prižiūrėti, bei darydama išvadas iš šios 1842 m. įstatymo dalies, tvirtino, kad jai suteikta teisė kontroliuoti pradinių klasių mokytojus. 1844 m.

---

[129] P. de Hauleville, 1870, p. 32.

[130] H. Reh, 1919, p. 81–82.

[131] Pirenne, 1926, t. 6, p. 412.

lapkričio 23 d. vyskupai parašė vyriausybei laišką pageidaudami, kad vyriausybė tiksliai nusakytų jų kišimosi formas. Civilinė valdžia, tarpininkaujant ministrui Nothombui, atsakė, jog vyriausybė kartais galėtų pasitarti su dvasininkais dėl mokytojų skyrimo, tačiau tik ne oficialiai ir ne privaloma tvarka, o iš mandagumo.

Kita vertus, praėjus vos ketveriems metams, kai buvo priimtas pirmasis pradinio mokymo įstatymas, 1846 m. birželio 14 d. į kongresą susirinkę liberalai papildė į savo programos 3 straipsnį tokiu reikalavimu: "Organizuoti visų pakopų valstybinį mokymą, *reguliuojamą išimtinai pilietinės valdžios,* suteikiant jai visas konstitucines priemones, kad atlaikytų konkurenciją su privačiomis įstaigomis, ir vėl *uždrausti parapijų dvasininkų kišimąsi į pilietinės valdžios organizuoto mokymo valdymo reikalus"*[132].

Baigiantis pirmajai XIX a. pusei, Belgija ėmė smarkiai ir visapusiškai vystytis. Klestėjo šalies visuomeninis gyvenimas, vyko įvairūs idėjiniai sąjūdžiai. Reguliariai vyko parlamento rinkimai, kuriuose partijos kaudavosi dėl valdžios, priešingų partijų doktrinų susidūrimai neišvengiamai vykdavo visos liaudies akivaizdoje. Netrukus visuomeninio gyvenimo arenoje pasirodė nauji veikėjai, niekuo nesusiję su didžiosiomis Unijos dienomis ir skelbiantys visiškai kitoniškas nuomones nei jų pirmtakai, todėl draugiškas anų laikų tarpusavio supratimas darėsi vis sunkiau pasiekiamas. Nauji vėjai buvo jaučiami ir vykdant mokyklų politiką.

1842 m. įstatymo potvarkiai davė dvigubų rezultatų. Manydami, kad religijos įtaka valstybiniam mokymui yra pakankamai garantuota, katalikai pamažu pasitraukė iš privataus mokymo, kuris absoliučios laisvės laikotarpiu buvo suklestėjęs, bet reikalavo didelių aukų.

1840 m. iš 5189 pradinių mokyklų Belgijoje katalikai turėjo 2284, visiškai jų valdomas ir išlaikomas, ir 796 – valstybės subsidijuojamas, bet daugiau ar mažiau jiems priklausančias mokyklas[133], o 1878 m., naujojo liberalaus įstatymo išvakarėse, jiems visiškai priklausė 890 mokyklų ir dar 463 valdžios šefuojamos bei subsidijuojamos mokyklos. Komunų mokyklų tuo metu padaugėjo nuo 2109 iki 4376[134].

---

[132] P. de Haulleville, 1870, p. 78.

[133] P. Verhaegen, 1906, p. 28.

[134] L. Derie, 1895, p. 38.

Liberalai žinojo, kad didžioji katalikų jėga buvo jų įkurtos ir išlaikomos mokyklos, be to, didžiulę jų įtaką patiriančios valstybinės mokyklos, ruošiančios naująją katalikišką kartą ir garantuojančios naujus jų doktrinų ir tradicijų gynėjus. Todėl liberalų partija, kurios "istorinė misija, – kaip rašo Benoît Bouché, – buvo apsaugoti pilietinę visuomenę nuo teokratinės visuomenės išpuolių"[135], stengėsi įgyvendinti savo 1846 m. programą, vieną vertus, išvaduodami valstybinį mokymą iš dvasininkijos įtakos, kita vertus, kiek įmanoma trukdydama subsidijuoti privačias šefuojamas mokyklas.

Pamažu antireliginės tendencijos stiprėjo. Ir vis dėlto, kaip teigia Pierre Verhaegenas,[136] švietimo įstatymą, nors ir diskutuojamą, 25 metus nuoširdžiai palaikė visi ministrai, katalikai ir liberalai, kurie pakaitomis rūpinosi švietimu. Tik po 1860-ųjų, negalėdami teisėtu būdu pasiekti, kad 1842 m. įstatymas būtų peržiūrėtas, liberalai darė tam tikrų administracinių pataisų: arba neleisdavo šefuoti privačių mokyklų, arba liberalų daugumą turinčiose komunose panaikindavo religinį mokymą, arba – atskirais atvejais – išleisdavo įstatymų, kurių esmė nesutapdavo su organiškuoju įstatymu. Pavyzdžiui, 1866-1868 m. liberalų dauguma atsisakė įtraukti religinį mokymą į suaugusiųjų mokyklų programą, o 1864 m. įstatymas dėl stipendijų ir fondų mokymui finansuoti įtvirtino valstybinių mokyklų monopolį. 1876 m. liberalai pareikalavo, kad oficialusis švietimas būtų neutralus ir pasaulietinis, grynai mokslinis, nemokamas ir privalomas.

1878 m. rinkimų metu liberalai gavo 10 balsų daugumą Rūmuose ir 6 balsų persvarą Senate. Jie manė, kad atėjo laikas įgyvendinti savo mokyklų programą. Pergameni, vienas iš liberalų kovotojų dėl naujos tvarkos, savo grupės tuometinę nuostatą šitaip išreiškė: "Liberalizmo esmė – ne lieti sterilias ašaras dėl nelaimingųjų, silpnųjų ir likimo nuskriaustųjų, nuklimpusių klerikalų purvynuose, bet ištiesti jiems ranką, pakelti juos, apginti nuo jų pačių klaidų, gal net apribojant jų laisvę. Liberalizmas yra kovinga partija, kaip ir visos didžiosios partijos, norėjusios suvaidinti svarbų vaidmenį pasaulyje; tai gera ietis, kuriai niekada negalime leisti rūdyti mūsų rankose ir kurios mes turime visuomet griebtis liaudies labui ir ultramontanistinėms doktrinoms, klerikalinėms mokykloms bei Romos katalikų dvasininkijos galybei sunaikinti"[137].

---

[135] B. Bouché, 1926, p. 256.

[136] P. Verhaegen, 1906, p. 26.

[137] Pergameni, 1882, p. 32.

1. 1879 m. ĮSTATYMO REŽIMAS (1879–1884). Liberalai atėjo į valdžią 1878 m. birželio 12 d. Naujoji vyriausybė tučtuojau ėmėsi kurti naujojo pradinio mokymo įstatymo projektą. Projektas buvo pristatytas 1879 m. sausio 21 d. Nepaisant atkaklios katalikų opozicijos, įstatymas buvo priimtas Rūmuose birželio 6 d. 67 balsais prieš 31, vienam susilaikius. Jo pagrindinis autorius ir gynėjas buvo ministras van Humbeckas, radikalaus liberalizmo atstovas.

1879 m. įstatymo autorių atraminė idėja buvo ta, kad intelektualinę kultūrą reikia laikyti esmingiausiu pažangos ir nacionalinės gerovės veiksniu, todėl mokyklos privalo turėti grynai mokslinį pobūdį. Atsižvelgiant į religinius ir doktrininius bendratаučių skirtumus, valstybinėms mokykloms nuo šiol reikės rūpintis tik tautos ir valstybės gyvenimui naudingų piliečių ugdymu. Todėl įstatymas skelbia, kad valstybinis švietimas yra neutralus. Religinis mokymas išbraukiamas iš švietimo programos. Jis paliekamas šeimų ir įvairių tikėjimų dvasininkų rūpesčiui. Mokykloje paskiriama patalpa, kurioje prieš arba po pamokų komunos mokyklą lankantys vaikai galėtų mokytis tikybos. Panaikinama ir bažnytinė mokyklų kontrolė.

Iš oficialiųjų pedagoginių mokyklų bet koks religinis mokymas buvo išguitas. Tik mokyklų vidaus tvarkos taisyklės užtikrino studentų teisę atlikti religines savo tikėjimo apeigas.

Naujojo įstatymo potvarkiai, apibrėžiantys santykių tarp valstybės, komunos ir mokyklos tipą, išryškina liberalų vyriausybės mokyklų politikos etatistines* tendencijas. Praeityje komunos ir Bažnyčia dažnai sudarydavo sąjungą svarstant švietimo klausimus. Naujasis įstatymas sumažins komunų autonomiją organizuojant mokymą ir pašalinti iš mokymo sistemos Bažnyčios konkurenciją. Pagal šį įstatymą, kaip ir pagal ankstesnįjį, kiekviena komuna privalo įsteigti bent vieną pradinę mokyklą, o vyriausybei palikta teisė nustatyti išlaikomų mokyklų skaičių kiekvienoje komunoje ir klasių bei mokytojų kiekį kiekvienoje mokykloje. Teisinis privataus mokymo aspektas taip pat patyrė pokyčių. Įstatymas uždraudė komunoms šefuoti ar subsidijuoti privačias mokyklas. Jis panaikino

---

* Etatizmas - valstybės įsigalėjimas visuomenės gyvenime.

ir privačių pedagoginių mokyklų teisę išduoti diplomus. Be to, pagal įstatymą, komunų tarybos nuo šiol galės rinktis mokytojus tik valstybines pedagogines mokyklas baigusių kandidatų. Suspenduoti pradinių klasių mokytoją daugiau nei 15 dienų ir jį atšaukti turi teisę tik Švietimo ministras. Šitokiu būdu įstatymas valstybės rankose centralizavo liaudies švietimo sistemos mokytojų rengimą.

2. Katalikų reakcija ir jos padariniai. Tačiau šį įstatymą įgyvendinant susidurta su aistringu katalikų pasipriešinimu; jiems pavyko pasiekti šiokių tokių rezultatų. Katalikų rezistencijai ėmę vadovauti vyskupai panaudojo visas savo galioje turimas priemones. Kai kurias jų aptarsime.

Rengiant Įstatymo projektą gavėnios proga vyskupai paskelbė kolektyvinį įsaką – ganytojišką laišką, adresuotą specialiai šeimų tėvams. Jie ypač stengėsi atskleisti antireliginį projekto pobūdį ir neišvengiamą jo padarinį – mokyklą be Dievo. Laiškas baigėsi malda, kurią nuo šiol kiekvieną sekmadienį visose šalies bažnyčiose kunigai kartos po Mišių pamokslo: "Nuo mokyklų be Dievo ir nuo mokytojų be tikėjimo, apsaugok mus, Viešpatie!"[138]

Praėjus dviem mėnesiams po įstatymo priėmimo, rugsėjo 1-ąją, vyskupai vėl paskelbė dvasininkijai kolektyvinę deklaraciją "Praktiniai nurodymai nuodėmklausiams", kuri apibendrino visus ankstesnius jų nuopelnus ir buvo lemiamas žingsnis kovoje dėl mokyklos. Tame laiške rašoma: "Kunigai neis dėstyti tikybos jiems numatytose patalpose. <...> Tėvai, kurie leis savo vaikus į valstybines mokyklas, nusidės mirtina nuodėme. O jeigu jie atkakliai laikysis savo sprendimo, neteks teisės gauti Ligonių patepimo sakramento. <...> Mokytojai negali toliau eiti savo pareigų vyriausybinėse mokyklose, nebent būtų kokių ypatingų priežasčių. <...> Na o liaudies švietimo inspektoriai, negali būti atleisti iš pareigų, nes jau pačia savo paskirtimi šie valdininkai įsipareigoja vykdyti pasmerktąjį įstatymą" [139].

Nors vyriausybė ėmėsi administracinių sankcijų įstatymui įgyvendinti, katalikų reakcijos padarinius greitai buvo galima justi, nes pakito valstybines ir privačias mokyklas lankančių mokinių santykis. Oficialiais 1878 m. duomenimis, t.y. naujojo įstatymo išvakarėse, *vyriausybės kontroliuojamas mokyklas* lankė:

---

[138] P. Verhaegen, 1906, p. 62.

[139] Ten pat, p. 89–90.

1) komunų mokyklas .... 527 417 mokinių;
2) šefuojamas mokyklas .... 70 796 mokiniai;
Iš viso .... 598 213.

O tos pačios statistikos duomenimis, visiškai laisvas (neinspektuojamas) katalikiškas mokyklas tuo pat metu lankė 90 212 mokinių.[140] Šių mokyklų mokinių skaičius 1879 m. valstybės kontroliuojamų mokyklų sąskaita padidėjo iki 379 277 mokinių[141]. 1881 m. komunų mokyklų mokinių skaičius buvo sumažėjęs iki 339 317, o šefuojamų mokyklų iki 801[142].

Nuo įstatymo įsigaliojimo, t.y. nuo 1879 m. sausio, iki 1881 m. gruodžio buvo pastatyta 2061 privati mokykla. Po vyskupų nurodymų 1880 m. pabaigoje atsistatydino 1750 iš maždaug 7500 komunų mokyklų mokytojų.

3. Liberalų ir katalikų tezės 1884 m. rinkėjams. Propaganda "už" ir "prieš" valstybinį ir privatų mokymą vykdyta su ypatingu užmoju. Mokyklų problema buvo viena iš svarbiausių bendrose politinėse diskusijose.

Liberalai akcentavo valstybės nepriklausomybę nuo religinių bendruomenių ir jų dogmų. Valstybei priklauso pilietinė, o ne religinė sritis. Skirtingoms religijoms ji turi suteikti vienodas teises ir garantuoti šią laisvę, nesirūpindama jų potvarkių įgyvendinimu. "Bet ji turi atlikti svarbią pareigą, – rašoma mūsų šiuolaikinių visuomenių liberalų darbuose. – Tai nurodyta Konstitucijoje. Šis ugdymas negali būti sektantiškas ar nukreiptas prieš kokį nors tikėjimą, jis turi būti prieinamas visiems šalies vaikams, nepaisant jų šeimų išpažįstamos religijos. Jis taptų sektantiškas, jei valstybė atsisakytų neutralios valstybinės mokyklos, nusileisdama atskiroms Bažnyčioms, kurių mokyklos būtų remiamos iš valstybės biudžeto; tokios mokyklos būtų propagandos prieš šalies institucijas ir teises židiniai"[143]. Tai buvo oficiali liberalų tezė, skelbiama ruošiant ir įgyvendinant 1879 m. įstatymą.

---

[140] L. Derie, 1895, p. 39, IV lentelė (iš *l'Annuaire de Belgique*, 1892)

[141] Malou statistikos duomenys. Oficialūs raportai nuo 1878 m. liovėsi spausdinę duomenis apie privačias pradines mokyklas. Žr. P. Verhaegen, 1906, p. 101–131.

[142] L. Derie, 1895, p. 39.

[143] La Révision constitutionnelle en Belgique et ses conséquences, p. 50–51.

Kovodami prieš šį įstatymą, katalikai siūlė programą, kuri turėtų būti "grįžimas prie laisvės ir vienybės tradicijų", jų rinkiminėje programoje sakoma, jog tai būtų "nei valstybė auklėtoja, nei valstybė komersantė, nei pramoninė valstybė, nei valstybė liaudies linksmintoja, nei valstybė zakristijonas. Ir jokiu būdu ne valstybė, kuri dėl bendrosios gerovės skverbiasi į pačius intymiausius piliečių gyvenimo reikalus. Po bendrosios gerovės priedanga slypi visos despotizmo formos"[144].

1884 m. birželio 11 d. rinkimai turėjo išspręsti konfliktą. Jie tai padarė suteikdami katalikams 34 balsų persvarą.

IV. NUOLATINĖ BELGŲ MOKYKLŲ SISTEMOS EVOLIUCIJA VALSTYBINIO PRIVATAUS MOKYMO KRYPTIMI

1. 1884 M. ĮSTATYMO REŽIMAS. Vykdomoji valdžia katalikams atiteko 1884 m. birželio 16 d. Šalis buvo suerzinta nesiliaujančių mokyklinių kovų, ir vienas iš pirmųjų naujosios vyriausybės darbų buvo paruošti naują švietimo įstatymą, kuris, autorių nuomone, atitiktų bendrąją šalies valią ir galų gale atneštų taip trokštamą taiką. Manyta, jog tai būsiąs nuosaikumo ir decentralizacijos aktas, kuris turėjo sugrąžinti pasitikėjimą komunų administracijomis. Pasak dr. Hanso Reho[145], katalikiška mokyklų politika išmoningai naudojosi nacionaline belgų antipatija bet kokiai valstybės valdžios koncentracijai ir griežtai organizacijai, taip pat belgų troškimu matyti išsiskleidžiant juridinį ir visuomeninį gyvenimą komunose.

Naujojo decentralizuojančių pakraipų įstatymo projektas buvo greitai priimtas, ir jau rugsėjo 20 d. *Moniteur* skelbė naująjį 1884 m. švietimo įstatymą. Kaip ir ankstesnysis, 1884 m. įstatymas, vis dar ragindamas, kad kiekviena komuna sukurtų bent po vieną mokyklą, kartu suteikė komunoms teisę nustatytomis sąlygomis šefuoti vieną ar kelias privačias mokyklas. *Šefuojamos mokyklos naudojosi komunų, provincijų ir valstybės subsidijomis.* Jei komuna imdavosi šefuoti kokią mokyklą, karalius galėjo atleisti ją nuo mokyklos steigimo ar išlaikymo prievolės. Tikybos mokymas nebuvo privalomas. Komunos turėjo teisę įrašyti jį į savo mokyklų programas, bet tėvai galėjo atleisti savo vaikus nuo tikybos mokymosi. Jei

---

144 H. Charriot, 1910, p. 118.

145 H. Reh, 1919, p. 90.

dvidešimties mokyklinio amžiaus vaikų turinčių šeimų galvos prašytų tokio atleidimo, komuna būtų priversta jų vaikams įsteigti vieną ar keletą specialių klasių. Jei, priešingai, komuna būtų atsisakiusi įtraukti religinį mokymą į savo mokyklos programą prašant dvidešimčiai šeimų galvų, vyriausybė, jų prašoma, būtų galėjusi imtis šefuoti vieną ar kelias privačias mokyklas, kurios atitiko būtinas sąlygas.

Privačios pedagoginės mokyklos vėl buvo aprobuotos. Jos atgavo ankstesnes teises, ir komunos galėjo laisvai rinktis mokytojus.

Šis įstatymas iš esmės pakeitė 1879 m. įstatymą. Kai kurie jo straipsniai, ne sykį modifikuoti ir taisyti, buvo įtraukti ir į dabartinį švietimo įstatymą. O privatus mokymas po 1878 m. įstatymo tapo nuolatinės kryptingos evoliucijos atspirties tašku kartais prieš kairiųjų opoziciją, kartais jai pritariant.

Nors šis įstatymas buvo priimtas prieš liberalų opozicijos valią, didžioji nekatalikiškos viešosios nuomonės dalis buvo jam lojali. "Aš manau, – sakė Vandervelde'as Atstovų rūmuose (1895 m. liepos 24 d.), – kad 1884 m. įstatymo nutarimas, suteikiantis komunai teisę rinktis arba visiškai neutralią mokyklą, arba tokią, kurioje mokoma tikybos, gali pasiteisinti, turint omeny dabartinę padėtį. 1884 m. įstatymo potvarkis, dvidešimties šeimų tėvams suteikiantis teisę reikalauti mokyklos, kurioje ugdymas atitiktų jų įsitikinimus, mums atrodo taip pat teisėtas, žinoma, su sąlyga, kad šio principo bus sąžiningai laikomasi"[146].

2. 1895 M. ĮSTATYMO REŽIMAS. Tačiau kad ir kiek nuosaikumo bei apdairumo katalikai buvo į 1884 m. įstatymą sudėję, jis neilgai išliko toks, koks buvo patvirtintas. Katalikai netrukus ėmė reikalauti, kad įstatymas būtų peržiūrėtas. "1884 m. įstatymui katalikai suformulavo du priekaištus: kodėl religinis mokymas fakultatyvus ir kodėl nutylimos šefuojamos mokyklos",– rašė Ch. du Buso de Warnaffe'as[147].

Po pakartotinių katalikų pergalių rinkimuose šiuos reikalavimus įteisino 1895 m. rugpjūčio 15 d. įstatymas. Nuo šiol pirmas arba paskutinis pamokų pusvalandis kiekvieną dieną turėjo būti skirtas religiniam ugdymui[148]. Bet, įvesdami privalomą religinį mokymą,

---

[146] Jos. Hoyois, 1895, p. 72–73.

[147] Ch. du Bus de Warnaffe, 1932, p. 85.

[148] Šį ugdymą turėjo teisę teikti parapijų dvasininkai arba, jei sutikdavo, jų prižiūrimas mokytojas ar komunos tarybos paskirtas asmuo.

katalikai tėvams ir mokytojams paliko sąžinės laisvę. Todėl tėvai norėdami galėjo atleisti savo vaikus nuo tikybos pamokų. Mokytojas "per pamokas turėjo susilaikyti nuo bet kokio proveržio prieš religinius šeimų, kurių vaikai jam patikėti, įsitikinimus" (5 str.). Taigi, jei mokykloje yra bent vienas nuo tikybos pamokų atleistas mokinys, visų kitų programos dalių mokymas turi tapti neutralus. Jei tokių mokinių nėra, komunos valdžia gali suteikti ugdymui konfesinį pobūdį.

Kalbant apie privačias mokyklas, įstatymas pripažino teisę į valstybės subsidijas toms iš jų, kurios nebuvo komunų šefuojamos, bet atitiko visas teisines šefavimo sąlygas. Jos, t.y. *tinkamos šefuoti* mokyklos, religinio mokymo į savo programą neprivalėjo įtraukti.

Šis įstatymas netenkino nei laisvamanių, nei katalikų. Teoriškai būdama konfesinio pobūdžio, mokykla netiko laisvamaniams. Ji netenkino ir tikinčių šeimų norų; netgi katalikų daugumą turinčiose komunose užtekdavo atsirasti keliems ar bent vienam nuo tikybos pamokų atleistam mokiniui, ir mokykla tapdavo neutrali. O privačių, tinkamų šefuoti mokyklų steigimui reikėjo didelių išlaidų, nes jos turėjo teisę tik į valstybės, bet ne į komunos ar provincijos subsidijas.

Apie 1910 m. mokyklų problema tapo tokia svarbi, kad daugiau nei 100 000 katalikiškų šeimų galvų pasirašė Rūmams adresuotą peticiją. Jos rezultatas – 1811 m. vasario 28 d. ministro Scholaerto pristatytas įstatymo projektas[149], kurio gravitacinis centras buvo "mokyklinis talonas". Šis "talonas" turėjo būti savotiška stipendija, padengianti mokymosi išlaidas.

Valdžios institucijos pasidalijo šio "talono" išlaidas tokiu būdu: valstybė skyrė 6/10, provincija 1/10 ir komuna – 3/10 visų mokymui būtinų pinigų. Pats ministras šitaip aiškino šį projektą: "Valstybės valdžia mokslo metų pradžios išvakarėse sako šeimos tėvui: jūs turite du 6 ir 14 metų vaikus, štai jums du talonai jų vardu, pasirinkite mokyklą, į kurią juos leisite. Jums labiau patinka komunos mokykla? Nuneškite šiuos talonus tos mokyklos vadovybei. Teikiate pirmenybę privačiai mokyklai? Atiduokite tuos du talonus šios mokyklos vadovybei. Jei pasirinktumėte pirmąją įstaigą savo vyresniajam, nuneškite ten vieną iš talonų, o kitą pasilikite, jei norite, antrajai mokyklai. Jūs laisvas, elkitės, kaip jums patinka"[150].

[149] Įstatymo projekto tekstą žr.: L. du Bus de Warnaffe, 1911, p. 96–101.

[150] A. Bessières, 1921, p. 148.

Valstybės valdžia būtų skyrusi paramą įvairioms mokykloms proporcingai pagal surinktų mokyklinių talonų skaičių. Šio įstatymo projekto autoriai tikėjo, kad, išsaugodami komunų autonomiją organizuojant švietimą, drauge jie ruošia sąlygas realiai įgyvendinti privataus mokymo laisvę.

Dėl šios sumaniai sugalvotos talonų sistemos privatus mokymas būtų prilygintas valstybiniam mokymui. "Talonas" tėvų rankose būtų tapęs mokyklinės lygybės simboliu, kaip balsavimo biuletenis – politinės lygybės simbolis. Šis įstatymo projektas susidūrė su atkaklia kairiųjų partijų opozicija ir buvo atmestas, o Scholaerto vadovaujama ministerija turėjo atsistatydinti

3. 1914 M. ĮSTATYMO REŽIMAS. Vėl iškilo būtinumas peržiūrėti galiojantį švietimo įstatymą, ir ši kampanija vyko gana audringai. Be priekaištų, kuriuos įvairios grupės galėjo pareikšti galiojančio švietimo įstatymo doktrinai, jį peržiūrėti skatino ir naujos aktualios problemos, ypač – privalomo mokslo problema ir iš jos kylanti visuotinio nemokamo mokslo problema.

Kairiųjų partijų jau keletą dešimtmečių peršamą privalomą mokymą katalikų partija atmetė, nes, jų žodžiais tariant, tėvams nebuvo suteiktos visiškos ir efektyvios garantijos, kad būtų galima laisvai rinktis arba privačią, arba valstybinę mokyklą.

Parlamentinius 1912 m. birželio 12 d. rinkimus taip pat lydėjo mokyklinės kovos. Kaip ir praėjusį kartą, juos laimėjo katalikų partija. 1913 m. birželio 20 d. Mokslo ir meno ministras Poullet pristatė naują švietimo įstatymo projektą, kuriuo siūlyta įvesti privalomą mokymą, išsaugoti 1895 m. įstatymu nustatytą privalomą religinį mokymą ir padidinti valdžios subsidijas privačioms mokykloms. Projektas siūlė įpareigoti komunas, kad suteiktų privačių mokyklų moksleiviams tas pačias teises į mokyklinę paramą* (drabužiai, valgyklos ir moksleivių stovyklos), kurios buvo teikiamos valstybinių mokyklų moksleiviams.

Šis projektas susidūrė su stipriu kairiųjų partijų pasipriešinimu.[151] Tai buvo ryžtingi privalomo mokymo šalininkai, tačiau jokiu būdu nenorėjo, kaip patys teigė, padaryti privalomas konfesines mokyklas ir švaistyti valstybinius fondus privačioms sektantinėms mokykloms, jų antimoksliškam mokymui. Nepritardamos

---

* Assistance scolaire.

[151] Apie kairiųjų partijų ir katalikų partijos mokyklinių doktrinų konfliktą žr.: H. Reh, 1919, p. 97–114.

šiam įstatymo projektui, keturiasdešimt devyniose sesijose kairiųjų partijos kovėsi už pasaulietinę ir neutralią privalomą mokyklą. Jos norėjo, kad Apreiškimu grindžiamas religinis mokymas būtų paliktas už mokyklos ribų, o mokyklinis ugdymas remtųsi vien tik moksliniais pagrindais. Religinę moralę turėjo pakeisti visuotinės moralės mokymas, bendrosios dorovės idėjos, paliekant nuošalyje įvairias skirtingų tikėjimų interpretacijas. Religiniai jausmai būtų paliečiami tik kalbant apie prigimtinę religiją, kuri yra aukščiau už tikybines dogmas, ir tik tiek, kiek religiniai jausmai ir idėjos susiję su žmogaus prigimtimi.

Kairiosios pakraipos partijos nurodė, kad didinant subsidijas nepakankamai kontroliuojamam privačiam mokymui, mėginama, iš vienos pusės, valstybės lėšomis šalyje sustiprinti klerikalizmą ir sektantizmą, o iš kitos pusės – susilpninti valstybinio švietimo padėtį, lyginant jį su klerikaliniu privačiu mokymu. Jos išsakė būgštavimus, kad komunos dėl ekonominių priežasčių vis daugiau mokytojų pasauliečių pakeis kongregacijų* nariais, kurie dėl savo ypatingos padėties tenkinsis kuklesnėmis materialinėmis sąlygomis.

Katalikų partija gynėsi nenorėjusi pakenkti valstybiniam mokymui ir pabrėžė liaudies švietimo pakilimą, prasidėjusį per paskutinius kelis dešimtmečius valdant katalikų vyriausybėms. Neutrali mokykla, numatoma kairiųjų partijų, jos manymu, tėra chimera, kuri realybėje greitai virstų antireligine mokykla.

Žmogaus tikslai, remiantis katalikų partijos doktrina, taip pat pranoksta valstybės tikslus. Valstybė per dažnai elgiasi su vaikais pagal savo egoistinius interesus, nepaisydama tėvų valios ir autoriteto. Vaikai turi teisę į laimę, kurią jiems gali duoti tik krikščioniškas ugdymas ir tikėjimas į Dievą. Štai iš čia ir kyla krikščioniškos tautos valstybinės valdžios pareiga įvesti mokykloje religinį mokymą, ginant asmenų sąžinės laisvę ir atsižvelgiant į tėvų reikalavimus. Mokykla nėra paprasta valstybinė įstaiga, ji yra tėvų įgaliotinė.

Be to, katalikų partija teigė, kad valstybė tik atlieka distributyvaus** socialinio teisingumo aktą, subsidijuodama privatų

---

* Kongregacija – katalikų vienuolių ir pasauliečių bendruomenių, kurių nariai vadovaujasi bendrais įžadais, religinis susivienijimas.

** *Distributyvus teisingumas* suteikia kiekvienam tai, kas jam priklauso (' *komutatyvus* teisingumas reiškia teisių ir pareigų pasidalijimą, paremtą asmenų lygybe).

mokymą, kuriuo šeimos pasitiki ir kuris įgyvendina įstatyme nurodytas sąlygas, priešingai komunų mokyklų mokymui, kuris priimtinas tik maždaug pusei šalies gyventojų. Visų piliečių mokamus mokesčius valstybinė valdžia turi panaudoti visų reikmėms ir švietimo srityje, ir kitur. Pasak katalikų partijos, būtų nusižengta socialiniam teisingumui, jei kai kurios piliečių kategorijos susidurtų su alternatyva – arba mokėti specialų mokyklinį mokestį, arba nesinaudoti įstatymo skelbiama mokymo laisve. Vargšai neturi net šios alternatyvos. Jų materialinis vargas lemia mokyklos pasirinkimą ir kartu – jų vaikų ugdymą. Štai kodėl katalikų partija yra už tėvų laisvę daugmaž vienodomis sąlygomis rinktis ir valstybinių mokyklų, ir privačių mokyklų teikiamą išsilavinimą. Ji yra taip pat už komunų laisvę švietimo srityje. Šis įstatymas, įteisinantis katalikų dezideratus*, po Belgijos parlamente iki tol neregėtų aistringų debatų ir nepaisant stiprios kairiųjų opozicijos[152], buvo priimtas 1914 m. gegužės 19 d.

Skelbdami visiems 6–14 metų vaikams privalomą mokslą, 1914 m. įstatymo leidėjai itin pasistengė, kad teisinė prievolė nekonfliktuotų su religinėmis ir filosofinėmis piliečių pažiūromis. Iš tokio rūpinimosi atsirado įstatymo 2 straipsnio teiginys, kuriuo, remiantis numatoma suspenduoti privalomo mokslo principą, "kai tėvai ar globėjai skundžiasi dėl jų vaikų ar globotinių sąžinei daromos žalos visose 4 km spinduliu aplink jų gyvenamą vietą esančiose mokyklose". Kad būtų užkirstas kelias piktnaudžiavimams, priežasčių** sąraše nurodoma, jog kompetentinga jurisdikcija kiekvienąkart spręs, ar pateikti motyvai yra pagrįsti ir rimti. Įstatymas taip pat draudžia mokytojui kritikuoti asmenų ar šeimų, kurių vaikai lanko mokyklą, religines ar filosofines nuostatas (31 str.).

Privataus mokymo priešininkai jau seniai priekaištavo, kad per daug personalo narių neturi pradinių klasių mokytojams būtinų dokumentų. 1914 m. įstatymas nutildė šiuos priekaištus; jo 15 straipsnyje pabrėžiama, jog visi valstybės subsidijas norinčių gauti privačių mokyklų mokytojai privalės būti belgai ir turėti diplomus.

Kad būtų išvengta spaudimo renkantis mokyklą, 12 straipsnis skelbė: "Kiekvienas, kuris, mėgindamas paveikti šeimos galvą, kad

---

* Dezideratai [lot. *desiderata* - kas pageidaujama] - pageidavimai, norai.

[152] Balsavimo metu liberalai ir socialistai paliko salę.

** Dėl kurių gali būti atidedama privalomo mokymo prievolė.

šis siųstų savo vaiką į kokią nors mokyklą ar iš jos atsiimtų, naudos prievartą, smurtą, grasinimus ar privers jį baimintis, jog gali prarasti darbo vietą, ar manyti, kad jam, šeimai ar turtui gresia pavojus, bus baudžiamas nuo 50 iki 500 frankų. Jei nusikals tarnautojas, valstybės pareigūnas ar valstybės tarnautojas, bauda gali būti padvigubinta".

Visi minėti nurodymai galioja iki šiol.

V. PRIVATAUS MOKYMO REŽIMO TEISINIS IR FINANSINIS STIPRINIMAS POKARIO LAIKOTARPIU

Vos tik Belgijai priėmus naująjį švietimo įstatymą, žmoniją užliejo kelerius metus trukusio pasaulinio konflikto kraujas. Po Didžiojo karo, 1919-aisiais, katalikų partija, be pertrūkio valdžiusi Belgiją 35 metus, prarado parlamentinę daugumą. Ją gavo kairiosios grupuotės ir išlaikė iki šiol*. Prisimenant, kokios aistringos kovos buvo kilusios dėl religinio mokymo valstybinėse mokyklose ir privačių, valdžios subsidijas gaunančių mokyklų teisinio statuso, buvo galima tikėtis radikalaus mokyklų politikos pasikeitimo. Tačiau nieko panašaus neatsitiko. Demokratine santvarka ir visu jos socialinių faktorių kompleksu pagrįstas tautos kolektyvinis gyvenimas taip pat turi savo logiką ir kartais verčia jai paklusti stipriausius individus, net pačias energingiausias grupuotes.

Bendra pokario atmosfera ir praktiniai poreikiai kreipė politines grupuotes į atsargius sprendimus ir priemones. "Kol programos dar redaguojamos, – sakė Mokslo ir meno ministras socialistas Jules'is Destrée,– niekas mūsų nestabdo. Kai reikia jas įgyvendinti, paaiškėja, kad problemos kyla ne taip, kaip mes norėtume, ir reikia jas priimti tokias, kokios jos yra"[153].

Tuoj po paliaubų ir keletą metų po jų pūtė smarkus santarvės ir abipusės tolerancijos vėjas. Tas pats socialistų ministras savo garsiojoje kalboje Roux mieste 1921 m. birželio 26 d. aiškino: "Iš vienos pusės, valstybės teisės, privatus mokymas, o iš kitos – mokymo laisvė, tėvų teisė laisvai rinktis mokyklą, toks yra įstatymų leidėjų inspiruotas susitaikymas. Man jis atrodo aprobuotinas. ‹...› Mes – socialistai, mes turime ką veikti, užuot atgaivinę liberalų partijos tradicijas ir nuoskaudas; mes turime garantuoti, kad nemėginsime

* Ketvirtasis dešimtmetis.

153 R. Van Haudenard, 1927, p. 28.

persekioti ar engti privataus mokymo. ‹...› Reikia, kad mokymas, privatus ar valstybinis, taptų svarbiu nacionaliniu reikalu. Tokio nacionalizavimo galima pasiekti ir itin nepažeidžiant komunų autonomijos ar privataus mokymo vadovų idėjų dėl konfesinio jų mokyklų pobūdžio. Tačiau jis turėtų praplėsti valstybės teises"[154].

Senatorius socialistas Lekeu, komentuodamas šią kalbą oficialiame socialistų partijos leidinyje *Le Peuple* (1921 m. birželio 29 d.), išreiškia pasitenkinimą, jog ministras pabrėžė, kad jo mokyklinės santarvės taikos koncepcija atitinka socialistų partijos doktriną ir direktyvas, jis netgi priduria: "...Darbo partija, ištikima pati sau, ratifikuos savo iškalbingo įgaliotinio parlamente žodį ir veiksmą... Privatus mokymas yra faktas, kuris šiandien prieš mus iškyla dar aiškiau, nes pasirodo esąs vienas iš būtinų faktorių įgyvendinant, nors netobulai, privalomą mokymą. Mes esame pozityvios dvasios, atsikratę bergždžio sektantizmo. Katalikai turi teisę duoti savo vaikams religinį išsilavinimą, kaip ir racionalistai turi teisę užtikrinti saviesiems intelektinę orientaciją be jokios dogminės tendencijos"[155].

Savo ruožtu, 1922 m. generalinis Socialistų partijos (POB*) kongresas, pripažindamas, kad "šalį draskiusios mokyklinės ir religinės kovos buvo pavojingos liaudies švietimui ir socialinei darbininkų evoliucijai ir kad šias kovas atgaivinus tuoj po paliaubų, būtų buvę pakenkta valstybės atsikūrimui ir darbininkiškųjų reformų įvedimui"[156], bei skelbdamas savo prieraišumą neutralios ir pasaulietinės valstybinės mokyklos principui, nusprendė sutramdyti aktyvų priešiškumą esamam privačiam mokymui.

Kai kurios socialistų partijos grupuotės turėjo ir konkretesnių priežasčių gerbti privatų mokymą: "Flandrijoje iš 100 už mane balsuojančių rinkėjų 70 yra religingi, – aiškina savo konferencijoje 1927 m. kovo 24 d. kitas socialistų Mokslo ir menų ministras Camille'is Huysmansas. – Štai kodėl flamandų socialistų kitoniškas požiūris į ugdymą negu valonų. Aš sutinku remti visas mokyklas su sąlyga, kad jose nebus politikuojama nei mokoma nekęsti artimo"[157].

---

[154] R. Van Haudenard, p.12–13.

[155] Ten pat, 1927, p. 14.

* *Parti Ouvrier Belge* – Belgijos darbo partija.

[156] R. Van Haudenard, 1927, p. 15.

[157] Ten pat, p. 24.

Tokioje štai psichologinėje atmosferoje buvo pradėtos pokario mokyklų reformos. Buvo išsaugotas 1914 m. įstatymas su privalomu religiniu mokymu valstybinėse mokyklose (turint galvoje ir numatytus atleidimus). 1919 m. lapkričio 13 d. ir 1920 m. rugpjūčio 14 d. įstatymai dėl mokytojų atlyginimų tolygiai pagerino ir valstybinio, ir privataus švietimo darbuotojų materialinę padėtį. Nuo šiol valstybė įsipareigoja kasmet skirti komunoms ir tinkamų šefuoti mokyklų vadovybėms vienodas subsidijas, atitinkančias mokytojų atlyginimus.

Įstatymai ir potvarkiai dėl atskirų atvejų, atsiradę priėmus jau minėtus įstatymų, nepadarė jokių principinių permainų. Taigi, žingsnis po žingsnio nurodę ir paanalizavę būdingiausius belgų švietimo sistemos evoliucijos momentus, galime pateikti bendrą pradinio mokslo tvarkos vaizdą, kuris atskleis valstybinės valdžios ir privačių iniciatyvų prerogatyvą nacionalinio švietimo srityje.

VI. PRADINIO MOKYMO POBŪDIS IR BENDRA PADĖTIS

1. Bendrieji teisiniai potvarkiai. Mokymas privalomas ir trunka 8 metus (nuo 6 iki 14 m.). Visiems moksleiviams mokymas yra nemokamas, o kai kuriems nemokamai teikiami net mokymo reikmenys.

Pradinis mokymas – visos šalies dėmesio objektas. Įstatymas garantuoja šeimos tėvo teisę rinktis mokyklą ir leidžia tėvams mokyti savo vaikus namų sąlygomis. Rūpindamiesi, kad mokymo organizavimas, ypač mokymo dvasia, kuo geriau atitiktų šeimų lūkesčius, Belgijos įstatymų leidėjai įgaliojo vietinės valdžios organus, nepažeidžiant centrinės valdžios kontrolės, kurti mokyklų valdybą.

2. Įvairios mokyklų kategorijos. Įstatymas pripažįsta tris mokyklų rūšis: *komunų mokyklas, šefuojamas mokyklas* ir *tinkamas šefuoti mokyklas.* Be to, egzistuoja ir labai nedaug *visiškai laisvų* mokyklų. Mokyklų įstatymas joms netaikomas, todėl jos negauna jokių valdžios subsidijų ir jų niekas nekontroliuoja.

a) Komunų mokyklos. Teisinis ir doktrininis jų pobūdis.

Įstatymiškai komunų mokyklos yra tos, kurias įsteigė, prižiūri ir valdo komunos, remdamosi mokyklų įstatymu. Tiesą pasakius, tai oficialiosios valstybinės mokyklos.

Įstatymas numato, kad kiekvienoje komunoje turi būti bent po vieną mokyklą, įkurtą tinkamose patalpose (13 str.). Tačiau yra dvi

šio principo išimtys: karalius, pasitaręs su nuolatiniais deputatais, gali atleisti komuną nuo tokios mokyklos steigimo ir išlaikymo, jei ji imasi šefuoti vieną ar kelias privačias mokyklas; be to, prireikus karalius gali leisti dviem ar keletui komunų susijungti steigiant ir išlaikant komunos mokyklą.

Komuna privalo įsteigti mokyklą, jei durys šeimos galvos, iš viso turinčių ne mažiau kaip dvidešimt mokyklinio amžiaus vaikų, reikalauja ją įkurti. Komunų mokyklų išlaikymo išlaidos iš principo atitenka komunai. Tačiau valstybė jai skiria subsidijas, padengiančias įstatymu numatytą pradinių klasių mokytojų atlyginimą, be to, skiria trečdalį mokyklos statybai būtinų lėšų. Provincijų finansinė parama statyboms yra fakultatyvi, bet pagal įstatymą jos turi padengti dalį mokykliniams reikmenims skirtų išlaidų (22 str.).

Pradinių klasių mokytojų skyrimo ir atšaukimo teisė priklauso komunų taryboms.

***

Religinis mokymas yra privalomas (17 str.). Tačiau, nors įstatymas įgaliojo kiekvieną komunos mokyklą įtraukti tikybos pamokas į savo programą, nė vienas mokinys neverčiamas eiti į šias pamokas. Tėvai (arba globėjai) gali nuo jų atleisti savo vaikus bet kuriuo mokslo metų laiku. Tėvų apsisprendimas turi būti laisvas. Komunų administracijoms, mokyklų komitetams ar mokytojams uždrausta vykdyti propagandą "už" ar "prieš" tikybos pamokas. Tačiau ši teisė paliekama su mokykla nesusijusiems asmenims ar asociacijoms[158]. Tikybos mokyti gali parapijos dvasininkas, mokytojas (jei jis pats sutinka) ir bet kuris kitas parapijos dvasininkų paskirtas ir komunų tarybos palankiai priimtas asmuo.

Jei visi vaikai lanko religinio ugdymo pamokas, visas mokymo kursas, atsižvelgiant į tėvų norus, gali būti konfesinio pobūdžio. Bet kai yra atleistų nuo tikybos vaikų, bendras visos klasės ugdymas negali remtis jokia konfesija. Tokiu atveju mokytojas turi būti absoliučiai neutralus religinėms ar filosofinėms pažiūroms (21 str.). Komunų (ir subsidijuojamų) mokyklų pradinių klasių mokytojai per rinkimus net už mokyklos ribų turi susilaikyti nuo partinių ginčų (1896 m. vasario 15 d. ministerijos aplinkraštis; Mokslo ir meno

---

[158] 1921 02 12 d. ministerijos cirkuliaras. L. de Paeuw, 1926, p. 41.

ministro pareiškimas Rūmuose 1913 m. spalio 29 d. ir 1920 m. vasario 25 d. ministerijos aplinkraštis)[159].

Religinis ir dorovinis ugdymas vyksta kartu. Tačiau, be religinės moralės pamokų, įstatymas numato galimybę ir pačiam mokytojui mokyti etikos. 21 straipsnyje mokytojui nurodoma "išnaudoti visas progas įteigti savo mokiniams moralės priesakus, įkvėpti jiems pareigos jausmą, meilę tėvynei ir t.t..."

1921 m. birželio 15 d. ministro Destrée aplinkraščiu mokytojai gali sistemingai diegti praktinę moralę, neliesdami jos pagrindų[160].

b) Šefuojamos mokyklos. Įstatymas leidžia komunai šefuoti vieną ar kelias privačias mokyklas (13 str.). Šefavimas – tai aktas, kuriuo komunos taryba, norėdama užtikrinti labiausiai tėvams priimtiną mokymą vietos vaikams, imasi globoti privačią mokyklą, teikdama jai kai kurias privilegijas mainais į tam tikrus mokyklos vadovo (savininko, direktorių tarybos, savininkų tarybos) prisiimtus įsipareigojimus. Taigi šefuojamos mokyklos – tai privačios mokyklos, kurias komunos prilygina savo, komunų, mokykloms ir kuriomis jos kartais turi teisę pakeisti komunų mokyklas. Nors šefavimui nereikia jokio aukštesnės valdžios sutikimo, tačiau šį aktą įstatymiškai pakeičia teisinės sąlygos, išvardintos 15 straipsnyje.

Mokykla turi būti įsteigta tinkamose patalpose. Mokytojai privalo būti belgai ir turėti valstybinės pedagoginės mokyklos ar vyriausybės pripažintos (provincijos, komunos ar privačios pedagoginės) mokyklos diplomus. Kad galėtų būti šefuojamos, privačioms mokykloms reikia bent jau pritarti valstybės parengtai programai, paklusti įstatymo numatytai valstybės kontrolei ir atitikti įstatyme ir karaliaus potvarkiuose nusakytas nemokamo mokymo sąlygas.

Šefavimo sutarties negalima pasirašyti ilgesniam nei 10 metų laikotarpiui, bet gali būti atnaujinta. Šefuojama mokykla dėl religinio ir dorovinio mokymo turi sutikti su tomis pačiomis sąlygomis, kaip ir komunų mokyklos. Mainais už šiuos įsipareigojimus privati šefuojama mokykla gauna kai kurias įstatymo numatytas ir kitas, fakultatyvias, privilegijas.

---

[159] Ten pat, p. 46.

[160] Ten pat. Žr. t.p. L. Bauwens, 1926, p. 49.

Komuna įsipareigoja už savo šefuojamą privačią mokyklą mokėti mokytojų atlyginimus (iš tiesų ši pareiga atitenka valstybei) ir padengti išlaidas tų vaikų, kurie turi teisę nemokamai gauti mokymo priemones. Be šių įstatyme numatytų privilegijų, komuna gali savo nuožiūra padaryti kitų nuolaidų: pavyzdžiui, leisti naudotis komunos patalpomis ar skirti papildomą paramą šildymo, valymo ir kt. išlaidoms padengti.

Gali kilti klausimas, kiek galios išsaugo privačios mokyklos steigėjai, kai jų įstaiga tampa šefuojama. Jie išlaiko didžiąją savo autonomijos dalį, nes įstatymas nesuteikia komunų taryboms jokios tiesioginės valdžios jų šefuojamose mokyklose. Mokyklos lieka privataus komiteto valdžioje, ir tik ši valdyba turi teisę rinktis mokytojus.

c) Tinkamos šefuoti mokyklos. Tai privačios mokyklos, kurios atitinka visas šefavimui būtinas sąlygas, bet kurių nešefuoja komunų tarybos. Iš valstybės ir provincijos jos gauna tas pačias subsidijas, kaip ir šefuojamos mokyklos. Tačiau skiriasi pensijų mokytojams mokėjimo tvarka. Valstybė moka visą pensiją komunų ir šefuojamų mokyklų personalui, o tinkamų šefuoti laisvų mokyklų mokytojams ji moka tik 3/5 šios pensijos.

Mokyklos, priėmusios šefavimą, dėl suteikiamų privalumų pasidaro iš dalies priklausomos nuo komunos, o tinkamos šefuoti mokyklos tik šiek tiek vyriausybės kontroliuojamos, todėl yra daug savarankiškesnės. Būtinos teisinės sąlygos vienodos ir šefuojamoms, ir tinkamoms šefuoti mokykloms. Tačiau yra vienas pagrindinis skirtumas – tai visai kitokio pobūdžio religinis ir dorovinis mokymas bei apskritai doktrininė mokymo esmė. Tikybos kursas privalomas šefuojamoms ir komunų mokykloms, o tinkamoms šefuoti mokykloms jis absoliučiai fakultatyvus (15 str.) taigi ugdymas jose gali būti grynai racionalistinis.

Tinkamų šefuoti mokyklų personalą, kaip ir šefuojamose mokyklose, renkasi mokyklos vadovybė. Aukščiausioji valdžia tik patikrina, ar pasirinkti asmenys atitinka teisines sąlygas. Moksleivių paramos (valgyklos, mokyklinė apranga, moksleivių stovyklos ir pan.) komisijų subsidijos turėjo būti skiriamos visiems vaikams, neatsižvelgiant į jų lankomos mokyklos tipą.

Įstatymo nesilaikančios komunų šefuojamos ir tinkamos šefuoti mokyklos netenka valstybės skiriamų subsidijų personalui išlaikyti.

3. ŠEFAVIMO PRINCIPO IR SUBSIDIJAVIMO IŠPLĖTIMAS

a) Parengiamosios* mokyklos ir suaugusiųjų mokyklos. Be įprastinių pradinių mokyklų, įstatymas pripažįsta ir parengiamąsias mokyklas dar nesulaukusiems mokyklinio amžiaus vaikams bei suaugusiųjų mokyklas pradiniam popamokiniam** mokymui. Pagal švietimo įstatymo 33 str., kuriuo apibrėžiama teisinė parengiamųjų ir suaugusiųjų mokyklų padėtis, tiek vienų, tiek kitų steigimas yra ne privalomas, o fakultatyvus. Kaip ir pradinės mokyklos, jos gali būti trijų tipų: komunų, šefuojamos ir tinkamos šefuoti. Valstybinės subsidijos joms skiriamos tuo pačiu principu ir tokiomis pat teisinėmis sąlygomis, kaip ir pradinėms mokykloms. Tik valstybė nemoka jokios pensijos privačių parengiamųjų mokyklų personalui.

b) Pedagoginės mokyklos. Pedagoginės mokyklos gali būti valstybinės, įsteigtos centrinės, provincijos ar komunos valdžios, ir privačios, įsteigtos privačių asmenų ar asociacijų įstatymo numatyta tvarka. Šios mokyklos gali būti vyriausybės pripažintos ir gauti subsidijas atitinkančias išlaidas, mokytojų atlyginimams. Neturtingiems jaunuoliams, studijuojantiems pripažintose privačiose pedagoginėse mokyklose, taip pat gali būti skiriamos studijų stipendijos. Jų išduoti diplomai įstatymiškai turi tokią pat vertę, kaip ir valstybinių pedagoginių įstaigų diplomai. Religinis mokymas yra privalomas visose valstybinėse ir pripažintose privačiose pedagoginėse mokyklose tiems moksleiviams, kurie nepasiprašė atleidžiami. Vidaus tvarkos taisyklės (41 str.) užtikrina absoliučią pagarbą kiekvieno pedagoginės mokyklos mokinio sąžinės laisvei.

4. VALSTYBINIO MOKYMO IR PRIVATAUS MOKYMO PADĖTIES STATISTINIS PALYGINIMAS. Mokyklų skaičiaus kitimą per paskutiniuosius dešimt metų pagal oficialius duomenis galima pavaizduoti šitaip[161] :

---

* *Ecoles gardiennes*, pažodžiui - „mokyklos-auklės", ikimokyklinio mokymo įstaigos, tarpinis variantas tarp vaikų darželio ir pradinės mokyklos, maždaug atitinka parengiamąsias grupes darželyje ar mokykloje.

** Post-scolaire.

[161] Šios dvi oficialiais dokumentais paremtos statistinės lentelės perimtos iš Ch. du Bus de Warnaffe, 1932, p. 35.

Metai	Komunų mokyklos	Privačios mokyklos*
1921	4913	3174
1922	4925	3191
1923	4938	3213
1924	4942	3232
1925	5067	3262
1926	5077	3266
1930	5123	3381

*Privačiomis mokyklomis čia reikėtų laikyti šefuojamas ir tinkamas šefuoti mokyklas.

Bendroji pradinio, parengiamojo ir pedagoginio valstybinio ir privataus mokymo padėtis 1930 m. gruodžio 31 d.[162]

	Mokyklų skaičius	Klasių skaičius	Mokinių skaičius	Vidutinis mokinių skaičius klasėje	Mokytojų skaičius	Valstybės subsidijos[163]
Pradinis mokymas						
Komunų mokyklos	5123	15691	G. 2 84 146 F. 161043 445 189	27	L. 17212 R. 584 17796	P. 90. 000. 000[164] A. 387. 321. 729 477. 321. 729
Šefuojamos mokyklos	2040	8406	G. 86 645 F. 183011 269 656	32	L. 4568 R. 4462 9030	A. 148. 438. 918 P. 9. 000. 000[165]
Tinkamos šefuoti mokyklos	1341	5479	G. 67 758 F. 87569 155327	28	L. 3821 R. 2156 5977	A. 100. 281. 323 257. 720. 241
Iš viso	8504	29576	870172		32803[166]	735. 041. 970

[162] Šiuos skaičius pagal oficialius duomenis mums pateikė pats Ch. du Bus de Warnaffe.

[163] Kalbama apie įprastines valstybės išlaidas. Išskirtinės išlaidos, nei jokios provincijų ar komunų išlaidos čia neįtrauktos

[164] P. – pensijos, A. – atlyginimai. Skaičiuoti ir komunų parengiamųjų mokyklų personalo atlyginimai.

[165] Neskaičiuotos pensijos privačių parengiamųjų mokyklų personalui.

[166] 14 091 vyrai, 18 712 moterys; L (pranc. laïques) – pasaulietinės , R (réligieux) – konfesinės .

	Mokyklų skaičius	Klasių skaičius	Mokinių skaičius	Vidutinis mokinių skaičius klasėje	Mokytojų skaičius	Valstybės subsidijos
Parengiamasis ugdymas						
Komunų mokyklos	1424	2452	G. 39 189 F. 37 751 76. 940	31	2551	A. 41. 130. 346
Šefuojamos mokyklos	1272	2481	G. 49 006 F. 50 097 99 103	39	2510	A. 24. 846. 979
Tinkamos šefuoti mokyklos	12323	2000	G. 35461 F. 37432 72. 893	31		A. 25. 243. 703
Iš viso	3928	6933	248. 936		7080	91. 221. 028
Iš viso bendrai	12432	36509	1119108		39. 883	826. 262. 998

Pedagoginės pradinės mokyklos

	Mokyklų skaičius	Studentų skaičius	Išduota diplomų	
Valstybinės: vyrai	9	499	112	t 246
moterys	7	460	134	
Pripažintos: vyrai	22	2632	437	t 1172
moterys	43	4021	735	
Iš viso	81	7603		1418

Mokyklų kontingento augimas

	Komunų mokyklos	Privačios mokyklos	Iš viso
1921 12 31	515 240	439 569	954 809
1922 12 31	487 662	423 095	910 757
1923 12 31	453 965	401 927	855 892
1924 12 31	422 602	383 778	805 380
1925 12 31	418 038	377 247	795 285
1926 12 31	419 862	380 538	800 400

	Komunų mokyklos	Privačios mokyklos	Iš viso
1927 12 31	419 210	384 410	803 620
1928 12 31	420 109	391 018	811 127
1929 12 31	429 747	405 760	835 507
1930 12 31	446 189	424 983	871 172

C. Vidurinis mokymas

I. NEVALSTYBINĖ PRIVATAUS MOKYMO SISTEMA

Belgijos viduriniojo* mokymo pobūdis paaiškinamas tos epochos, kurioje gimė visa Belgijos švietimo sistema, dvasia ir konstituciniais potvarkiais.

Privatus vidurinis mokymas, smarkiai klestintis ir pavydžiai saugantis savo nepriklausomybę, iki šiol tebėra absoliučiai laisvas ir teisiniu, ir finansiniu požiūriu. Tik valstybinis vidurinis mokslas paklūsta įstatymų numatytai reglamentacijai.

Revoliucijos suformuota laikinoji vyriausybė 1830 m. spalio 12 d. nutarimu paskelbė, kad visi tekstai, kuriais buvo apribota ugdymo laisvė, yra anuliuojami, bet tokia universitetų, koležų ir kt. mokymo įstaigų tvarka išliks, kol Nacionalinis kongresas priims nutarimą dėl jų likimo. Kongresas Konstitucijos 17 str. paskelbė, kad "ugdymas yra laisvas. Visos prevencinės priemonės uždraudžiamos. Pažeidėjai baudžiami tik įstatymo numatyta tvarka. Valstybės lėšomis išlaikomas visuomenės švietimas taip pat reguliuojamas įstatymų". Praėjo 20 metų, kol atsirado įstatymas dėl viduriniojo mokymo. Šiuo tarpiniu laikotarpiu valstybinį vidurinį mokymą vyriausybė tvarkė aplinkraščiais ir ministerijos nutarimais.

Pirmasis įstatymas dėl viduriniojo mokymo priimtas 1850 m. birželio 1 d. Jis buvo modifikuotas 1881 m. birželio 15 d., 1887 m. vasario 6 d., 1890 m. balandžio 10 d., 1891 m. liepos 3 d. ir 1929 m. gegužės 21 d. įstatymais. Pagal šio įstatymo 1 str., valstybė, provincijos ir komunos iš principo yra vienodai kompetentingos kurti vidurinio mokymo įstaigas.

---

* Autorius akcentuoja, kad prancūzai ir belgai vartoja skirtingus terminus viduriniajam mokymui nusakyti: *secondaire* (pranc.) ir *moyen* (belg.).

Valstybinės vidurinio mokymo institucijos yra dviejų pakopų: 1) aukštesniosios vidurinės mokyklos, vadinamos *karališkosiomis atėnėjomis***, ir 2) žemesniosios vidurinės mokyklos, turinčios *viduriniųjų mokyklų**** vardą. Be mokymo, įstatymuose minimas ir auklėjimas. Rūpinimąsi auklėjimu įstatymas paveda komunoms, nes jos geriausiai atstovauja šeimoms. Komunų valdžia tiesiogiai ar tarpininkaujant patikimiems privatiems asmenims gali kurti pensionatus šalia valstybinių mokymo įstaigų.

Provincijų ir komunų mokymo įstaigos vadinamos *koležais* arba *vidurinėmis provincijų* ar *komunų mokyklomis*. Kai kurios šių mokyklų subsidijuojamos valstybės, o kitos visiškai išlaikomos provincijos ar komunos biudžeto.

Valstybinėse vidurinio mokymo institucijose mokymas yra neutralus. Religinis mokymas privalomas, bet tėvai arba globėjai turi teisę atleisti savo vaikus ar globotinius nuo tikybos pamokų lankymo ir šiuo atžvilgiu jiems užtikrinta visiška laisvė[167].

II. VALSTYBINIO IR PRIVATAUS MOKYMO PADĖTIES STATISTINIS PALYGINIMAS

Privataus vidurinio mokymo įstatymas nereglamentuoja. Šis mokymas nei valdžios institucijų subsidijuojamas, nei tiesiogiai jų kontroliuojamas. Taigi, kaip rašo kanauninkas Blampainas, "pradinis, pedagoginis ir profesinis ugdymas dėl finansinės valstybės paramos ryžosi leisti pastarajai kištis į savo funkcionavimą ar net organizavimą, tačiau vidurinis mokymas išsaugojo beveik nepaliestą, tarsi žaliava, kaip pasakytų chemikai, laisvę, tokią, kokią ją sukūrė 1830 m. Nacionalinio kongreso nutarimai"[168].

Teisiškai ir faktiškai privatus vidurinis mokymas kontroliuoja pats save, remdamasis savo paties direktyvomis, priklausomai nuo to, kieno žinioje jis yra. "Kontrolė – beveik neišvengiamas mokestis už finansinę paramą: visiškos nepriklausomybės kaina – bet kokių subsidijų atsisakymas"[169], – aiškina Ch. du Bus de Warnaffe'as. Tačiau nors privačios viduriniojo mokymo institucijos ir negauna jokių subsidijų, jų mokiniai, kaip ir tie, kurie mokosi valstybinėse

---

** Athénées royaux.

*** Ecoles moyennes.

[167] Apie valstybinį vidurinį mokymą žr.: L. de San, 1910 ir L. Bauwens, 1930.

[168] Blampain, 1932, p. 25.

[169] Ch. du Bus de Warnaffe, 1931, t. 2, p. 60.

mokyklose, gali kreiptis į *Talentų fondą*, oficialią organizaciją, įkurtą 1921 m. spalio 15 d. ir 1927 m. birželio 25 d. įstatymais bei karališkuoju 1927 m. birželio 26 d. įsaku. Juo labai gabiems ir neturtingiems vaikams suteikiama galimybė tęsti mokslą, kai jie baigia pradinę mokyklą. "Talentų fondo parama skiriama po pradinės mokyklos tiek merginoms, tiek vaikinams tolesniam mokymuisi vidurinėse, pedagoginėse, techninėse, profesinėse ir meno mokyklose, išskyrus aukštąsias ir nepriklausomai nuo pasirinktos, bus mokymosi įstaigos (valstybinės ar privačios), kad tik ji suteiktų rimtas garantijas dėl mokymo lygio"[170], – sakoma 21 įstatymo straipsnyje. Bet privačių vidurinių mokyklų mokinius labiau remia *Studijų fondas*, kurį 1926 m. įkūrė Daugiavaikių šeimų lyga[171]. Šis fondas yra privati organizacija, bet gauna valstybės paramą. 1932 m. valstybės biudžete tam buvo numatyta milijonas frankų.

Nors teisiniu požiūriu privatus mokymas yra absoliučiai laisvas, iš tiesų jis gerokai priklausomas nuo valstybinio mokymo, ypač tai pasakytina apie programas ir mokymo trukmę. Privataus vidurinio mokymo programa ir paties mokymo organizavimas pagrindiniais bruožais analogiškas valstybiniam. Tokia analogija būtina, kad privačios vidurinės mokyklos būtų priimtos dalyvauti bendrame tarp vidurinio mokymo įstaigų kasmet vykstančiame konkurse[172], kad jų diplomai būtų pripažinti ir suteiktų jų mokiniams galimybę studijuoti universitete.

Būtų įdomu palyginti valstybinio vidurinio mokymo padėtį su privačiu viduriniuoju mokslu mokinių skaičiaus požiūriu. Oficialiosiose vidurinio mokymo įstaigose 1930 m. mokėsi 48 374 mokiniai: 14 540 – aukštesnėje pakopoje (atėnėjos, koležai ir licėjai) ir 33 834 vidurinėse mokyklose[173]. Nacionalinei privataus vidurinio mokymo federacijai[174] priklausiusios privačios vidurinio mokymo įstaigos tais pat metais turėjo 51 966 mokinius[175].

---

[170] Manuel ..., 1929, p. 530.

[171] Ch. du Bus de Warnaffe, 1931, t. 2, p. 60.

[172] Dalyvavimas šiame konkurse yra privalomas visoms valstybinėms mokymo įstaigoms, o privačioms fakultatyvus.

[173] Pagal oficialius duomenis šiuos skaičius pateikė Ch. du Bus de Warnaffe.

[174] Tai katalikiška organizacija.

[175] Žr. minėtos federacijos sekretoriaus abato N. Hierso straipsnį leidinyje *Problèmes d'éducation, p. 56.* Žr. t. p. *J. de Smet, p. 28.* 1931–1932 m/m. Federacijai priklausančių įstaigų mokinių skaičius padidėjo iki 54 928 (49 012 berniukų ir 5916 mergaičių). Bendros statistikos apie privatų vidurinį mokymą nėra.

D. - Aukštasis mokslas

I. DABARTINIO BELGIJOS AUKŠTOJO MOKSLO IŠTAKOS

Pagrindiniai Belgijos aukštojo mokslo įstatymai šį terminą taiko tik studijoms universitetuose ir jiems priklausančiose mokyklose. Ištisus amžius aukštasis mokymas Belgijoje telkėsi Luveno (Leveno) universitete (įst. 1426 m.), kuris buvo uždarytas prancūzų režimo laikais 1798 m. spalio 25 d. Direktorijos dekretu. Jį uždarius buvo steigiamos įvairios praktinio pobūdžio mokyklos: teisės, medicinos, farmacijos ir t.t. Kai 1814 m. Belgija buvo prijungta prie Olandijos, iš visų pusių pasigirdo reikalavimai kurti geriau šalies poreikiams pritaikytas aukštojo mokymo institucijas. Į šiuos prašymus atsižvelgta. 1816 m. rugsėjo 25 d. nutarimu dėl aukštojo mokymo organizavimo šiaurinėse Nyderlandų provincijose Olandijos vyriausybė įsteigė tris daugmaž išsamias programas turinčius universitetus: vieną Luvene (Leveno), antrą Gande (Gente) ir trečią Lieže. Daug užsienio (olandų ir vokiečių) mokslininkų, pakviestų karaliaus Vilhelmo I, prisidėjo prie šio darbo.

Olandijos vyriausybė turėjo aukštojo mokymo monopolį ir 1825 m. nusprendė, kad nuo šiol pareigybiniai ar tarnybiniai laipsniai nebebus skiriami aukštąsias studijas baigusiems užsienio universitetuose. 1830 m. revoliucija sujaukė Olandijos vyriausybės sukurtą aukštojo mokymo sanklodą. Nors, kol Nacionalinis kongresas ką nors nuspręs šiuo klausimu, laikinoji vyriausybė paliko galioti šiek tiek pakeistą 1816 m. nutarimą ir *ipso facto* visus tris universitetus, juose viešpatavo anarchija, ir, tiesą sakant, iš universitetų buvo likęs tik pavadinimas[176]. Dėstytojai užsieniečiai buvo atleisti. Politinės problemos suvėlino bendrą aukštojo mokymo atkūrimą. 1831–1835 m. vyriausybė prie universitetų, kuriuose dar vyko studijos, tik įkūrė egzaminų komisijas laipsniams skirti. Privačios iniciatyvos, kurioms naujasis politinis režimas paliko visišką veikimo laisvę, netruko įsiterpti ir į šią ugdymo sritį. 1834 m. lapkričio 4 d. katalikų vyskupija Malines (oland. *Merkhshem – vert. past.*) įsteigė "Katalikiškąjį universitetą", kuris, vyriausybei uždarius valstybinį Luveno universitetą (1834 m. rugsėjo 27 d.), buvo perkeltas į Luveną (1835 m. gruodžio 1 d.). Po šešiolikos dienų, 1834 m. lapkričio 20 d., liberalų asociacija Briuselyje įsteigė "Laisvąjį Belgijos universitetą".

---

[176] L. Arendt, 1876, p. 27.

Privačių universitetų steigimas pagreitino pirmojo organiško įstatymo dėl aukštojo mokslo svarstymą ir priėmimą. Šis įstatymas išleistas 1835 m. rugsėjo 27 d. Vietoj trijų liko du reorganizuoti valstybiniai universitetai – Gando ir Liežo.

II. Teisinė aukštojo mokymo evoliucija. Režimo raida valstybinio privataus mokymo kryptimi

Ruošiant ir priimant šį įstatymą, svarbus vaidmuo teko politiniams faktoriams. Labiausiai diskutuota dėl egzaminų ir laipsnių teikimo klausimų, kurie buvo labai svarbūs, siekiant privataus mokymo nepriklausomumo. 1835 m. įstatymas išsprendė šią problemą tokiu būdu: vietoj pačių universitetų, kaip buvo įprasta valdant olandams, įstatymais pripažintus diplomus kiekvienam universitetiniam laipsniui nuo šiol turėjo išduoti speciali centrinė komisija. Valstybiniai ir privatūs universitetai išsaugojo tik prerogatyvą suteikti mokslinį laipsnį. Kiekvieną komisiją turėjo sudaryti 7 nariai: 2 paskirti Atstovų rūmų, 2 – Senato ir 3 – vyriausybės. Kaip matyti iš komisijų sudėties, privatūs universitetai teikiant laipsnius nebuvo atstovaujami. Laikyta, kad įstatymo leidžiamosios valdžios dalyvavimas yra pakankama privataus aukštojo mokymo nepriklausomybės garantija. Ir iš tiesų, skirdami privačių universitetų dėstytojus komisijų nariais, Rūmai užtikrindavo tų universitetų atstovavimą proporcingai jų dydžiui.

Be kitų paskatinimų, 1835 m. įstatymas įsteigė 60 stipendijų po 400 Fr, prieinamų ir valstybinių, ir privačių universitetų studentams, kurios turėjo būti skirstomos centrinės komisijos nuožiūra. 1835 m. įstatymas dėl komisijų skyrimo turėjo būti pritaikytas per trejus metus, tačiau jo galiojimo laikas buvo pratęstas iki pat 1849 m. Tais pat metais Rūmams pristatytas naujas įstatymo projektas. Be kitų ydų, 1835 m. įstatymui buvo prikišta, kad šis įteisino Rūmų intervenciją skiriant komisijų narius ir šitaip privilegijavo tą ar kitą universitetą. Ant įstatymo krito šešėlis. "Mokslinis gyvenimas, – teigiama naujojo įstatymo projekto motyvų apžvalgoje, – universitetuose sunyko, ir dėl šio liūdno fakto vieni kaltina egzaminuojamų dalykų gausumą, kiti – pačią 1825 m. rugsėjo 27 d. įstatymu įsteigtą komisijų instituciją"[174].

---

[174] L. Beckers, 1904, p. 19.

Naujas įstatymas buvo išleistas 1849 m. liepos 15 d. Jis patikėjo komisijų skyrimą vykdomajai valdžiai, įpareigodamas sudaryti jas taip, kad privataus sektoriaus dėstytojai būtų atstovaujami lygiai su kitais. Kiekvienam laipsniui buvo sudaryta centrinė komisija, posėdžiaujanti Briuselyje, ir universitetų komisijos universitetiniuose miestuose. Kiekviename fakultete*, sudarytame iš dviejų universitetų (valstybinio ir privataus), buvo po komisiją. Pakaitomis Gando universitetas turėjo susijungti su Briuselio, o Liežo universitetas – su Luveno universitetu.

Tokia jungtinių komisijų sistema, kaip rašo L. Beckersas, buvo pažangi palyginti su ankstesne sistema, bet, jo manymu, turėjo kitą trūkumą: "ta pati komisija siejo dvi konkuruojančias mokymo institucijas ir šitaip skatino erzinančias diskusijas, kuriose aistros neretai nugali teisingumą"[175].

Kitas, 1857 m., įstatymas išsaugojo jungtinių komisijų sistemą. Ji išsilaikė iki 1876 m. Tais metais Rūmams buvo pristatytas naujas įstatymo projektas, ir po diskusijų dėl šio projekto gimė 1876 m. gegužės 20 d. įstatymas, pakeitęs jungtines komisijas visiškos laisvės sistema. Naujasis įstatymas davė teisę patiems universitetams teikti laipsnius pagal minimalią įstatymo nustatytą programą. Jis taip pat įsteigė centrinę komisiją, skirtą vien privačias įstaigas baigusiems studentams.

Išskyrus grynai mokslinius titulus, valstybinių ar privačių universitetų ar centrinės komisijos išduoti diplomai turėjo būti patvirtinti specialios komisijos Briuselyje, kad įgytų teisinę galią. Grąžindama laipsnių skyrimo teisę patiems universitetams, ši reforma sutvirtino *mokymo laisvę*. Reformos projekto autorius teigė: "Šitokia sistema mes bent jau išvaduosime mokymą iš šiandien jį slegiančios vergovės ir pasieksime metodo laisvę, mokslinių tyrimų laisvę ir taip pat labai svarbią studijų laisvę"[176].

Tačiau žinant, jog trejų metų laikotarpis iš tiesų nebuvo pakankamai ilgas, kad būtų pastebėti teigiami ar neigiami minėtų reformų padariniai, šios vis būdavo tęsiamos toliau.

Įgyvendinant 1876 m. įstatymą, nemažą patirtį įgijusi vyriausybė padarė išvadą, jog atėjo metas nutraukti laikinąjį režimą ir suteikti stabilumo akademinių laipsnių teikimui.

---

* Fakultetas – aukštojo mokslo įstaiga, dabar – universitetas.

[175] L. Beckers, 1904, p. 20.

[176] L. Beckers, 1904, p. 24.

Ir iš tiesų, 1890 m. balandžio 10 d. įstatymas galutinai įteisino laipsnių teikimo sistemą, eksperimento tvarka taikytą pagal ankstesnįjį įstatymą.

***

Privataus aukštojo mokymo santykiai su valstybe nuo to laiko iki mūsų dienų* padarė nemažą pažangą tiek teisiniu, tiek finansiniu požiūriu.

1911m. rugpjūčio 12 d. įstatymas (Lantsheere'o įstatymas) suteikė taip lauktą[177] civilio asmens statusą privatiems Briuselio ir Luveno universitetams. Šis įstatymas buvo labai naudingas privačių universitetų plėtrai. "Lantsheere'o įstatymas,– sakė Luveno universiteto rektorius inauguracinėje kalboje 1911 m.,– jokiu būdu nesikėsina nei į universitetų laisvę, nei į jų nuosavybę. Jis tik padeda jiems vykdyti savo misiją, sudarydamas sąlygas patogiau įgyvendinti teises, užtikrindamas teisėtus kelius jiems patiems turėti reguliarius ir stabilius išteklius"[178].

Po Didžiojo karo [vykusio 1914–1918 m.] valstybės ir privataus aukštojo mokymo santykių raida įgavo pastarajam dar palankesnį pobūdį. Prieš karą valstybė neskyrė privačiam aukštajam mokymui jokių subsidijų, o po jo padėtis pasikeitė. 1922 m. Rūmai pirmą kartą balsavo už vieno milijono subsidijos skyrimą kiekvienam iš abiejų privačių universitetų. Nuo 1924 m. ir vienas, ir kitas gauna kasmetinę 500 000 Belgijos frankų paramą.

Galiausiai 1930 m. birželio 23 d. įstatymas dėl kasmetinių subsidijų laisvajam Briuselio universitetui, katalikiškajam Luveno universitetui ir Monso šachtų ir metalurgijos mokyklai įtvirtino stabilią ir galutinę privataus aukštojo mokymo subsidijavimo tvarką.

"Pašalpa, kasmet skiriama iš valstybės biudžeto aukščiau minėtoms įstaigoms, – skelbiama įstatymo 2 straipsnyje, – turi sudaryti tris penktadalius įprastiniame biudžete numatytų lėšų personalo atlyginimams ir pašalpoms bei materialinėms abiejų valstybinių universitetų ir jų priklausomybių išlaidoms, išskyrus ypatingas išlaidas.

Pašalpa paskirstoma taip, kad Briuselio ir Luveno universitetams tektų vienoda suma, o Monso šachtų ir metalurgijos mokykla gautų penktadalį kiekvienam universitetui skirtos subsidijos"[179].

---

* 1933 m.

[177] Įstatymo projektas šiuo klausimu 1851 m. žlugo.

[178] L. van der Essen, Luveno universiteto generalinis sekretorius, p. 18

[179] Moniteur Belge, 1930, Nr. 182, p. 3408.

To paties įstatymo 3 straipsnis nustato šias sąlygas minėtai subsidijai gauti:

1. Biudžetas ir sąskaitos bus kasmet pateikiama vyriausybei.

2. Šių įstaigų dėstytojų, mokslininkų ir administracijos gaunami atlyginimai ir pašalpos neturi būti didesni už atlyginimus ir pašalpas, kuriuos valstybė moka savo universitetų personalui"[180].

Kasmetinė subsidija kiekvienam iš privačių universitetų dabar pasiekė 10 milijonų frankų sumą[181].

Tokios yra teisinės ir materialinės sąlygos, kurias valstybė numato privataus aukštojo mokymo veiklai. Taigi aukštasis mokslas, kaip ir pradinis, Belgijoje vystėsi valstybinio privataus mokymo sistemos kryptimi.

Šiandien dar tvirčiau galėtume teigti apie šią Belgijos aukštojo mokymo tvarką tą patį, ką L. Beckersas rašė dar amžiaus pradžioje: "Turbūt vienas iš džiaugsmingiausių mokymo laisvės rezultatų yra nuostabus privačios ir oficialios iniciatyvos didėjimas, vienų ir kitų lenktyniavimas dėl bendro idealo – intelektine galia, vaikų mokymu stipresnės Belgijos"[182].

Štai keletas skaičių, kurie atskleidžia privačių ir valstybinių universitetų augimą pagal studentų skaičių:

Akademiniai metai	Valstybinis Gando universitetas	Valstybinis Liežo universitetas	Katalikiškasis Luveno universitetas	Laisvasis Briuselio universitetas
1835-1836	372	290	261	250
1850-1851	315	504	615	339
1880-1881	656	1161	1512	1239
1900-1901[1]	802	1602	1961	1024
1925-1926 [2]	1624	2409	3291	1637
1929-1930 [3]	1690	2469	3964	2242
1932-1933	1789	2750	4040	2834

[1] 1835-1901 m. duomenys paimti iš priedo L. Beckerso knygos gale.
[2] G. Monti, La Libertà della scuola, Milanas, 1928, p. 616.
[3] Duomenis pateikė Ch. du Bus de Warnaffe.

[180] Moniteur Belge, 1930, Nr. 182, p. 3408.
[181] L.van der Essen, p. 28.
[182] L. Beckers, 1904, p. 36.

E. Dabartinė belgų mokyklų sistemos padėtis lyginant su paskutinėmis politinių partijų tendencijomis

Dabartinė Belgijos mokyklų sistema pagrįsta visiška laisve ir apima gerai organizuotą visų pakopų valstybinį ir privatų mokymą, kuris visose pakopose yra teisiškai lygus su valstybiniu ir kurį išlaikyti padeda valstybinės institucijos.

Kaip galėjome įsitikinti, dabartinė sistema, esanti nuo pat Belgijos nepriklausomybės pradžios, išskyrus 1878–1884 m., didžiąja dalimi yra nuolatinės evoliucijos į valstybinio privataus mokymo sistemą rezultatas. Valstybinės valdžios intervencijos (subsidijavimas ar teisinė parama praktiškai įgyvendinant mokymo laisvę) plėtra vyko ir prieš kairiųjų valią, o pokario laikotarpiu joms aktyviai ar pasyviai pritariant.

Baigiant Belgijos mokyklų sistemos studiją, kyla klausimas, ar ši (privataus valstybinio mokymo) sistema galutinai įsitvirtino.

Neseni įvykiai rodo, kad ji vis dar smarkiai puolama. Kairieji neseniai nusprendė kritikuoti dabartinę mokyklų sistemos padėtį ir iki šiol jos vystymąsi reguliavusias tendencijas, nes pastebėjo nuolatinę privataus katalikiško mokymo plėtrą (bendroje mokymo evoliucijoje jis netgi pranoksta valstybinį).

Iš tiesų, 1931 m. lapkričio 29 d. Briuselyje įvyko specialus Belgijos socialistų partijos (POB*) kongresas, turėjęs galutinai patvirtinti septintąjį jų programos straipsnį, kuris patikslino partijos nuostatą dėl privataus mokymo subsidijavimo.

Oficialus pranešėjas šiuo klausimu, Trocletas[183], pateikė šiuos pagrindinius galiojančios sistemos ir esamos situacijos trūkumus: nuo 1921 iki 1929 m. vaikų skaičius parengiamosiose komunų mokyklose padidėjo tik apie 33 000, o klerikalinių mokyklų mokinių skaičius išaugo daugiau nei 62 000. Be to, 1929 m. komunų mokyklose tebuvo 37 000 mergaičių, o konfesinėse mokyklose – 81 000. "Jūs suprantate, kokios įtakos tokia disproporcija turės ateities rinkimams,"– pareiškė pranešėjas.

---

* Parti Ouvrier Belge – Belgijos darbininkų partija.

183 Žr. *Le Peuple*, 1931, Nr. 333.

O techninio mokymo[184] padėtis, pranešėjo nuomone, yra tokia: "427 valstybinės mokyklos, gaunančios 21 mln. subsidijų, ir 793 privačios mokyklos – 42 mln. subsidijų". Situacija aiškėja prisiminus, kad konfesinės mokyklos – proletariato skaldymo įrankis ir ginklas prieš socializmą. Parengiamoji mokykla – pradinės mokyklos; tai profesinės mokyklos daigynas. O krikščioniškieji sindikatai verbuoja savo narius prie katalikiškų profesinių mokyklų slenksčio.

Pranešėjas taip pat atkreipė kongreso dėmesį į valstybinio švietimo klerikalizavimą įvedant religinį mokymą ir pradinėms mokykloms samdant mokytojus iš privačių mokyklų absolventų. Ataskaita papildoma šiais skaičiais: katalikiškose pedagoginėse mokyklose yra daugiau nei 9000 mokinių, t.y. dvigubai daugiau negu valstybinėse mokyklose. Valstybinėse mokyklose vaikinams kasmet išduodama 350 diplomų, o privačiose – 600. Tarp merginų ši proporcija yra 300 ir 1000.

Pranešimas baigiamas pritarimu mokyklos nacionalizavimui, vieningai mokyklai ir pasaulietiškumo plėtojimo.

Po diskusijų[185] kongresas 41 5052 balsais prieš 11 790, daugiau nei 68 910 susilaikius ir su 95 656 rezervuotais balsais[186], priėmė tokį nutarimą:

„a) *priskirti* tai pačiai švietimo ministerijai visas mokyklas, kad jose būtų laikomasi tų pačių bendrųjų taisyklių;

b) *mokymas* turi būti *pasaulietiškas* ir pagarbus visiems politiniams, filosofiniams ir religiniams įsitikinimams;

---

[184] *Techninis mokymas,* itin populiarus Belgijoje po karo, yra ne nacionalinio (kaip pradinis ar vidurinis mokymas), o regioninio pobūdžio. Yra tik trys valstybinės techninės mokyklos. Visos kitos priklauso komunoms, provincijoms arba yra privačios.

Tarp privačių techninių mokyklų galima išskirti *neutralias* mokyklas, įsteigtas pramoninių ar komercinių grupių, ir *kitas,* įsteigtas tokių doktrininių grupuočių, kaip katalikų (jų mokyklų daugiausia) ir socialistų asociacijos.

Valstybines ir privačias technines mokyklas vienodai subsidijuoja valstybė. Jos dar nepavaldžios organiškajam įstatymui. Subsidijų skyrimą ir visa, kas su tuo susiję, reglamentuoja ministerijos potvarkiai. Techninio mokymo biudžetas 1919 m. buvo 3 900 000 BEF, o 1930 m. padidėjo iki 75 000 000 BEF. Dar šiuo klausimu žr. Belgijos privataus mokymo federacijos prezidento straipsnį: H. Peters, 1932, p. 29.

[185] Buvo ir karštai pritariančių subsidijų išsaugojimui, pvz., Bouchery ir C. Huysmans, buvęs švietimo ministras. Jie sakė, kad reikalaujant nutraukti subsidijas tik konfesiniam ugdymui, daroma meškos paslauga valstybinei mokyklai ir kad negalima nustatyti bendrų taisyklių. Tokiu atveju reikėtų taip pat numatyti ir išimtis, ir čia kaip pavyzdį jie nurodė aukštąjį mokymą (Briuselio universitetą), privačias profesines mokyklas ir privačias visuomeninės tarnybos socialistų mokyklas, subsidijuojamas bibliotekas ir kitas sritis, savitarpio pagalbą ir kt.

[186] Balsai tų federacijų, kurios išreikš savo nuomonę vėliau.

c) mokslas *visiškai nemokamas* visiems parengiamųjų, pradinių ir profesinių mokyklų moksleiviams;

d) pradinių klasių mokytojo vietą gali gauti tik tie kandidatai, kurie yra baigę valdžios įkurtas pedagogines mokyklas;

e) komunai neišgalint, valstybė pati oficialiai turi steigti valstybines mokyklas, gerbiančias visų piliečių filosofinius ir religinius įsitikinimus;

f) panaikinti formalų prašymą vaikus atleisti nuo tikybos pamokų, kad religinis mokymas taptų tikrai fakultatyvus, t.y. kad jį gautų tik tie vaikai, kurių tėvai pareiškė tokį norą;

g) *nutraukti subsidijas politinio ir konfesinio pobūdžio mokykloms, kurias įkūrė ir administruoja ne valstybinė valdžia.*

Panaikinami laikinieji *potvarkiai, o POB generalinei tarybai patikima imtis būtinų priemonių šiai programai realizuoti"*[187].

Už Delattre'o pasiūlymą nedelsiant įgyvendinti priimtą rezoliuciją balsavo 323 101, prieš – 207 198, susilaikė 20 000 deputatų. Tai buvo paskutinė belgų socialistų partijos nuostata dėl mokymo organizavimo.

Liberalų partija 1912 m. birželio 18 ir 19 d. kongrese savo ruožtu pareiškė susirūpinimą mokyklų problema. Po karštų diskusijų beveik vienbalsiai (10 prieš ir 1 susilaikė) prieita prie tokių išvadų:

"Liberalų kongresas mano, kad:

a) būtina išsaugoti bazinę partijos doktriną, skrupulingai laikantis Konstitucijos 17 straipsnio, skelbiančio mokymo laisvę ir numatančio valstybinius kreditus tik valstybiniam mokymui, kuris prieinamas visiems vaikams ir todėl neutralus;

b) per būsimą kadenciją reikia tęsti 1920 m. įstatymo laikinai pristabdytą politiką, kiek įmanoma, laikantis vyriausybės veiklos, kuri užtikrina kreditus, gerovę, socialinę teisę ir šalies saugumą;

c) organizuojant valstybinį ugdymą, atitinkantį visuomenės reikalavimus, turi būti imtasi šių priemonių:

- užtikrinti šeimoms laisvą pasirinkimą tose komunose, kuriose valstybinės mokyklos buvo uždarytos;
- panaikinti privalomą prašymą, kad vaikas būtų atleistas nuo tikybos pamokų;
- išsaugoti pirmumo teisę valstybinių mokyklų diplomantams gauti postus valstybinio švietimo sistemoje;

---

[187] *Le Peuple* (belgų socialistų partijos organas), 1931, Nr. 333.

- laikytis įstatymo, reikalaujančio pagarbos tėvų įsitikinimams ir nacionalinėms institucijoms;
- priimti bendrą statutą, sistemingai užtikrinantį pasaulietišką, tautinį ir neutralų visų pakopų mokymą ir techninio profesinio mokymo plėtimą vadovaujant švietimo ministerijai;
- galų gale griežtai sudrausminti mokyklų kovas, kurios yra kenksmingos nuomonių santarvei"[188].

Panašią rezoliuciją dėl mokyklų priėmė ir Belgijos pradinių klasių mokytojų generalinės federacijos* kongresas 1932 m. rugpjūčio 28 d.[189]

Belgijos katalikų nuomonė šiuo klausimu ir siekiai yra gana aiškūs. Abatas R.G. van den Houte'as, *La Revue Catholique des idées et des faits* redaktorius, taip apibūdina tuometinę mokyklų situaciją: "Nuo 1918 m. mokymo laisvė įgyvendinama mažiau neteisingai kaip anksčiau. Bet nors mūsų pradinis, pedagoginis, profesinis mokymas bei Luveno universitetas ir gauna dalį visiems priklausančių pinigų, vienodo traktavimo, kurį pabrėžia įstatymas, toli gražu nesilaikoma. Vidurinis privatus mokymas vis dar nieko negauna, o valstybinis mokymas gana brangiai atsieina mokesčių mokėtojams. Bet pilietinė santarvė – tai kompromiso rezultatas. Belgijos katalikai tenkinasi esama padėtimi. Jų pasauliečių ir nuolatinės dvasininkijos bei vienuolių atsidavimas, neišsenkanti tikinčiųjų labdara kompensuoja tai, ką laisvajam ugdymui turėtų duoti gera distribucinė teisė"[190].

Kaip matyti, Belgijos mokyklų sistema dar nėra pagrįsta visų grupių pripažintu organišku įstatu, kaip kad yra Olandijoje, kur pagrindiniai mokyklų sistemos bruožai aiškiai išdėstyti pačioje Konstitucijoje. Ji dar remiasi suinteresuotų grupių politinių jėgų ir interesų pusiausvyra.

Bouchery, vienas iš belgų socialistų kongreso delegatų 1931 m. ir priimtos rezoliucijos priešininkas, prieš balsavimą įspėjo savo partiją: "Radikalus balsavimas būtų tik bergždžias paradas <...>.

---

[188] Ch. du Bus de, Warnaffe, 1931, Nr. 31.

* Neutrali pasaulietinės pakraipos federacija (aut. past.)

[189] La Revue Catholique des idées et des faits, 1931, Nr. 31.

[190] R.G. von den Hout, p. 19.

Dabartinė situacija yra 50 metų trukusios atkaklios katalikų kovos rezultatas. Mes negalime pakeisti šios situacijos nepradėję lygiai tokios pat atkaklios kovos. Politikoje reikia atsižvelgti į priešininko elgesį"[191].

Ateitis parodys[192].

PENKTAS SKYRIUS

OLANDIJOS MOKYKLŲ SISTEMA

A. Politinė ir religinė terpė

I. RELIGIJOS IR MOKYKLOS PROBLEMA VALSTYBINIAME OLANDIJOS GYVENIME

Olandų mokyklų sistema, tokia, kokią ją matome šiandien, kaip ir belgų bei prancūzų sistemos, yra kompromisų, ilgos doktrininės ir politinės kovos rezultatas.

Mokyklų problema daugiau nei pusę amžiaus buvo išskirtinė Nyderlandų* viešajame gyvenime. Nuo XIX a. antrosios pusės pradžios ji net buvo tapusi konflikto simboliu ir svarbiausiu didžiųjų religinių bei filosofinių doktrinų, įvairių politinių partijų, kurios varžėsi dėl viešosios nuomonės Olandijoje, mūšio lauku. Tam tikrą laiką kova dėl mokyklos buvo pagrindinė politinių jėgų persigrupavimo priežastis, partijų sąjungų kūrėja ir griovėja. Pirmiausia reikėtų paminėti, kad priešingų politinių partijų skilimo linija

[191] Le Peuple, 1930 11 30

[192] Taeda savo straipsnyje *„Le deuxième Cabinet de Broqueville"*// (*Le Flambeau*, 1933, sausis, p. 108–126) taip reziumuoja ministerijos pranešimo ištrauką, bylojančią apie katalikų-liberalų koalicijos (šioji vėl buvo atnaujinta po paskutiniųjų rinkimų (1932 11 27) į Rūmus ir (1932 12 04) į Senatą), kabineto mokyklų politiką: „*Mokyklų problema*: daugiau jokių naujų išlaidų nebus numatyta privačiam mokymui (ne ką daugiau ir valstybiniam), jų neapsvarsčius Ministrų Taryboje; techninis ir žemės ūkio mokymas yra Švietimo ministerijos žinioje, – „su sąlyga, kad bus išsaugota techninė direkcija Darbo ministerijoje ir Žemės ūkio ministerijoje" (tai nelabai aišku); „mokyklų problemą svarstys Komisija, kurios tikslas – kuo geriau parengti belgų vaikus ateičiai ir įgyvendinti šioje srityje galutinę taiką (teišsipildo šie žodžiai!)" (p. 121).

* Autorius, kalbėdamas apie Olandiją, vartoja du terminus: Pays Bas (Nyderlandai) ir Hollande (Olandija), abu jie, žinoma, tos pačios valstybės pavadinimas *(vert. past.)*.

Olandijoje buvo ne demokratiniai ar socialiniai klausimai, o religija. "Noriu pabrėžti,– rašė Salverda de Grave, – kad religija turėjo ir dar turės svarbų vaidmenį Nyderlandų asmeniniame ir politiniame gyvenime. Čia matyti akivaizdus prieštaravimas: olandas yra menkas idealistas, tačiau sykiu jis ir mistikas. Dėl savo būdo ilgai brandina labai praktiškus projektus, o kita vertus, yra linkęs į religines spekuliacijas. Tikėjimai dominuoja šalies gyvenime. Kad jį pažintume, kad suprastume šalies vidaus politiką, reikia suvokti religinę situaciją"[193].

Nuo protestantizmo atsiradimo (jis vėliau tapo daugumos religija) iki maždaug praėjusio amžiaus vidurio šalį skaldė pragaištinga religijų – kalvinizmo ir katalikybės – kova. Spaudžiant liberalų judėjimui, kuris kilo po Prancūzijos revoliucijos, konfliktui dėl mokyklos plėtojantis, religinė kova politikos arenoje pakeitė frontą: iš vienos pusės, kartu susiėjo visos politinės protestantų grupuotės, siekusios išlaikyti ar atkurti šalies teisėtvarką ir socialinę tvarką, grindžiamą krikščioniškais principais, o iš kitos pusės – visi tie, kurie skelbė indiferentizmą arba daugiau ar mažiau akivaizdų ateizmą religijos atžvilgiu.

Ilgoje ir varginančioje mokyklų kovoje pažiūros, kurios vienaip ar kitaip įsigalės Olandijos visuomenėje ir parlamentiniu keliu lems mokyklų organizacijos pobūdį, reiškėsi beveik vien per politines partijas. Partijos buvo taip glaudžiai susijusios su olandų mokyklų sistemos evoliucija ir galutiniu jos parengimu, kad būtų visai tikslinga peržvelgti pagrindines politines Olandijos partijas, turėjusias įtakos ir mokyklų sistemos formavimui, ir tolesnei jos raidai.

II. POLITINĖS PARTIJOS IR MOKYKLA

1. DEŠINIOSIOS PARTIJOS

Antirevoliucinė partija. Olandų kalvinizmas nuo pat atsiradimo darė didesnę įtaką visuomenės gyvenimui nei vokiečių protestantizmas savo šalyje. Jis stengėsi remtis pasaulietinės valdžios galia, kad išsaugotų nacionalinės "Nederlandsche Hervormde Kerk" bažnyčios vienybę, bet nesileido absorbuojamas valstybės. Kai kalvinizmas galutinai nustojo buvęs valstybine religija (dėl prancūzų

[193]Salverda se Grave, 1932, p. 147.

įtakos šalyje paplitus liberalioms Revoliucijos idėjoms ir 1848 m. Konstitucijos – liberalų partijos kūrinio, įvedusio parlamentinę santvarką), remdamasis savo paties teorija ir principais, jis rado pakankamai jėgų, kad parlamentine veikla darytų įtaką viešajam gyvenimui.

Susidarius naujoms sąlygoms, nuo protestantų konservatorių masės atsiskyrė grupė, siekianti imtis politinės veiklos, kuri remtųsi kalvinizmo principais. Kovojant dėl mokymo laisvės, dviejų didelių vadų – Groeno van Prinstererio ir Kuyperio* – vadovaujama grupė, pasivadinusi antirevoliucine partija („Parti anti-révolutionnaire"), vis didėjo ir tapo galinga politine jėga, kuriai bus lemta atlikti vieną iš svarbiausių vaidmenų sprendžiant mokyklų organizavimo problemą.

Dr. Kuyperis taip apibūdina savo partiją: "Antirevoliucinė partija kildina save iš 1572 m. kalvinistų judėjimo. Išoriškai ji yra bazinio prancūzų revoliucijos principo priešininkė, ir tai vienintelė priežastis,dėl kurios ji pasivadino antirevoliucine"[194]. Nors partija pritardavo ir aprobuodavo kai kurias prancūzų Revoliucijos įkvėptas reformas, bet tik tas, kurias ji kildino ne iš revoliucinių principų, o "iš Dievo ir amžinųjų Šventraštyje išsakytų Dievo priesakų, jo žodžio"[195].

Dėl mokyklos problemų – antirevoliucinė partija yra prieš oficialiosios mokyklos principą ir pripažįsta mokymą teikiančios valstybės koncepciją tik tada, kai privačios iniciatyvos nepakanka. Ji reikalauja vienodų teisių visoms mokykloms, nepaisant jų pedagoginio ar konfesinio pobūdžio skirtumų. Jos, t.y. Groeno van Prinstererio suformuluotas mokymo principas, kad "privati mokykla turi būti taisyklė, o valstybinė mokykla – jos priedas," išliko nė kiek nepakitęs.

Istorinė krikščionių unija. Antirevoliucinė partija buvo politinė protestantų grupuotė, sėkmingai prisitaikiusi prie naujųjų parlamentinio gyvenimo sąlygų. Mokyklų kovos jai teikė tam tikrą jėgų vienybę. Tačiau kai šią kovą akimirksniu numalšino 1889 m. įstatymas (Mackay įstatymas), įteisindamas didžiumą antire-

---

* Daugumą pavardžių autorius rašo be inicialų. Jiems atkurti reikėtų nemažų pastangų ir ilgų ieškojimų to meto archyvuose, todėl išsaugojamas originalo variantas.

194 Verschave, 1910, p. 58.

195 Ten pat, p. 59.

voliucionierių reikalavimų dėl privataus mokymo, galutinai atsivėrė jų socialinių nuostatų skirtumai, kurie virtualiai buvo jaučiami jau po pirmojo jų lyderio Groeno van Prinstererio mirties.

Kuyperis į savo partijos programą buvo įtraukęs daug reikalavimų, pavyzdžiui, kad būtų daug glaudesni santykiai su liaudies klasėmis, miestų ir kaimų gyventojais, išplėsta balsavimo teisė ir pan. Tokios demokratinės tendencijos nepatiko konservatoriškajai partijos frakcijai, kuriai vadovavo Savorninas – Lohmanas. Faktinis skilimas įvyko dėl rinkiminio 1891 m. projekto. 1896 m. minėtoji frakcija, pasivadinusi "Nepriklausoma antirevoliucine partija"*, paskelbė deklaraciją apie oficialų atsiskyrimą nuo antirevoliucinės partijos.

Tos pačios antirevoliucinės partijos viduje lygiagrečiai egzistavo ir reformuotosios Nyderlandų Bažnyčios pamokslininkų ortodoksų grupė. Ši grupė Šventajam Raštui neteikė tokios pat socialinės reikšmės kaip partijos lyderis. Be to, jai nelabai patiko antirevoliucinės ir katalikų partijų politinės veiklos suartėjimas. Katalikybė visuomet buvo jos priešas, su kuriuo reikia kovoti. Todėl įvykus atviram antirevoliucionierių ir katalikų aljansui (šios grupės nuomone, tai buvo didžiausia niekšybė), grupė 1897 m. transformavosi į atskirą politinę partiją – *Istorinį krikščionių rinkiminį aljansą*. Bet po nepriklausomų antirevoliucionierių šefo Savornin – Lohmano ir istorinių krikščionių frakcijos lyderio Vissero pastangų šios dvi naujos partijos[196] susiliejo į vieną politinę partiją – *Istorinę krikščionių uniją*.

Taigi Olandijoje galop susiformavo dvi politinės protestantų partijos: viena antirevoliucionierių, o kita – istorinių krikščionių. Pastaroji, palyginti su pirmąja, labiau konservatoriška socialiniu požiūriu ir labiau laikosi tradicionalizmo religiniu požiūriu. Ji akcentuoja istorinį olandų tautos ir valstybinių institucijų krikščioniškumą. Savo mokyklų programoje ši partija reiškiasi kaip prisiekusi privataus mokymo šalininkė, bet šito reikalauja ne taip įsakmiai kaip antirevoliucionieriai. Tačiau valstybiniam mokymui ji stengėsi suteikti ryškesnį krikščionišką pobūdį.

Katalikų partija. Katalikų partija yra reikšmingiausia Olandijos viešajame gyvenime. Realios organizacijos prasme ji nėra sena, kaip

---

* Parti anti-révolutionnaire indépendant.

[196] Prie šių dviejų partijų taip pat prisijungė autonomiška istorinių krikščionių grupuotė iš Fryzijos provincijos.

ir kitos politinės šalies partijos. Bet savo dvasia, kaip rašė pagrindinis jos kūrėjas Schaepmanas, "Katalikų partija Nyderlanduose visų pirma yra tradicinė partija. Istorija ją sukūrė ir daro tokią, kokia ji dar tebėra"[97].

Po religinio karo, kuris įgijo kovos už nepriklausomybę pobūdį (prieš ispanų valdymą), į Olandiją atkeliavus protestantizmui, katalikybė tapo mažumos religija[198]. Katalikai prarado visas politines ir pilietines teises. Ilgą laiką katalikiškas mokymas ir viešos apeigos buvo uždrausti. XVIII a. katalikams jau leista rinktis kai kuriuose namuose, bet jie vis dar tebebuvo išstumti iš valstybinių tarnybų ir nacionalinio gyvenimo.

Į Nyderlandus persimetusi Prancūzijos revoliucija katalikams grąžino pilietines ir politines teises. 1798 m. konstitucija suteikė laisvę, kuria jie pasinaudojo ir grąžino į gyvenimą savo religinę organizaciją. Tačiau ši laisvė buvo daugiau teorinė, nes iš tiesų, nors nuo šiol kalvinizmas ir liovėsi buvęs oficialia valstybine religija, protestantai tebelaikė katalikus įsibrovėliais.

Iš tiesų tik 1848 m. konstitucija leido katalikams visiškai atgauti savo teises ir pasirodyti politinėje arenoje. Parlamentinės veiklos pradžioje katalikai palaikė liberalų pastangas įdiegti modernių teisių. Tačiau mokyklų problema iš esmės suardė liberalų ir katalikų aljansą.

1857 m. mokyklų įstatymas įteisino neutralią valstybinę mokyklą ir grynos ir paprastos mokyklinės laisvės be valstybės pagalbos principą. Katalikų dauguma (kaip ir antirevoliucinė partija) reikalavo peržiūrėti įstatymą. Kolektyvinis 1868 m. vyskupų raštas, kuriame susiskaldžiusiems katalikams nurodomos jų pareigos ugdyti savo pačių vaikus, grąžino santarvę ir tapo katalikų kovos dėl privataus mokymo programa.

Po pralaimėjimo kuriant ir leidžiant 1878 m. mokyklų įstatymą (jis įteisino liberalų reikalavimus) katalikai pajuto, kad jiems trūksta politinės organizacijos. Nuo 1881 m. katalikų dvasininkas Schaepmanas ėmėsi kurti demokratinės pakraipos katalikų partiją. Jo pastangos buvo vainikuotos 1886 m., kai katalikai parlamentarai patvirtino savo programą. Jų programos socialinės dalies pagrindą sudarė enciklika *Rerum Novarum*.

---

[197] P. Verschave, 1910, p. 13.

[198] Pagal 1920 m. gyventojų surašymo duomenis, Olandijoje buvo 2 400 000 katalikų. Pagal 1930 m. surašymo duomenis, Olandijoje iš viso buvo 7 290 388 gyventojai (žr. Salverda de Grave, 1932, p.108 ir 38).

Švietimo srityje teorinė ir praktinė katalikų partijos pozicija atitiko 1868 m. paskelbto kolektyvinio vyskupų laiško principus ir buvo beveik identiška antirevoliucionierių pozicijai. Kaip ir pastarieji, katalikų programa reikalauja realios teisinės ir faktinės privataus ir valstybinio mokymo lygybės. Teoriškai jų idealą buvo suformavęs dar Groenas van Prinstereris: privati mokykla turi būti taisyklė, o valstybinė mokykla – jos priedas.

Krikščioniškųjų partijų koalicija. Kova dėl mokyklos suvienijo bendrai veiklai protestantų ir katalikų partijas. Maždaug pusę amžiaus ši kova Olandijos vidaus politiką buvo pavertusi garsiąja krikščioniškųjų ir ateistinių principų *Antiteze*. "Preliminariniu raportu dėl 1907 m. biudžeto svarstymo", atsakant į kairiųjų partijų kritiką, pabrėžiama ši politinio gyvenimo ypatybė: "Anksčiau būta įvairių niuansų: politinių liberalų iš vienos pusės ir įvairių atspalvių politinių konservatorių iš kitos pusės. Tačiau pamažu, išsprendus esmines politinių nesutarimų priežastis, o religinėms problemoms ir kovai dėl mokymo iškylant į pirmąjį planą, partijų išsidėstymas kito – vis dažniau ėmė jungtis tie, kurie laikėsi Dievo apreikštų tiesų, prieš tuos, kurie daugiau ar mažiau pripažino proto savarankiškumą. Taigi pozityvaus krikščioniškojo tikėjimo grupuotės, aplinkybėms verčiant ėmusios gerbti ir pasitikėti viena kita, ir politikoje kartu ėmėsi bendros veiklos, kurios nesukurtų joks partijos lyderis savo įtakos galia ir nesusilpnintų jokia opozicija"[199].

Suvokusios, kad kova vyksta jau ne tarp protestantizmo ir katalikybės (kaip XVII a.), o tarp pačios religijos ir daugiau ar mažiau atvirai pasireiškiančio ateizmo arba indiferentizmo, bei aplinkybių priverstos drauge kovoti dėl tų pačių principų, katalikiškosios partijos iš pradžių sudarė nebylų faktinį aljansą, o kai visuomenė jau buvo pasiruošusi, jį pakeitė oficiali krikščioniškųjų partijų koalicija, kuriai beveik iki pat mūsų dienų buvo lemta pirmauti politiniame Nyderlandų gyvenime[200].

2. KAIRIOSIOS PARTIJOS

Liberalų judėjimas ir partijos. Liberalų olandų judėjimą paskatino Prancūzijos revoliucija. Jo doktrinos pagrindą sudarė tautos suverenumo principas ir ekonominio liberalizmo sistema.

---

[199] P. Verschave, 1910, p. 243.

[200] Ši „krikščioniškoji koalicija" liovėsi oficialiai egzistavusi 1925 m. lapkričio mėn., Istoriniams krikščionims atsisakius suteikti prašomų kreditų ambasadai prie Šventojo Sosto. Žr. P. Verschave, 1929.

Jis netrukus buvo pastebėtas viešajame Olandijos gyvenime. Pirmosios XIX a. pusės pabaigoje šis jaunas ir entuziastingas judėjimas jau buvo toks stiprus, kad 1848 m. konstitucija jam leido įvertinti savo principus – įsijungti į politinį Olandijos gyvenimą ir atgaivinti jį moderniomis tiesomis. Kai 1849 m. valstybę ėmė valdyti liberalų sudarytas ministrų kabinetas, vadovaujamas didžiojo lyderio Thorbecke'o, jai palaikyti šalyje susikūrė didelė liberalų partija, kuri, nors viduje ir susiskaidžiusi, beveik pusę amžiaus dominavo politiniame Olandijos gyvenime. Liberalų partijos iškilimas į valdžią buvo naujo mąstymo priešinimasis protestantiškajam konservatyvizmui. Svarbiausios liberalų partijos bruožas – aistringa meilė laisvei, kurią ji pripažino ir kurios reikalavo visiems. Laisvė liberalams – pati sau tikslas. Jie siekė, kad valstybė laikytųsi sisteminio neutralumo, būtų pasyvi tiek konfesijų, tiek ir bet kokiai individualiai ar visuomeninei veiklai, kuri nepavojinga viešajai tvarkai, ir kad jos veikla tik užtikrintų laisvą individualių teisių funkcionavimą.

Valstybės nesikišimas* buvo pagrindinis liberalų teorijos principas. Teoriją skelbė neginčijamas šios partijos lyderis profesorius Thorbecke'as, 25 metus vadovavęs jos veiklai ir užtikrinęs partijos vieningumą. Tačiau pramonės pokyčiai ir apskritai naujos gamybos sąlygos bei ekonominė krizė, kurį laiką siautėjusi antrojoje XIX a. pusėje, skatino naujas socialines reikmes. Taip atsirado marksistinis socializmas ir, pamažu įsitvirtindamas Olandijoje, pasiūlė radikalių sprendimų.

Tokia padėtis teikė vis daugiau rūpesčių, liberalų partijai, skelbusiai nesikišimo* doktriną, ir turėjo neišvengiamai sukelti iš pradžių vidinį skilimą, o paskui – ir partijos iširimą. Vieni liberalai baisėjosi, matydami plečiantis valstybės intervenciją, o kiti ją laikė dar nepakankama. Nors kova dėl mokyklos kurį laiką dar galėjo išsaugoti jų nebetikrą sąjungą, tačiau po 1889 m. mokyklų įstatymo, truputėlį apmalšinusio protus iškilus kitoms socialinėms problemoms, ši sąjunga tapo nebeįmanoma.

Troelstra, vienas iš svarbiausių socialistų vadų, 1904 m. gruodį savo kalboje Antruosiuose rūmuose, nebijodamas apsirikti, išdrįso taip apibūdinti liberalus: "Antrasis mano uždavinys yra pažvelgti į

* Non-interventionisme.

kairę, pažvelgti į... ką? liberalų partiją? Negalima to teigti. Į liberalų partijas? Ir taip sakyti nevalia. Vienas garbingas oratorius kalbėjo apie "neorganizuotus liberalus". Taigi aš turiu sakyti taip: pažvelgti į skirtingus asmenis ir skirtingas grupuotes, kurie, pasivadinę liberalais, sėdi toje Rūmų pusėje"[201]. Ir iš tiesų, kadaise galinga ir didelė liberalų partija nebeegzistavo. Spaudžiant naujoms socialinėms reikmėms, iš jos susidarė trys srovės, suformavusios atskiras liberalios pakraipos partijas.

Senoji liberalų partija. Tai buvusios didelės partijos likučiai ir jos tradicijų tęsėjai, kurių reikšmė politiniame gyvenime ilgainiui mažėjo. Prieš dvejus paskutinius rinkimus šios partijos vardas visai išnyko iš parlamentinės arenos.

Liberalų unija (pažangieji liberalai)[202]. Naujos tendencijos pamažu ryškėjo dar buvusioje liberalų partijoje. 1891 m. pažangieji liberalai jau atskirai paskelbė rinkiminį manifestą, o 1896 m. pasirodė Liberalų unijos programa. Joje teigiama, kad liberalų partija turi "atsikratyti vyriausybinio individualizmo, remti likimo nuskriaustuosius, aktyvinti visuomenės gyvenimą, ugdyti solidarumą, plėsti valstybės atsakomybę, suteikti platesnes balsavimo teises"[203]. Taigi užuot laikiusis nesikišimo politikos, Unija pripažino daugiau ar mažiau energingą valstybės veiklą.

Liberalų demokratų lyga (Vrijzinnig Democraten). Ji atsirado suskilus pažangiesiems liberalams. 1901 m. kairysis Liberalų unijos sparnas paliko partiją ir kartu su Amsterdamo radikalų lyga įkūrė naują liberalų partiją, pavadintą "Liberalų demokratų lyga".

Nesikišimo principui liberalai demokratai priešpriešino energingą valstybės veiklą ir reikalavo daugybės socialinių demokratinių reformų. Nuo socialistų jie skyrėsi tuo, kad nepritarė socialinių klasių kovai ir prisiekė šių klasių darną, kurią valstybė turėtų puoselėti.

Liberalų pozicija mokyklų klausimu.

Buvusi liberalų partija (ir jos sekėjai) buvo sudaryta iš religijai indiferentiškų elementų ir gana agresyvių laisvamanių, kurie buvo ir liko ryžtingi neutralaus valstybinio mokymo šalininkai bei gynėjai.

---

201 P. Verschave, 1910, p. 106.

202 1921m. *Liberalų unija* kartu su keliomis panašių tendencijų mažesnėmis grupuotėmis įsteigė *Laisvės lygą* (Vrijheidsbond), naują liberalų partiją. Žr. Salverda de Grave, 1932, p. 96.

203 P. Verschave, 1910, p. 139.

"Liberalų partijoje yra gana gausi grupė asmenų, nusiteikusių prieš konfesinį ugdymą ir negalinčių sutikti, kad jį subsidijuotų valstybė", – rašo Romainas Moyersoenas[204]. Visos nuolaidos privačiam mokymui buvo gautos prieš pastarųjų valią, ir net jeigu jie suteikdavo jam kokių nors privilegijų, tai dažniausiai dėl visai kitų priežasčių.

Antitezė*, mokyklinių kovų padarinys, vis dar buvo pagrindinis partijas skiriantis veiksnys. Nuo šio amžiaus pradžios krikščioniškoji koalicija ėmė vis labiau dominuoti politiniame Olandijos gyvenime. Tuo pat metu kai kurie kairiųjų vadai ypač stengėsi, kad politinės koalicijos kurtųsi kitokiais pagrindais, pavyzdžiui, pagal demokratines ar socialines pažiūras, nes tarp dešiniųjų buvo demokratų, o konservatorių – tarp kairiųjų. "Jei tokio sutarimo būtų pasiekta, – aiškino Th. Verhoevenas, – Antitezei ateitų galas, ir nuo šiol parlamentą sudarytų kitos dvi didelės grupės: demokratai ir konservatoriai. Tačiau mokyklinė kova per daug tvirtai suvienijo dešiniųjų partijas, ir kol ji truko, beveik nebuvo galimybių, trokštamiems partijų paskirstymo pokyčiams. Todėl liberalų partijoje vis gausėjo balsų, reikalaujančių nusileisti dešiniųjų norams dėl mokyklos"[205].

Spaudžiant dar ir kitiems socialiniams poreikiams, liberalų vyriausybės valdymo metu peržiūrint konstituciją 1917 m., Pagrindinis įstatymas buvo papildytas finansinės valstybinio ir privataus ugdymo lygybės** principu.

<u>*Socialistinis judėjimas ir partija.*</u> Vokietijoje gimęs ir vystęsis marksistinis socializmas greitai rado atgarsį ir Olandijoje. Prieš įsisteigiant organizuotai socialistų partijai, socializmo dvasia buvo persiėmę kai kurie liberalių darbininkiškųjų asociacijų nariai.

Priversti atsiskirti, prieš tai įsteigę tris grupuotes, 1881 m. socialistai įkūrė socialdemokratų lygą – "*Social-demokratische Bond*". Vadovaujant energingam lyderiui, buvusiam pastoriui Domelai Nieuwenhuisui, olandų socializmas greitai plito. 1887 m. Domela Nieuwenhuisas tapo pirmuoju socialistų deputatu

---

[204] R. Moyersoen, 1895, p. 125.

* Žr. p. 121.

[205] Th. Verhoeven, 1926, p. 18.

** Autorius čia vartoja terminą „péréquation financière", t.y. „tolygus lėšų paskirstymas" arba „lygios proporcijos įvedimas".

Parlamente. Tačiau 1891 m. pralaimėjęs ir susipykęs su vokiečių socialistais, jis nusprendė pasitraukti iš politinės arenos ir imtis atvirai revoliucinės veiklos. 1892 m. vykusiame kongrese Lyga paskelbė savo programą, kurioje pareiškiama, "kad ji tęs dabartinių socialinių sąlygų destrukciją visais teisėtais ir neteisėtais, taikiais ir karingais būdais"[206].

Parlamentinės veiklos šalininkai pasitraukė iš Lygos ir 1894 m. įsteigė naują organizaciją "Socialdemokratische Arbeiderspartij" – socialdemokratinę darbo (darbininkų) partiją, kurios lyderiu tapo P. J. Troelstra. Ši nauja revizionistinės* pakraipos marksistinio socializmo partija dėl savo lanksčios, laiko dvasią atitinkančios reformizmo politikos tapo viena iš galingiausių šiuolaikinės Olandijos organizacijų. Jos pozicijos mokymo klausimais skyrėsi nuo liberalų pozicijų.

Socialistinio judėjimo pradžioje Domela Nieuwenhuisas ir jo draugai buvo karšti mokymo laisvės šalininkai. 1889 m. įstatymą, praplėtusį privataus mokymo teises ir įteisinusį subsidijavimo principą, jie atmetė tik dėl tų sąlygų, kurias šis įstatymas kėlė privačiam ugdymui, ir todėl, kad jis išlaikė neutralų oficialiojo ugdymo pobūdį. Iš tiesų buvo manoma, kad to meto socialistinės asociacijos siekė įstatymui prieštaraujančių tikslų, todėl jos negalėjo gauti juridinio statuso ir pasinaudoti įstatymu, įteisinančiu subsidijuojamą privatų mokymą.

Socialistai priešinosi valstybinei mokyklai, nes šioji turėjo būti neutrali. Anot D. Nieuwenhuiso, "neutrali mokykla – tai negyva, bedvasė mokykla, tikras automatas" (*Société Nouvelle*, 1894)[207]. Neutralios oficialiosios mokyklos įteisinimas jo požiūriu prilygo didžiausios netolerancijos aktui, "nes egzistuoja sutartinis melas, ir aš, kaip socialistas,– sakė jis,– negaliu leisti, kad mano vaikai būtų auklėjami socialinių prietarų atmosferoje"[208]. Todėl D. Nieuwenhuisas ir jo draugai reikalavo visuotinės mokymo laisvės ir siūlė privalomą valstybinį mokymą, bet su doktrinine mokyklų

---

[206] P. Verschave, 1910a, p. 206.

* Revizionizmas - tarptautinio darbininkų judėjimo oportunistinė kryptis, atmetanti pagrindinius marksizmo teiginius, propaguojanti reformizmą.

[207] R. Moyersoen, 1895, p. 130.

[208] Ten pat.

autonomija. Tokia olandų socialistų nuostata ir D. Nieuwenhuiso pažiūros labai skyrėsi nuo tuometinių vokiečių socialdemokratų pažiūrų, atsispindėjusių jų naujojoje Erfurto programoje 1891 m. Pastaroji siūlė nutraukti oficialias subsidijas religinių pakraipų mokykloms bei asociacijoms ir reikalavo supasaulietinti pradinę mokyklą, pasaulietinės valstybinės mokyklos lankymą padaryti privalomą, o mokymą joje – nemokamą[209].

Nuo D. Nieuwenhuiso atsiskyrę olandų socialistai pritarė ne visoms jo mintims dėl mokymo, ypač dėl neutralios valstybinės mokyklos, tačiau jie lygiai taip pat nepritarė ir Erfurto programoje vyravusioms idėjoms. Jų 1902 m. kongresas priėmė štai tokią rezoliuciją dėl mokymo problemos:

"SDAP*, socialdemokratinės darbo partijos, kongresas reikalauja, kad valstybė pasirūpintų, jog visur būtų teikiamas privalomas ir nemokamas pradinis mokymas;

būtina, kad pradinis ugdymas atsigautų, kad valstybė jį kontroliuotų ir padengtų visas jo išlaidas;

konstatuojame, kad Nyderlandų darbininkų klasės dauguma nori savo vaikams konfesinio ugdymo, ir siūlome jiems neprieštarauti, nes socialinei demokratijai nevalia žlugdyti darbininkų klasės vienybės dėl keleto su teologinėmis diskusijomis susijusių problemų;

sutinkame, kad privačiai mokyklai būtų sudarytos tokios pat materialinės sąlygos kaip oficialiajai mokyklai, atsižvelgta į mokytojų socialinę padėtį; valstybė turi užtikrinti tėvams teisę rinktis priimtiną mokyklą;

skelbiame, jog esam pasiruošę imtis veiksmų abiejų ugdymo rūšių finansinei lygybei įgyvendinti tik tuomet, kai visos minėtos sąlygos bus įvykdytos"[210].

Tokią olandų socialistų poziciją dėl mokymo problemos, skirtingą nuo daugelio kitų šalių socialistų pozicijų, galima paaiškinti specifinėmis Olandijos politinio, socialinio ir religinio gyvenimo sąlygomis. Kaip matyti, nors olandų socialistai seniai buvo pasirengę kelti reikalavimus dėl privataus mokymo, tačiau taip darė daugiau iš oportunistinių paskatų nei dėl paties mokyklinės laisvės principo.

---

[209] W. Offenstein, p. 11.

* Socialdemokratische Arbeiderspartij.

[210] T. Verhoeven, 1926, p. 22.

Iš tiesų didžioji dauguma darbininkų katalikų ir nemažai darbininkų protestantų liko ištikimi savo religijoms. Veikiant šiai abipusei įtakai, kova dėl mokyklos stiprino religinius jausmus bei ryšius, todėl dešiniųjų ir krikščionių koalicijos bloko nariai labai skyrėsi socialiniu požiūriu. Revizionistinės pakraipos socialistai manė, jog visai tinkama gilinti darbininkų klasės skilimą kovojant prieš konfesinę mokyklą. Jų lyderis ir pagrindinis 1902 m. pasiūlymų paketo iniciatorius Troelstra partijos leidinyje *Het Volk* (1902 01 28) nurodė, kad "norint išgelbėti klasių kovą, reikia palikti ramybėje religinę kovą"[211].

Socialistai gerai suvokė, kad jeigu jiems pavyktų socialinių interesų pagrindu sudaryti naujas parlamentines koalicijas, jų veikimo ir socialistinių reformų galimybių laukas smarkiai išsiplėstų. Tai paaiškina lojalų socialistų partijos bendradarbiavimą vykdant 1917 m. ir 1920 m. mokyklų reformas, kurios įvedė beveik visišką teisinę ir faktinę privataus pradinio ugdymo ir valstybinio pradinio ugdymo lygybę.

B. Pradinio mokymo tvarkos kilmė ir raida

I. DABARTINĖS MOKYKLŲ SISTEMOS IŠTAKOS

Dabartinės olandų mokyklų sistemos pradžios reikia ieškoti XVIII a. pab. – XIX a. pr. Iš pradžių ji kūrėsi veikiama Prancūzijos revoliucijos idėjų.

Iki XIX a. Olandija neturėjo nacionalinio valstybinio ugdymo. Pradinis mokymas buvo patikėtas provincijų administracijoms, miestams, komunoms ar net kai kuriems notabliams*. Pagal valstybės dvasią mokyklos buvo konfesinio pobūdžio ir kontroliuojamos kalvinistų Bažnyčios. Katalikų Bažnyčia buvo nušalinta nuo ugdymo reikalų. Jos nariai net neturėjo teisės nei dėstyti, nei steigti savo mokyklų.

Revoliucijos metu šalį užkariavus prancūzams, jos idėjų veikiama 1795-aisiais Olandija sukūrė Batavijos respubliką** –

---

[211] Ten pat, p. 21.

* **Notabliai** (pranc. *notable* - žymus) - žymūs aukštuomenės atstovai (aukštieji dvasininkai, bajorai, miesto aukštuomenė), karaliaus patariamojo organo atstovai.

** **Batavijos resp.** (lot. *batavi*, olandai), valstybė (1795–1806), Prancūzijos sukurta jos užimtoje Olandijoje. Olandija paskelbta Batavijos respublika – pagal senųjų atsikėlėlių į Nyderlandus batavų (germanų gentis) vardą. 1806 m. Napoleonas I paskelbė respubliką Olandijos karalyste; karaliumi paskyrė brolį Liudviką Bonapartą.

pasaulietinę valstybę, kurioje Bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės ir paskelbta politinė lygybė, religinė laisvė bei švietimas kaip valstybės funkcija. Švietimas neteko savo konfesinio pobūdžio.

1798 m. Konstitucija mokymą pavertė valstybės tarnyba. Vėliau, laikydamasi bendrosios šalies politikos ir veikiama Napoleono idėjų, valdžia aiškiai siekė centralizuoti ir suvienodinti ugdymą. Pirmieji švietimo įstatymai ir ypač jų praktinis taikymas buvo tų siekimų rezultatas. Šie įstatymai ir sąlygų, kuriomis jie buvo priimti bei vykdomi, visuma yra dabartinės mokyklų sistemos išeities taškas. Sistemos raidoje nuo jos atsiradimo iki mūsų dienų galima išskirti 4 periodus :

1) faktinio monopolio periodas (1801–1857);
2) nevalstybinio privataus mokymo periodas (1857–1889);
3) valstybinio privataus mokymo įsitvirtinimo periodas (1889–1917/20);
4) dabartinis vien tik valstybės pastangomis įgyvendinto privataus mokymo režimas ir jo įgyvendinimas.

II. FAKTINIO MONOPOLIO PERIODAS (1801–1857)

Pirmasis švietimo įstatymas, turėjęs įgyvendinti 1798 m. konstitucijos idėjas apie ugdymą, buvo paskelbtas 1801-aisiais. Mokymo organizavimą jis patikėjo komunoms, o centrinei valdžiai mokyklų inspektavimą. Pradinių klasių mokytojai turėjo atitikti tam tikras sugebėjimų ir dorovės sąlygas.

Įstatymas įteisino sąlyginį neutralumą; reikėjo gerbti visas konfesijas, atsižvelgiant į bendrus jas vienijančius bruožus, t.y. gerbti tam tikrą prigimtinę religiją. Pavyzdžiui, mokytojas turėjo pagarbiai kalbėti apie Aukščiausiąjį, bet negaėjo leistis į dogmatinius aiškinimus. Be to, pagal įstatymą du pusdieniai per savaitę buvo skirti vaikų religiniam ugdymui jų pačių bažnyčiose. Įstatymas pripažino asmenų teisę steigti privačias mokyklas, jei bus gautas komunos valdžios leidimas ir privatūs mokytojai pateiks tokias pat garantijas, kaip ir komunų mokyklų mokytojai.

Šis įstatymas buvo trumpalaikis. Vis labiau stiprėjo centralizavimo idėjos, kurios turėjo būti įteisintos nauju įstatymu. Pastarasis, labai aiškiai remiantis šias idėjas, buvo pristatytas ir priimtas 1806 m. Kaip tik jį įvedant respubliką pakeitė monarchija, bet karalius Liudvikas Bonapartas įstatymą ratifikavo ir leido vykdyti.

Įstatymas patvirtino absoliučią valstybės teisę valdyti privatų ugdymą ir leido komunoms pačioms steigti vyriausybės valdomas ir kontroliuojamas mokyklas.

Doktrinos požiūriu, kaip nurodė dar 1801 m. įstatymas, valstybinė mokykla turėjo būti neutrali. Šis sąlyginis neutralumas nebuvo nei ateizmas, nei indiferentiškumas, nes prie įstatymo pridėto reglamento 22 str. sakoma: "Mokymą reikia organizuoti taip, kad tinkamų ir naudingų žinių įsisavinimas būtų susietas su protinių savybių ugdymu ir mokiniams būtų įdiegtos visos krikščioniškos ir socialinės dorybės"[212].

Taigi pagal įstatymą mokytojas galėjo ir privalėjo mokyti bendrųjų krikščionybės tiesų, kuriomis remiasi visa dabartinė civilizacija, tačiau šis mokymas buvo apribotas. Mokytojas negalėjo svarstyti dogminių klausimų, kuriuos kiekvienas tikėjimas interpretuoja skirtingai. Pagrindinių religinių konfesijų dvasininkai buvo kviečiami užpildyti šią spragą po pamokų.

Kiekviena pamoka užbaigiama krikščioniška malda.

Pagal teisinius tekstus privatūs asmenys taip pat galėjo kurti mokyklas, tačiau jie turėjo gauti aiškų valstybinės valdžios leidimą. Įstatymas nurodė valdžios institucijoms, kad jos šykščiai dalytų leidimus privačioms mokykloms steigti, kad būtų užkirstas kelias sparčiai jų plėtrai[213].

Nors teoriškai mokymo laisvė nebuvo panaikinta, dėl griežtos, sąmoningai nepalankios privačiam ugdymui taikomos reglamentacijos jos nebuvo, arba tikriau – beveik neliko. Administraciniu požiūriu pakakdavo, kad privati mokykla gautų nors kokią valstybės, provincijos, komunos ar net labdaringos arba religinės organizacijos paramą, ir ją imta laikyti valstybine. Taigi privačia mokykla vadinta tik toji, kuri buvo išlaikoma vien iš mokinių mokamų užmokesčių.

Privačių, kaip ir valstybinių mokyklų mokytojams, buvo privalu turėti Oficialios provincijų komisijos išduotus kvalifikacinius diplomus.

Tai būdingiausi įstatymo, kuris yra pagrindinis dabartinės mokyklų sistemos šaltinis ir kuriam buvo lemta pusę amžiaus tvarkyti pradinio ugdymo reikalus, bruožai.

---

[212] R. Moyersoen, 1895, p. 4.

[213] F. Bachmann, 1928, p. 8.

Iš pradžių šis įstatymas sutiktas palankiai, tačiau po Liudviko Bonaparto valdymo ir 1811 m. spalio 22 d. dekreto, prijungusio olandų mokyklų sistemą prie imperatoriškojo Universiteto, jo vykdymas sukėlė didelį nepasitenkinimą, ypač katalikiškose olandų provincijose ir Belgijoje, sujungtoje su Olandija 1815 m.

Jau žinome, kokie buvo šiuo įstatymu remiamos olandų vyriausybės mokyklų politikos padariniai Belgijoje. Olandijoje, kaip ir kitose šalyse, įgyvendinti sąlyginį ugdymo neutralumą buvo sunkiau, nei paskelbti jį teisiniuose raštuose.

Visuomeniniai papročiai dar buvo persmelkti kalvinizmo; tai darė poveikį mokyklai ir skatino katalikų nepasitenkinimą. Per Olandijos istorijos pamokas, pavyzdžiui, kalbant apie protestantizmo atsiradimą, ispanų viešpatavimą, kovą dėl nepriklausomybės ir pan., kildavo aibė labai delikačių klausimų. Šiuo požiūriu kai kuriose valstybinėse mokyklose ne visuomet buvo laikomasi įstatyme nurodyto neutralumo. Kita vertus, liberalios idėjos, dariusios nemažą įtaką mokytojams, o per pastaruosius ir pačiam ugdymui, taip pat kurstė kai kurių protestantų reakciją.

Nepasitenkinimas, ypač katalikų, dėl to, kad privačios konfesinės mokyklos sistemingai negaudavo leidimo, nors jis būdavo nesunkiai duodamas kitoms, oficialų neutralumo tipą atitinkančioms privačioms mokykloms, vis didėjo. Godefroi, tapęs ministru 1860 m., sakė: "Galiu pagrįstai kalbėti, nes, galiojant 1806 m. įstatymui, daugelį metų buvau vietinės Amsterdamo komisijos narys. Aš dažnai piktindavausi dėl to savavališkos atsisakymo duoti leidimą, visuomet pasitelkiant stereotipinį motyvą – esą nėra būtinybės"[214].

Belgijos atsiskyrimas, jos demokratinė Konstitucija, įteisinanti visišką ugdymo laisvę, turėjo tam tikros įtakos olandų visuomeniniam gyvenimui ir viiešosios nuomonės formavimuisi. Daugelyje straipsnių lyginamos šių dviejų šalių mokyklų sistemos [215].

Privataus mokymo šalininkai pabrėžė tėvų teisę visagalės valstybės akivaizdoje. Kolektyvinis tėvų sąjūdis ėmė kovoti prieš galiojantį švietimo režimą. Nepatenkinti katalikai ir protestantai (pastarieji vadovaujami galingo vadovo Groeno van Prinstererio) pradėjo dar energingiau steigti privačias mokyklas.

---

214 P. Verschave, 1910, p. 8.

215 J. Schröteler, 1931, p. 33.

Taip toliau tęstis negalėjo. Nuolat steigiant ir skatinant neutralias visiems prieinamas valstybines mokyklas ir lygia greta, sistemingai trukdant steigti privačias mokyklas, siekta sukurti moralinę tautos vienybę, nepriklausomą nuo religinių ir doktrininių skirtumų, tačiau apsižiūrėta, kad vietoj trokštamo tikslo buvo gaunamas priešingas rezultatas.

Pamažu viešajai nuomonei ėmė įgristi galiojantis švietimo režimas. Kai spaudžiant liberalioms idėjoms šalis panūdo Konstitucijos peržiūrėjimo, o vėliau – ir parlamentinės santvarkos, 1806 m. įstatymu pagrįsta mokyklų sistemos kritika ir mokymo laisvės reikalavimai tapo labai griežti.

Pagaliau revoliuciniais 1848 metais katalikų palaikomi liberalai galėjo peržiūrėti Konstituciją liberaliųjų tendencijų požiūriu. Be kitų šiuolaikinių teisių, į Konstitucijos tekstą labai aiškiai buvo įrašyta ir mokymo laisvė.

Naujosios Konstitucijos 194 straipsnis skelbė: "Valstybinis mokymas yra nuolatinio vyriausybės rūpinimosi objektas. Valstybinio švietimo organizavimą reglamentuoja įstatymas, nežeisdamas niekieno religinių įsitikinimų. Valdžios rūpesčiu visoje karalystėje bus teikiamas pakankamas pradinis mokymas. Mokymas yra laisvas; valdžios priežiūrą ir vidurinių bei pradinių mokyklų mokytojų kvalifikacijos ir dorovingumo egzaminą, – reguliuoja įstatymas.

Kasmet generaliniai luomai pateikia karaliui raportą apie aukštųjų, vidurinių ir pradinių mokyklų padėtį".

Papildomame straipsnyje buvo nurodoma priedermė galiojančią mokyklos teisę suderinti su konstituciniu laisvės principu.

Naujasis švietimo įstatymas pakeitęs 1806 m. įstatymą, pasirodė tik po devynerių metų – liberalams atėjus į valdžią; įsigalėjo kita, naująją Konstituciją atitinkanti, dvasia. "Man būtų malonu,– rašė liberalų ministras Thorbecke'as 1849 m. aplinkraštyje provincijų valdžiai,– jei valdžios institucijos, nagrinėdamos prašymus steigti privačias mokyklas, būtų kuo palankiausios ir atlieptų dabartinės Konstitucijos dvasią"[216].

Vienas olandų mokyklų sistemos raidos periodas ėjo į pabaigą.

---

[216] Fr. Bachmann, 1928, p. 11.

Kuriant naujojo Konstitucijoje numatyto švietimo įstatymą, susidurta su daugeliu kliūčių. Parlamentinės grupuotės, iš tiesų atstovavusios vyraujančioms šalies visuomenės nuomonėms, nesutarė nei dėl valstybinio mokymo pobūdžio, nei dėl Konstitucijos tekste įrašytos mokymo laisvės koncepcijos.

Liberalai, savo rankose turėję valdžią, nors ir pripažindami mokymo laisvę, norėjo, kad valstybės valdžia visapusiškai rūpintųsi tik neutralaus mokymo plėtote ir klestėjimu. Jie norėjo išlaikyti valstybinės mokyklos neutralumą tokį, kaip jis nusakytas 1806 m. įstatyme, ir išstumiant iš valstybinės mokyklos protestantų Bibliją bei katalikų katekizmą padaryti jį dar efektyvesnį. Šias priemones įteisinantys 1849 ir 1853 m. pateikti įstatymų projektai patyrė pralaimėjimą po antirevoliucionierių sukelto triukšmingo protestantų judėjimo. Antirevoliucionieriai kovojo prieš visus valstybinio mokymo neutralumą saugančius projektus ir reikalavo, kad mokymas remtųsi religiniu ugdymu, kuris taptų jo sudėtine dalimi. Be to, reikalaudami, kad būtų atsižvelgta į visų religinius įsitikinimus, jie norėjo, jog įstatymas numatytų vien protestantams, katalikams ir atitinkamai vien izraelitams skirtų mokyklų steigimą. Kaip tik tuomet jų lyderis Groenas van Prinstereris ištarė savo garsųjį, jau ne kartą minėtą šūkį, kad atskiros mokyklos turėtų būti taisyklė, o mišrios – tik išimtis.

Naujasis įstatymo projektas (jis bus patvirtintas) buvo pagrįstas liberaliomis idėjomis. Jį 1857 m. vasario 27 d. pristatė ministras van Rappartas.

Atmesdami protestantų kritiką, įstatymo kūrėjai aiškino, kad jų siūlomo neutralumo tikslas – ne padaryti mokymą nereliginį ar ištrinti religiją iš vaikų sąmonės, o tik apsaugoti valstybinį mokymą nuo kišimosi į dogmų sritį, kuri yra kiekvienos atskiros religijos reikalas. Valstybė, anot jų, turėjo nesivelti į religines diskusijas.

Pagrindinis to meto olandų liberalizmo ideologas Thorbecke'as, savo baigiamojoje kalboje svarstant įstatymą aiškiai pabrėžė šį įstatymo bruožą: "Valdžia,– sakė jis,– veikdama ir leisdama veikti, yra taip pat nepriklausoma nuo bet kurios konfesijos, kaip ir konfesijos yra nepriklausomos nuo valstybės. Kadaise priklausomybė buvo abipusė. Nuo 1789 m. imta suvokti ir įstatymas paskelbė, kad religija visiškai priklauso religinės laisvės sričiai, kurios valstybinė valdžia neturėtų imtis valdyti. Šis didysis principas nebesukelia mūsų

pasipriešinimo, tačiau koreliatyvus principas, sąlyga – valstybės nepriklausomybė nuo bet kokio dogminio tikėjimo – nepriimamas taip pat visuotinai. Ar tai, kad pasaulietinė valdžia nėra priklausoma nuo Bažnyčios, kaip ir Bažnyčia nuo pasaulietinės valdžios, reikia suprasti, jog krikščionybė yra svetima valstybei ir viskam, kas daroma valstybės vardu? Taip, jei tai krikščionybė tų, kurie sako: už mano tikėjimo yra tik netikėjimas, ir tie, kurie nesuvokia krikščionybės taip kaip aš, nėra krikščionys. Ne, ir aš sakau "ne", kai pripažįstama, kad krikščionybė yra aukščiau už visus dogminius skirtumus ir nesutarimus"[217].

Thorbecke'as taip pat aiškino, kaip ir kokia prasme krikščionybė sudarys neutralumo pagrindą: "Krikščionybe persmelkti mūsų įstatymai, mūsų vyriausybė, mūsų socialinis gyvenimas ir mūsų papročiai; tačiau tai ne konkrečios bažnyčios krikščionybė. Tai šviesa, o įvairios religinės konfesijos tėra jos spinduliai, tai krikščionybė, esanti aukščiau už visus konfesinius nesutarimus, kaip kad žmonija yra aukšiau už visas formas ir sistemas, kuriomis kiekvienas pagal savo supratimą mėgina priartėti prie mokslo ar stengiasi jį išreikšti"[218]. Jis nurodė, kad "krikščionybė neliko Bažnyčioje, ji tapo visuomenine jėga – mūsų civilizacijos dvasia, srove, išplitusia visose visuomenės arterijose. Kaip tik šią krikščionybės įtaką savaime jaus liaudies švietimas, nesvarbu, ar įstatymas ją minės, ar nutylės"[219].

Tokia turėjo būti valstybinio švietimo įstatymo doktrina.

Antirevoliucionieriai vėl ėmė atkakliai teigti, kad vietoj tokios neutralios mokyklos koncepcijos jau geriau būtų ateistinis mokymas, kuris, anot jų, nieko neapgaudinėtų ir kurio privalumas būtų tas, kad ilgai jis neišsilaikytų.

Dauguma katalikų, pagal visiems bendrą taisyklę gavo taip lauktą mokymo laisvę, palaikė liberalus, teikdami pirmenybę teisiniam neutralumui prieš pozityvų krikščionybės mokymą, kuris būtų mokytojo protestanto rankose, kaip dažnai pasitaikydavo praeityje.

---

[217] D. Bacot, 1875, p. 21–22.

[218] P. Verschave, 1910 a, p. 59–60.

[219] Ten pat, p. 60.

O privatus mokymas įstatyme pripažįstamas labai aiškiai. Privačių pradinių mokyklų mokytojai turėjo atitikti tuos pačius sugebėjimų ir dorovės reikalavimus, kaip ir valstybinių mokyklų mokytojai. Įstatymas leido privačioms mokykloms gauti subsidijas iš komunų, bet jas gavus reikėjo laikytis neutralumo, taikomo valstybinėms mokykloms, ir mokykla privalėjo priimti visų konfesijų mokinius. Įstatymų leidėjai dar laikėsi principo, kad Valstybės iždo subsidijomis gali naudotis tik visiems atviros mokyklos ir kad valdžios institucijų subsidijos visus, kurie gauna šią paramą, paverčia valstybine tarnyba.

Palyginus su 1806 m., naujasis įstatymas praplėtė komunų teises organizuojant mokymą, tačiau drauge užkrovė joms didžiulę finansinę naštą. Komunų valdžia nuspręsdavo, kiek turi būti mokyklų, tam tikromis sąlygomis skirdavo ir atleisdavo valstybinių pradinių mokyklų mokytojus ir dalijo įstatymo reikalaujamus moralumo pažymėjimus, be to, turėjo padengti ir visas valstybinio mokymo išlaidas: atlyginimams, patalpoms, įrangai, šildymui ir pan. Valstybė privalėjo mokėti pensijas tik valstybinių mokyklų mokytojams pensininkams. Susitarusi su provincijos valdžia, ji galėjo skirti subsidijas kai kurioms komunoms, kurių išlaidos mokymui per daug slėgė biudžetą.

Nepaisant stiprios antiradikalų opozicijos, už įstatymo projektą balsavo dauguma (47 balsai prieš 13 Antruosiuose rūmuose) ir 1857 m. rugpjūčio 13 d. įstatymas buvo priimtas.

***

Šis įstatymas įsigaliojo kitų metų sausio 1 d. Nors dėl to, kad teisiškai jis, iš vienos pusės, pripažino mokymo laisvės principą, o iš kitos – sustiprino valstybinės mokyklos neutralumą, jį daugiau ar mažiau palankiai sutiko didžioji viešosios nuomonės dalis, tačiau šis pasitenkinimas neilgai truko. Priekaištų įstatymui greitai gausėjo, ir todėl jis buvo įgyvendintas ne taip sklandžiai. Antirevoliucionieriai kovojo prieš šį projektą nuo pat jo kūrimo pradžios; katalikų nuomonės šiuo klausimu išsiskyrė, bet nepatenkintųjų skaičius gausėjo kasmet. Įstatymo priešininkai maištavo prieš valstybinio mokymo neutralumą, laikydami jį faktiškai neįmanomu.

Nors kasdieninis gyvenimas jiems pateikdavo įrodymų, tačiau buvo ir jų kritikos svarbą menkinančių veiksnių. Iš tiesų, visiškai protestantiškų ar katalikiškų provincijų komunų valdžia skirdavo

savo tikėjimo mokytojus; *ipso facto*, valstybinė mokykla išlaikė tam tikrą konfesinį pobūdį. Deja taip buvo ne visoje šalyje. Egzistavo religiniu ar doktrinos požiūriu mišrūs kraštai; dideliuse miestuose šie skirtumai buvo labai ryškūs, ir kaip tik čia valstybinio mokymo neutralumo problema bei privačių mokyklų klausimas tapo ypač opūs.

Be to, įvairių konfesijų tikintieji nerimavo dėl daugumą vyriausybėje turėjusių liberalų, doktrinos evoliucijos. Jiems rodėsi, jog liberalai išėjo už savo indiferentiškumo ir religinio neutralumo ribų, kad galėtų daugmaž atvirai kovoti su religijomis. Schaepmanas, katalikų partijos steigėjas, primindamas katalikų ir liberalų bendradarbiavimą peržiūrint 1848 m. konstituciją ir rengiant 1857 m. įstatymą, taip aiškino jų išsiskyrimą ir naująją padėtį: "Po keturiasdešimties metų tenka pripažinti, kad tuometinė liberalų partija galėjo vadintis teisingumo ir laisvės partija. Žinoma, ji buvo kilusi iš revoliucinių sluoksnių, jos šaknys buvo 1879 m. principai, tačiau, turint galvoje reakcijos ir kontrevoliucijos piktnaudžiavimus, liberalizmas atrodė kaip išsigelbėjimas. Jis bylojo apie laisvę, jis vadavo, jis drąsino. Jis dar nebuvo absoliučiai doktrininis, dar nebuvo ir sektantizmo požymių. Katalikai buvo dėkingi už dabartį ir daug tikėjosi iš ateities"[220]. O kalbėdamas apie pasikeitusią pastarųjų poziciją dėl 1857 m. įstatymo režimo, Schaepmanas rašė: "kai kurie oficialios mokyklos neutralumą laikė dideliu laimėjimu – Biblija dingo iš mokyklos. Buvo tikima neutralumu, kuris būtų krikščioniškas, bet nežeistų izraelitų. Apsirikta, ir tai galima buvo pastebėti gana greitai. Neutralus mokymas kuo toliau, tuo labiau virto nereliginiu mokymu"[221].

Mes nesiimsime svarstyti, ar tokia nuomonė apie liberalų partijos doktrinos transformaciją ir neutralaus mokymo esmę pagrįsta, ar ne. Tačiau reikia nepamiršti, kad panašūs vertinimai atsispindėjo visuose protestantų ir katalikų sluoksniuose. Kova dėl mokyklos įgavo vis didesnį užmojį ir darėsi svarbiausia šalies vidaus politikos problema. "Idėjų kova,– rašė Bachmannas,– iš pradžių vykusi uždarose grupėse, mokslininkų kabinetuose, mažai skaitomuose laikraščiuose, tautos išrinktųjų atstovų susirinkimų

---

[220] P. Verschave, 1910b, p. 222.

[221] P. Verschave, 1910b, p. 15.

erdvėje, nuo šiol plito su šimtą kartų didesne jėga iš kaimo į kaimą, gatvėse, net šeimos rate"[222].

Privačios mokyklos šalininkai 1860 m. įkūrė krikščioniško-tautinio mokymo asociaciją, o 1868 m. reformuoto mokymo asociaciją. Tais pat metais katalikų vyskupijai savo garsiuoju kolektyviniu įsaku suteikė katalikams požiūrių vienybę ir mokyklų programą: "Bažnyčia nori, kad jaunimas nutuoktų apie mokslą, bet sykiu ji nori, kad mokymas būtų visais atžvilgiais katalikiškas ir religinis. Kai, aplinkybėms susiklosčius, mokykloje neįmanoma gauti būtino ar visapusiškai Bažnyčios siekius atitinkančio mokymo, leidžiama stoti į nekatalikišką mokyklą, tačiau visuomet su sąlyga, kad ten nebus mokoma nieko, kas prieštarautų religijai ir dorovei"[223].

Toji dalis gyventojų, kurie buvo nepatenkinti neutraliu valstybiniu mokymu ir norėjo suteikti savo vaikams integruotą ugdymą, atitinkantį jų tikėjimo dvasią, ieškojo išeities steigdami ir išlaikydami privačias mokyklas.

Ištyrus švietimo padėtį tarp dviejų įstatymų, skaičiai rodo štai ką: 1858 m. sausio 1 d. šalyje buvo 3473 pradinės mokyklos, iš jų 2516 valstybinės ir 957 privačios; iš pastarųjų tik 25 gaudavo komunų subsidijas. 1878 m. mokyklų skaičius padidėjo iki 3826, iš kurių 2731 – valstybinės ir 1095 privačios; iš pastarųjų 120 buvo subsidijuojamos.[224] Iš šių duomenų labai aišku, kad privačios mokyklos sudarė trečdalį visų mokyklų skaičiaus. Tokia padėtis iš privačių mokyklų steigėjų ir jas lankančių vaikų tėvų reikalavo didelių finansinių išlaidų. Todėl tėvai, mokantys už privačias mokyklas ir kartu, kaip mokesčių mokėtojai komunaliniu mokesčiu padedantys išlaikyti valstybines mokyklas, kuriomis patys nesinaudojo, ėmė suvokti tą pritrenkiančią nelygybę tarp jų ir tų, kurių vaikai lankė valstybines mokyklas. Dar labiau jie piktinosi tuo, kad komunos privačioms mokykloms dažnai sudarydavo nepakeliamą konkurenciją, naudodamosi įstatymo joms teikiama galimybe valstybines mokyklas padaryti nemokamas.

Kaip tik todėl faktine situacija nepatenkinti privataus ugdymo šalininkai stengėsi pasiekti, kad būtų peržiūrėtas 1857 m. įstatymas, ir pakeisti situaciją palankia privačioms mokykloms linkme, kad

---

[221] Fr. Bachmann, 1928, p. 13.

[223] P. Verchave, 1910b, p. 16.

[224] Moyersoen, 1895, p. 11,12.

pastarosios galėtų gauti valstybines subsidijas, neaukodamos tam savo konfesinio ar doktrininio pobūdžio, kuris iš tiesų yra pagrindinė jų egzistavimo priežastis.

Naujieji, kompromisiniai, mokyklų įstatymų projektai, pateikti svarstyti 1867, 1868 ir 1876 m., patyrė pralaimėjimą. Liberalai, per 1887-ųjų rinkimus gavę akivaizdžią daugumą, nusprendė pakeisti galiojantį įstatymą. 1857 m. įstatymas juos nuvylė, bet dėl kiek kitokių priežasčių: daugiausia todėl, kad komunos, kurioms įstatymas patikėjo formuoti valstybinį ugdymą, nuveikė nepakankamai daug.

Liberalų ministrui Kappeyne'ui van de Kappello inicijavus, įstatymas buvo baigtas peržiūrėti 1878 m. rugpjūčio 17 d. (išleistas tų pačių metų lapkričio 1 d.). Naujasis įstatymas vėl įteisino visus liberalų reikalavimus, išskyrus privalomą mokymą. Dauguma nepanoro įvesti privalomo mokymo tuo metu, kai didžiojoje šalies dalyje opozicija prieš valstybinę mokyklą buvo įnirtingiausia, o privačių mokyklų dar buvo nepakankamai, kad galėtų priimti visus nepatenkintuosius. "Be pagarbos piliečių įsitikinimams,– rašė R. Moyersoenas,– buvo ir politinių motyvų. Neatsargiai žengdami pirmyn, tik padidintume valstybinės mokyklos priešininkų jėgas"[225].

1878 m. įstatymas išlaikė ankstesniųjų įstatymų skelbtą valstybinio mokymo neutralumą. Mokykla ir toliau buvo valdoma komunos, bet valstybė perėmė 50 % išlaidų, kartu gaudama ir didesnės intervencijos teisę. Komunos taryba tebeturėjo teisę skelbti nemokamą mokymą.

Mokymo laisvė, regis, išliko tokia pat, kaip ir buvusio režimo metu, jei nekreiptume dėmesio į padidėjusią valstybinės valdžios vykdomą privačių mokyklų statybos, įrengimo ir kitokią kontrolę (sk. 4). Šių mokyklų šalininkai čia įžvelgė priešiškumą ir netiesioginę grėsmę jų egzistencijai.

Kaip matome, 1878 m. įstatymu nepasiūlyta jokio naujo principo, tik pateikta keletas pataisų liberalų partijos siekiams įtvirtinti. Taigi opozicinėms partijoms priimtinas sprendimas dar nebuvo surastas. Dešinieji pradėjo daug smarkesnę nei anksčiau kampaniją prieš įstatymų leidėjus ir esamą situaciją. Mokyklų kova galutinai perėjo į politinę areną: "Generalinių luomų[226], provincijų

---

[225] Moyersoen, 1895, p. 54.

[226] T.y. parlamento.

valdžios, komunų Tarybų rinkimuose dominavo vienintelis klausimas: "Esi už ar prieš krikščionišką mokyklą, esi valstybinės mokyklos draugas ar priešas". Ir dešiniesiems, ir kairiesiems tai buvo vienintelis pastovus rinkimų devizas"[227].

1887 m., peržiūrint Konstituciją, dešinieji pasiūlė keisti ir 194 straipsnį, skelbusi, kad "valstybinis ugdymas yra nuolatinio vyriausybės dėmesio objektas"; vyriausybė nuolat atsisakydavo remti privatų mokymą. Nors minėto straipsnio (vėliau tapusio 192-uoju) tekstas nebuvo modifikuotas, diskusijų metu jį imta interpretuoti naujai, esą jis neprieštarauja privataus mokymo subsidijavimui ir todėl, parlamentinei daugumai palankiai nusiteikus privačių mokyklų atžvilgiu, šioms galėjo būti leista gauti valstybės iždo paramą. Daugelis liberalų parlamentarų taip pat palaikė šią interpretaciją, kurią rėmė profesorius liberalas Buysas, turėjęs didelį autoritetą. Todėl naujoji dauguma 1889 m., padedant daliai tų pačių liberalų, į Olandijos mokyklų teisę įvedė subsidijavimo principą, prieš kurį buvo taip ilgai kovota. Čia prasideda naujos Olandijos mokyklų sistemos evoliucijos etapas.

IV. VALSTYBINIO PRIVATAUS MOKYMO ĮSITVIRTINIMO PERIODAS

1. SUBSIDIJUOJAMO PRIVATAUS MOKYMO ATSIRADIMAS IR RAIDA.

1888 m. parlamento rinkimuose, kuriuose buvo manipuliuojama mokyklų problema, daugumą gavo krikščioniškoji koalicija. Naujoji ministerija, vadovaujama barono Mackay'aus, atėjusi į valdžią svarstant mokyklų problemą, pirmiausia ir ėmėsi ją spręsti.

Ministerijos pareiškime vyriausybė aiškino numatomos reformos pobūdį: "Rinkimų rezultatai mums atskleidžia nenumaldomą šalies troškimą, kad reglamentuojant mokymą būtų atsižvelgta į krikščioniškus tautos įsitikinimus. Todėl karaliaus vyriausybė, laikydama valstybinį mokymą nuolatinio savo dėmesio objektu, atsižvelgdama į Pagrindinio įstatymo nustatytas ribas, stengsis, kiek tai įmanoma, pašalinti kliūtis, iki šiol trukdžiusias vystytis privačiam mokymui".

Į šias tendencijas atsižvelgusio įstatymo projektas buvo svarstomas 1889 m. rugpjūčio 17 d.

---

[227] Fr. Bachmann, 1928, p. 16–17.

Pagrindinės diskusijos vyko dėl dviejų svarbiausių naujovių: privačių mokyklų teisės gauti vyriausybines subsidijas ir valstybinėms mokykloms nustatytos prievolės rinkti mokyklinius mokesčius.

Privataus mokymo idėja buvo padariusi pažangą. Iki 1848 m. jis buvo tik daugiau ar mažiau toleruojamas, iki 1889 m. naudojosi tik elementaria teisine egzistencija, tačiau, patyręs visus savo raidos etapus, tapo įprastas ir įrodė, kad yra reikalingas, esant tokioms religinėms, politinėms ir socialinėms olandų gyvenimo sąlygoms. Didžioji Olandijos gyventojų dalis, kurių religiniai įsitikinimai buvo ypač tvirti, nepasitikėjo neutraliu valstybiniu ugdymu, ir todėl daugiau nei 27 % vaikų lankė privačias mokyklas. Dėl to ugdymas, nors jam ir reikėjo didelių finansinių išteklių, pasirodė esąs gyvybingas, tvirtas ir nusipelnė valdžios paramos. Visa tai vyriausybės vadovui suteikė galimybę šiuo klausimu išreikšti neįprastą ministrams nuomonę ir pasiūlyti reformą, kuri pradės naują olandų mokyklų sistemos formavimo erą.

Valstybei ėmus pozityviai remti privatų mokymą, pastarojo šalininkai siekė panaikinti ir kitas sąlygas, kurios netiesiogiai jį darė netolygų valstybiniam mokymui. Iš tiesų, privačios mokyklos buvo priverstos rinkti mokyklinius mokesčius, nes numatytos subsidijos negalėjo padengti visų išlaidų, o valstybinių mokyklų to daryti nevertė nei ankstesnė legislatūra, nei materialinės jų egzistavimo sąlygos.

1889 m. įstatymų leidėjai, norėję šiuo atžvilgiu suvienodinti abiejų ugdymo rūšių sąlygas, susidūrė su dilema: arba panaikinti mokyklinius mokesčius privačiose mokyklose, arba padaryti juos privalomus ir valstybinėse mokyklose. Parlamentarų dauguma buvo linkusi patvirtinti antrąją išeitį.

Be praktinių poreikių, kuriais buvo motyvuojama kalbant apie privatų mokymą, jo šalininkai, remiantys šį sprendimą, pateikė ir psichologinio bei pedagoginio pobūdžio motyvų. Schaepmanas tai aiškina šitaip: "Teoriškai ir iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nemokamo mokymo klausimas net nesvarstomas turėtų būti išspręstas teigiamai... Praktika ir kasdienybės faktai rodo, jog reikia atsižvelgti į tautos papročius ir charakterį. Nemokamas mokslas – skambūs žodžiai, mažai teveikiantys liaudį, kuri apie dalykų svarbą ir kokybę sprendžia pagal tai, kiek ekiu jai viskas kainuoja. Be abejo, mokymas turi būti nemokamas vargingiesiems, niekas dėl to nesiginčija. Tačiau nepasiturintiems mokyklinis mokestis yra puikus stimulas. Jis verčia

juos akylai prižiūrėti savo vaikų mokymą; dažnai net turtingiesiems jis daro stebuklingą poveikį"[228].

Todėl, jų manymu, mokyklinis mokestis turėjo ne tik nepakenkti, bet, priešingai, skatinti liaudies švietimo pažangą. Šiuos du potvarkius (subsidijavimo principą ir mokyklinio mokesčio principą) įteisinantis įstatymas po ilgų diskusijų buvo priimtas Antruosiuose rūmuose 1889 m. rugsėjo 26 d. 71 balsu prieš 27. Septyniolika liberalų balsų prisijungė prie dešiniųjų.

Baimintasi, kad Pirmieji rūmai, kuriuose dominavo homogeniška liberalų dauguma, nepatvirtins priimto įstatymo. Tačiau nugalėjo troškimas užgesinti konfliktą dėl mokyklos, padarius kai kurių nuolaidų privačiam mokymui, ir įstatymas buvo patvirtintas 31 balsu prieš 18. Jis įsigaliojo 1889 m. gruodžio 8 d. ir šnekamojoje kalboje buvo pavadintas "Mackay įstatymu" arba "Sutaikymo įstatymu"[229].

Privačioms mokykloms įstatymas suteikė teisę į valstybės paramą išsaugant doktrininį pobūdį. Tai reiškė, kad valstybė mokės *minimalų atlyginimą* privačių mokyklų mokytojams, kaip kad anksčiau jį mokėdavo komunų mokyklų mokytojams. Papildomam privačiam ugdymui valstybė skyrė tokią pačią paramą, kaip ir papildomam komunų teikiamam ugdymui*. Kiekviena privati mokykla, atitinkanti įstatyme numatytas sąlygas, galėjo pateikti prašymą paramai gauti, nebijodama, kad jis bus atmestas. Pirmoji sąlyga buvo reikalavimas, kad privačiai pradinei mokyklai vadovautų juridinio asmens statusą turinti institucija ar asociacija. Kitos sąlygos buvo maždaug panašios į komunų mokykloms keliamus reikalavimus.

Pati komuna negalėjo remti privačių mokyklų, išskyrus kai kuriuos įstatymo atskirai aptartus atvejus, pavyzdžiui, kai šios mokyklos buvo prieinamos visiems komunos vaikams arba kai jos sutikdavo tapti neutralios.

Valstybinės mokyklos ir toliau priklausė komunai. Iš esmės visos mokymo išlaidos teko jai vienai, valstybė dengė tik išlaidas minimaliam mokytojų atlyginimui ir 25% išlaidų mokyklų statybai. Mokyklinis mokestis valstybinėse mokyklose buvo privalomas

---

[228] R. Moyersoen, 1895, p. 23–24.

[229] P. Verchave, 1910b, p. 283.

* *Turimas omeny papildomas popamokinis ugdymas (vert. past.).*

visiems, išskyrus varginguosius. Valstybinis mokymas išlaikė ankstesnių įstatymų apibrėžtą neutralumą. Romainas Moyersoenas to laikotarpio valstybinės mokyklos neutralumą apibūdino taip: "Mokytojas negali visiškai išvengti aplinkos ir savo paties asmeninių prietarų įtakos, bet jeigu jis stengiasi neužgauti mokyklą lankančių vaikų ar jų tėvų religinių įsitikinimų, jis patenkina įstatymo valią... Mokytojas gali kalbėti apie Dievą, apie dieviškąją Apvaizdą, apie sielos nemirtingumą – visos šios tiesos yra glaudžiai susijusios su morale. Bet jis negali Jėzaus Kristaus dieviškumo skelbti žydų vaikams. Mokyklose nėra religinių emblemų"[230].

Už mokyklos ribų mokytojas atgaudavo visišką laisvę.

Tokie yra pagrindiniai 1889 m. įstatymo bruožai mums rūpimu požiūriu.

***

Palikime nuošaly visus ginčus ir daugiau ar mažiau niūrias pranašystes, susijusias su įsigaliojusiu įstatymu, – patirtis įrodė, kad jos nepagrįstos. Galime teigti, jog *mokyklinis konfliktas sušvelnėjo.* O dėl paties mokymo – abi jo rūšys toliau progresavo, nors ir skirtingu ritmu.

Pagal 1889 m. įstatymą gyventojams skirtos subsidijos buvo naudingos. Dar daugiau sakė prof. Schröteleris: "Didelį liaudies sąjūdį, kai jis įsibėgėjęs, nėra lengva sustabdyti. Jis nori išnaudoti visas savo principų galimybes. Tikslas aiškus – visiška privačios ir valstybinės mokyklų finansinė lygybė"[231].

Ir iš tiesų, veikiama liaudies judėjimo, subsidijų vertė nuolatos didėjo ir teisiškai, ir faktiškai. Subsidijų sistemą sankcionavo ir išplėtė vėlesni įstatymai. 1901 m. birželio 24 d. įstatymas suvienodino valstybės paramą privačių ir komunų mokyklų statyboms. Šiuo įstatymu valstybė prisiėmė ketvirtadalį išlaidų *privačios mokyklos statyboms,* taip pat kaip nuo 1889 m. skirdavo lėšų komunų mokyklų statyboms. 1905 m. birželio 5 d. įstatymas pritaikė privačių pradinių mokyklų mokytojų teisių lygybės su valstybiniais mokytojais principą ir *mokant pensijas.*

---

[230] R. Moyersoen, 1895, p. 75–76.

[231] J. Schröteler, 1931, p. 35.

Taigi prieš galutinį sutvarkymą olandų mokyklų sistemą galima nusakyti šitaip: komunos rūpinasi valstybiniu mokymu, o privačios organizacijos – privačiu mokymu. Valstybė vienodai padėjo išlaikyti abi mokymo rūšis. Tokia vienoda valstybės parama – tai minimalus atlyginimas mokytojams, apmokėtas ketvirtadalis mokyklų statymo išlaidų, kiti netiesioginiai privalumai (pavyzdžiui, pietūs mokykloje) ir vienodos subsidijos popamokiniam ugdymui.[232]

Toks finansinės privataus mokymo būklės pagerėjimas, palyginus su 1889 m. įstatymo režimo laikotarpiu, smarkiai skatino jo vystymąsi. Pažvelkime į abiejų mokymo tipų padėties kitimą per 20 metų, galiojant subsidijų režimui: 1890 m. buvo 2959 valstybinės pradinės mokyklos su 454 296 mokiniais ir 11 197 mokytojais prieš 1252 privačias mokyklas su 188 052 mokiniais ir 4340 mokytojais. 1912 m. suskaičiuotos 3313 valstybinių mokyklų*, 566 867 mokiniai ir 16 605 mokytojai, o privačiam sektoriui priklausė 2121 mokykla, 365 887 mokiniai ir 10 714 mokytojai. Taigi, per tuos 22 abiejų mokymo rūšių raidos metus *mokyklų, mokinių ir mokytojų skaičius padidėjo* taip:

354 – 111 941 – 5408 valstybiniam mokymui ir
869 – 177 835 – 6374 privačiam ugdymui[233].

Kaip matyti iš skaičių, privataus mokslo plėtra buvo daug didesnė. Privačių mokyklų mokiniai sudaro daugiau negu trečdalį visos mokyklų populiacijos. Toji nepaliaujama plėtra rodo visuomenei, kad privatus mokslas nėra atsitiktinumo ar kokios nors grupuotės užgaidų rezultatas ir atitinka olandų nacijos didžiosios dalies dvasią. Niekas nebedrįstų rimtai neigti jo vaidmens ar svarbos ugdant olandų jaunimą. Iš tiesų jis jau yra sudėtinė tautinio ugdymo dalis.

Tačiau, nepaisant valstybės paramos, privačioms mokykloms išlaikyti vis dar reikėjo milžiniškų organizatorių pastangų ir išlaidų. Šių mokyklų direkcijų biudžetas ir mokinių tėvai turėjo padengti 75% statybos išlaidų, visas išlaidas mokymo reikmenims įsigyti,

---

[232] Taip pat būtų galima paminėti *privalomą mokymą*, įvestą 1900 m. birželio 7 d. įstatymu. Tarp priežasčių, dėl kurių galima atleisti nuo privalomo mokymo, minėto įstatymo 7 straipsnis numato *sąžinės klauzulę*. Žr. P. Verschave, 1910a, p. 88, 181.

* Pradinių.

[233] C. Hentzen, 1928, p. 14.

aptarnaujančiam personalui išlaikyti, elektrai, šildymui ir kt., o tas pačias valstybinių mokyklų išlaidas dengė visų mokesčių mokėtojų išlaikomas komunos iždas. Tiems Olandijos gyventojams, kurie nesinaudojo valstybiniu mokymu ir kurie *ipso facto* netiesiogiai turėjo mokėti nemenką dvigubą mokestį už mokslą, tai buvo dar viena didžiulė socialinė neteisybė. Ši neteisybė tų pačių gyventojų atžvilgiu padidėjo dvigubai, valstybiniam mokymui dar padarius nuolaidų privataus mokymo nenaudai. Pavyzdžiui, komunos turėjo teisę prie valstybės mokytojams mokamo minimalaus atlyginimo pridėti papildomą algą. Dėl to pradinės komunos mokyklos mokytojas iš viso per metus gaudavo 500–600 florinų daugiau nei privačios mokyklos mokytojas.

Be to, daliai papildomų* mokytojų atlyginimus mokėjo tik komunos. Taigi iš 4 620 000 Šiaurinės Olandijos valstybinių mokyklų mokytojų atlyginimams išleistų florinų 1910 m. tik 2 290 000 florinų sumokėjo valstybė, o visa kita, t.y. 2 330 000 fl, buvo komunų mokami papildomi atlyginimai. Tais pat metais toje pačioje provincijoje iš 128 000 popamokiniam ugdymui išleistų florinų tik 26 000 buvo valstybės lėšos. Tad valstybės iždui privačios mokyklos mokinys per metus atsiėjo 26 fl mažiau nei valstybinės mokyklos mokinys, o tai, turint omeny visą privačių mokyklų mokinių skaičių, reiškė 10 000 000 florinų ekonomiją[234].

Be viso to, dėl mokyklų konkurencijos dauguma komunų tik *pro forma* taikė 1889 m. įstatymu įvestą mokestį, sumažinusios jį iki minimumo. Dėl to ir privačios mokyklos buvo priverstos sumažinti mokestį už mokslą, o tai dar labiau apsunkino jų egzistenciją.

Privataus mokslo šalininkai, iš vienos pusės konstatuodami tuometinę dviejų mokymo rūšių nelygybę skirstant valstybės iždo paramą, o iš kitos pusės – suvokdami vis didėjančią privataus mokymo reikšmę ir svarbą nacionalinio švietimo sistemoje bei šeimų teisę rūpintis vaikų auklėjimu, be paliovos reiškė nepasitenkinimą esama padėtimi. Jie reikalavo visiškos finansinės dviejų mokymo rūšių lygybės.

---

* Surnuméraires.

[234] C. Hentzen, 1928, p. 17–18.

Jų požiūriu, norint išspręsti šią problemą nurodyta kryptimi, nebeužteko naujo įstatymo, reikėjo surasti galutinį sprendimą, organišką statutą, nedviprasmiškai įteisintą Konstitucijos tekste.

1913 m. pradžioje Heemskerko ministerija jau ruošė tokių pakeitimų projektą. Tačiau artėjo tų pat metų birželio mėnesį turėję įvykti parlamento rinkimai. 1913 m. kovo 17 d. trys dešiniosios partijos dėl šių rinkimų sudarė politinę sutartį vyriausybės numatomam Konstitucijos peržiūrėjimui paremti, ypač dėl švietimo režimo pakeitimo (192 str.).

Naujo privataus mokslo teisių išplėtimo idėja populiarėjo. Zernike'as, pripažintas autoritetas šiuo klausimu ir liberalų partijos narys, analizuodamas mokyklų problemą nagrinėjantį rinkiminės liberalų programos skyrių, žurnalui *Onze Eeuw* rašė: "Visa tai teisinga, bet dar nepakankama. Jei norime mokyklinės taikos – o kas jos nenori! – nereikia bijóti daiktų vadinti tikraisiais vardais. Privatus mokslas turi teisę būti visuomenės pripažintas ir jos gerbiamas, jis turi būti vertinamas kaip nepamainomas nacionalinio švietimo elementas. Kaip toks, jis turi teisę į didesnę paramą, žinoma, su sąlyga, jeigu jis nesipriešins griežtai inspekcijai ir valstybės intervencijai. Nieko dykai! Savaime aišku, pedagoginių principų laisvė turi išlikti nepakitusi, tačiau dėl šių principų mokymas neturi patirti jokių mokslinių ar moralinių nuostolių"[235]. Nauji įvykiai parodė, jog Zernicke'as ne vienintelis taip mąstantis liberalas.

Socialistų partija liko ištikima saviesiems Groningeno pasiūlymams[236].

Tokios maždaug buvo visuomenės nuostatos šiuo klausimu prieš 1913 m. birželio mėnesio rinkimus, kuriuose laimėjo kairieji.

2. GALUTINIO SINTETINIO SPRENDIMO PARUOŠIMAS, ĮTEISINANTIS VISIŠKĄ ABIEJŲ MOKYMO RŪŠIŲ LYGYBĘ.

Liberalo demokrato Boso bandymas suformuoti iš liberalų ir socialistų sudarytą koalicinę vyriausybę nepavyko. Kitam liberalui, buvusiam Teisingumo ministrui Cortui van der Lindenui, pavyko sudaryti "ekstraparlamentiniu" vadinamą ministrų kabinetą, kuris turėjo būti "virš" politinių partijų, o iš tiesų jį sudarė liberalai.

---

[235] Hentzen, 1892, p. 32–33.

[236] Žr. šios knygos p. 110.

Pagrindinis šio kabineto tikslas buvo peržiūrėjus Konstituciją išplėsti visuotinio balsavimo teisę. Bet, iškilus būtinumui peržiūrėti pagrindinį įstatymą, šiam liberalų kabinetui teko ieškoti mokyklų klausimo sprendimo, kuris turėtų būti galutinis.

Karūnos* kalboje rugsėjo mėnesį naujoji vyriausybė skelbė, jog "Konstitucija bus peržiūrėta dėl balsavimo teisės suteikimo visiems nustatytą amžių pasiekusiems (išskyrus išimtis, kurios bus numatytos) vyriškos lyties nyderlandams ir dėl moterų balsavimo teisę uždraudžiančių paragrafų panaikinimo. Mes ketiname pavesti Valstybės komisijai, kad ištirtų, ar įmanoma rasti patenkinamą bendrą privataus mokymo subsidijavimo ir su tuo susijusių sąlygų problemos sprendimą"[237].

Šis pareiškimas sukėlė didelę nuomonių įvairovę. Be pozityvaus dešiniųjų bendradarbiavimo Konstitucijos peržiūrėjimas nebuvo įmanomas. Tačiau abi protestantų partijos ir katalikų partija spalio pradžioje nusprendė nedalyvauti peržiūrint Konstituciją dėl visuotinio balsavimo teisės, o jei būtų pakviestos į Karūnos kalboje minėtą Valstybės komisiją, sutikti tik tuomet, jeigu vyriausybės pasiūlytas Konstitucijos peržiūrėjimas palies ir 192 str. ir jei Komisijos mandatas nepanaikins finansinės privataus ir valstybinio mokslo lygybės.

Kairiosios partijos ar dėl politinio oportunizmo, ar dėl socialinės teisybės motyvų reagavo taikiai. Troelstra, socialistų lyderis, savo straipsnių serijoje "Kovos kryptis" ("*Direction de combat*") 1913 m. spalio mėn. *Het Volk* yra atviras: "... ir be kita ko: veikti energingai ir suvokiant tikslą, kad būtų pašalinta kliūtis – mokyklų problema, trukdanti galutinai suirti dešiniųjų koalicijai. Vyriausybės pastangas rasti visoms partijoms priimtiną kompromisą reikia palaikyti. Todėl reikia duoti laisvą kelią naujai susidarančioms ir persigrupuojančioms partijoms, kurios atsižvelgtų tik į realią padėtį atitinkantį vidinį tautos pasidalijimą, t.y. pasidalijimą į darbininkų ir kapitalistų klases, ...šią moderniąją antitezę"[238].

Galų gale, po šiokių ar tokių vyriausybės ir politinių partijų svyravimų bei tarpusavio aiškinimosi, buvo pasiekta, kad Valstybės komisijos veikloje dalyvautų visos partijos. Komisija turėjo parengti

* Discours de la Couronne.

[237] Hentzen, 1892, p. 41.

[238] Hentzen, 1892, p. 45.

tokį mokyklų problemos sprendimą, kuris būtų *ne kokios nors daugumos primestas*, bet *kurį lojaliai vertintų visos grupuotės*. Pati *komisija* turėjo būti lyg koks miniatiūrinis parlamentas, kur kiekvienai iš septynių parlamentinių partijų atstovavo frakcijos Antruosiuose rūmuose lyderis ir kitas deputatas, pageidautina mokyklinių problemų ekspertas. Iš tiesų 1914 m. *Staatscourant* Nr.1 paskelbė 1913 m. gruodžio 31 d. karališkąjį dekretą, kuriuo buvo įsteigta minėtoji *Valstybės komisija* ir kuris nurodė jos sudėtį bei patikslino jos paskirtį.

Taigi atitinkamai pagal partijų skaičių komisiją sudarė 14 narių – 8 kairieji ir 6 dešinieji. Jos prezidentu, liberalu demokratu Bosu, kurį paskyrė ministras pirmininkas, pasitikėjo visos be išimties grupuotės.

***

1914 m. sausio 8 d. komisija pradėjo darbą. Atidarymo posėdyje premjeras Cortas van der Lindenas patikslino komisijos paskirtį: "Šitiek metų mūsų politiką lėmusioje kovoje stengėtės, kad nugalėtų tai, kas, jūsų manymu, labiausiai atitiktų jūsų idėjas, jei valdžia būtų jūsų vienų rankose. Tačiau dabar į šiuos dalykus turėtumėte pažvelgti kitaip. Turite pripažinti, jūsų idėjos viena kitą riboja. Dvi mokymo formos, valstybinė ir privati, iškyla prieš jūsų akis kaip mūsų istorinės raidos elementai. Turite rasti būdus, kad šios formos klestėtų, ir užtikrinti jų laisvę. Iš vienos pusės, reikės nustatyti valstybinės valdžios pareigas šioms dviem mūsų liaudies švietimo šakoms, o iš kitos pusės – pagrindinis būsimų jūsų projektų principas turi būti pagarba kiekvieno įsitikinimams. Tokiu būdu dabartinėmis gyvenimo sąlygomis mūsų liaudies švietimas galės tapti tikrai nacionalinis. Nesiliaujančioms ir bevaisėms kovoms eikvotą energiją reikės paversti galinga jėga mūsų tautai ugdyti"[239] ...

---

[239] Šio ir keleto kitų dokumentų vertimus pasiskolinome iš Jac van Stapelen, "La péréquation financière entre l'enseignement public et l'enseignement privé (1913-1923)", *in Documentation Catholique, Nr. 579, 1931 09 26, p. 14,* taip pat *Documentation catholique, 1932 04 16 ir 23.* Detalesnį šio laikotarpio aprašymą ir daugiau bei išsamesnių dokumentų tekstų galima rasti: *Cassianus Hentzen, 1892, p. 1-330.*

Pasiūlytos užduoties sprendimo komisijos nariai ėmėsi ieškoti su stebėtinu lojalumu. Po dvejų metų ir dviejų mėnesių darbo, 1916 m. kovo 11 d. komisija karalienei pristatė sutartinai (išskyrus vieną balsą) priimtą "Laikinąjį raportą" apie pasiektus rezultatus ir naujos, Konstitucijos peržiūrėjimą numatančios, 192 str. redakcijos projektą.

Balandžio 12 d. raportas buvo publikuotas, ir po trijų dienų ministras pristatė minėto straipsnio projektą parlamentui. Vietoj motyvų apžvalgos čia buvo pateikta komisijos ataskaita. 192 straipsnio naujojo teksto projekte siūloma, kad nuo šiol *ne tik valstybinis mokymas,* bet *mokymas apskritai,* t.y. *valstybinis ir privatus,* būtų nuolatinio vyriausybės dėmesio objektas.

Be to, nurodęs valdžios pareigą stebėti, kad visose komunose būtų galima gauti pakankamą bendrąjį pradinį valstybinį išsilavinimą, projektas įvedė ir *visišką, teisinę ir faktinę, valstybinio ir privataus mokymo lygybę valstybėje ir komunoje.* Jame taip pat sakoma, kad įstatymas nustatys priemones šiai lygybei įgyvendinti, tačiau, šiaip ar taip, jos negalės kenkti doktrininių srovių ar pedagoginei laisvei.

Raporto su 192 str. tekstu pabaigoje labai aiškiai apibūdinama naujovių prasmė: "Nuojauta, kad bus ištaisyta taip ilgai viešpatavusi neteisybė, įsitikinimas, kad, tapęs įmanomas, bendradarbiavimas greitai pakels liaudies švietimo lygį, padėties pagerėjimas, kurį pagal siūlomus projektus žada šis bendradarbiavimas, – tokios yra daugelio narių koncepcijos, dėl kurių komisija rekomenduoja šiems projektams suteikti įstatymo galią"[240] .

***

Visais, išskyrus vieną, balsais ir lojaliai visų partijų atstovų – Valstybės komisijos narių – priimtas projektas nebuvo taip pat sutartinai sutiktas visuomenės.

Kairieji vis dar nesutarė šiuo klausimu. Senieji liberalai ir dalis Unijos liberalų sukilo prieš projekte numatytą finansinę lygybę. Viename iš jų leidinių, 1916 m. gegužės 15 d. *Handelsblad,* išspausdinto straipsnio "*Non possumus*" pabaigoje rašoma: "Iš to

[240] Documentation Catholique, 1931 09 26, p. 417.

negalime tikėtis nieko kito, kaip tik valstybinės mokyklos galo. Tai reiškia elgtis neteisingai su kitais tėvais, kuriuos gąsdina dogminis (klerikalinis ar socialistinis) mokymas. Tai vėl reiškia šalies, ypač kaimo, klerikalizavimą (tai gali būti ir socialdemokratizavimas) valstybinių kasų lėšomis. Todėl: "Non possumus!"[241]

Kita kairiųjų grupė, kuriai vadovavo vienintelis komisijos narys disidentas* Tydemanas, sutiko su siūloma finansine lygybe, bet ne kaip su natūralia privataus mokymo teise, o kaip su skaudžia būtinybe, kurią lėmė kitos politinės ir socialinės sąlygos, iš kurių svarbiausia buvo poreikis įteisinti visuotinį balsavimą. Atsižvelgdama į tokią padėtį, ši grupuotė stengėsi nepažeisdama numatyto susitarimo sustiprinti valstybinio mokymo pozicijas ir sudaryti kuo sunkesnes sąlygas privačiam mokymui.

Trečioji, gausiausia, kairiųjų grupuotė lojaliai ir be pagiežos priėmė naujojo straipsnio apie mokymą projektą, laikydama jį teisingu ir atitinkančiu Olandijos visuomenės gyvenimo evoliucijos sudarytas sąlygas. Šios grupės atstovai į Valstybės komisijos raportą įtraukė tokį fragmentą: "Valstybinio mokymo šalininkai pareiškė pakankamai tvirtai juo tikį, todėl pasitiksią konkurenciją lygiaverčiais ginklais. Nors dėl to gali sumažėti valstybinių mokyklų, jiems tai nebūtų dingstis apriboti finansinę lygybę, kurią jie vertina kaip teisingumo aktą. Tai tik rodytų, kad didesnė tautos dalis teikia pirmenybę privačiai mokyklai ir kad būtų neteisinga dirbtinai išsaugoti tai, ko tauta nenori"[242].

Šiai grupei priklausė visi komisijos nariai, išskyrus Tydemaną, liberalų vyriausybės nariai, beveik visi liberalai demokratai, dalis unijos liberalų ir galiausiai – politinė socialistų partija.

Dešinieji, visos trys partijos, numatomam sprendimui pritarė su didesniu ar mažesniu pasitenkinimu. Antirevoliucionieriams ir katalikams labiau būtų patikę, jei būtų įgyvendintas jau seniai jų giriamas principas, kad privati mokykla turi būti taisyklė, o valstybinė – jos priedas.

Taip šalyje vyko propaganda "už" ir „prieš" projektą.

Artėjo parlamentinių diskusijų metas, ir liberalų vyriausybė 1916 m. rugsėjo 1 d. paskelbė "Atsakymą-Memuarą", kuriame

---

[241] Cas.'Hentzen, 1892, p. 115–116.

* Čia - balsavęs prieš projektą.

[242] Documentation Catholique, 1931 09 26, p. 419.

aiškino reformos kryptį ir motyvus. Pateikiame keletą būdingų šios lemiamos vyriausybės kalbos ištraukų: "...Kaip protingai teigiama Laikinajame raporte, svarbiausia projekto problema yra finansinė lygybė, įstatymo leidėjams primesta prievolė. Palikdami straipsnį tokį, koks jis yra dabar, pratęstume mokyklų kovas iki begalybės; priimdami vyriausybės siūlomą projektą, jas užbaigiame.<...> Autorių nuomone, dauguma priekaištų siūlomoms priemonėms remiasi netikslinga opozicija tarp valstybinio mokymo ir privataus mokymo. Vaikų auklėjimas pirmiausia yra tėvų pareiga. Šiam principui prieštarauja tikrai nedaugelis, jį įsakmiai patvirtina mūsų Civilinis Kodeksas. Taigi valstybė gali veikti reglamentuodama ir papildydama, bet ne prisiimdama tėvų pareigą.

Net jeigu tėvai neatlieka savo pareigų, veikia ne valstybė, o globėjos. Prisiimdama mokymo naštą, civilinė valdžia teikia tėvams būtiną pagalbą, kad šie galėtų atlikti savo pareigą, kaip reikalauja tautos interesai. Privalomas mokymas, geros mokymo kokybės reikalavimai iš dalies apibrėžia šią pareigą, bet jos nepanaikina. Todėl nėra jokio savaiminio priešiškumo valstybiniam mokymui, mokymui, kuris teikiamas civilinės valdžios rūpesčiu. Priešiškumas atsiranda, kai valstybės mokymas ima konfliktuoti su tėvų laisve vykdyti šią pareigą, kaip liepia jų sąžinė.

Kova šioje šalyje vyko iš esmės ne tarp valstybinio mokymo ir privataus mokymo, o tarp neutralaus mokymo ir konfesinio mokymo.

<...> Tokioje šalyje kaip mūsų, kur religiniai įsitikinimai labai skirtingi, valdžios rūpesčiu teikiamas mokymas gali būti tik neutralus; valdžia nesikiša į religijos reikalus. Neatsakykime nieko į klausimą, ar kraštutinis neutralumas neatsižada ko nors būtino ir naudingo. Faktiškai mes turime neutralų mokymą. Tačiau didžiajai tautos daliai šis mokymas nesutampa su tuo, ką religija ir sąžinė laiko tėvų pareiga. Taigi pripažinta, kad tėvų laisvė patiems apsispręsti dėl vaikų mokymo negali būti pažeidžiama, nebent būtų panaikinta sąžinės laisvė.

Tačiau, kita vertus, ši valstybės priežiūros apribota laisvė rinktis mokymą suteikiama tuo pat metu verčiant tėvus, kaip mokesčių mokėtojus, išlaikyti jiems nenaudingą mokymą, kuris tačiau visiškai tenkina kitą tautos dalį. Valdžia skelbė: jūs laisvi, bet turite mokėti ir už pasirinktą mokymą, ir už savo bendrapiliečių mokymą. Toks nevienodas pareigų paskirstymas dabar jau vadinamas neteisybe. Tie, kurie kovoja už valstybinį mokymą, nes, jų nuomone, jis geresnis

už privatų, užmiršta, jog valstybės prievarta jie nori laimėti kovą, kurią galima laimėti tik dvasiniais ginklais, gerbiant kiekvieno laisvę. Akivaizdu, kad, skirdami subsidijas privačiam ugdymui, taikos nepasieksime. Subsidijos gali sušvelninti neteisybę, bet jos nepanaikins. Teikdami subsidijas, nusižengiame principui. Iškyla dilema: arba esant grynai ir paprastai mokymo laisvei neteisybės nėra – o tad kam dalinti valstybės kasų lėšas? – arba neteisybė egzistuoja, – bet kodėl tada būti teisingiems tik iš dalies? Logika reikalauja visiškos finansinės lygybės, ji viena tegali visus sutaikyti.

Kai kurie teigia, kad neutralus mokymas užleis vietą konfesiniam, bet reikia pasakyti, jog valstybė neturi rinktis tarp dviejų mokymo metodų. Valstybinė mokykla yra neutrali ne todėl, kad neutralumas – geriausia mokymo forma, o todėl, kad ši mokykla gali teikti tik neutralų mokymą. Valstybinė mokykla neturi virsti propagandos prieš konfesinį ugdymą priemone. Tie, kurie mano, jog konfesinė mokykla niekam tikusi ar net pragaištinga, turėtų stengtis gauti savo privatų mokymą, o ne kovoti su konfesiniu ugdymu nelygioje kovoje. Šiuo atveju remtis valstybe – vadinasi, pamažu silpnėti. Tas, kuris prašo tokios pagalbos, šiuo aktu pripažįsta priešininko pranašumą.

<...> Deputatai, kurie nemano galį pritarti šiam vyriausybės projektui, sako, kad jį priėmę taikos nepasiektume. Politinė kova dėl mokyklos, anot jų, yra būtina dviejų visiškai priešingų religinių srovių egzistavimo išdava. Kiti deputatai protingai sako, jog niekas nesitiki, kad vyriausybės projekto patvirtinimas sutaikytų dvi priešingas religines sroves, bet neigia, jog politinė kova – neišvengiamas šių dviejų srovių egzistavimo padarinys. Politinę kovą skatina tai, kad valstybė dalyvauja sprendžiant dvasinius reikalus. Kol tai bus laikoma valstybiniu dalyku, politinė kova išties neišvengiama. Valstybės paramos prašoma norint apsisaugoti nuo dvasinio priešininko propagandos. Tai prilygsta prisipažinimui, kad nelabai tikima savo pačių įsitikinimų stiprumu. Be to, tai dar rodo ir nesugebėjimą suvokti, kokia turi būti civilinės valdžios pareiga valstybėje, kurioje labai vertinama nuomonės laisvė. Kol laikomasi įstatymų, propaganda ir priešinimasis tai propagandai neliečia valstybės"[243].

---

[243] Documentation Catholique, 1931 09 26, p. 421–424.

Šios liberalų vyriausybės "Atsakyme-Memuare", siūlančiame sintetinį mokyklų problemos sprendimo būdą, atsižvelgiama į visų grupuočių pozityvius siekius šiuo klausimu, išdėstytos koncepcijos vyravo po reformos projekto pristatymo vykusiuose debatuose. Bendrosios diskusijos Antruosiuose rūmuose prasidėjo 1916 m. spalio 17 d.

Iš pradžių šias idėjas labai gynė krikščioniškųjų partijų nariai, tačiau ne kaip idealų sprendimo būdą, kuris galėtų būti paskelbtas teze, nes verčia valstybę skirti tiek pat dėmesio bei vienodai rūpintis ir klaida, ir tiesa, bet kaip hipotezę – vienintelį teisingą ir logišką sprendimą modernios ir liberalios, savo doktrinos neturinčios valstybės, kurios gyventojai susiskaidę religiniu ir doktrinos požiūriu, sąlygomis[244].

Vėliau jas kaip demokratiškiausią išeitį arba tiesiog kaip esamomis sąlygomis priimtiną *modus vivendi* karštai palaikė ir kai kurie žymūs kairiųjų partijų atstovai. Šiam požiūriui tipiška ryžtinga socialistų atstovo ir jų mokyklų eksperto Gerhardo kalba: "Aš manau, kad neutrali mokykla visiškai atitinka mūsų koncepciją, tačiau kodėl turėčiau sakyti kitiems: O jūs lankysite mano mokyklą nepaisant savo įsitikinimų, nes aš manau, kad manoji yra geriausia, man regis, ji pranašesnė už jūsiškę. Prievarta įtikėti pranašumu neįmanoma, priešingai, kankinio aureole apgaubti blogesni dalykai ima greitai atrodyti geriausi. Todėl tik remdamiesi nuoširdžiu ir tvirtu įsitikinimu, tik nepalaužiamai tikėdami, kad būtina pripažinti ir suteikti laisvę, ir tik norėdami nekliudomai ją suteikti sakome: Reikia, kad jūs, kaip ir mes, galėtume laisvai gyventi pagal savo įsitikinimus, bet mes taip sakome dar ir todėl, jog turime šaltą praktinę ir istorinę patirtį. Leiskite kalbėti labiau asmeniškai. Norėdamas sėkmingai kovoti su jumis, klerikalais, besilaikančiais tokių klaidingų pažiūrų, turiu jums suteikti visišką veikimo laisvę"[245].

Diskusijų metu abiejų Rūmų parlamentarai galų gale pasiekė visuotinį sutarimą. Po šių diskusijų, Konstitucijos 192 straipsnio projektas, patyręs keletą techninių pataisų, tačiau išlaikęs visiškos valstybinio ir privataus mokymo finansinės lygybės principą, buvo galutinai priimtas: visais balsais Antruosiuose rūmuose 1917 m.

---

[244] Hentzen, 1892, p. 148–149; Verhoeven, 1926, p. 10–411.

[245] Documentation Catholique, 1931 09 26, p. 427.

rugsėjo 25 d. ir taip pat vieningai, išskyrus vieną – antirevoliucionieriaus – balsą Pirmuosiuose rūmuose tų pat metų lapkričio 29 d.

1917 m. gruodžio 12 d. šis modifikuotas Konstitucijos straipsnis buvo iškilmingai patvirtintas. Štai *naujasis tekstas,* pradėjęs naują olandų mokyklų sistemos erą:

"1. Švietimas yra nuolatinio vyriausybės dėmesio objektas.

2. Teisė mokyti bus nevaržoma, jai nekenks nei pilietinės valdžios vykdoma priežiūra, nei egzaminai pradinio bendrojo lavinimo ir vidurinio mokymo darbuotojų sugebėjimams ir elgesiui kontroliuoti. Šie dalykai bus numatyti įstatymuose.

3. Įstatymu bus nustatytas toks valstybinis ugdymas, kuris gerbs visų religines pažiūras.

4. Kiekvienos komunos valdžia turės pasirūpinti, kad būtų užtektinai mokyklų, teikiančių pakankamą bendrojo lavinimo valstybinį pradinį mokymą.

5. Įstatymas numatys šių potvarkių išimtis, svarbu, kad būtų visuomet palikta galimybė pasinaudoti šiuo mokymu.

6. Sąlygas, būtinas, kad visiškai ar iš dalies valstybės iždo išlaikomas mokymas būtų kokybiškas, įstatymas nustatys taip, jog būtų išsaugota privataus mokymo teisė į nuomonių laisvę.

7. Bendrojo lavinimo pradiniam mokymui sąlygos bus nustatytos taip, kad visiškai valstybinių kasų išlaikomas privatus mokymas ir valstybinis mokymas būtų vienodos kokybės.

8. Kuriant įstatymus bus ypač stengiamasi išsaugoti privataus ugdymo teisę rinktis mokymo priemones ir skirti mokytojus.

9. Privatus bendrojo lavinimo pradinis mokymas, atitinkantis įstatymo nurodytas sąlygas, bus išlaikomas valstybinių kasų, kaip ir valstybinis mokymas. Įstatymas turės nustatyti, kaip valstybinės kasos subsidijuos vidurinį mokymą.

10. Kasmet karaliaus nurodymu Generaliniai luomai turės paskelbti raportą apie švietimo būklę"[246].

Viename iš pridėtinių straipsnių (13) patikslinta, kad per trejus metus po šių potvarkių paskelbimo karalius pateiks šiems konstituciniams potvarkiams įgyvendinti būtinus įstatymus.

---

[246] Documentation Catholique, 1931 09 26, p. 432.

V. Dabartinis vien tik valstybės pastangomis įgyvendinto privataus mokymo režimas

Praėjus pusei metų po peržiūrėtos Konstitucijos paskelbimo, 1918 m. liepos 18 d. įvyko rinkimai į antruosius Rūmus, suteikę 50 vietų dešiniesiems ir 50 vietų kairiesiems.

Valdžia pateko į krikščioniškosios koalicijos rankas. Vyriausybė, vadovaujama Ch. Ruyso de Beerenbroucko (iš kairiųjų partijos), kuris Švietimo, meno ir mokslo ministeriją patikėjo Th. de Visserui (iš Istorinių krikščionių sąjungos), ėmėsi rengti švietimo įstatymą, praplečiantį ir išryškinantį konstitucinius potvarkius. Šio įstatymo projektas buvo pristatytas 1919 m. balandžio 26 d. Santaikos ir daugmaž tobulo partijų tarpusavio sutarimo dvasia teigiamai paveikė Rūmuose vykusias diskusijas ir balsavimus. Todėl įstatymas, teisiškai įtvirtinantis konstitucinius potvarkius, galutinai buvo priimtas Antruosiuose rūmuose 1920 m. birželio 30 d. 75 balsais prieš 3 (du komunistai ir vienas senasis liberalas), o tų pat metų spalio 7 d. – ir Pirmuosiuose rūmuose (be vardinio balsavimo).

Naujasis įstatymas buvo paskelbtas spalio 9 d., o įsigaliojo 1921 m. sausio 1-ąją. Taigi didžioji olandų mokyklų sistemos reforma, suteikusi galutinį teisinį statusą pradiniam ugdymui, buvo baigta.

***

Anot Cassianuso Hentzeno[247], 1920 įstatymas "plačiai ir giliai" įgyvendino finansinę privataus ir valstybinio mokymo lygybę.

Pirma,valstybinės kasos vienodai padengia abiejų rūšių paprasto ir aukštesnės pakopos pradinio bei pedagoginio mokymo išlaidas. Antra, valstybinėms kasoms tenka visos išlaidos: mokytojų atlyginimai, mokyklų statybos ir kitos normaliam mokyklų funkcionavimui būtinos lėšos. Algas moka valstybė, o visa kita – komunos. Valstybinis ugdymas išliko toks pats neutralus. Jei atsiranda bent 12 mokyklinio amžiaus vaikų, kurių tėvai ar globėjai reikalauja valstybinės mokyklos, pagal įstatymą komuna privalo jiems duoti tokią mokyklą. Pastaroji turi būti išsaugota, kol ją lankys bent 8 vaikai (192 str.).

---

[247] C. Hentzen, 1892, p. 212.

Jei norinčių lankyti valstybinę mokyklą vaikų yra per mažai, įstatymas numato galimybę lankyti gretimos komunos valstybinę mokyklą ar įkurti bendrą kelių komunų mokyklą (192 str.), o komunos iždas gali kompensuoti transporto išlaidas, jei tarp moksleivio namų ir mokyklos yra daugiau nei 4 km (13 str.), be to, jeigu tėvai sutinka, įstatymas leidžia komunos lėšomis mokyti šių šeimų vaikus namie[248].

O privačiam ugdymui, jei juridinio asmens statusą turinti konfesinė ar neutrali asociacija nori įkurti arba išplėsti privačią mokyklą ir gauti tam būtinas lėšas iš komunos, jei gali pateikti prašymą komunos tarybai (73 str.) su:

1) įrodymais, kad per 100 000 gyventojų turinčioje komunoje mokyklą lankys mažiausiai 100 mokinių, nuo 50 000 iki 100 000 gyv. turinčioje komunoje – 80 mokinių, 25 000–50 000 gyv. komunoje – 60 mokinių ir mažiau nei 25 000 gyv. turinčioje komunoje – bent 40 mokinių. Aukštesnio lygio pradiniam mokymui šis minimumas tam pačiam gyventojų skaičiui mažesnis: 60, 48, 36 ir 24 mokiniai;

2) asociacijos įsipareigojimu prieš prasidedant statyboms, pervesti į komunos kasą 15 % steigimo išlaidų sumos garantijos sumetimais[249];

3) deklaracija apie tai, kiek mokinių lankys mokyklą, apie maksimalų leistiną mokinių skaičių klasėse, klasių skaičių ir apie tai, ar mokykla bus skirta paprastam, ar aukštesnio lygio pradiniam ugdymui;

4) deklaracija apie tai, kad mokyklą steigiančios institucijos ar asociacijos vadovybė prisijungė prie privačių mokyklų, pagal 89 str. § 7 įsteigusių Apeliacinę komisiją.

Kai, be abiems mokymo rūšims būtinų sąlygų, įvykdomos dar ir šios, komunos Taryba privalo patenkinti šį prašymą.

Įstatymas taip pat numato galimybę kai kuriais atvejais įsteigti privačią mokyklą be specialaus ministro leidimo, net jei mokinių skaičius mažesnis už minimumą, bet ne mažesnis už 25 paprastai pradinei mokyklai ir 18 aukštesniojo lygio pradinei mokyklai. Tačiau šiuo atveju garantinė suma buvo 30% nuo visų steigimo išlaidų.

---

[248] Analogiškos priemonės numatytos ir privačiam ugdymui.

[249] Jei mokykla įvykdo visas įstatyme nurodytas sąlygas, ši garantinė suma mokyklos steigimo asociacijai grąžinama po 20 metų.

Kaip matyti, valstybinis mokymas išlaikė tam tikrą pranašumą dėl mokyklai įsteigti būtino mokinių minimumo. Didesnio minimumo ir 15% (ar 30%) mokyklos statybos sumos iš privačių asociacijų reikalaujama tam, kad šios geriau įsisamonintų prisiimamą pareigą ir būtų išvengta piktnaudžiavimo.

Įstatymų leidėjų rūpinimasis faktine privataus ir valstybinio mokymo lygybe akivaizdžiais išreikštas 100 straipsnyje, kurį olandiško problemos sprendimo būdo šalininkai Vokietijoje pavadino "kuriozu"[250] ir kuris, anot profesoriaus S. Hesseno[251], yra nuostabus 1920 m. įstatymo dvasios pavyzdys. Šiame straipsnyje nurodoma, kad jei komunos taryba leidžia valstybinei mokyklai turėti vieną ar kelis papildomus mokytojus (priimtus viršijant įstatymo numatytą mokytojų–mokinių skaičiaus proporciją), kuriems moka komuna; *ipso facto,* toje pačioje komunoje esanti privati mokykla įgyja teisę turėti papildomų mokytojų, kuriems moka komuna.

Savaime suprantama, kad, norėdamos pasinaudoti įstatymo nustatyta finansine lygybe, privačios mokyklos turi priimti tuo pačiu įstatymu nustatytą minimalią programą ir sutikti su valstybės inspekcija. Tačiau kiekvienu atveju jos gali laisvai rinktis konfesiją ar doktriną. Religiniai ir politiniai motyvai negali lemti, ar privačios asociacijos komunos tarybai (77 str.) pateiktas prašymas bus patenkintas, ar atmestas. Paskui privačią mokyklą kurianti asociacija pati, valstybės inspektoriui pritariant, renkasi mokytojus.

Norint užkirsti kelią piktnaudžiavimui doktrinine privačių mokyklų laisve (tai galioja ir valstybinėms mokykloms), 10 straipsnyje numatyta, kad kompetentingi valdžios pareigūnai gali atleisti mokytojus, jei šie skleistų mokykloje moralės normoms priešingą mokymą ar skatintų nepaklusti šalies įstatymams.[252]

Privačių pedagoginių mokyklų subsidijavimo tvarka kitokia. Iš valstybės jos gauna:

---

[250] Das Holländische Schulgesetz, 1921, p. 18.

[251] S. Hessen, 1928, p. 468.

[252] Be Valstybės švietimo ministerijos inspektorių kontrolės, dar yra komunos administracijos *vietinė inspekcija,* kurią vykdo *Komisija.* Ši *Komisija* steigiama, atsižvelgiant į įstatymų leidėjų norą harmoningai veiklai suvienyti, iš vienos pusės, valstybinį ir privatų mokymą, o iš kitos pusės - tėvus ir mokytojus. Todėl Komisiją sudaro mažiausiai penki nariai: vienas *valstybinę mokyklą* lankančių mokinių *tėvų* atstovas, vienas *privačios mokyklos* mokinių *tėvų* atstovas, *valstybinių mokytojų atstovas* ir *privačių mokytojų atstovas;* penktasis narys išrenkamas laisvu balsavimu (176 ir 184 str.).

1) atlyginimus mokytojams;

2) tam tikrą sumą (kuri kinta keičiantis mokinių skaičiui) mokyklos statybai ir pastato išlaikymui;

3) tam tikrą sumą (taip pat priklausančią nuo mokinių skaičiaus) vadovėliams ir kitiems mokyklos reikmenims pirkti;

4) papildomą sumą mokiniams internams paremti (162 str.).

Tokie yra pagrindinių 1920 m. įstatymo potvarkių svarbiausi bruožai[253].

Olandų vyriausybės galvoms atrodė, kad šia reforma jie atlieka mokyklinės teisybės aktą ir taip liausis politinė kova, nuo seno vykusi dėl mokyklos. Tokia minčių eiga tik paaiškina, kodėl visos politinės partijos lojaliai bendradarbiavo kuriant reformos projektus ir kodėl beveik vieningai balsuota priimant šiuos projektus.

***

1920 m. įstatymo įgyvendinimas turėjo tam tikro poveikio abiems ugdymo rūšims (valstybinei ir privačiai) ir švietimo padėčiai apskritai. Kitokių nei Olandijoje mokymo problemos sprendimo būdų šalininkai nurodo kai kuriuos apmaudžius olandų švietimo sistemos padarinius, ypač neproporcingai pagal mokinių skaičių išaugusias mokyklas ir, svarbiausia, jos finansinę padėtį. "Įvedus šią kraštutinės decentralizacijos sistemą, pirmasis padarinys buvo nepaprastas mokyklų skaičiaus padidėjimas, kurį dar labiau skatino finansinis Olandijos klestėjimas pokario metais,– rašė S. Hessenas.– Visos konfesinės bendruomenės, net ir pačios mažiausios, troško įsteigti savo mokyklą. Daugelyje kaimų, kur anksčiau viena gerai aprūpinta ir daug mokytojų turinti valstybinė mokykla mokė visus mokyklinio amžiaus vaikus, dabar pastatytos trys ar net keturios mažos mokyklos, o tai reiškia ne tik mokinių išsklaidymą, bet ir pabrangusį mokymą"[254] .

---

[253] Lygybės principas netaikomas *privačioms parengiamosioms mokykloms ar vaikų darželiams.* Jos negauna jokios valstybės paramos. Kai kurias iš šių mokyklų vis subsidijuoja komunos, pvz., Amsterdame, Roterdame, La Haye, Utrechte ir kitur. Kadangi šios subsidijos nėra numatytos įstatyme, jų dydis įvairiuose miestuose skirtingas.

[254] S. Hessen, 1928, p. 468.
Pastarasis mano, kad 1920 m. Olandijos mokyklų reforma yra konfesinės mokyklos pergalė. Būdamas pozityvios mokymo laisvės ir lojalios privataus mokymo integracijos į nacionalinę švietimo sistemą šalininkas, S. Hessenas šlovina mokyklinę laisvę ir autonomiją, kurios ne tik kuo geriau pasinaudotų įvairių visuomeninių jėgų ugdomaisiais resursais, bet ir, kaip Condorcet sistemoje, dar labiau išryškins švietimo ir ugdymo įstatymų vertę (*Die Eigengesetzlichkeit der Schule*).
Apie Olandijos mokyklų sistemą, žr. Reinhold Lehman, Holland // Staat, Kirche und schule im Auslande, 1927, p. 7–20; taip pat Grossmann, Holland als Erzieher (eine Studie über das holländische Schulgesetz) // Preussische Lehrerzeitung, 1928 nr. 22, 23, 25.

Nuo nuomonių pereisime prie statistinių faktų, kurių analizė atskleis realius 1920 m. įstatymo padarinius ir abiejų mokymo rūšių raidos tendencijas. Štai oficialūs skaičiai, nurodantys mokyklų ir jų mokinių skaičių prieš ir tuojau po įstatymo paskelbimo[255] :

	Mokyklos			Mokiniai		
	Valstyb.	Privačios	Iš viso	Valstyb.	Privačios	Iš viso
1920 01 15	3437	2510	5947	570 324	461 370	1 031 694
1921 01 01	3457	2706	6163	560 907	479 207	1 040 114
1922 01 01	3561	2914	6475	549 046	489 709	1 038 755
1922 12 31	3835	3203	7038	534 863	527 757	1 062 620
1923 12 31	3808	3428	7236	527 585	561 618	1 089 203

Kaip matyti iš 1920 m. įstatymo sukurtos situacijos, mokyklų raidos tendencijos Olandijoje palankesnės privačiam, o ne valstybiniam mokymui, ir ne tik atsižvelgiant į bendrą mokyklų bei jas lankančių mokinių skaičių, bet ir į mokyklų ir mokinių skaičiaus santykį kiekvienoje iš šių dviejų mokymo rūšių. Per pirmuosius tris įstatymo taikymo metus privačių mokyklų skaičius padidėjo 918, o jų mokinių padaugėjo maždaug po 109 kiekvienai naujai mokyklai; tuo metu valstybinių mokyklų skaičius padidėjo 371, o mokinių sumažėjo iki 42 739.

Be to, reikia pažvelgti į mokytojų ir mokinių skaičiaus santykį. 1923 m. gruodžio 31 d. valstybinėse mokyklose buvo 17 390 pradinių klasių mokytojų ir 372 laikinai laisvų vietų, iš viso 17 762. Privačiose mokyklose atitinkamai 17 836 ir 166, iš viso 18 002. Iš viso buvo 35 764 vietos, iš kurių 35 226 – užimtos. Taigi, vienam mokytojui tenka 30,4 mokinio.[256]

Kokią įtaką šiam santykiui turėjo finansinė lygybė? Savo 1924 m. lapkričio 21 d. pranešime Antruosiuose rūmuose ministras Colijne'as pareiškė, kad kai kur būta nereikalingų išskaidymų, dėl kurių be jokios būtinybės mokytojų skaičius padidėjo maždaug tūkstančiu.

[255] Šie skaičiai, paremti oficialiais duomenimis, paimti iš *Hat sich* ..., 1927, p. 9.

[256] Šie skaičiai paimti iš Bachmann, 1928, p. 69–70. Jie remiasi oficialiais, 1925 m. Švietimo ministerijos publikuotais duomenimis apie 1922–1923m. ugdymo padėtį.

Be šio papildomo tūkstančio, vienam mokytojui vietoje 30,4 tektų 31,4 mokiniai (Vokietijoje ši proporcija vidutiniškai yra 45,4).[257] Kaip matome, skirtumas nebūtų labai didelis. Priežasčių, kodėl mokytojų yra tiek daug palyginus su mokiniais, reikėtų ieškoti ne tiek finansinėje lygybėje, kiek nedidelėse įstatymo numatytose normose, kurios, beje, buvo pakeistos per 1923 m. techninę įstatymo reviziją.

Pagal 1920 m. įstatymą, santykis tarp mokinių ir mokytojų skaičiaus turėjo būti toks[258] :

	Mokiniai	Mokytojai
Iki	25	1
tarp	26–60	2
"	61–90	3
"	91–134	4
"	135–179	5
"	180–224	6
"	225–269	7
"	270–314	8
"	315–359	9
"	360–400	10

bendrai paėmus, proporcija yra 34,5.

1923 m. peržiūrėjus įstatymą[259] :

	Mokiniai	Mokytojai
Iki	32	1
tarp	33–72	2
"	73–116	3
"	117–160	4
"	161–210	5
"	211–260	6
"	261–314	7
"	315–369	8
	ir t.t.	ir t.t.

bendrai paėmus, proporcija yra 41,8.

[257] Ten pat.

[258] Bachmann, 1928, p. 70.

[259] Ten pat, p. 71.

Palyginus bendrą mokyklų skaičių su bendru mokytojų skaičiumi 1923 m. gruodžio 31 d., matyti, kad santykis yra 4,9 (Vokietijoje – 3,5).

Iš Hesseno pateikto apibūdinimo galima būtų manyti, kad po 1920 m. įstatymo įvyko daug neprotingų išsiskaidymų ir kad mažytės mokyklėlės, ypač konfesinės, buvo steigiamos neregėtais mastais. Iš tiesų, tais metais buvo 155 mokyklos, turinčios tik vieną mokytoją, iš kurių 136 buvo valstybinės ir tik 19 privačių[260].

Tačiau labiausiai minėtu įstatymu įvestai sistemai priekaištauta dėl didelių finansinių nuostolių. Palyginus skaičius, atsiskleidžia tokia padėtis: valstybės ir komunų kasmetinės išlaidos privačiam mokymui žemiau nurodytais metais buvo[261] :

1911–1915 m., vidutiniškai	37 724 493	florinų
1916–1919	76 501 039	„
1920	126 920 572	„
1921	151 199 901	„
1922	160 630 976	„
1923	157 826 238	„

Staigus išlaidų padidėjimas (daugiau nei 50 milijonų 1920 m.) akivaizdus. Tačiau taip atsitiko ne dėl 1920 m. liepos 14 d., kuris turėjo įsigalioti tik 1921 m. sausio 1-ąją, o dėl įstatymo, kuris aprobavo pradinių mokyklų mokytojų algas ir įteisino ne tik praktinę lygybę tarp valstybinių ir privačių pradinių mokyklų mokytojų, bet ir pagerino bendrą finansinę mokytojų padėtį. Palyginę skaičius, tuo dar kartą įsitikiname. Paprastų pradinių klasių mokytojų atlyginimai, priklausomai nuo stažo, buvo tokie:[262]

1919 m. – nuo 500 iki 825 florinų (vidutiniškai 662,5)
1920 m. – 1000–2300 „ („ ...1650)
1921 m. – 1600–3250 „ („ ...2250)

Mokytojų, einančių mokyklos vadovo pareigas, atlyginimai buvo:

1919 m. – 500–925 florinai (vidutiniškai ... 725,5)
1920 m. – 1300–2600 „ („ ....1950)
1921 m. – 1200–3800 „ („ ...... 3000)

---

[260] Bachmann, 1928, p. 72.
[261] Ten pat, p. 66.
[262] Ten pat, p. 68.

Mokytojų darbo užmokestis sudaro didžiausią visų švietimui skirtų išlaidų dalį. Pavyzdžiui, 1923 m. jos buvo 99 358 851 florinų, t. y. 62,9% visų išlaidų.[263] Tais pačiais metais mokyklų statyboms skirta 16 690 713 florinų, iš kurių 4 469 777 – valstybinėms ir 12 220 926 – privačioms mokykloms[264]. Savaime aišku, kad, įvedus finansinę lygybę, valstybinės kasos patyrė didelių išlaidų, tačiau dėl bendrų išlaidų švietimui padidėjimo negalima kaltinti vien tik finansinės lygybės. Anot Bachmanno, reikia atsižvelgti į padidėjusius personalo atlyginimus, mokyklų patalpų atnaujinimą, taip pat į naujai įvestus septintus privalomus pradinio mokslo metus[265] bei kitas mokyklų reformas, kurias įvedė abiejų mokymo rūšių lygybę užtikrinantys įstatymai.

Vienas iš švietimo ministrų, Waszinkas, 1927 m. ypač akcentavęs kai kuriuos neigiamus 1920 m. įstatymo padarinius, drauge nurodė, kad juos lėmė ne pats principas, kuriuo remiasi sistema, bet techniniai minėto įstatymo nesklandumai[266]. Štai kodėl 1920 m. įstatymas buvo techniškai peržiūrėtas kelis kartus (1923 ir 1924), o 1926 m. įsteigta Valstybinė komisija, kurios tikslas, pagal ją sukūrusį karališkąjį dekretą (1926 m. sausio 2 d.), buvo:

"a) atsižvelgiant į pradinio valstybinio ir privataus mokymo finansinės lygybės gaunant valstybinių kasų paramą principą (kaip tai nustatyta Konstitucijos 195 straipsnyje) ir nedarant žalos gyvybiniams mokymo interesams, ištirti, ar galima padaryti 1920 m. pradinio mokymo įstatymo pataisų, kurios užtikrintų pigesnį šio principo įgyvendinimą, ar galima panaikinti nebūtinus mokymo laisvės suvaržymus ir apskritai pašalinti kliūtis, kylančias taikant 1920 m. įstatymą;

b) gavus teigiamą atsakymą, pateikti savo pasiūlymus įstatymo projekto arba, jei būtina, karališkojo dekreto forma"[267].

Dar prieš rengiant 1920 m. įstatymą buvo aišku, kad juo įvesta sistema iš valstybinių kasų pareikalaus daugiau lėšų nei ankstesnioji.

---

[263] Bachmann, p. 67.

[264] Ten pat, 1928, p. 75.

[265] 1926 m. spalio 1 d. 74,1% pradinių mokyklų turėjo septintą klasę; nuo 1927 m. rugsėjo 1 d. septintieji privalomi metai turėjo būti įvesti visose šalies mokyklose (žr. ten pat, p. 80).

[266] J. Schröteler, 1931, p. 42.

[267] Hat sich..., 1928, p. 213.

Tačiau ruošiant šį įstatymą parodyta tiek geros valios, taip ilgai dėl jo kovota kitų motyvų vardan ir siekiant kitų rezultatų, kurie turėjo atsverti padidėjusias išlaidas.

"Norint būti objektyviems, reikia atkreipti dėmesį į didelius šio įstatymo privalumus, – rašo Schröteleris. – Reliatyvios laisvės principas, nustatantis visiems būtinų žinių esmę (*Die Substanz),* bet paliekantis daug vietos iniciatyvai ir brangintinai pedagogikos įvairovei, be abejo, yra svarus privalumas lyginant su visuotinio susiformavimo sistema. Todėl, kaip nuolat patvirtina daugybė pranešimų iš Olandijos, šalyje suklestėjo spalvingas pedagoginis gyvenimas. Atsirado sveika konkurencija, verčianti ieškoti kuo tobulesnių veiklos būdų. Privati mokykla, nuoširdžiai stengiasi panaudoti visas turimas priemones pagal išgales, kad pagerėtų mokymas. Mokymo būdai visur atitinka šiandienos reikalavimus ir metodai tobulėja...

Bet pirmiausia, vis labiau prigyja teisingumo principas, juo vadovaujantis tvarkomi žmonių reikalai ir patenkinamas kiekvieno protingas prašymas. Olandijoje kiekvienas gali gauti gerą mokymą ir kartu vidinį išsilavinimą pagal, jo manymu, teisingas religines ar filosofines doktrinas. Šis vidinis nuolat didėjančios olandų švietimo sistemos grandies vieningumas labai vertintinas, ypač paties ugdymo požiūriu"[268].

Štai bendra parengiamojo, pradinio ir pedagoginio valstybinio ir privataus mokymo situacija pagal paskutinius statistinius duomenis[269]:

Skaičius	Iš viso	Valstybinis mokymas	Privatus mokymas			
			Iš viso	Katalik.	Protest.	Kitoks
Mokymas parengiamosiose mokyklose (1929 m. gruodžio 31 d.)						
Mokyklos	1785	273	1512			
Mokiniai	174 045	37 564	136 481			
Institucijos	5217	1210	4007			

[268] Schröteler, 1931, p. 44–45.

[269] Šiuos skaičius, ištyręs oficialius duomenis, 1933 m. sausio 13 d. mums pateikė Th. Verhoevenas, *Het R.K. Centraal Bureau voor onderwijs en opvoeding(La Haye)* direktorius.

Skaičius	Iš viso	Valstybinis mokymas	Privatus mokymas			
			Iš viso	Katalik.	Protest.	Kitoks
Pradinis mokymas (1931 m. gruodžio 31 d.)						
Mokyklos	8328	3550	4478	2523	2082	173 126
Mokiniai	8678	470 496	798 182	458 361	319 843	78 199
Institucijos	40 110	15 804	24 306	13 464	9975	867
Pedagoginis mokymas (1929 m. rugsėjo 16 d.)						
Mokyklos	104	35	69	44	22	3
Mokiniai	8487	2443	6044	3526	2243	275

C. Vidurinis mokymas

Vidurinio mokymo problema Olandijoje buvo sprendžiama tais pačiais principais ir maždaug ta pačia dvasia, kaip ir pradinis ugdymas. Šalia valstybinio vidurinio mokymo čia esama stipraus privataus vidurinio mokymo, kurį valstybė ne tik toleruoja, bet ir palaiko.

Socialiniai motyvai ir faktoriai, lėmę pradinio mokymo pobūdį, taip pat veikė ir vidurinio mokymo evoliuciją, o vienos mokymo pakopos reformos gana greitai sukeldavo kitos pakopos reformas.

Visa tai leidžia trumpai apžvelgti šio etapo raidą ir, nurodant tik atramos taškus, aprėpti pagrindinius vidurinio mokymo sistemos bruožus bei jos struktūrą.

Pagrindinės vidurinio mokymo įstaigos yra *gimnazijos*, "*buržuazinės*" *mokyklos* (Hoogere Burgerschool) ir *licėjai*.

1) Dabartinė *gimnazijų* sandara buvo įteisinta 1876 m. balandžio 8 d. įstatymu, kuris pritaikė joms 1848 m. Konstitucinio įstatymo principus. Pagal įstatymą, jų paskirtis – ruošti jaunimą universitetinėms studijoms. Gimnazijas išlaikyti turėjo komunos, bet valstybė galėjo joms skirti subsidijas.

Minėtas įstatymas, remdamasis konstituciniu mokyklinės laisvės principu, pripažino privačių gimnazijų egzistavimą, bet šios neturėjo teisės į jokias subsidijas ir nesinaudojo laipsnių teikimo teise. Dėl pastarojo fakto privačias gimnazijas baigusius mokinius, norinčius įstoti į universitetą, turėjo egzaminuoti arba valstybinės gimnazijos mokytojai, arba speciali karaliaus sudaryta komisija.

Jei privati gimnazija gaudavo valstybinių kasų subsidijų, *ipso facto* ji turėdavo tapti neutrali, taigi situacija buvo identiška privačių pradinių mokyklų padėčiai tuo pačiu periodu.

Įkandin 1889 m. įstatymo dėl pradinio mokslo, priimtas 1905 m. gegužės 22 d. įstatymas dėl *aukštojo mokslo*[269] pritaikė subsidijų principą ir gimnazijoms, nesikėsindamas į jų konfesinį ar doktrininį pobūdį. Šis įstatymas joms taip pat suteikė laipsnių skyrimo teisę.

2) *Vidurinės "buržuazinės mokyklos"*, vadinamos H. B. S., – tai didžiojo liberalų ministro Thorbecke'o kūrinys (1863 m. gegužės 2 d. įstatymu). Pagal autoriaus sumanymą, šios mokyklos turėjo "išugdyti gausią buržuaziją, kuri, nesitenkindama pradiniu mokslu ir siekdama rimtesnių, platesnių, rafinuotesnių žinių, ruošiasi įvairioms pramoninės valstybės funkcijoms"[270]. Jos skyla į du padalinius: *humanitarinę-ekonominę* ir *matematikos-fizikos*.

Anot J. Beunso, „čia užtenka tik pasakyti, jog toks skirstymas remiasi teze, reikalaujančia, kad šalia mokyklos, kurios išeities taškas – "žmogus", būtų mokykla, susitelkusi į "gamtą", bei mokykla, kuriai rūpėtų "visuomenė". Gimnazija būtų toji mokykla, kurioje svarbiausių dalykų pasirinkimą lemia "žmogaus" studijos; vidurinėje fizikos-matematikos mokykloje – H. B. S. – pirmenybė tektų "gamtai", o vidurinėje humanitarinėje-ekonominėje mokykloje, arba H. B. S. A., pagrindinis studijų objektas būtų "visuomenė".[271]

Kaip ir 1889 m. bei 1905 m. įstatymai, 1909 m. birželio 14 d. įstatymas suteikia subsidijų ir laipsnių gavimo teisę šio tipo vidurinėms mokykloms.

3) Olandijos *licėjai* – tai vidurinio mokymo įstaigos, daugiausia atsiradusios iš gimnazijos ir vidurinės "Pburžuazinės" mokyklos derinio. Todėl juose paprastai esti dvi pirmos pagrindinio lavinimo klasės, paskui ketverių metų kursas – gimnazijos ekvivalentas, trejų, o kartais ketverių metų kursas, tolygus vidurinei "buržuazinei" mokyklai, ir net penkerių metų kursas, atitinkantis aukštosios komercinės mokyklos programą.

Teisiniu ir finansiniu požiūriu valstybiniai ir privatūs licėjai tvarkomi taip pat, kaip anksčiau minėtos vidurinio mokymo įstaigos.

---

[269] Formaliai pagal 1876 m. įstatymą gimnazijos yra aukštojo mokymo įstaigos paruošiamoji pakopa.
[270] P. Verschave, 1910a, p. 205.
[271] J. J. W. Beuns S. J., 1930, p. 9.

Pagal paskutinę 1922 m. gegužės 22 d. įstatymu įsteigtoms privačioms vidurinėms mokykloms teikiamų subsidijų bendrąją reglamentaciją valstybė joms skiria:

a) 80% mokytojų ir administravimo personalo atlyginimų ir pensijoms skirtų įmokų sumos;

b) 75% kitų normalų mokyklos funkcionavimą užtikrinančių išlaidų sumos. Įstatyme patikslinama, kad: "Valstybė grąžina mokyklos vadovybei 75% žemės nuomos ir emfiteuzės*, patalpų nuomos, remonto, šildymo, elektros ir valymo, vandens, mokyklos baldų pirkimo ir kitų mokyklos išlaidų"[272];

c) 90% metinių palūkanų nuo mokyklos statybai ir įrengimui bei žemei pirkti paimtų kreditų.

Komunos turi teisę, bet neprivalo, skirti subsidijas. Kaip pavyzdį pateikiame lentelę – vieno licėjaus gautų subsidijų sąmatą[273]:

Išlaidos

A. Mokytojų personalas

a) algos.................................. 100 000 fl.
b) pensijų įmokų kompensacijos..... 10 800 fl.
(16 000-5220 valstybės įmokų į pensijų kasas paimtos iš mokymo personalui skirtų lėšų). 114 000 fl.
c) pašalpa daugiavaikėms šeimoms..... 3200 fl.

B. Mokyklos inventorius............................ 16200 fl.

C.:
a) nuoma.......................................
b) emfiteuzė................................ t 1240 fl.

D. Pastatai ir žemė:
D[1]. Pastatų ir žemės plėtimo išlaidos pagal patvirtintą planą ir biudžetą.. 800 fl.
D[2]. Pastatų ir žemės apmokestinimas ....12320 fl.
Iš viso ....144560 fl.

---

* Emfiteuzė, paveldima žemės nuoma, suteikianti nuomininkui daiktinę teisę naudotis nuomojamu sklypu, jį įkeisti, perleisti šią teisę kitam asmeniui, perduoti ją paveldėjimo būdu (Tarptautinių žodžių žodynas, V., 1985).

[272] C. Van den Broeck, 1931, p. 337.

[273] J. J. W. Beuns S. J., 1930, p. 24–25.

Pajamos

A. Subsidijos (skaičiuota pagal vidurinio mokymo įstatymo 5 str. 1, a, b ir c dalis bei (arba) aukštojo mokymo įstatymo 168 str. 1, a, b ir c dalis).

80% subsidijų išlaidoms A (žr. „Išlaidos") .... 91200 fl.

80% „ B.................................. 12960 „

75% „ C (a ir b) .... 930 „

90% „ D[1] .... 720 „

B. Mokestis už mokslą, laikantis 45 str. 5 dalies sąlygų ir (arba) aukštojo mokymo įstatymo 168 -3 str. 2 dalies....................20000 „

C. Komunų subsidijos .... •••

D. Kitos pajamos (išsk. kompensacijas, gautas už bet kokį naudojimąsi patalpomis ar žeme)... •••

Iš viso...136 898 fl.

Iš viso išlaidų............... 144 560 fl.

Iš viso pajamų.............. 136 896 fl.

Deficitas..... 7 662 fl.

1924 m. liepos 28 d. įstatymas dėl ekonominių priežasčių teisę gauti subsidijas paliko tik toms mokykloms, kurios buvo įsteigtos iki 1921 m. spalio 6 d. Vyriausybė gali teikti paramą ir vėliau įkurtoms mokykloms, kurios neturi teisės į subsidijas, tačiau tik įstatymo numatyta išimties tvarka. Ir iš tiesų, pastaraisiais metais subsidijas mokykloms pamažu vėl imta skirti[274].

Mainais už valstybės subsidijas privačios vidurinės mokyklos turi laikytis kai kurių įstatyme nurodytų sąlygų. Pavyzdžiui, subsidijuojamų mokyklų mokytojai privalo turėti tuos pačius mokslinius laipsnius, kaip ir valstybinių mokyklų mokytojai. Algos irgi turi būti tokios pat. Be to, įstatymas iš šių mokyklų reikalauja, kad mokymo dalykai jų programose ir jiems skiriamų valandų skaičius sutaptų su valstybinių mokyklų programa. Vienintelis skirtumas – religinis mokymas.

Kitos teisinės sąlygos susijusios su valdymu, pastatais, mokesčiu už mokslą, egzaminais ir inspekcija. Valstybės inspektoriai turi teisę bet kada tikrinti subsidijuojamas mokyklas.

Vidurinės subsidijuojamos mokyklos gali laisvai spręsti, ar įvesti, ar neįvesti religinį mokymą. Jų doktrininė laisvė reiškiasi ir mokyklų vadovybei suteikta teise skirti mokytojus, rinktis vadovėlius,

---

[274] C. Van den Broeck, 1931, p. 336.

be to, bendra, religine ar ne, atmosfera. Pastaroji yra kitų ugdymo sąlygų – religinių apeigų, bendrakultūrinių konferencijų ir asociacijų, sporto klubų ir kt. – išdava.

Taigi vyriausybės subsidijos, primetančios subsidijuojamoms vidurinėms mokykloms minimalią mokslo programą ir valstybės inspekciją, jokiu būdu nesikėsina į jų doktrininę autonomiją, kuri yra šių mokyklų egzistencijos pagrindas.

Statistiškai 1930–1931 m/m. valstybinio vidurinio mokymo ir privataus vidurinio mokymo padėtis atrodo taip[275] :

Mokyklų ir mokinių skaičius	Iš viso	Valstybinis mokymas	Privatus mokymas			
	-		Iš viso	Katalik.	Protest.	Kitoks
Gimnazijos	56	34	22	15	7	---
Mokiniai	7833	4552	3281	2075	1206	---
H.B.S.A. (5 metai)	11	8	3	---	1	2
Mokiniai	2538	2218	320	---	145	175
H.B.S.B. (3 metai)	11	7	4	2	2	---
Mokiniai	1844	1642	202	95	107	---
H.B.S.B. (5 metai)	116	77	39	18	15	6
Mokiniai	19223	13229	5994	2685	2461	848

[275] Šiuos statistinius duomenis mums taip pat pateikė Th. Verhoevenas.

Keletas pastabų apie profesinį ir specialų ugdymą:

Privačios profesinės (pramonės ir technikos) *mokyklos bei kursai* visiškai išlaikomi valstybinių kasų. Šios įstaigos gauna 70% realių išlaidų sumos iš valstybės, likusius 30% - iš komunos.

Privačios komercinės mokyklos ir kursai paprastai gauna iš valstybės 50% realių išlaidų sumos, o kitus 50% - bendrai iš provincijos ir komunos.

Privačios žemdirbystės ir sodininkystės mokyklos bei kursai taip pat gauna subsidijas. Valstybė padengia visas be išimties jų išlaidas personalo algoms ir transportui bei mokymo reikmenims. Komunos taip pat teikia įvairaus dydžio subsidijas.

1929–1930 m/m buvo 1019 *valstybinių* mokyklų ir kursų su 133 106 mokiniais ir 204 *privačios katalikiškos* įstaigos su 22 645 mokiniais (trūksta duomenų apie protestantišką ir neutralų ugdymą). Tuo pat metu buvo 78 *valstybinės žemdirbystės ir sodininkystės* mokyklos su 4324 mokiniais bei 1656 *valstybiniai* kursai su 26 665 mokiniais. Tokio tipo *privačių katalikiškų* mokyklų buvo 28 su 1622 mokiniais ir 315 kursų su 5768 mokiniais.

Mokyklų ir mokinių skaičius	Iš viso	Valstybinis mokymas	Privatus mokymas			
			Iš viso	Katalik.	Protest.	Kitoks
Licėjai	40	10	30	12	11	7
Mokiniai	8481	2552	5929	2191	2144	1594
Vidurinės mergaičių mokyklos	21	10	11	7	1	3
Mokinės	2264	1605	659	356	43	260

D. Aukštasis mokymas

Pagal sistemos logiką tas pats privataus ir valstybinio mokymo paralelizmas buvo pritaikytas ir aukštajam Olandijos mokslui.

Jau keletą amžių Olandija turi tris valstybinius universitetus – Leideno (įkurtas 1575 m.), Utrechto (1636) ir Groningeno (1624). Kitąmet po pagrindinio 1876 m. aukštojo mokymo įstatymo paskelbimo žymioji Amsterdamo municipalinė atėnėja buvo performuota į Amsterdamo komunos universitetą. Pagal įstatymą komunos universitetas nuo pat įsikūrimo turėjo tas pačias teises dėl mokymo, egzaminų ir paaukštinimų, kaip ir valstybiniai universitetai.

Taigi Olandija turi keturis valstybinius universitetus.

1876 m. įstatymas pritaikė mokymo laisvės principą aukštajam mokymui, suteikdamas bet kuriam individui ar pripažintai privačiai asociacijai teisę įkurti aukštąją mokyklą.

Su tam tikromis išlygomis (kurios panašios į privačioms subsidijuojamoms gimnazijoms keliamas sąlygas) 1905 m. įstatymas pripažintiems privatiems universitetams suteikė teisę skirti laipsnius, o valstybei – teisę skirti subsidijas, kad universitetai galėtų įsigyti būtinas patalpas. Toks valstybės įnašas į privačių universitetų kasas neturi viršyti 100 000 florinų per 25 metus. Generaliniai luomai pagal situaciją gali nustatyti subsidijos sumą, laikydamiesi šių rėmų. Privati iniciatyva netruko pasinaudoti aukštojo mokymo laisve.

1880 m. Amsterdame kalvinistinė asociacija "Už reforma pagrįstą aukštąjį mokymą" įsteigė *Laisvąjį Amsterdamo universitetą*. 1923 m. buvo įkurtas *Laisvasis katalikiškas Neimegeno universitetas.*

Abu universitetai naudojosi įstatymo suteiktomis teisėmis. Miestai ir provincijos taip pat galėjo padėti išlaikyti privačius universitetus. Pavyzdžiui, katalikiškasis universitetas, be jau minėtos valstybinės subsidijos, kasmet gauna 100000 fl. iš Neimegeno miesto. Be privačių universitetų, 1905 m. įstatymas tam tikromis sąlygomis numato ir kitas aukštojo mokymo laisvės formas, kaip antai privačias katedras ir paskaitas valstybiniuose universitetuose. Pavyzdžiui, protestantai turi kalvinizmo teologijos katedras trijuose valstybiniuose universitetuose; katalikai, savo ruožtu, Utrechto universiteto Filologijos ir filosofijos fakultete įsteigė Logikos, metafizikos, psichologijos ir dorovės mokymo bei Lyginamosios klasikinės filologijos ir senovės krikščionių civilizacijos istorijos katedras, Tomizmo filosofijos katedrą Leideno universitete ir kitą tokią pat Amsterdamo komunos universitete.

Universitetų populiacijos padėtis buvo tokia: 1923–1924 m/m. keturi valstybiniai universitetai turėjo 6436 studentus, o du laisvieji universitetai – 486[276]. 1930-1931 m/m. valstybiniuose universitetuose studijavo 8906 studentai, o laisvuosiuose – 956: 447 katalikiškajame ir 509 protestantiškajame universitete[277].

ŠEŠTAS SKYRIUS

BENDROSIOS TARPTAUTINĖS POLITIKOS IR TEISĖS TENDENCIJOS (Į SISTEMINĮ SPRENDIMO BŪDĄ)

Pasaulinis karas, kuris didžia dalimi kilo dėl tautų troškimo išsivaduoti ir tam tikra prasme prasidėjo kaip kova už žmogaus teises, logiškai mąstant, žadėjo naujų tarptautinės teisės principų, susijusių su žmogumi, tautybėmis, valstybe ir tarptautine bendruomene, progresą.

Ikikarinės Europos valstybių sienos neatitiko daugmaž tikslaus tautų – skirtingų psichologinių grupuočių – pasiskirstymo. Tokią padėtį daugiausia lėmė dar XIX a. pradžios diplomatijos sukurta

[276] G. Monti, 1928, p. 663. Apie universitetinio ugdymo evoliuciją žr. P. Verschave, 1910,a.

[277] Skaičius pateikė Th. Verhoeven. Be universitetų, dar yra 4 specialios aukštosios mokyklos: 2 valstybinės su 2362 studentais ir 2 privačios - 1 katalikiška (121 stud.) ir kita neutrali su 366 studentais.

situacija. Pavyzdžiui, Vienos kongresas, anot P.P.Y. de la Brière'o, "paskirstė provincijas ir gyventojus pagal pusiausvyros principą, visiškai neatsižvelgdamas į kiekvienos provincijos ar gyventojų tradicijas, tikėjimą ir siekius, o vadovaudamasis tik didžiųjų pirmaujančių valstybių patogumu ar politiniais interesais, kad būtų išlaikyta priešiškų jėgų pusiausvyra"[278].

Tokia situacija gal nebūtų pernelyg apsunkinusi politinio XVII a. gyvenimo, tačiau visiškai kitaip tai atrodė XIX a. ir XX a., kai prasidėjo ir išsiplėtojo tautų judėjimas.

Iš vienos pusės, pabudusi tautinė sąmonė dažnai išprovokuodavo perdėtas dominuojančių tautų nacionalistines tendencijas, savo interesus jos daugmaž sutapatindavo su tos epochos absoliutinės valstybės interesais, todėl jų politika atvirai ar slaptai linko į valstybės vykdomą asimiliaciją. Iš kitos pusės, nacionalinių mažumų grupuotės, kurių siekiams ir interesams buvo pakenkta, įsitraukė į iredentizmo ar separatizmo judėjimus.

Taigi tuometinis etniniu-tautiniu požiūriu gana heterogeniškų valstybių egzistavimas ir teritorijų keliavimas iš vienų rankų į kitas kėlė labai opių problemų, kurios buvo svetimos ankstesnės sanklodos valstybėms. Kai kurie faktoriai – juridinis ir teisinis vienodumas, visuotinai privaloma karinė tarnyba, priverstinis oficialios kalbos vartojimas, – kurie šiandien daugumoms netiesiogiai padeda tęsti asimiliacinę veiklą, tada dažniausiai dar neegzistavo.

Visų pirma, kaip rašo R.P.Y. de la Brière'as, "liaudies švietimas ankstesnėse valstybėse nekėlė jokios politinės problemos. Kad ir kokia būtų aukščiausioji valdžia, mokykla visiškai priklausė nuo vietinės valdžios ar institucijų, ypač bažnytinių ar religinių. Šiuolaikinėse valstybėse mokykla, sukurta ar subsidijuojama ir kontroliuojama valstybės, jos programų valdoma, yra didžiausios politinės reikšmės organizmas. Jei pasikeistų valdymas, valdžia pereitų į kitas rankas, vieną iš labiausiai gyventojus paveiksiančių nacionalinių problemų sukeltų švietimo sistemos pertvarkymas"[279].

Iš tiesų, šiuo atžvilgiu prieškario socialinės ir politinės sąlygos lėmė daugelio tautinių ir religinių mažumų diskriminavimą. Todėl

---

[278] Y. de la Brière, 1932, p. 52–53.

[279] Ten pat, 1932, p. 55–56.

tuoj po karo, kai visuomenės nuomonę buvo apėmęs jausmas, kad nuo šiol žmonija pradės naują – teisybės, laisvės ir taikos – erą, ir kai kūrėsi daug naujų valstybių bei vyko reikšmingi kai kurių senųjų valstybių sienų pertvarkymai, kuriais politines tautinių suverenitetų sienas bandyta daugmaž sutapatinti su psichologinėmis populiacijų sienomis, be daugelio kitų su etninėmis, kalbinėmis ir religinėmis mažumomis susijusių klausimų iškilo ugdymo problema.

Taigi mažumoms tinkamos švietimo sistemos kūrimas tapo vienu iš tarptautinei teisėtvarkai ir politikai rūpimų problemų ir jos darbo objektų.

***

Dabartinį Tautų Sandraugos paktą galima laikyti bendrąja teisinių principų, kuriais turi remtis valstybių ir tarptautinės bendruomenės santykiai, deklaracija, tačiau kai kurios mokslinės asociacijos, pavyzdžiui, Tarptautinės teisės institutas, vis dar mėgina sukurti panašios deklaracijos principus, apibrėžiančius tam tikras universalias ir humaniškas įvairioms daugumų ir mažumų (etninių, kalbinių, religinių) rūšims vienodas pareigas bei teises, kurios taptų aukščiausiąja visų civilizuotų valstybių chartija.

1921 m. spalį de Lapradelle'o Tarptautinės teisės institutui pasiūlyto Valstybių teisių ir pareigų deklaracijos projekto 6 straipsnis skelbia: "Valstybės turi pareigų ne tik kitoms valstybėms, bet ir žmonėms. Pasitaiko atvejų, kai pareiga ginti asmenų ir grupių gyvybę, laisvę ir tikėjimą turi pirmauti prieš pareigą gerbti kitų valstybių laisvę"[280].

Šio instituto 1929 m. spalio 12 d. deklaracijoje, paskelbtoje A. Mandelstamo iniciatyva, galima perskaityti štai ką:

"Pirmas straipsnis. Kiekvienos valstybės pareiga yra pripažinti visų individų lygią teisę į gyvybę, laisvę ir nuosavybę ir savo teritorijoje visiems suteikti visišką šios teisės apsaugą, nediferencijuojant tautybių, lyčių, rasių, kalbų ar religijų.

Ketvirtas straipsnis. Dėl jokio tiesiogiai ar netiesiogiai lyčių, rasių, kalbų, tautybės skirtumu paremto motyvo valstybė negali nė iš vieno savo piliečio atimti kokios nors asmeninės ar visuomeninės

[280] L. de Fur, G. Chklaver, 1928, p. 55.

teisės, ypač teisės naudotis valstybiniu švietimu, vykdyti įvairią ekonominę, profesinę ir pramoninę veiklą.

Penktas straipsnis. Numatyta lygybė turi būti ne nominali (tariama), o veiksminga. Ji daro neįmanomą bet kokią tiesioginę ar netiesioginę diskriminaciją"[281].

Pirmieji Tautų Sandraugos pakto projektai, kuriuos pristatė Wilsonas ir Britanijos delegatai, jau turėjo analogiškus potvarkius[282], tačiau, juos apsvarsčius, buvo atsisakyta idėjos įtraukti į patį Paktą visuotinai taikytinas priemones.

Šiuos potvarkius, labiau sukonkretintus, naujoms ir kai kurioms senoms valstybėms šiek tiek pritaikė Versalio sutartis ir papildomos, vadinamos mažumų sutartys – Sen Žermeno, Neji, Trianono ir Lozanos. Šiomis sutartimis devynios Tautų Sandraugos šalys[283] savo etninėms, kalbinėms ir religinėms mažumoms priklausantiems išeiviams garantuoja žadėtąsias teises. Kitos penkios šalys[284] pasirašė panašias, tokias pat garantijas teikiančias deklaracijas. O dėl labdaringų, religinių ar visuomeninių mažumų institucijų ir ypač jų ugdymo įstaigų, minėtos sutartys beveik identiškais terminais nustato jas pasirašiusioms valstybėms specialų režimą.

Pavyzdžiui, 1919 m. birželio 28 d. sutarties tarp pagrindinių Aljanso valstybių ir Lenkijos šiuos klausimus aptariantys straipsniai teigia:

"8 straipsnis. Etninėms, religinėms ar kalbinėms mažumoms priklausantys išeiviai lenkai globojami tos pačios sutarties ir turi tas pačias teisines ir faktines garantijas, kaip ir kiti lenkų išeiviai. Jie turės tokią pat teisę savo lėšomis kurti, valdyti ir kontroliuoti *labdaringas, religines ar visuomenines institucijas, mokyklas ir kitas ugdymo įstaigas, su teise jose laisvai kalbėti savo kalba ir netrukdomi išpažinti savo tikėjimą.*

9 straipsnis. Dėl valstybinio mokymo Lenkijos vyriausybė miestuose ir apskrityse, kur gyvena daug lenkų išeivių, kalbančių ne lenkų kalba, sudarys atitinkamas sąlygas, kad šių Lenkijos išeivių vaikai pradinėse mokyklose būtų mokomi jų gimtąja kalba. Tačiau

---

281 Y. de la Brière, 1932, p. 235.

282 N. Ito, 1931, p. 20–21.

283 Austrija, Bulgarija, Graikija, Vengrija, Lenkija, Rumunija, Čekoslovakija, Turkija ir Jugoslavija.

284 Albanija, Estija, Suomija, Latvija ir Lietuva.

šioji išlyga nesutrukdys Lenkijos vyriausybei minėtose mokyklose lenkų kalbą padaryti privalomą.

Miestuose ir apskrityse, kur gyvena *daug etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms* priklausančių lenkų išeivių, *šioms mažumoms bus suteikta galimybė gauti ir naudotis solidžia dalimi tų sumų, kurias valstybės,savivaldybių ar kiti biudžetai skirtų iš valstybinių fondų mokymo, religiniams ar labdaros tikslams"*[285] .

Čia reikėtų paminėti, kad, anot A. Mandelstamo[286], akivaizdus šių potvarkių liberalumas susilpnėja dėl gana neaiškios jų redakcijos ir netikslių įgyvendinimo sąlygų: "daug išeivių", "solidi sumos dalis" ir pan., visa tai praktikoje gali būti įvairiai interpretuojama ir skatinti piktnaudžiavimus.

Šiuose straipsniuose konkrečiai paminėtos ne pačios mažumos, o tik asmenys, išeiviai, priklausantys šioms mažumoms. Praktiškai teisę gauti valstybinių fondų paramą turi tik atskiri asmenys ar mažumų įstaigos.

10 straipsnio, bylojančio apie Lenkijos žydus, redakcija daug tikslesnė ir, be to, jau mini *žydų mažumą kaip kolektyvinę esybę*: "Valstybės kontroliuojami, Lenkijos *žydų bendruomenių paskirti* vietiniai *mokyklų komitetai* proporcingai padalins pagal 9 straipsnį iš valstybinių fondų žydų mokykloms skirtas lėšas, o jiems padės šių mokyklų vadovybė ir steigėjai.

9 straipsnio potvarkiai dėl kalbų vartojimo mokyklose taikomi ir minėtoms mokykloms.[287] Šiame straipsnyje asmeninė teisė jau virsta kolektyvine teise. Tai tautinės mažumos ar skirtingos kultūrinės grupės būdas išreikšti tai, kas vokiškai vadinama *Kulturautonomie,* – "*kultūrinę autonomiją"*. Kitos mažumą sudarančios tautos taip pat siekia šio tikslo.

Kultūrinės autonomijos idėja jau nesvetima. Faktiškai geriausiai ji įgyvendinta Estijoje, kur ši sistema mažumoms buvo suteikta, jokiomis sutartimis neverčiant to daryti. 1930 m. birželio 17 d. Estijos Respublikos Konstitucijos 21 paragrafas skelbia: "Estijos teritorijoje gyvenančių tautinių mažumų nariai gali kurti autonomiškas institucijas savo kultūros ir tautos gerovei išsaugoti, jei tik šios institucijos niekaip nekenks valstybės interesams"[288] .

---

[285] L. le Fur, G. Chklaver, 1928, p. 469 (tekste nepabraukta).

[286] A. Mandelstam, 1931, p. 126.

[287] L. le Fur, G. Chklaver, 1928, p. 469.

[288] A. Mandelstam, 1931, p. 135.

1925 m. vasario 5 d. įstatymas smarkiai praplėtė šias konstitucines nuostatas ir įteisino visišką kultūrinės autonomijos sistemą[289]. Pagal šio įstatymo raidę ir dvasią, kiekviena tautinė mažuma turi teisę jungtis į visuomeninę-juridinę bendruomenę, kad iš valstybės ir komunos valdžios perimtų teises ir pareigas savo pačių kultūros labui. Visi, besiskelbiantys priklausą tai tautybei ir kultūrai, priimami į bendruomenę. Administraciniams ir organizaciniams reikalams tvarkyti steigiamas nacionalinis kadastras. Svarbiausios šio kultūrinio *self-government** pareigos – tai jo narių švietimo administravimas, organizavimas ir priežiūra.

Šių pareigų vykdymo išlaidas (pvz., valstybinių mokyklų, kurias lanko tautinės bendruomenės vaikai ir kurioms vadovauja ši bendruomenė, išlaikymas) padengia valstybė ir komunos. Bendruomenės kompetencija yra ir kitos kultūrinio gyvenimo sritys, pvz., jaunimo, sporto organizacijos, konferencijos, bibliotekos, muziejai, teatrai ir kt. Kultūrinės veiklos kryptis ir programą kuria ir įgyvendina pačios bendruomenės išrinkti valdymo organai. Pastarieji turi teisę skelbti bendruomenės nariams privalomus reglamentus, įvesti specialius mokesčius jų poreikiams patenkinti. Teisė skirti darbuotojus į visų bendruomenės institucijų tarnybas bei mokytojus į jų valdomas mokyklas priklauso kompetentingiems bendruomenės organams.

Suteikdama savo mažumoms tokią didelę autonomiją, Estija pasiliko priežiūros teisę, kad būtų išvengta piktnaudžiavimų ir būtų apsaugoti bendri valstybės interesai.

Estijos sistema tėra logiškas ir lojalus sutartyse dėl mažumų paskelbtų nuostatų išplėtimas.

***

Dėl tokios organizacijos pagrįstumo ir naudingumo, be abejonės, galima ginčytis, kaip, beje, ir dėl visų kitų socialinės sanklodos klausimų. Nesileisdami į ilgas diskusijas, norėtume tik prabėgomis paminėti, kad, nors tokio tipo sankloda leidžia

---

[289] W. Hasselblat, 1929, p. 705–708.

* Pačių, savo vyriausybė (angl.).

mažumoms iš esmės pasinaudoti savo teisėmis, ji, anot A. Mandelstamo[290], niekaip nesikerta ir su valstybės interesais, nes neperžengia kultūrinės ir socialinės veiklos ribų, neturi politinės valdžios.

Šios reformos mastai gali dar padidėti. Ištyręs valstybės ir organizuotų bendruomenių veiklą bei jų santykius, R.P. Delosas padarė išvadą: "Taip sumažėja antinomija, priešinusi valstybę ir tautines grupuotes. Kur glūdi jų darnos paslaptis? Tai bendra baigtis, galutinis tikslas, kurio siekia ir vieni, ir kiti – tarnauti žmogui. Prisiėmusios tikrojo *tarno vaidmenį*, valstybė ir organizuotos tautinės grupuotės nebėra besikaunantys priešai, o bendradarbiai, kurių dvigubas veikimas tarnauja tam pačiam galutiniam tikslui. Taigi nėra jokios esminės prieštaros tarp tautinės ištikimybės savo kultūrinėms institucijoms ir paklusnumo valstybei. Funkcijų diferenciacija lemia teisių ir pareigų diferenciaciją"[291].

Mūsų manymu, ugdymo problemos sprendimo būdas, pateiktas sutartyse dėl mažumų, savo koncepcija ir iš to kylančiomis tendencijomis labai artimas švietimo problemos sprendimo būdui, kurį pavadinome "sintetiniu".

Įtraukiant mažumų apsaugos klauzules į konstitucinę valstybių teisę, šiomis sutartimis realizuojamos išorinės sintetinio sprendimo sąlygos. Žvelgiant iš sociologijos pozicijų, jose apibendrinta organiškos valstybės koncepcijos ir struktūros idėja.

Sutartis pasirašiusios valstybės nei teisiškai, nei faktiškai negali būti absoliutinės ir niveliuojančios, jos turi atsižvelgti į heterogenišką savo piliečių sudėtį. Valstybė nebegali sutapti su viena išskirtine grupuote, ji tampa jėga, koordinuojančia elementus, iš kurių pati yra organiškai sudaryta. "Visi konvenciniai mažumų įstatymai, – rašo Mandelstamas, – pagrįsti pripažinimu, kad nacionaliniai, religiniai ar kalbiniai savitumai turi teisę būti paremti ir plėtojami"[292].

Kokie sintetinio sprendimo elementai aiškiai būdingi sutartimis apibrėžtai švietimo sistemai? Visų pirma, didysis mokyklos laisvės principas, suteikiantis mažumoms teisę steigti, valdyti ir kontroliuoti mokyklas ir kitas ugdymo įstaigas. Antra, sutartys ne tik įteisina gryną

---

[290] A. Mandelstam, 1923, t. 1., p. 444.

[291] J. T. Delos, 1932, p. 47.

[292] A. Mandelstam, 1923, p. 444.

ir paprastą mokyklos laisvės principą, bet numato net ir efektyvią pagalbą, įpareigoja išsaugoti mažumų teises valstybinėse mokyklose.

Be abejo, iškart kyla klausimas, ar šie potvarkiai buvo įgyvendinti. Taip. Nors juos įgyvendinant kiekviena šalis padarė pakeitimų, tačiau reikia pripažinti, kad daugiau ar mažiau jie yra realizuoti. Be to, šie potvarkiai buvo įtraukti į sutartis pasirašiusių šalių konstitucinę teisę ir nebepriklauso nuo politinio režimo pakitimų nei nuo Konstitucijos peržiūrėjimų, todėl visuomet turi privalomą juridinę galią.

Mums buvo svarbu parodyti, kad vykstant didelėms politinėms permainoms ir teritoriniams pokyčiams, kai panašioms priežastims ir aplinkybėms verčiant tarptautinė politika ir teisė turėjo spręsti praktinę mažumų švietimo ir kultūros organizavimo problemą, buvo pasirinktas bemaž sintetinis sprendimo būdas.

Tokia yra dabartinė situacija. Baigiant šį skyrių, gali būti įdomu, kokios tendencijos atsiras ir kokia išeitis bus pasirinkta ateityje. Norėtume atsakyti kaip Vichniakas: "ši išeitis galėtų būti ne unifikacija, centralizavimas ir suprastinimas, bet sudėtingumas, diferenciacija bei pliuralumo ir vienybės sintezė"[293], o patikslinti galėtume kaip R.P. Delosas: "*Grupuotes ir jų institucijas pagal jų socialines funkcijas skirstanti diferenciacija* kartu su atskirų grupuočių veiklą harmonizuojančia *integracija* – toks, mūsų manymu, yra socialinės pažangos dėsnis"[294].

[293] Vichniak, 1931, p. 462.

[294] J.T. Delos, 1932, p. 48.

TREČIA DALIS

SINTETINIO SPRENDIMO PRIEŽASTYS IR PADARINIAI

SEPTINTAS SKYRIUS

BENDROSIOS SINTETINIO SPRENDIMO PRIEŽASTYS

I. Šeimų ir kolektyvų siekimas turėti doktrininę ugdymo autonomiją

Mokyklų kovos, visur daugmaž panašios, ėmė siautėti įvairiose šalyse nuo XIX a. pradžios. Jų reikalavimai beveik identiški paskelbtiesiems sutartyse dėl mažumų, o tai rodo, kad šalia specifinių kiekvienai epochai ir kiekvienai šaliai, kurioje vyksta tokia kova, priežasčių esama tam tikrų bendrų, iš dalyko esmės kylančių priežasčių. Dėl jų priimami panašūs sprendimai arba užsimezga konfliktai, jeigu į jas neatsižvelgiama kuriant ar reformuojant švietimo sistemą.

Dabartinį mastą mokyklų konfliktai įgijo, kai nuo XVIII a. pab. valstybės ėmė kurti visų pakopų mokymą, daugiau ar mažiau sumažindamos kitų socialinių jėgų įtaką arba net jas pašalindamos iš jaunosios kartos mokyklinio ugdymo. Valstybei įsikišus į ugdymo reikalus, kova tampa neišvengiama, jei nerandama būdo suderinti savo pačios interesų su interesais kitų jėgų, kurios konkuruoja dėl ugdymo ir rūpinosi juo daug anksčiau nei valstybė.

Iš tiesų ugdymas, kaip socialinis faktorius, atsirado daug anksčiau, nei valstybė juo ėmė rūpintis. Jis spontaniškai kyla iš šeimų ir visuomenės kolektyvų poreikių. Istorija pateikia begalę pavyzdžių, rodančių, kad ugdymas formuojasi savaime, nepaisant to, ar valstybė juo rūpinasi, ar jį apleidžia. Papročiai, tradicijos, kolektyvinės idėjos ir apskritai tam tikra kultūra daugiau ar mažiau organizuotai perteikiami iš kartos į kartą.

Šeimos, logiškai ir istoriškai atsiradusios anksčiau už valstybę ir būdamos labiausiai suinteresuotos bei pirmieji ugdymo veiksniai, spontaniškai susigrupuoja pagal bendrus tikėjimus, tautybę, dažnai net pačios to dar gerai nesuvokdamos.

Imdamasi ugdymo, valstybė randa jau susiformavusias, tą pačią religiją išpažįstančių arba ta pačia kalba kalbančių vaikų lankomas

ugdymo įstaigas. Valstybės kišimąsi į šią sritį (kai mėginant pakeisti privačią iniciatyvą steigiamos valstybinės mokyklos ir teisiškai reglamentuojamos jau egzistuojančios) lėmė ne tiek pedagoginiai, kiek politiniai motyvai. Skirtingų šalių ir epochų švietimo formavimo istorija, didžiųjų užkariavimų ar kolektyvinių migracijų į naujas šalis ir daugianacionalinių valstybių istorija tai rodo gana aiškiai.

Seniausias Prancūzijos ir Belgijos švietimo istorijos periodas, ypač Galijos epocha, yra tipiškas to pavyzdys. Užkariaudami Galiją (58–50 m. pr. Kr.), romėnai jau rado druidų, senovės galų renkamo žynių ordino, įkurtas mokyklas. Visoje Galijos teritorijoje druidai buvo įsteigę mokyklų, iš jų seniausia ir žymiausia – Bibrachte'o (Autuno). Kaip ir mūsų laikų valstybės, romėnų valstybė gerai suvokė švietimo ir ugdymo galią. Tai puikus būdas įsitvirtinti užkariautoje šalyje. Todėl Roma šalia druidų mokyklų ėmėsi kurti savo valstybines mokyklas, anot H. de Riancey, skatinama dviejų pagrindinių motyvų: "Sustiprinti savo valdžią ir sužlugdyti nugalėtą tautą"[295]. Imperijos mokyklos įsikūrė svarbiausiuose šalies centruose. Jų užduotis buvo pritraukti Galijos jaunimą, taigi atitraukti jį nuo druidų mokyklų.

Be imperijos mokyklų, dar buvo miestų įkurtos mokyklos. Tačiau valstybinių mokyklų veikla nesužlugdė privačių ugdymo institucijų (privačių mokytojų ir namų mokyklų).

Konstatuodamas šią privataus ir valstybinio ugdymo koegzistenciją ir jų konkurenciją romėnams užkariavus Galiją, H. de Riancey pateikia tokį jų vystymosi apibūdinimą: "Kruopštus faktų tyrimas patvirtina, kad privačios, laisvos mokyklos beveik visada atsiranda anksčiau už valstybines. Pirmųjų gausumas, toji daugybė mokinių, kurią jos pritraukia, jų mokytojų nuopelnai pareigūnams atvėrė akis. Imta svarstyti, kaip intensyvinti studijas, sudaryti palankias veikimo sąlygas, skatinti stropumą, todėl buvo skiriamos kompensacijos, suteikiamos privilegijos bei kuriami fondai, ir galiausiai miestas arba kunigaikštis imdavosi globoti vieną kurią mokymo instituciją ir mokėti visas jos išlaidas. Sulig paskutiniuoju geradarystės mostu toji institucija tapdavo nemokama – tai vienas iš lanksčios romėnų politikos bruožų"[296]. Nors vyko galų genčių sukilimai, kurie daug kartų griovė romėniškas mokymo

---

[295] H. de Riancey, 1844, p. 17.

[296] Ten pat.

institucijas, romėnų pastangos buvo vaisingos. "Lanksti politika leido jiems ilgiau nei penkis šimtmečius išsaugoti šiuos vertingus laimėjimus. Greitai visa Galija perėmė romėnų tikėjimą, institucijas, papročius, kalbą ir literatūrą"[297], – rašė Leonas Lebonas.

Kai sunykus pilietinei visuomenei ir kraštą užpuolus barbarams žlugo senoji romėnų mokyklų sistema, ugdymo reikalus į savo rankas vėl perėmė nevalstybinės struktūros. "Karaliai barbarai, dar visai vaikai ir neturintys kultūros, – rašė L. Lebonas, – negalėjo turėti įtakos ugdymui; juos pačius iš pradžių reikėjo parengti protingai ir dvasingai veiklai. Štai dėl ko romėnų apleistą, o barbarų nepažintą ugdymą priglaudė Bažnyčia ir net dvylika amžių faktiškai jį valdė"[298]. Todėl E. Candaux ir rašo, kad "mokykla gimė iš Bažnyčios ir ilgus amžius gyvavo jos šešėlyje. Koležas atsirado iš vienuolyno, universitetas – iš katedros, o pradinės mokyklos šaknys glūdi zakristijono katekizmo pamokose"[299].

Taigi dabartinėje epochoje, didžiųjų kolonizacijų ir migracijų į naujus kraštus laikotarpiu, pirmasis ugdymo organizatorius buvo ne valstybė. Kalbant vien tik apie Šiaurės Ameriką – Jungtinėse Valstijose ilgą laiką mokyklos kūrėsi ir plėtėsi tik privačios iniciatyvos pastangomis. Masačiūsetso valstija dar 1642 m. išleido įstatymą dėl mokyklų, tačiau jų steigimą paliko šeimoms, valdžia turėjo tik prižiūrėti, kad vaikai gautų būtinas žinias, ypač "esminių religijos dalykų ir svarbiausių valstijos įstatymų skaitymo ir aiškinimo" pamokas.[300] Visose kitose valstijose valdžia ugdymą taip pat paliko šeimų ir religinių bendruomenių rūpesčiui. Netgi 1800 m. 9 iš 16 Amerikos valstijų Konstitucijose mokyklos visiškai neminimos[301]. Čia, kaip ir Europos valstybėse, švietimo sistemos buvo pradėtos kurti tik XIX a.

Ugdymo veiklos spontaniškumas, tėvų siekiai ir privačių iniciatyvų įtaka šiai sričiai dar sėkmingiau pasireiškė Kanadoje, ypač prancūziškoje jos dalyje, Kvebeko provincijoje, kur susikūrė bene lojaliausia pasaulyje švietimo sistema. "Tėvai patys turėjo steigti savo mokyklas,– rašo R. P. Egide-M. Roy, – daug anksčiau, nei

---

[297] L. Lebon, 1868, p. 52.
[298] Ten pat, p. 62.
[299] E. Candaux, 1930, p. 32.
[300] J. Schröteler, 1931, p. 509.
[301] Ten pat, 1931, p. 510.

valstybė ėmėsi jiems padėti. Pastebėta, kad prancūziškoje dalyje dažnai jie pralenkdavo net kunigus. XIX a. pradžioje vyriausybė pasisiūlė steigti nemokamas mokyklas, kuriose nepageidautinas tėvų kišimasis, taigi šie nenorėjo į jas leisti savo vaikų"[302]. Kvebeko švietimo sistemai, per visą savo raidą visuomet atsižvelgusiai į tėvų pageidavimus ir pergalingai apsigynusiai nuo federalinės vyriausybės mėginimų ją etatizuoti ir centralizuoti, pavyko tapti tikra organiška nacionaline ugdymo sistema, tikėjimų ir tautybių požiūriu puikiai atspindinčia provincijos sudėtį.

Pagrindiniai, baziniai, šios sistemos vienetai yra mokyklų savivaldybės – katalikų ir protestantų, prancūziškos arba angliškos, bei nepriklausomos nuo kitų administracinių vienetų. Visos mokyklų sistemos galva – ne Švietimo ministerija, o Liaudies švietimo taryba, kurią sudaro du komitetai: vienas katalikų, kitas – protestantų. "Jie tiesiogiai įgyvendina pagrindinę įstatymų leidėjus įkvėpusią idėją – išsaugoti mokyklų organizacijoje rasių, kalbų ir religijų dualizmą, kuris būdingas visam šalies gyvenimui, – aiškina Hubert'as Pierlot. – Todėl reikia būti apdairiems, kad vienintelė, daugumos iškelta valdžia nepiktnaudžiautų savo galia ir neprimestų visiems daugumos valios; žodžiu, nereikia įvelti mokyklos į politinę veiklą. Todėl ir nėra jokios Liaudies švietimo ministerijos"[303].

Galima būtų paminėti dar daugiau faktų, tačiau ir tų, kuriuos atidžiau patyrinėjome (belgų ir olandų mokyklų sistemų raida) ar jau pateikėmė kaip pavyzdžius, visiškai gana padaryti šiai išvadai: iš vienos pusės, *daugiau ar mažiau tobula mokyklų sistema, atsiradusi kaip privačios iniciatyvos – šeimų bei konfesinių, etniniu ar kalbiniu požiūriais skirtingų asociacijų, yra ankstesnė už valstybinės valdžios veiksmus šioje srityje*, o iš kitos pusės, *kai tik valdžia imasi sistemingos veiklos, šeimos ir bendruomenės stengiasi išsaugoti savo teisę spręsti, kokia dvasia turi būti auklėjami ir mokomi jų vaikai mokykloje.*

Šių doktrininės ugdymo autonomijos tendencijų pagrindą sudaro idealios vertybės, ypač religinės, dorovinės ir tautinės, dėl kurių žmonės dažnai pasiruošę paaukoti gyvybę. "Tai reiškia, kad švietimas, kaip ir dresūra, pats savaime nesuteikia visuomenei to,

---

[302] R. P. Egide-M.Roy, 1924, p. 253–254.

[303] H. Pierlot, 1911, p. 36–37.

ko jai reikia. Pastaroji įsiamžina tik perduodama savąsias vertybes[304], – rašo C. Bouglé ir priduria: – Mes leidžiame laiką rodydami naujai atėjusiems – netiesiogiai, pavyzdžiais ir veiksmais, arba tiesiogiai, patardami ir bardami, – tai, ką verta dievinti ir ką reikia niekinti"[305].

Tačiau, kad šis nuolatinis *naujųjų kartų įvesdinimas į visuomenės gyvenimą pasitelkus ugdymą ir perteikiant joms tikrąsias vertybes būtų nenutrūkstamas ir sėkmingas, reikia tam tikrų socialinių sąlygų.* "Neverta detaliai įrodinėti teiginio, kad kalba, religija ir tautybė – tai socialinės psichologijos reiškiniai, kurių egzistavimui ir raidai reikalinga ne tik individuali sąmonė, bet ir tam tikra aplinka, kurią sukurti gali tik kolektyvas,– rašo Vichniakas. – Tik kolektyviai vartojama kalba nemiršta. Tik kolektyvinis dalyvavimas apeigose maitina ir gaivina religiją. Tik kolektyvinė istorinio likimo ir nacionalinio savitumo sąmonė yra tautinės kultūros raidos pagrindas. Todėl neįmanoma išsaugoti kalbos, religijos ar tautybiškumo, nepripažinus aplinkos ir kolektyvo, kuriuose arba tik per kuriuos ši kalba, religija ar tautybė ir tegali egzistuoti, reikšmingumo"[306].

Štai kodėl mums atrodo, kad skirtingoms etninėms, konfesinėms ar tiesiog doktrininėms bendruomenėms priklausančių šeimų ar ištisų kolektyvų siekiai turėti tam tikrą ugdymo autonomiją bei galimybę kurti savo tikėjimui, kultūrai ar kalbai palankią aplinką ir atmosferą kyla iš pačios dalykų prigimties. Štai kodėl manome, kad šie siekiai – svarbiausia priežastis, skatinanti sintetinio ugdymo sistemos organizavimą.

II. BŪTINYBĖ PASKIRSTYTI PAREIGAS TARP VALSTYBĖS IR VISUOMENĖS

Nors tėvų ir jų grupių siekimai turėti mokyklinę autonomiją dar gyvi, tradicinės organizacijos – Bažnyčia, kai kurios religinės ar etninės bendruomenės – vis tebedaro įtakos ugdymui, tačiau dabartiniais laikais akivaizdus valstybės kišimasis, o kai kuriose šalyse – tikrų tikriausias dominavimas. Toks įvairopas didesnio ar

---

[304] C. Bouglé, 1929, p. 48.

[305] Ten pat, p. 47.

[306] M. Vichniak, 1931, p. 439–463.

mažesnio valstybės kišimosi į ugdymo sritį plitimas visose civilizuotose tautose savaime įrodo, kad tai nėra trumpalaikių aplinkybių padarinys. Tiesą pasakius, tai praktinio būtinumo, kylančio iš daugybės socialinių sąlygų, būdingų XIX a. valstybėms rezultatas. "Tiesioginės šio kišimosi priežastys,– rašo Unmackas,– skirtingose šalyse skirtingais laikais ne visuomet buvo tos pačios. Matome, kaip troškimas sustiprinti nacionalinę vienybę, kova prieš religinio reakcingumo įtaką, iš tamsumo ir nemokšiškumo paklaikusių darbininkų revoliucijos baimė, filantropija, imperatoriaus ambicijos, egalitarinė filosofija – visi šie veiksniai skyrium ar kartu taip pat skatino valstybės pastangas rūpintis ugdymu"[307].

Nepaprastai greita pramonės raida per paskutiniuosius 70 metų sukėlė tokių socialinių reiškinių, dėl kurių valstybė vis dėlto buvo priversta pakeisti savo pasyvų požiūrį į individualias teises. Didžiųjų demokratinių srovių užmojai pagerinti ar net visiškai pakeisti žemesniųjų klasių socialines sąlygas, jų kovos už įvairias teises ir visuotinį balsavimą, sutapusios su bendra įvairių šalių nacionalinio gyvenimo evoliucija, iš vienos pusės, privertė valstybes plėsti arba sukurti valstybinį mokymą ten, kur jo dar nebuvo (pvz., 1870 m. Anglijoje). Taigi nuo XIX a. pradžios valstybė pamažu tapo vienu iš galingiausių ugdymo organizavimo veiksnių.

Tai konstatuodami manome, jog vis dėlto per drąsu būtų teigti, kaip tai daro Parodi, kad, "jei iš įvairių socialinių jėgų, galinčių rūpintis ugdymu, vienos – Bažnyčia, šeima, regioninės organizacijos, senojo kirpimo korporacijos – palaipsniui praranda savo valdžią ir įtaką, o naujesnės jėgos, pavyzdžiui, profsąjungos, dar nėra pakankamai stiprios, paaiškėja, kad, norime to ar nenorime, viena iš Vakarų visuomenių jėgų nuolatos stiprėja ir auga – tai valstybė"[308], kuri, anot autoriaus, "vis labiau ir labiau kišasi į ugdymo reikalus" ir "turėtų kištis kuo toliau, tuo labiau"[309].

Atrodo, kad reali tikrovė nepatvirtino šio dvigubo Parodi nurodyto proceso, t.y. laisvų visuomeninių organizacijų ir jų ugdymo iniciatyvų dekadanso bei sistemingo privačių institucijų keitimo

---

307 R. Unmack, 1926, p. 6–7.
308 D. Parodi, 1912, p. 38.
309 Ten pat.

valstybinėmis, valstybei vis labiau kišantis į ugdymo organizavimą. Vis dėlto galima konstatuoti dvigubą evoliuciją, tačiau kitokia, nei nurodė Parodi, kryptimi.

Šiuo požiūriu labai įdomių faktų apie Anglijos ir Prancūzijos mokyklų sistemas pateikė S. Hessenas[310]. Pagal Lorenzo Steino, kuris prieš 60 metų pirmasis pabandė sukurti mokyklų politikos mokslą[311], klasifikaciją, to meto Anglijos ir Prancūzijos mokyklų sistemos – tai dvi klasikinės ugdymo organizavimo problemos išeitys: kiekvienoje iš šalių pritaikyta pati gryniausia laisvės principo ir etatizmo principo išraiška. Po 60 metų trukusios anglų mokyklų sistemos evoliucijos Anglija, kuri Steino laikais neturėjo nė vienos valstybinės mokyklos ir kurios privačių mokyklų nevaldė ir neinspektavo jokia valstybės ar komunos institucija, dabar turi valstybinį mokymą, kuris pralenkia privatų. Ji turi ir tikrą pedagoginį kodeksą.

Prancūzijoje, kur, priešingai, iki praėjusio amžiaus vidurio viešpatavo valstybinis monopolis, privatus, nuo valstybės nepriklausomas mokymas, apimantis maždaug ketvirtį mokyklinio amžiaus vaikų, šiandien egzistuoja šalia valstybinio mokymo ir su juo konkuruoja. Be to, valstybinis mokymas Prancūzijoje siekia funkcinės autonomijos.

S. Hessenas pažymi, kad Steino paralelė vis tiek tebėra teisinga, ypač jei pažvelgtume ne į abiejų sistemų statistinius duomenis, bet į jų evoliucijos dinamiką.

Nors, spaudžiant visuomenės nuomonei, valstybės įtaka visai Anglijos mokyklų sistemai didėja, valstybė čia reiškiasi ne kaip valdovė, o tik kaip individo teisės į mokymą vykdytoja ir, esant būtinybei, kaip koordinatorė ir vienytoja. Kruopščiai ištyręs angliškosios sistemos transformacijas, S. Hessenas jas apibūdina taip: "Ar visai anglų ugdymo evoliucijai nebūdinga dviejų, iš pirmo žvilgsnio priešingų, tendencijų sąjunga, iš vienos pusės, unifikavimo ir koordinavimo tendencija, kurią remia valstybė, visuomet geriausiai suvokianti savo teisių gynėjos misiją, o iš kitos pusės, individualizavimo ir decentralizavimo tendencija, kylanti iš pačios spontaniškai kuriančios visuomenės jėgų?"[312]

---

[310] S. Hessen, 1931 a, p. 421–425.

[311] L. Stein, 1868. Neseniai šis klausimas buvo aptartas jau minėtame E. Sprangerio veikale.

[312] S. Hessen, 1931a, p. 435.

O Prancūzijoje, kur pradžią mokyklų sistemai davė napoleoniškasis monopolis, valstybės funkcija dominuojanti. Ten dabar egzistuoja privatus ugdymas ir net valstybinio švietimo sistemoje valstybės įtaka pamažu silpnėja, ir tai dedasi, pasak autoriaus, tik dėl valstybei nepalankios visuomenės nuomonės.

Šios dvi tendencijos ypač ryškios Belgijos ir Olandijos mokyklų sistemų evoliucijoje. Kaip matėme, priešindamasi Olandijos monopoliui, nepriklausomybės pradžioje Belgija įteisino absoliučią laisvę. Galiausiai valstybinis mokymas buvo reabilituotas ir sistemingai stiprinamas, o privatų mokymą imta kontroliuoti. Tačiau lygiagrečiai valstybės remiamos privačios iniciatyvos ir ugdymo institucijos labai sparčiai vystėsi. Šiuo metu jose mokosi maždaug pusė Belgijos mokyklinio amžiaus vaikų.

Olandijoje, kur, kaip ir Prancūzijoje, švietimo režimas rėmėsi valstybės visagalybe, po daugiau nei šimto metų evoliucijos buvo pasiekta visiškos privataus pradinio ir valstybinio pradinio mokymo teisinės ir finansinės lygybės. Valstybė kontroliuoja privatų vidurinį ir aukštąjį mokymą, kuris taip pat konkuruoja su atitinkamu valstybiniu mokymu. Tuo pat metu ji teisiškai ir finansiškai remia šias privačias įstaigas.

Lyginamoji keleto konkrečių mokyklų sistemų evoliucijos analizė leidžia preliminariai teigti, kad, jei, viena vertus, šeimos ir kai kurie kolektyvai siekia ugdymo autonomijos ir dažniausiai šiuos siekius išreiškia kurdamos ir plėsdamos privačias mokymo įstaigas arba individualizuodamos ir decentralizuodamos valstybinį ugdymą, jei, kita vertus, mūsų laikais kišdamasi į ugdymo reikalus valstybė išreiškia bendrus kolektyvinio gyvenimo interesus, tai *dėl to normaliomis liberalios ar demokratinės valstybės sąlygomis kyla daugmaž aktyvios visuomenės privačios iniciatyvos ir platesnės ar siauresnės, atsižvelgiant į aplinkybes, valstybinės intervencijos koegzistavimo praktinis būtinumas.*

Šis būtinumas atsirado todėl, kad, atskirai paėmus, nei viena, nei kita forma nėra pakankama nei doktrinos, nei finansiniu ar pedagoginiu požiūriu. Belgijos, Anglijos ar JAV patirtis rodo, kad kai ugdymą organizuoja vien tik privačios iniciatyvos, o valstybė nesikiša, tai, turint omeny intensyvų paskutinio šimtmečio tautų visuomeninį gyvenimą ir sudėtingas socialines sąlygas, jame paliekama didelių spragų: arba dėl įvairių mokyklų kategorijų pusiausvyros, arba dėl jų paskirstymo šalies teritorijoje, arba galų gale dėl grynai pedagoginių dalykų. Jos neturi susikūrusios visumos vaizdo ir bendros krypties organizuojant bendrą švietimo sistemą. Kai praėjusiame amžiuje įvairių kategorijų mokyklų specializavimasis ir mokslinis aprūpinimas įgavo iki tol neregėtą mastą,

nes beveik visose mokyklų sistemose mokymasis tapo privalomas, tai vien tik privačių iniciatyvų be valstybės pagalbos nebepakako nei intelektualiai, nei ypač finansiškai patenkinti ne tik visiems šalies gyvenimo poreikiams, bet netgi ir tiems, kurie radosi dėl tos pačios rūšies valstybinių įstaigų konkurencijos.

Kita vertus, šalyse, kur kaip kurį laiką Prancūzijoje ir Olandijoje valstybė viena valdė ugdymą, trukdydama ar paprasčiausiai ignoruodama spontaniškas visuomenės privačias iniciatyvas, valstybinės sistemos, linkstančios į administracijos centralizavimą ir programų vienodinimą, turėjo rimtų ydų.

Priverstinai suvienodintos ir oficialiai neutralios šios sistemos nepajėgė aprėpti ar atspindėti kai kurių gyventojų sluoksnių konfesijų ar doktrinų, todėl tėvai, jomis nepatenkinti, ieškojo būdų savo siekiams patenkinti už valstybinio švietimo ribų ir steigė privačias mokymo įstaigas. Be to, etatistinės sistemos buvo glaudžiai susijusios su valstybe arba, tiesą pasakius, su jos vykdomąja valdžia, kurią dažnai turėjo viena ar kelios koalicinės politinės partijos. Todėl jos buvo jautresnės politinių kovų smūgiams, o tai piktino daugiau ar mažiau svarbias visuomenės grupuotes ir skatino mokyklines kovas.

Pedagoginiu požiūriu tokios sistemos, pernelyg priklausomos nuo centrinės administracijos biurų ir jų valdininkų, buvo persigėrusios biurokratizmo dvasia, kuri sudarė palankias sąlygas pedagoginei stagnacijai. Dėl to buvo tik dar sunkiau atnaujinti metodus, sužadinti iniciatyvą ir steigti naujas institucijas. Anot R. Dottrenso, "vyriausybės vystosi lėčiau nei jų valdomos masės. Jos daugiau dirba, norėdamos išsilaikyti ir išsaugoti esamą politinę ir socialinę padėtį, negu siekdamos geresnio politinio ir socialinio gyvenimo. Dažnai jos veikia taip, lyg per daug bijotų švietimo, tarsi baimindamosi išugdyti stiprias asmenybes, kurių savarankiškas mąstymas ir kritiškas požiūris pakeistų nuolankumą. Jos norėtų, kad mokyklos ruoštų mokinius gyvenimui, tačiau tik pagal jų pačių gyvenimo koncepciją. Iš čia atsiranda neveiklumas ir nepasitikėjimas pasiūlytomis reformomis bei sektinais pavyzdžiais, iš čia kyla administracijos prievarta ir besaikis piktnaudžiavimas valdžia, žeidžiantis mokytojų ir mokinių asmenybes"[313]. Neskatindama

---

[313] R. Dottrens, 1933, p. 31–32.

energingo lenktyniavimo, etatistinė sistema čia apsnūsta, čia staiga aukštyn kojom apverčia metodus ir programas: anot P. Leroy-Beaulieu, tokia "kaita tarp užsitęsusios metodų rutinos ir staigios bei radikalios jų permainos"[314] – tai dar viena yda.

Taigi laisva visuomenės iniciatyva ir valstybės intervencija į nacionalinio švietimo reikalus papildo vienas kitą tiek moraliai, tiek finansiniu ir pedagoginiu požiūriu. *Jų kompetencija – natūralus istorinės evoliucijos rezultatas – ir kiekvienos jų, atskirai paėmus, nepakankamumas verčia valstybę ir visuomenę pasidalinti pareigomis.*

Mūsų manymu, *būtinybė paskirstyti pareigas tarp šių dviejų pagrindinių visuomeninių galių – tai antroji iš bendrųjų priežasčių, dėl kurių reikia rinktis sintetinį ugdymo sistemos organizavimo problemos sprendimą.*

AŠTUNTAS SKYRIUS

BENDROSIOS SINTETINIO POBŪDŽIO SISTEMŲ IŠDAVOS

I. GERIAUSIAS PRIVAČIOS IR VALSTYBINĖS INICIATYVOS PANAUDOJIMAS

Sintetinio pobūdžio sistemos, siekiančios pozityviai suderinti tėvų, jų grupių bei kitų kolektyvų ir valstybės ar jos padalinių – provincijų, departamentų ar komunų – kišimąsi į ugdymą, įvedimas turi daug padarinių. Tokia sistema atmeta du kraštutinumus: tą, kuris neigia valstybės teisę organizuoti ugdymą ir juo rūpintis, bei tą, kuris siekia, kad mokymas teoriškai ar praktiškai priklausytų išskirtinai tik nuo valstybės valdžios. Guillaume'as von Humboldtas "Traktate apie valstybės veiklos apribojimą"[315] nepripažįsta valstybės teisės kištis į ugdymo ir mokymo reikalus, nes, anot jo, valstybinė valdžia negali efektyviai atlikti savo nacionalinio švietimo tarnybos organizatorės vaidmens dėl trijų svarbiausių priežasčių, kylančių iš

[314] P. Leroy-Beaulieu, 1911, p. 322–323.

[315] G. Kerschensteiner, 1930, p. 34.

šių trijų sąlygų: 1) visuomenei ir jos įvairioms struktūroms suteiktos iniciatyvos laisvės, 2) daugybės šios laisvės įgyvendinimo motyvų ir veiklos galimybių ir 3) ypač dėl didžiulės reikšmės, teikiamos laisvai asmenybės veiklai bei individualiai nuomonei.

Dabartinis anglų mokyklų sistemos statusas, anot G. Kerschensteinerio, rodo, kad valstybė puikiai sugeba laikytis šių trijų sąlygų ir netgi puoselėti savąjį nacionalinio švietimo principą.

Kita vertus, sintetinei sistemai priekaištaujama, kad ji kelia pavojų nacionalinio švietimo vienybei, todėl iš valstybės reikalaujama visos šalies piliečių bendrijos labui suteikti įvairiose doktrininėse aplinkose augusiems ir skirtingoms religinėms bendruomenėms priklausantiems vaikams galimybę mokytis daugmaž identiškose mokymo įstaigose. "Anglijos mokyklų sistema niekaip neskatina šių būgštavimų ir priekaištų. Jos raida atskleidė, kad tokios sistemos vieningumo siekiama kitur. Be abejo, niekas dar negalėjo pastebėti, kad daugybė privačių konfesinių Anglijos mokyklų, egzistuojančių šalia valstybinių, būtų kaip nors pakenkusios anglų dvasiai ir tautiniam charakteriui. Priešingai, laisvė anglų mokyklų struktūroje, nutraukusi varginančias mokyklines kovas, bent jau šioje srityje panaikino ir visuomenės susiskaidymą", – sakė Kerschensteineris.

Šie jo žodžiai apie Anglijos mokyklų sistemą, kurios pagrindas – privačios ir valstybinės iniciatyvos, tėvų ir kolektyvų bei visos nacionalinės visuomenės siekių derinimas – tiktų ir Belgijos mokyklų sistemai, jos šefuojamoms bei tinkamoms šefuoti komunų mokykloms, ir Olandijos sistemai jos pradinio valstybinio ir jam tolygaus pradinio privataus mokymo paralelizmui. Galima būtų žengti dar toliau šia kryptimi ir nurodyti keletą bendrų padarinių, kuriuos sukelia (arba bent jau galėtų sukelti) šio tipo mokyklų sistemos.

***

Niekas neprieštarauja tam, kad šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse skirtingų religinių, filosofinių ar politinių pažiūrų žmonės, nepaisant visko, gali būti geri piliečiai.

Kai kurios mokyklų sistemos tiesiogiai ar netiesiogiai visiems piliečiams primeta vienodą mokymą, kuris dažnai yra vienos partijos kūrinys arba priešiškų doktrinų kompromiso rezultatas, o sintetinio tipo sistemos oficialiu ugdymu nepatenkintiems tėvams sudaro

materialines ir moralines sąlygas, panašias į tas, kurias turi valstybinės mokyklos. Taigi jie gali steigti savo institucijas. Išsilavinimo pagrindus vaikai gauna pagal savo tėvų doktrinas, jei tik šios neprieštarauja visuotinei moralei ir nekenkia bendram labui.

Šiose sistemose valstybės neutralumas nėra viso nacionalinio švietimo neutralumas, o tik pagarba specifiniam – neutraliam, konfesiniam ar pozityvistiniam – įvairių rūšių mokyklų pobūdžiui. Kiekviena tėvų grupė gali nevaržoma uždrausti arba, valstybės remiama ir prižiūrima, formuoti savo vaikų ugdymą. Tokia padėtis skatina ir stimuliuoja bendrą skirtingų gyventojų sluoksnių domėjimąsi mokymu, iniciatyvumą ir aukojimąsi. Puikus įrodymas – privačios iniciatyvos įsteigtų mokymo institucijų suklestėjimas šalia valstybės įkurtų ir valdomų mokyklų tose šalyse, kur diegiamos sintetinio tipo sistemos. Visos privačios kilmės mokymo įstaigos, netgi būdamos formali paralelė valstybinėms mokykloms, suteikia savitų bruožų bendram nacionalinio švietimo pobūdžiui. Įvairios tėvų grupuotės, religinės bendruomenės ir kiti kultūriniai kolektyvai, galintys tolygiai dalyvauti kuriant nacionalinį švietimą, į tai sudeda visus savo ugdomuosius išteklius.

Sintetinio tipo sistemos, išlaikydamos tam tikrą bendrą pagrindą, leidžia sukurti pedagoginę bei kultūrinę įvairovę, kurioje, perfrazuojant Hesseną, "valstybė, išlikdama neutrali, virsta įvairiausių vertybių turtinga visuma"[316], ir ji siūlo ne "tuščią neutralumą socialinių jėgų atžvilgiu", – "šios jėgos formuoja intelektualinių ir moralinių vertybių derinį, kuriam labai svarbios yra religija, *metafizinės pažiūros*, tautybė, gimtasis kraštas ir net ekonomika"[317].

Tokios sistemos rezultatai gali būti labai vertingi mokymo institucijų vidinio pedagoginio darbo požiūriu. Visiškai ar reliatyviai neutraliose mokyklose (ypač jeigu jas lanko labai tvirtų religinių pažiūrų tėvų vaikai), kuriose mokytojai dėl daugelio religinių ir moralinių klausimų turi laikytis negatyvaus bešališkumo pozicijos, ugdomoji šių mokytojų veikla yra apribota. Situacija darosi dar opesnė, kai atsiranda aiški ar slapta trintis tarp tėvų ir mokytojų siekių. "Kai nėra būtinos harmonijos tarp mokyklos ir šeimos,– rašo

---

[316] S. Hessen, 1931a, p. 436.

[317] Ten pat, p. 437.

S. Šalkauskis,– ir kai tėvai ir mokytojai kovoja dėl teisės formuoti jaunimo sielą, negalima kalbėti apie baziniais integralaus ugdymo principais paremtą mokymą, nes ugdymo veiksnių harmonija yra būtina racionalios ir visapusiškos pedagoginės veiklos sąlyga"[318]. Mokyklose, kuriose mokosi tų pačių religinių ar filosofinių pažiūrų tėvų vaikai, mokytojams sudaromos sąlygos atskleisti visas savo ugdomąsias galias, ir todėl paruošia dirvą lojaliam ir atviram mokytojų, vaikų ir tėvų bendradarbiavimui.

Taigi pripažinusi, *iš vienos pusės,* diferenciaciją bendroje nacionalinio švietimo struktūroje ir sudariusi būtinas sąlygas tėvų ir kitų bendruomenių veiklai, *iš kitos pusės,* pavertusi valstybę (sukurdama valstybinių mokyklų sistemą ir nustatydama minimalią programą privačioms mokykloms) bendrų tautos siekių vykdytoja bei bendrųjų interesų gynėja, *sintetinio tipo sistema išryškina visas privačios ir valstybinės iniciatyvos galimybes ir visus jų resursus.*

Pirmoji suteikia įvairovės, antroji – nacionalinės ugdymo veiklos vienybę. Anot R. P. Sertillanges'o, "veiklos būdų įvairovė kyla iš apačios, o iš viršaus ateina taisyklės. Gyvenimas turi trykšti iš tamsių tikrovės gelmių, o ne iš visuomet kiek dirbtinų valdžios kombinacijų"[319].

Kompleksinis ir privačios, ir valstybinės iniciatyvos panaudojimas, siekiant bendro tikslo, doktrininės autonomijos įgyvendinimo, pedagoginės įvairovės, o sykiu ir organiškos nacionalinio švietimo vienybės, mūsų manymu, yra racionaliausias ir vaisingiausias šių dviejų iniciatyvos rūšių pasireiškimo būdas ir viena iš svarbiausių sintetinės ugdymo sistemos padarinių.

II. TEISINGESNIS BENDRŲ IŠTEKLIŲ PASKIRSTYMAS

Viena iš svarbiausių sintetinį sprendimą paskatinusių priežasčių – būtinybė paskirstyti ugdymo formavimo pareigas tarp valstybės ir visuomenės, tik šitai padarius, buvo įmanomas teisingesnis bendrų, iš visų mokesčių mokėtojų į valstybės iždą surinktų lėšų paskirstymas ugdymui. E. Sprangeris[320], ieškodamas valstybės ir mokyklos santykių problemos sprendimo, nurodo tris etinius-kultūrinius

---

[318] S. Šalkauskis, 1927, p. 17.
[319] Sertillanges, 1907, p. 104.
[320] E. Spranger, 1927, p. 27.

veiksnius, kurie jai neturėtų daryti lemiamos įtakos. Valstybei, taigi ir jos mokyklų politikai, visų pirma, naudinga žinoti savo finansines galimybes ugdymo srityje, o finansai, nustatant valstybės santykį su mokykla, turėtų būti antraeilis veiksnys, nes priešingu atveju pigiausia mokyklų sistema valstybei būtų pati geriausia.

Antra, politinių partijų, kurios faktiškai dalijasi valstybinę valdžią, atitinkamų jėgų santykis negali būti kriterijus šioje srityje. Demokratinėje valstybėje bendroji valia pareiškiama daugumos balsais. Tačiau abejotina, ar kiekybinė daugumos jėga visuomet proporcingai atitinka svarbiausių tautos poreikių supratimo ir įgyvendinimo mastą. Ir būtų klaidinga manyti, kad rinkimuose iškovota pergalė leidžia neginčijamai, it Dievui, spręsti apie balsavimu priimtų ir įstatymais tapusių sprendimų protingumą, teisingumą ir moralumą.

Trečia, anot Sprangerio, – tai skirtumas tarp *hic et nunc* esamos valstybinės valdžios pasidalijimo ir to tikro ir teisingo idealo, pagal kurį nuo pat Platono laikų matuojamos norminės pačios valstybės prievolės. Pagal šiuos principus vien tik partijų jėgų pasiskirstymo sąlygojami valstybės ir mokyklos santykiai skiriasi nuo tų santykių, kuriuos turėtų sukurti etiniai ir kultūriniai poreikiai.

Sprangerio pateiktas koncepcijas teoriškai pripažino visos demokratinės šalys, tačiau realiai daugelyje valstybių kiekybiniai politinių jėgų santykiai lemia valstybės ir ugdymo santykių pobūdį. Tokiais atvejais valstybinės valdžios ir kitų ugdymo veiksnių įtaka organizuojant mokyklas priklauso nuo finansinių iždo galimybių.

Valdžia, tik vienai mokyklų rūšiai – valstybinėms mokykloms – suteikdama galimybę pasinaudoti jos finansiniais ištekliais, *ipso facto* nuskriaudžia privačias mokyklas. Remdama tik neutralų, visiems be išimties gyventojams prieinamą valstybinį ugdymą, valstybė (o iš tiesų dažniausiai valdžią turinčios partijos) mano radusi bendrą, visiems vienodą ugdymo problemos sprendimą. Tačiau šis sprendimas tik iš pirmo žvilgsnio atrodo visiems teisingas; praktiškai taip nėra, nes, kaip taikliai pastebėjo olandų socialistų deputatas Gerhardas[321] , neutrali mokykla atitinka kai kurių grupių ugdymo koncepciją, tačiau iš esmės prieštarauja kitų grupių idėjoms. Pavyzdžiui, nevalstybinę privataus mokymo sistemą turinčiose

---

[321] Žr. šios knygos p. 147.

šalyse, ypač tose, kur oficialus mokymas yra nepriimtinas gana didelei tėvų daliai arba jų netenkina, pastarieji yra labiau nuskriausti, nei patenkintieji neutraliu, valdžios formuojamu ir išlaikomu mokymu. Tėvai, kurie dėl savo religinių ar metafizinių pažiūrų yra priversti skirti lėšų specialioms privačioms mokykloms steigti, o ypač neturtingi tėvai, kurie dažnai negali savo vaikų leisti į privačią mokyklą, suvokia esą socialinės neteisybės aukos, nes moka tokius pat mokesčius ir turi tokias pat pareigas valstybei, kaip ir kiti tėvai. Todėl tėvai, kurių vaikai mokosi privačiose mokyklose, maištauja prieš šią situaciją, dėl kurios jie priversti išlaikyti dvi mokyklas – privačią ir valstybinę – arba neįstengia realiai pasinaudoti mokymo laisve.

Į nevalstybinės privataus mokymo sistemos šalininkų teiginius, kad kiekvienas mokesčių mokėtojas turi pripažinti visą nacionalinį biudžetą ir neišbraukti iš jo tų skyrių, kurie jo neliečia (pavyzdžiui, teatro ar muziejų tie, kurie niekada ten nesilanko[322]), valstybiniu mokymu nepatenkinti tėvai atsako, kad tarp mokymo ir teatrų ar muziejų yra esminis skirtumas. "Visų pirma, – rašo Edmond'as Chapoy,– menų biudžetas mažesnis už švietimo; be to, menkiausias mokesčių mokėtojas, kuris niekada neina į teatrą ar muziejų, moka tik kartą, o norėdamas įvykdyti prievolę – leisti savo vaikus mokytis, jis moka dukart. Tai amžina istorija apie dvigubai kainuojantį traukinio bilietą, kurį turėtų pirkti keleivis už tokį patį maršrutą, dviejų kompanijų eksploatuojamą skirtingais bėgiais"[323].

Nevalstybinėje privataus mokymo sistemoje laisvė galima tik tuomet, kai tėvai turi materialinę galimybę ja pasinaudoti. Vargingoms šeimoms ji visiškai nereikalinga. Štai kodėl mokyklinės kovos labai dažnai vyksta dėl subsidijų privačiam mokymui ar netgi dėl visiškos dviejų ugdymo rūšių lygybės principo įvedimo.

Valstybinėje privataus mokymo sistemoje atsižvelgiama į tai, kad mokyklinių kovų pagrindas – dvasinis konfliktas. Šiose sistemose valdžia mokyklinės laisvės ir teisybės vardan atsisako spręsti konfliktą finansiniu būdu. *Todėl valstybės funkcija organizuojant ugdymą apibrėžiama į šalį pastūmėjus finansinius klausimus, o protinga valstybinio ir privataus mokymo konkurencija grindžiama*

[322] Žr. šios knygos p. 30.

[323] E. Chapoy, 1923, p. 95.

pasitikėjimu, kurį abu jie įkvepia šeimoms. "Jei kada nors garbinga kova baigsis tuo, kad valstybinė mokykla taps išimtimi, o privati mokykla – taisykle,– sakė Olandijos ministras pirmininkas, konstitucinės 1917 m. reformos vykdytojas Cortas van der Lindenas,– svarbu, jog būtų išsaugota priedermė kiekvienoje komunoje teikti neutralų mokymą tol, kol nors vienam vaikui jo reikės, tuomet aš ne tik neapgailestausiu, bet netgi paplosiu tokiai išeičiai. Paplosiu, nes vietoj valstybinės valdžios teikiamo mokymo taisykle tapo privatus mokymas. Kalbu ne vien apie konfesinį ugdymą, bet apskritai apie visą privatų ugdymą"[324].

Štai kodėl mums atrodo, kad sistema, kuri sudaro lygias sąlygas ir galimybes aktyviai prie ugdymo prisidėti visoms piliečių ir jų grupuočių kategorijoms, neskirstant jų pagal religines, filosofines ar politines nuostatas, išreiškia visiems vienodų mokesčių principą, ir dėl to bendrų ugdymui skirtų lėšų paskirstymas čia yra teisingesnis.

---

[324] J. van Stapeles, 1931, p. 431.

IŠVADOS

Čia tėra tik galutinė išvada, nes trečioji šios studijos dalis, kurioje daug ryškiau jaučiamos asmeninės autoriaus koncepcijos ir simpatijos, jau iš dalies buvo skirta išvadoms.

Reikia pripažinti, kad svarstant tokią delikačią ir tiek diskusijų sukeliančią temą kaip mūsiškė, o ypač atsižvelgiant ne tik į mokyklų sistemų kūrėjų ar reformatorių teorines prielaidas ir siekius, bet ir į gyvąją realybę bei tikruosius faktus, išvados neatsiranda taip akivaizdžiai, kaip po tam tikrų prielaidų padarytos loginės dedukcijos ar matematinių skaičiavimų rezultatas.

Realybė perdėm kompleksiška, ir per daug skirtingų ar netgi neužčiuopiamų faktorių tampa svarbūs. Užtenka tik prisiminti, kokių pozicijų dėl mokymo laikėsi Olandijos ir Belgijos kairiosios partijos. Pavyzdžiui, šių partijų atstovai Olandijoje savo oficialiuose raštuose teigia, kad naujausios didžiosios mokyklų reformos Olandijoje – teisingumo aktas ir kad valstybinio mokymo sumažėjimas, kaip galimas reformų padarinys, neprivers atsisakyti tolygaus mokesčių paskirstymo valstybiniam ir privačiam mokymui[325]. Belgijoje socialistų partija, ilgokai šiuo klausimu laikiusis daugiau ar mažiau oportunistinės politikos, paskutiniu metu užėmė aiškias kovos prieš privataus mokymo subsidijavimą pozicijas – labiausiai dėl didžiulės pastarojo sėkmės, palyginus su valstybiniu mokymu, ir dėl tų padarinių, kuriuos tai gali netiesiogiai sukelti ateities politikos arenoje[326].

***

Vienas iš svarbiausių motyvų, padėjusių mums apsispręsti ir imtis šios studijos, yra daugelyje šalių nepaliaujamos varginančios mokyklų kovos ir tam tikri lojalūs mėginimai jas numalšinti.

Teorinėje valstybinės privataus mokymo sistemos apžvalgoje vienas iš nurodytų principų – mokyklinė taika, santarvė, pasiekta ne pašalinant vieną ar kelias dėl mokymo besikaunančias grupuotes, bet kaip natūralios, abipuse tolerancija ir teisingumu grįstos evoliucijos rezultatas – būtina sąlyga normaliai mokyklinio ugdymo raidai ir kultūrinei veiklai.

---

325 Žr. šios knygos p. 132–133.

326 Žr. šios knygos p. 98.

Savaime aišku, mokyklinė taika neturi būti suprantama primityviai: būtų vaikiška mokymo ar kitokioje sistemoje tikėtis absoliutaus sutarimo. Iš tiesų galima kalbėti tik apie reliatyvią taiką. Absoliuti mokyklinė taika būtų įmanoma, radus idealų mokymo organizavimo problemos sprendimą. O kadangi, anot Schrötelerio, negalima pasiekti "idealaus sprendimo doktriniškai nevieningoje valstybėje", tai "bendroji tendencija gali orientuotis tik į reliatyvų optimumą, ir niekada – į absoliutų optimumą".[327]

Šiuolaikinei visuomenei apskritai trūksta doktrininės vienybės, ir dvasinis konfliktas egzistuoja nepriklausomai nuo ugdymo sistemų. "Jei tarp priešingas idėjas palaikančių žmonių susitarimas dar ir būtų įmanomas, tai jo nebus tarp pačių idėjų – tokia jau jų prigimtis, jos nesukalbamos", – aiškina F. Lavallée[328]. Dėl to valstybinės privataus mokymo sistemos vykdytojai neturi jokių iliuzijų.

Olandų vyriausybė, įgyvendindama šio tipo privataus mokymo sistemą, savo Atsakyme-Memuare* aiškiai nurodo, kad šia reforma nesitikima sutaikyti dviejų priešiškų religijų ar doktrinų; ja norima tik nutraukti dėl mokymo problemos įsisiautėjusią politinę kovą, kuri, vyriausybės manymu, yra neišvengiamas vienokio ar kitokio valstybės kišimosi į dvasinio pobūdžio reikalus rezultatas[329].

***

Ištisus amžius šeimos ir bendruomenės rūpinosi privačiu nevalstybiniu mokymu, padedant Bažnyčiai, religinėms ir tautinėms bendruomenėms bei privačioms mokyklų asociacijoms. Konfliktas dėl mokymo kilo tuomet, kai šios socialinės institucijos ir jų mokymo įstaigos susidūrė su valstybe – mokymo organizatore.

Sintetiniam problemos sprendimui, kuriuo atsižvelgiama į šių istorinių ugdymą formuojančių jėgų gyvybingumą ir veiklą, reikia tokių mokymo sistemų, kurios remtųsi apsisprendimo teisę šioms jėgoms užtikrinančiais principais. Guizot, kalbėdamas apie angliškąją sistemą, juos vadino "sveikais ir gyvais", kai "valstybė paremia Bažnyčios, disidentinių sektų, pasaulietiškų korporacijų

---

[327] J. Schröteler, 1931, p. 42.

[328] F. Lavalée, 1931, p. 494.

* Mémoire-Réponse.

[329] Žr. šios knygos p. 135.

ar privačių asmenų pastangas organizuoti liaudies švietimą ir visur kur šiame didžiuliame darbe prisideda savo galia ir savo priežiūra, niekaip netrukdydama nei religiniam tikėjimui, nei laisvam savarankiško uolumo augimui".[330] Vėliau, kaip teigia G. Kerschensteineris[331], "net organizuodama savo pačios ugdymą šalia privačių ugdymo institucijų, valstybė laikosi asmeninės ir visuomeninės laisvės principo, minimaliai kišdamasi, tiesiogiai ir maksimaliai išplėsdama vietinę ir socialinę ugdymo autonomiją. Tuo būdu sintetinio pobūdžio ugdymo sistemos, siekiančios ne kontroversiškų doktrinų vienybės ar kompromiso, bet abipuse tolerancija paremtos vienybės, ir visas viešajai tvarkai ir gerovei nenusižengiančias konfesines, doktrinines ir etnines bendruomenes pastatančios lygia greta su valstybine valdžia, teoriškai sudaro visas būtinas sąlygas mokyklinei taikai atsirasti ir išsilaikyti.

Tai nereiškia, kad šalyse, praktiškai turinčiose šio tipo sistemas, nėra tam tikro kiekio nepatenkintųjų. Jų yra, kaip yra ir net pačios lojaliausios demokratinės santvarkos priešininkų. Čia svarbu žinoti, ar mokymo sistema priimtina kuo didesnei tautos daugumai ir ar mažuma turi galimybę, ar ne teisėtai sukilti prieš šią sistemą, jų požiūriu, įgyvendinančią nelygybę, socialinę neteisybę ar ekskliuzyvizmą.

Mums atrodo, kad lojaliai įgyvendintos sintetinio pobūdžio sistemos sąžiningai įvykdo šią sąlygą. Ilga Olandijos, Anglijos ar prancūziškosios Kanados mokymo patirtis, taip pat ir mokymo sistemos, įvairiomis sutartimis pritaikytos etninėms ir religinėms mažumoms po Didžiojo karo* atsiradusiose valstybėse tam pateikia pakankamai įrodymų.

Drįstume teigti, kad net Belgijoje, kur galiojanti mokymo sistema remiasi ne visuotiniu visų suinteresuotų grupuočių sutarimu, o tik politinių jėgų ir interesų pusiausvyra, dabartinė padėtis teisiniu ir mokyklinės taikos požiūriu yra daug normalesnė nei toji, kurią stengiasi įdiegti kairiosios Belgijos partijos. Tenykščių šeimų pasitikėjimas visų pakopų privačiu mokymu ir, kaip to padarinys, nuolatinis gyventojų progresas, palyginus su valstybiniu mokymu, yra daug iškalbingesnis įrodymas negu visi teoriniai išvedžiojimai.

---

[330] L. Wuarin, 1885, p. 34.

[331] G. Kershensteiner, 1930, p. 31.

* I pasaulinis karas.

Išanalizavęs senovės ugdymo pobūdį, E. Candaux daro išvadą: "Jis siekia uniformizmo ir daugiausia remiasi prievarta. Naujasis ugdymas, priešingai, turi pripažinti įvairovę, ir todėl prievartą keičia bendradarbiavimas bei priežiūra (kontrolė). Įvairumas, bendradarbiavimas ir kontrolė – šiuolaikinių visuomenių bendrieji veiklos metodai"[332].

R. Unmackas, svarstydamas, kuri mokymo sistema labiausiai atitiktų tokią tvarką, pastebi, kad "tautos rūpestingai saugo savo laisvę, nes turi savarankiško apsisprendimo teisę. Ar tautos sudėtyje esančios mažesnės grupės neturi tų pačių teisių? Ar toms mažumoms nereikėtų jų, kiek tai įmanoma, išsaugoti?"[333]

Išstudijavę ir nurodę keletą santvarkų, kur doktrininės, konfesinės ar etninės bendruomenės, valstybės kontroliuojamos, turi tam tikrą autonomiją ugdymo ir mokymo srity, norėtume, kad ateityje būtų orientuojamasi į daug platesnius, racionalesnius sprendimo kelius kultūrinės autonomijos kryptimi ir remiamasi diferencijuotų ir be išimties pritaikomų tiek mažumoms, tiek daugumoms kultūrinių vienetų federalizmu.

---

[332] E. Candaux, 1930, p. 136.

[333] R. Unmack, 1926, p. 182.

VERTĖJOS ŽODIS

Ši knyga - tai prancūzų kalba parašyta P. Dielininkaičio daktaro disertacija "Valstybė ir auklėjimas" (L'état et l'éducation: Etude de quelques régimes consacrant une solution synthétique du problème de l'organisation scolaire)", 1933 m. apginta Sorbonoje. Tais pačiais metais ji buvo išleista Paryžiuje kitu pavadinimu "Mokyklos laisvė ir valstybė" (*La liberté scolaire et l'état*: régimes soviétique, français, belge et hollandais. Vers une solution synthétique). Skirtinguose šaltiniuose šie pavadinimai įvairuoja ("Valstybė ir mokykla", "Valstybė, ugdymas ir mokyklinė laisvė").

Sovietiniais metais, sociologiją paneigus kaip mokslo disciplinę, šis veikalas, kaip ir anksti miręs jo autorius (1940-ųjų politinis kalinys), buvo užmiršti. Knyga ilgainiui virto Lietuvoje bibliografine retenybe. 5 jos egzempliorius išsaugojo P. Dielininkaičio šeima, vieną egzempliorių (su autoriaus dedikacija) - rašytojas J. Paukštelis (jis padovanotas Kudirkos Naumiesčio Vinco Kudirkos muziejui); dar vienas egzempliorius - Vilniaus universiteto bibliotekai. Apie šią knygą daugiau žinota Vakarų Europoje negu Lietuvoje (iš dalies ir dėl kalbos barjero). Pasak Otavos universiteto profesoriaus Ramūno Paplausko, "Europos pedagoginėje literatūroje tai vienas iš pačių svarbiausių veikalų apie valstybę ir mokyklų laisvę", kuriuos nagrinėjo Kelno, Kopenhagos, Londono, Madrido, Monrealio, Paryžiaus, Romos universitetų 6-7 dešimtmečių studentai. Toks svarus veikalo įvertinimas pacituotas Kęstučio Pečkaus straipsnyje "...Ir Lietuva turi įžymų lyginamąjį pedagogą dr. P. Dielininkaičio asmenyje", kuris 1996 m. rugpjūčio 2 d. buvo išspausdintas savaitraštyje "Dialogas" (Nr. 31), pagaliau ir pats K. Pečkaus straipsnis bei iš žurnalo "Lietuvos mokykla" (1937, Nr. 5) perspaudinto straipsnio fragmentas "Valstybė, auklėjimas ir mokyklinė laisvė "sudomino Lietuvos pedagogus. Iniciatyvos parengti P. Dielininkaičio studiją lietuvių kalba ėmėsi Šiaulių universitetas.

"Mokyklos laisvė ir valstybė" (toks pavadinimo variantas pasirinktas verčiant) - gana neįprastas, sunkiai vien į griežto mokslinio stiliaus rėmus įspraudžiamas veikalas. Tai sociologijos ir pedagogikos istorijos studija, humanitarinių mokslų tekstas, kuriam būdingas laisvesnis, ekspresyvesnis, vaizdingesnis stilius, leidžiantis autoriui pareikšti ir subjektyvią savo nuomonę. Į mokslinį tekstą nuolat įsiterpia kiti stiliai - įvairios administracinio stiliaus atmainos (juridinis, kanceliarinis, net diplomatinis), politikų

pasisakymai, partijų rinkiminės programos. Verčiant stengtasi išsaugoti stilių įvairovę, atrasti atitinkamą lietuvišką leksiką, išreiškiančią mokslinio stiliaus logiškumą, administracinio stiliaus oficialumą ir publicistikos įtaigumą. Pagal lietuvių kalbos stilistikos normas tvarkyta sakinių sintaksė, ne tik mokslinei, bet ir apskritai visai prancūzų kalbai būdingi veiksmažodiniai daiktavardžiai keisti atitinkamomis veiksmažodžių formomis.

Nemažų sunkumų vertėjai iškilo ir dėl keleto kitų specifinių tekstų bruožų. Vienas iš jų - aprašomasis laikotarpis. Studijoje išsamiai tyrinėjamas visuomeninis ir politinis SSRS, Belgijos, Prancūzijos ir Olandijos, iš dalies - Kanados ir Anglijos gyvenimas XVII–XX a., atliekama lyginamoji šių šalių švietimo sistemų raidos analizė, remiamasi tuometinėmis socialinio ir politinio gyvenimo aktualijomis, mažai žinomomis šiandienos skaitytojui, ne istorijos specialistui. Sociologinių studijų apie šias šalis lietuvių kalba nėra, arba jos itin apibendrintos, nedetalizuotos. Vertėjai tarpais buvo nelengva lietuvių kalba įvardyti konkrečias, tik vienai kuriai iš šių valstybių būdingas realijas, jų pavadinimus.

Vis dėlto didžiausia problema vertėjai buvo terminijos pateikimas lietuvių kalba, taip pat kai kurių asmenvardžių ir vietovardžių rašyba, be to, išnašos ir bibliografija.

Kalbant apie terminiją, susidurta su dviem sunkumais - terminų sinonimija ir atitikmenų autoriaus pavartotam terminui stygiumi lietuvių kalba.

Bene dažniausiai originalo tekste pasitaikantis probleminis terminas yra *éducation (f)*. Prancūzų–lietuvių kalbų žodynas (V., 1992) pateikia tik tokias reikšmes: 1) veisimas, auginimas; 2) auklėjimas; 3) lavinimas; 4) mokymas (pirmoji reikšmė pedagoginiam tekstui netinka, tad ją, savaime aišku, čia atmetame).

Tačiau autorius, ypač teoriniuose knygos skyriuose, šį terminą vartoja ne konkrečia mokymo, auklėjimo ar lavinimo, o daug bendresne prasme. Todėl pasitelktas S. Šalkauskio į lietuvių pedagoginę terminiją įvestas *ugdymo* terminas. „Pedagogikos terminuose" (Jovaiša, 1993) jis taip aiškinamas: „*Ugdymas* (education in broad sense) – bendriausia pedagogikos kategorija. Ugdymo sąvokos apimtis didelė; ji apima auginimą, švietimą, mokymą, lavinimą, auklėjimą, formavimą. Tarp šių sąvokų yra komplementarinis ryšys – jos viena kitą papildo, o susijusios teikia kažką naujo: kalbama apie auklėjamąjį mokymą, apie lavinamąjį

mokymą ir apie lavinamąjį auklėjimą. Jos taip pat turi funkcinį ryšį: švietimas realizuojamas mokymu; mokymo paskirtis ne tik išmokyti, bet ir lavinti, auklėti" (p. 245).

Panašiai (t.y. plačiąja, pedagoginių terminų žodyne nurodyta prasme) terminą *éducation* aiškina prancūzų kalbos žodynas "Le Petit Larousse", 1996: *Éducation n. f. 1. Action de former, d'instruire qqn; manière de comprendre, de dispenser, de mettre en oeuvre cette formation.*

Todėl verčiant buvo laikomasi tokios sistemos: kai kalbama apie ugdymą plačiąja prasme, apibendrintai, *éducation* versta kaip „ugdymas"; kai turimos omeny konkrečios ugdymo funkcijos, verčiama – švietimas (système de l'éducation – švietimo sistema), lavinimas (éducation physique – fizinis lavinimas), mokymas (éducation scolaire), kartais – auklėjimas. Tad visur atsižvelgta į kontekstą ir atitinkamų terminų vartojimo tradiciją lietuvių pedagoginėje literatūroje.

Atitinkamai versti ir kiti giminingi terminai. *Instruction f* – švietimas, kartais – mokymas, kai kalbama bendrai apie švietimo sistemą, mokymą mokykloje (pvz., *instruction publique* – liaudies švietimas; *ministère de l'instruction* – švietimo ministerija, ir pan.) ir išsimokslinimas, išsilavinimas, kai turimos galvoje bendros individo žinios (pvz., *recevoir une instruction satisfaisante* – gauti pakankamą išsilavinimą).

Enseignement m (vadovavimas mokymuisi) versta į „mokymas", kai kalbama apie mokytojų veiklą mokyklose, ir „dėstymas", kai kalbama apie aukštąsias mokyklas.

Dar vienas terminas, vartojamas keletui gana skirtingų sąvokų žymėti, – tai *société f.* Daug kur jis turi pačią bendriausią prasmę „visuomenė", - taip ir verčiamas. Tačiau pasitaiko, kad šis terminas pavartojamas daug siauresne prasme ten, kur tiktų tokie žodžiai, kaip *corporation, communauté, groupement*, t.y. „draugija", „bendrija", „bendruomenė", „grupuotė". Beje, autorius kai kur tam pačiam faktui žymėti vartoja ir platųjį, ir konkretų terminą.

Įvairavimų pasitaiko ir vartojant kitus, ypač lotyniškus terminus bei posakius. Šalia įprastų lotyniškų intarpų ir sustabarėjusių posakių, autorius dažnai kelių sakinių intervalu pateikia ir prancūziškus jų atitikmenis: *de jure et de facto – de droit et de fait; ipso facto – de ce fait; automatiquement; pro forma – pour la forme.* Tokiu atveju lotyniški ir vokiški terminai palikti kaip originale, o prancūziški jų atitikmenys išversti.

Sinonimiškai vartojami ir mokyklų pavadinimai: *vidurinė mokykla* (*mokymas*), pranc. *école* (*enseignement*) *secondaire*, kalbant apie Belgijos švietimo sistemą, vadinama *école moyenne*. Verčiant suvienodinta, t.y. visur rašoma „vidurinė mokykla", paaiškinant terminų vartojimą išnašose.

Kitai grupei priskirtini terminai, žymintys faktus, kurie socialiniame ir pedagoginiame Lietuvos gyvenime neturi analogų (taigi ir atitinkamų žodžių jiems pavadinti), arba įvardijantys kiek kitokią nei Lietuvos tikrovę.

Visų pirma – tai įvairūs tik Belgijos, Olandijos ar kt. švietimo sistemai būdingų mokyklų pavadinimai. Pavyzdžiui, kalbant apie Belgijos mokyklų sistemą, minimos tokios mokyklos:

a) *école communale* – komunos (Belgijos administracinis vienetas) lėšomis įsteigta ir išlaikoma, t.y. valstybinė mokykla, versta „komunos mokykla",

b) *école adoptée* – komunos prisiimta globoti (plg. pranc. *adopter* – įvaikinti) privati mokykla. Verčiant pasirinktas atitikmuo „šefuojama mokykla",

c) *école adoptable*. Prancūziška priesaga *-able* turi galimumo, galimybės reikšmę, palyg.: *aborder* (pasiekti, prieiti) ir *abordable* (prieinamas); *boire* (gerti) ir *buvable* (tinkamas gerti, geriamas). Verčiant laikytasi analogijos: *école adoptable* – toji mokykla, kuri atitinka visas teisines sąlygas, kad komuna imtųsi ją šefuoti, todėl tai – *tinkama šefuoti mokykla*,

d) *école gardienne*. Iš konteksto aišku, kad ši mokykla skirta mokyklinio amžiaus dar nepasiekusiems vaikams. Galima būtų versti „vaikų darželis", tačiau jam įvardyti autorius vartoja visuotinai paplitusį terminą *école maternelle*. *École gardienne* funkcija – paruošti vaikus mokyklai, taigi maždaug atitinka parengiamąsias klases lietuviškose mokyklose ar darželiuose, todėl verčiant pasirinktas terminas *„parengiamoji mokykla"*.

Belgijos švietimo sistemoje esama ir kitų neatitikimų su Lietuvos švietimo sistema (aprašomuoju laikotarpiu). Valstybinės vidurinio mokymo įstaigos Belgijoje yra dviejų tipų: „aukštosios", t.y. aukštesnio lygio vidurinės mokyklos, vadinamos *athénées royaux*, ir „žemosios", žemesnio lygio *écoles moyennes*. Kaip minėta anksčiau, *école moyenne* visur verčiama į *vidurinė mokykla*. Terminas *athénée* neturi lietuviško atitikmens, todėl verčiant jis tik sulietuvintas (*atėnėja*). Moteriška lytis pasirinkta pagal analogiją su „mokykla", „gimnazija" – įprastais vidurinio mokymo įstaigų pavadinimais.

Būta sunkumų adaptuojant lietuviškam tekstui tikrinius daiktavardžius (prancūziškus ir kitų kalbų asmenvardžius, vietovardžius, taip pat kai kurių spausdintų leidinių, politinių partijų bei judėjimų pavadinimus).

Rašydamas pavardes, autorius nesilaiko kokios nors vieningos sistemos: jos rašomos su vardo inicialais ar be jų, kartais rašomas visas vardas ar net nurodomi asmens titulai, moksliniai laipsniai ir pan. Tik keleto asmenų pavardė rašoma su inicialais ar netgi visu vardu. Dažniausiai rašoma viena pavardė, be jokių inicialų: Locke, Durkheim, Lombroso, Condorcet, Napoléon, Croiset, Fourcroy, Rykov ir pan. Beje, daugelis jų mažai žinomos Lietuvoje.

Tikslinant, papildant vardus, būtų atsiradę daugybė papildomų išnašų, pastabų. Bet kadangi nurodydamas cituojamą literatūrą, autorius daugumą pavardžių pateikia su visais inicialais, vertimo tekste palikta originale esanti pavardžių rašymo maniera. Patikslinta tik viena – Tolstojaus – pavardė, nes mūsų skaitytojui žinomi keli rusų rašytojai šia pavarde, todėl vietoje „Tolstojaus pedagogika" atsirado „Levo Tolstojaus pedagogika", o tokie asmenvardžiai, kaip Napoleonas, Leninas, Platonas, seniai prigiję lietuviškoje vartosenoje, tad jų rašyba problemų nekelia.

Daug dažniau pavardės rašomos be inicialų, o tik su mandagumo formule M (monsieur, ponas), Mme (madame, ponia) ar MM (messieurs, ponai). Verčiant į lietuvių kalbą, aukštajam stiliui būdingos ir moksliniam stiliui svetimos pažymos M, Mme, MM atmestos, paliktos vien tik pavardės.

Šen ten prie pavardės priduriamas asmens mokslinis vardas ar pareigos: *Ministre Gentille, M le prof. S. Hessen, M le prof. Hessen, M le prof. P. Fauconnet.*

Kadangi autorius tas pačias pavardes rašo čia su titulais, čia be jų, verčiant mėginta suvienodinti ir palikti tik tuos titulus, kurie būtinai reikalingi teksto aiškumui (pvz., „ministras Gentille").

Adaptuojant pavardes, remtasi Lietuvių kalbos komisijos nutarimais.

Pritaikant užsienietiškus vietovardžius lietuviškam tekstui, taip pat remtasi Lietuvių kalbos komisijos nutarimų taisyklėmis. Daugelio šalių pavadinimai turi jau seniai įtvirtintą lietuvišką rašybą, todėl verčiant vartotos įprastos formos: la France – Prancūzija, la Belgique – Belgija, l'Hollande – Olandija, les Pays-Bas – Nyderlandai, ir t.t.

Kas kita – miestų vardai. Be žinomų miestų, tokių kaip Paryžius, Briuselis, Londonas, Monrealis ir pan., autorius mini daug mažesnių miestų, kurie nefigūruoja net enciklopedijose ir žemėlapiuose (turimi omeny bendrieji atlasai), todėl jų vardų lietuviška rašyba problemiška. Nutarta palikti autentiškus miestų pavadinimo kamienus, dedant reikiamas galūnes: Gandas, Utrechtas, La Haye. Atskirai minėtinas Belgijos miestas Malines, kuris yra flamandiškoje šalies dalyje, todėl visuose žemėlapiuose figūruoja kaip Merkshemas; Malines – jo prancūziškas atitikmuo.

Tekste pasitaikantys laikraščių, žurnalų, kitų periodinių leidinių pavadinimai, remiantis lietuvių kalbos komisijos nutarimais, palikti kaip originale. Partijų, politinių judėjimų pavadinimai verčiami į lietuvių kalbą (le Parti Ouvrier Belge – Belgijos darbo partija; Parti Antirevolutionnaire – Antirevoliucinė partija; Parti Catholique – Katalikų partija, ir t.t.).

Neverčiamos tik abreviatūros: P.O.B., le Parti Ouvrier Belge – POB, Belgijos darbo partija.

Išnašos, patikslinimai.

Išnašų ir paaiškinimų tekste daug. Visų pirma – tai originalios autoriaus pastabos. Jos visur žymimos skaimeniu šalia žodžio: "Pasak E. Durkheimo[1], ...".

Autorius išnašomis naudojasi dviem atvejais:

1) pateikiamos cituojamos literatūros bibliografinės nuorodos;

2) papildomi autoriaus komentarai apie tyrinėjamą dalyką. Vertimo tekste paliktas tas pats autorinių išnašų žymėjimo būdas (aaa[1], bbb[2], ccc[3]). Kai išnaša skirta bibliografinėms nuorodoms, ji modifikuojama, suvienodinant pagal nusistatytą bibliografijos pateikimo sistemą. Nurodydamas šaltinį, autorius pateikia daug žodinės informacijos, kurią dabartiniuose bibliografiniuose aprašuose paprastai pakeičia grafiniai simboliai ar skyrybos ženklai. Be to, knygos gale įdėtas išsamus literatūros sąrašas, todėl nėra reikalo kaskart nurodyti pilnus straipsnių pavadinimus ar jų leidėjų (leidyklų) vardus. Tad nuspręsta šaltinius išnašose pateikti tokia tvarka:

"De Franscesco[1] priskiria sovietų valstybę valstybės-objekto tipui..."(p. 12).

[1] Cité et étudié par Daniel WARNOTTE dans son article: *Examen sociologique de la Constitution soviétique* dans la *Revue de l'Institut de Sociologie*, Nr 2, 1932, pp.272, 273, 274, 275; L'Université libre de Bruxelles, *Institut de Sociologie Solvay*. Etude de M. de FRANSCESCO: *L'état soviétique dans la théorie générale de l'Etat*, se trouve dans *Bulletin mensuel de la théorie générale de la Société de législation comparée* de 1931.	[1]Warnotte Daniel, 1932, Nr. 2, p. 272–275. De Franscesco, 1931.

Jei cituojami keli tais pačiais metais vieno autoriaus parašyti darbai, kad skaitytojas būtų nukreipiamas į reikiamą kūrinį, prie leidimo metų išnašoje pridedama raidė: a, b, c ir t.t. Tokia raide pažymėtas kiekvienas to paties autoriaus kūrinys, išleistas tais pačiais metais. Pavyzdžiui, *P. Verschave, 1910 a, p. 10* reiškia, kad cituojama ištrauka paimta iš *P. Verschave, Le régime légal de l'enseignement en Hollande, Paris, 1910.* O: *P. Verschave, 1910 b*, nurodo, kad cituojamo teksto reikia ieškoti: *P. Verschave, La Hollande Politique, Un parti catholique en pays protestant, Paris, 1910.*

Be literatūros, autorius išnašose dar pateikia ir papildomų pastabų bei komentarų. Dažnai jie labai ilgi, nusitęsia per keletą puslapių. Paprastai tokiose išnašose autorius aiškina terminus, komentuoja pagrindiniame tekste išsakytas mintis.

Verčiant taip pat susiduriama su pragmatinės teksto adaptacijos problema. Kadangi laikytasi nuostatos be reikalo nekeisti sakinių struktūros, autoriaus minties, stengtasi neaiškias ar keblumų verčiant sukėlusias vietas paaiškinti ne pačiame tekste, o išnašose. Labai retai kokia nors mintis pakomentuota skliausteliuose šalia aiškinamo žodžio. Dažniausiai tai daroma išnašose. Visos vertėjo išnašos žymimos žvaigždute (aaa*). Jos – įvairių rūšių:

1. Kita kalba cituoti arba tarptautiniai žodžiai. Tokių išnašų daugiausia. Jose paaiškinami įvairūs ne pedagoginiai terminai (orografija, prozelitizmas, žozefizmas).

2. Datos, istoriniai faktai. Šios rūšies vertėjo išnašose patikslinamas minimų įvykių laikas, galbūt gerai žinomas istorikams, bet dėl kurio nustatymo ne istorijos specialistui gali kilti problemų:

- "Privačios mokyklos, įsikūrusios po Ketvirtųjų metų briumero* mėnesio įstatymo, sudarė pragaištingą konkurenciją."

* 1796 m. rudenį.

Lygiai taip pat paaiškinami ir istoriniai faktai:

- "1795 m. Olandija sukūrė Batavijos respubliką**..."

** Batavijos resp. (lot. *batavi*, olandai), valstybė (1795–1806), Prancūzijos sukurta jos užimtoje Olandijoje. Olandija paskelbta Batavijos respublika (pagal senųjų atsikėlėlių į Nyderlandus batavų (germanų gentis) pavadinimą). 1806 m. Napoleonas I paskelbė respubliką Olandijos karalyste; karaliumi paskyrė brolį Liudviką Bonapartą.

3. Realijos. Tai vertėjos išnašos, aiškinančios originalo kalbos žodžius ar žodžių junginius, reiškiančius istorijos, kultūros ar kitų socialinių gyvenimo sričių reiškinius ir faktus, kurie lietuvių kultūrai nėra būdingi arba jie kitaip įvardijami (tautos globotiniai, agrežė, atėnėja).

4. Specialūs (etimologiniai, lingvistiniai ir kt.) vertimo komentarai. Šiose išnašose kartais tik pateiktas originalus terminas ar žodžių junginys, kad specialistas galėtų lengviau suvokti, ką autorius turėjo galvoje vienu ar kitu konkrečiu atveju.

- "Projektas siūlė įpareigoti komunas suteikti privačių mokyklų moksleiviams tas pačias teises į mokyklinę paramą*..."

* Assistance scolaire.

Tačiau dažniau šios rūšies vertėjo išnašose aiškinama, motyvuojama, kodėl pasirinktas vienoks ar kitoks vertimo variantas, komentuojamas vertimas.

- "Parengiamosios* mokyklos ir suaugusiųjų mokyklos."

* *Ecoles gardiennes,* pažodžiui – "mokyklos auklės", ikimokyklinio mokymo įstaigos, tarpinis variantas tarp vaikų darželio ir pradinės mokyklos, maždaug atitiktų parengiamąsias grupes darželyje ar mokykloje.

- "Belgijos viduriniojo* mokymo režimo pobūdis ..."

* Autorius akcentuoja, kad prancūzai ir belgai vartoja skirtingus terminus viduriniajam mokymui nusakyti: *secondaire* (pranc.) ir *moyen* (belg.).

Taigi tekste figūruoja dvejopos išnašos – autorinės, žymimos skaičiumi, ir vertėjo, pažymėtos žvaigždute.

Bibliografija

Originalo bibliografijos sąrašas gana sudėtingas. Prancūziškame tekste šaltiniai sugrupuoti pagal tai, kuriame knygos skyriuje jie buvo cituoti. Todėl P. Dielininkaitis skiria kelias dalis:

ĮVADAS IR PIRMA DALIS

I. TEORINIAI SKYRIAI

II. SOVIETINIS MOKYKLOS MONOPOLIS

III. PRANCŪZIJOS MOKYKLŲ SISTEMA

ANTRA DALIS

I. BELGIJOS MOKYKLŲ SISTEMA

II. OLANDIJOS MOKYKLŲ SISTEMA

III. BENDROSIOS TARPTAUTINĖS POLITIKOS IR TEISĖS TENDENCIJOS SINTETINIO SPRENDIMO LINK

TREČIA DALIS IR IŠVADOS

Šitaip sudarytame sąraše tie patys autoriai buvo minimi po kelis kartus, vis kitoje dalyje (pavyzdžiui, S. Hessenas figūruoja pirmame, antrame ir trečiame pirmosios dalies skyriuose, C. Bouglé – trečiame pirmosios dalies skyriuje ir trečiosios dalies sąraše). Be to, toks šaltinių pateikimas apsunkina ir išnašų sudarymą. Dėl to, redaguojant vertimą, buvo pertvarkytas ir bibliografinis knygos skyrius. Visi autoriai dabar pateikiami abėcėlės tvarka, nepriklausomai nuo to, kurioje knygos vietoje buvo cituojami. Jų kūriniai taip pat surašomi pagal abėcėlę.

Pavyzdžiui :

Hessen S., 1928, *Kritische Vergleichung des Schulwesens der anderen Kulturstaaten* // Hanbuch der Pädagogik. – Langensalza. – P. 419–510.

Hessen S., 1929, *Les visiteurs étrangers sur l 'école soviétique* (rusų k.) // L'Ecole russeà l'étranger. – Praha. – T. 31. – P. 1–34.

Hessen S., 1931 a, *L'Etat et l 'organisation de l 'enseignement en France et en Angleterre*. Archives de Philosophie du droit et Sociologie juridique. – Paris. – Nr. 3–4. – P. 421–437.

Hessen S., 1931 b, *Staat und Schulwesen in Frankreich vom Beginn des 19.Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts. – Berlin. – T. 2. – P. 129–153.

Išnašose nurodoma tik autoriaus pavardė, leidimo metai ir puslapių numeriai. Kai remiamasi keliais vieno autoriaus darbais, išleistais tais pačiais metais, greta metų papildomai rašoma mažoji abėcėlės raidė (pvz., *S. Hessen, 1931 b, p. 130*). Todėl radęs

pavyzdyje parodytą išnašą, skaitytojas žinos, kad citata paimta iš 1931 m. S. Hesseno straipsnio „*Staat und Schulwesen in Frankreich vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*".

Visų kūrinių pavadinimai prancūziškame leidime nurodyti originalo kalba, išskyrus rusų kalba leistas knygas, straipsnius ir kt. leidinius. Šių kūrinių pavadinimai čia pateikiami prancūzų kalba. Atverčiant tokius pavadinimus atgal į rusų kalbą, susiduriama su daugybe sunkumų: kaskart vertėjas turi galimybę rinktis iš keleto leksinių ar net sintaksinių sinonimų, tačiau kuris variantas yra tiksliausias – neaišku. Geriausia būtų buvę atkurti originalius rusiškus straipsnių ir leidinių pavadinimus. Bet tam reikėjo specialaus bibliografinio tyrimo, kuris buvo užsakytas, tačiau užtruko, ir jo rezultatų dar neturima. Todėl kol kas rusiškų kūrinių pavadinimai paliekami taip, kaip yra originale, t.y. prancūziškai, pažymint, kad leidinys parašytas rusų kalba.

Taigi bibliografinė knygos dalis visiškai pertvarkyta: kūriniai pateikiami nebe pagal tai, kuriame skyriuje buvo cituoti, bet abėcėlės tvarka. Tų pačių metų vieno autoriaus kūriniai pateikiami su atitinkama raide šalia leidimo metų (tokia pati raidė žymi kūrinį išnašose tekste). Bibliografijos pateikimo tvarka suvienodinta, kaip ir išnašose, atsisakyta žodinių aiškinimų, juos pakeitė grafiniai ženklai.

BIBLIOGRAFIJA

Albaret A., 1927, *L'enseignement public et privé.* – Paris: Spes.

Arendt L., 1870, *La liberté de l'enseignement supérieur et les jurys d'examens.*– Louvain, Paris.

Bachmann F., 1928, *Das holländische Volkschulgesetz von 1920 und seine Auswirkung.* – Langensaltza: Hermann Beyer und Söhne.

Bacot D., 1875, *Notes sur l'instruction primaire en Hollande. L'Ecole neutre.* – Paris: Lechevalier.

Barret E., 1912, *La Doctrine de L'Eglise catholique en matière d'enseignement public.* Etude sur la législation scolaire de la France. – Paris.

Bastianelli A., 1930, *Pour une réforme générale de l'enseignement* // Politique, revue de Doctrine et d'Action. – Nr. 5. – P. 385–422.

Bauwens L., 1926, *Manuel de la Législation scolaire.* I. Loi Organique. II. Commentaire. III. Arrêtés d'exécution. – Bruxelles: Albert Dewit.

Bauwens L., 1929, *Manuel de législation scolaire.* Supplément. Bruxelles.

Bauwens L., 1930, *Code de l'enseignement secondaire.* – T. 1. – Bruxelles: A. Dewit.

Beckers L., 1904, *L'enseignement supérieur en Belgique, Code annoté des dispositions légales et réglementaires, précédé d'une Notice Historique sur la matière.* – Bruxelles: A. Castaigne.

Bédé J.-A., 1931, *Le problème de l'école unique en France.*– Paris: Les Belles Lettres.

Bem A., 1926, *Nouvelle étape de la pédagogie soviétique* (rusų k.) // L'Ecole russe l'étranger. – Prague. – T. 23. – P. 471– 492.

Bessières A., 1921, *Pour la justice scolaire par la R.P.S.* – Paris: Action Populaire.

Beuns S. I. I. I. W., 1930, *Enseignement catholique secondaire et préparatoire aux études universitaires dans les Pays-Bas.* – La Haye.

Blampain, 1932, *La liberté d'Enseignement en Belgique d'après la Constitution* / / Un Siècle d'enseignement libre. – Bruxelles. : Nr. 4. – P. 21–25.

Bouché B., 1926, *Le problème de l'éducation et le socialisme.* – Bruxelles: l'Eglantine.

Bouglé C., 1929 a, *Leçons de sociologie sur l'évolution des valeurs.* – Paris: A. Colin.

Bouglé C., 1929 b, *Le principe des nationalités et les minorités nationales.* – Paris: Publications de la Consiliation internationale.

Brière S. I. Y. de la, 1932, *La Communauté des Puissances. D'une communauté inorganique à une communauté organique.* – Paris: Gabriel Beauchesne et ses fils.

Brock C. van den, 1931, *La liberté subventionnée en Hollande* // Problèmes d'Education dans l'enseignement secondaire. – Tournai, Paris. – T. 1. – P. 332–341.

Buisson F., 1912, *L'Organisation de l'enseignement laïque et les lois de 1881- 1886* // La lutte scolaire en France.– Paris: Alcan.

Bus de Warnaffe Ch. du, 1931, *L'Enseignement secondaire libre catholique en Belgique* // Problèmes d'éducation dans l'enseignement secondaire.– Tournai: Editions Casterman. Paris. – T. 2. – P. 57-61.

Bus de Warnaffe Ch. du, 1932, *L'école libre.* – Louvain: Editions Rex.

Bus de Warnaffe Ch. du, 1932 a, *L'Enseignement primaire libre au cours d'un siècle* // Un siècle d'enseignement libre. – P. 32–36.

Bus de Warnaffe Ch. du, 1932 b, *La question scolaire* // Revue catholique des idées et des faits. – 1932 10 21. – P. 17-21.

Bus de Warnaffe L. du, 1911, *Les lois organiques de l'enseignement primaire depuis 1830.* – Bruxelles: Action catholique.

Candaux E., 1930, *La fonction sociale de l'éducation.* – Genève-Lausanne: Payot.
Celier L., 1931, *Le procès de l'école libre. Documents inédits.* – Paris: J. de Gigord.
Chapoy E., 1923, *Moyens et Possibilités de réalisations de la R.P.S.* // La paix et la justice scolaires par la R.P.S. – Paris.– P. 63-109.
Charriaut H., 1910, *La Belgique Moderne terre d'expérience.* – Paris: Flammarion.
Choulguine, 1928, *Ecole et Etat* // Pédagogie prolétarienne (thèses, rapports et débats des journées pédagogiques de Leipzig 1928). – Paris: Editions de l'ITE.
Compayré G., 1879, *Histoire critique des doctrines de l'éducation.* – Paris: Hachette. – T. 2.
***Das** holländische Schulgesetz, Mit einer tabelle.* – Düsseldorf: Verlag der Kath. – 1921.
Delos J.-T., 1930, *La Société Internationale et les Principes du droit public.* – Paris: Pédone.
Delos J.-T., 1932, *Le problème de la protection internationale des libertés culturelles et des minorités nationales* // La Nouvelle Revue des Jeunes. – Paris. – 1932 01 15. – P. 29–57.
Derie L., 1895, *Ecole et Etat. Essai de législations comparées.* – Bruxelles.
Dévaud E., 1932, *La Pédagogie scolaire en Russie Soviétique. La doctrine.* – Paris: Desclée de Bouwer et Cie.
Dotrens R., 1933, *L'Education nouvelle et l'enseignement public* // Revue Internationale de Sociologie. – Paris. – 1933 01–02. – P. 27–39.
Duclos P., 1932, *La notion de Constitution dans l'oeuvre de l'Assemblée Constituante de 1789.* – Dalloz.
Dumont C.O.P., 1932, *La question scolaire en U.R.S.S.* // La Vie Intelectuelle. – Juvisy.– 1932 11 25. – P. 51–63.
Dumont C.O.P., 1932 a, *Décret du 25 août 1932 sur les programmes et le régime scolaire de l'école primaire et moyenne* // La Vie Intellectuelle. – Juvisy. – 1932 11 25. – P. 63–75.
Durkheim E., 1926, *Education et Sociologie.* Introduction de P. Fauconnet. – Paris: Alcan.
Education Chrétienne de la Jeunesse, Encyclique de S.S. Pie XI (1929 12 31). – Paris: Maison de la bonne presse. – 1930.
Egide M. Roy O.F.M., 1924, *La formation du Régime Scolaire Canadien–Français.* – Québec.
Essen L. van der, 1932, *L'université Catholique de Louvain de 1834* à *1930* // Un siècle d'enseignement libre.
Fauconnet P., 1924, *L'Ecole unique et la Démocratie française.* – Paris: Colin. – T. 1– P. 235–236.
Fauconnet P., 1932, *L'Enseignement de la Sociologie.* Bulletin de l'Institut Français de Sociologie. – T. 2, sąs. 1. – Paris: Alcan. – P. 5–31.
Ferrari F.-L., 1928, *Le régime fasciste italien.* – Paris: Spes.
Flottes P., 1924, *La Révolution de l'Ecole unique.* – Paris: Editions Jules Tallandier.
Francesco de, 1931, *L'Etat soviétique dans la théorie générale de l'Etat* // Bulletin mensuel de la Société de législation comparée.
Giraud E., 1925, *La Crise de la Démocratie et les Réformes nécessaires du pouvoir législatif.* – Paris: Marcel Girard.
Goy H., 1926, *La Politique scolaire de la Nouvelle Italie.* – Paris: Roger.
Grossmann R., 1928, *Holland als Erwieher. Eine Studie über das Hollandische Schulgesetz* // Preussische Lehrer-Zeitung. – Magdeburg. – Nr. 22, 23, 25.

Guy-Grand, 1922, *Sur la Paix Réligieuse.*: Paris:B. Grasset.
Hat sich die holländische Schulorganisation bewährt? // Schule und Erziehung. – 1927. – Nr. 3.
Hasselblatt W., 1929, *Die Kulturautonomie in Estland* // Die Minderheiten Frage. – München. – 1929. – Nr. 10. – P. 705–708.
Haudenard R. van, 1927, *La question scolaire et le parti socialiste belge*. Etude documentaire. – Charleroi.
Haulleville P. de, 1870, *De l'enseignement primaire en Belgique*. – Bruxelles.
Hentzen O.F.M.C., 1892, *Die Lösung des Schulproblems in Holland*. – Düsseldorf.
Hessen S., 1928, *Kritische Vergleichung des Schulzessens der anderen Kulturstaaten* // Hanbuch der Pädagogik. – Langensalza.
Hessen S., 1929, *Les visiteurs étrangers sur l'école soviétique* (rusų k.) // L'Ecole russe à l'étranger. – Prague. – T. 31. – P. 1–34.
Hessen S., 1931a, *L'Etat et l'organisation de l'enseignement en France et en Angleterre* // Archives du droit et Sociologie juridique. Recueil Sirey. – Paris. – Nr.3–4. – P. 421–437.
Hessen S., 1931 b, *Staat und Schulwesen in Frankreich vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart* // Zeitschrift für Geschite der Erziehung und des Unterichts. – Berlin. – T. 2. – P. 129-153.
Hessen S., Novogilov N., 1927-1928, *Dix ans d'école soviétique* (rusų k.) // L'Ecole russe à l'étranger. – Prague. – T. 28. – P. 473–520.
Hessen S., Novogilov N., 1931, *La Politique scolaire du Pouvoir soviétique de 1927 ą 1930* (rusų k.) // L'Ecole russe à l'étranger. – T. 34. – P. 385–420.
Hiers N., *La fédération nationale de l'enseignement moyen libre* // Problémes d'éducation. – Tournay, Paris. – 1931. – T. 2. – P. 52–56.
Hourry C.B., 1829, *Du droit des gouvernements sur l'instruction publique et du monopole de l'enseignement dans les Pays-Bas*. – Bruxelles.
Hout R.G. van den, 1932, *Introduction* // Un siècle d'enseignement libre. – 1932. – P. VII-X.
Hovre Fr. de, 1927, *Essai de Philosophie pédagogique*. – Bruxelles: A. Dewit.
Hoyos J., *Les partis de gauche peints par eux-mêmes*. – Bruxelles: Maison de l'Action Catholique. – 8-tas leidimas.
Instruction publique (rusų k.). – Moscou. – 1927. – Nr. 11–12.
Instruction publique dans RSFSR vers 1929–1930 (rusų k.). – Moscou, Léningrad. – 1930.
Ito N., 1931, *La protection des minorités*. – Paris: Channyet Quinsac.
Izrael A., 1931, *L'Ecole de la République*. La grande oeuvre de Jules Ferry. – Paris: Hachette.
Kerschensteiner G., 1930, *Englands staatliche Schulpolitik vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart* // Zeitschrift für Geschite der Erziehung und des Unterichts. – Berlin. – Nr. 1. – P. 23–34.
Lavalée F., 1931, *La Neutralité de l'Etat entraîne-t-elle la neutralité de l'Ecole?* // Revue catholique des Institutions et du Droit.–Lyon.–1931 11–12. – P. 481–502.
Lebon L., 1868, *Histoire de l'enseignement populaire en Belgique*. – Bruxelles, Leipzig, Gand.
Lehman R., 1927, *Staat, Kirche und Schule im Auslande*. – P. 7–21.
Le Fur L., Chklaver G., 1928, *Recueil de textes de Droit International public*. – Paris: Dalloz.

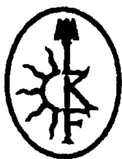
Leroy-Beaulieu P., 1911, *L'Etat moderne et ses fonctions.* – Paris: Alcan.
Liard L., 1888, *L'Enseignement supérieur en France.* – Paris: Colin. – T. 1.
Liard L., 1894, *L'Enseignement supérieur en France.* – Paris: Colin. – T. 2.
Lounatcharsky A.-W., 1925, *Les Problèmes de l'Instruction Publique en Régime Soviétique.* – Paris: Ed. de l'ITE.
Mandelstam A., 1923, *La protection des minorités* // Cours de l'Académie de Droit International de La Haye.– T. 1. – P. 367–517.
Mandelstam A., 1931, *La Protection internationale des minorités* // Recueil Sirey. – Paris.
Manuel ą l'usage des Membres du Sénat et de la Chambre des Représentants. – Bruxelles. – 1929.
Meester A. de, 1922, *La liberté d'enseignement.* Etude du droit constitutionnel. – Bruges.
Mirkin-Guetzévitch B., 1928, *La Théorie générale de l'Etat soviétique.* – Paris: Marcel Giard.
Mirkin-Guetzévitch B., 1931, *Les Nouvelles Tendances du Droit Constitutionnel.* – Paris: Marcel Giard.
Moniteur belge. – 1930 07 01. – Nr. 182. – P. 3407–3408.
Monti G., 1928, *La libertà della scuola.* Principi-Storia. Legislatione comparata. – Milano: Vita e pensiero. – P. 617-664.
Monzie A. de, 1931, *Petit Manuel de la Russie Nouvelle.* – Paris: firmin-Didot et Cie.
Mora J., 1930, *Le vrai visage de l'école unique.* – Paris: Flammarion.
Moyersoen R., 1895, *Le régime légal de l'enseignement primaire en Hollande.* – Paris, Gand.
Nochmals, 1928, *Hat sich die holländische Schullösung bewärt?* // Schule und Erziehung. – Düsseldorf. – Nr. 3.
Offenstein W., *Die Schulpolitik der Sozialdemocratie.* – Düsseldorf.
Paeuw L. de, 1919, *La Réforme de l'enseignement populaire en Belgique.* – Paris.
Paeuw L. de, 1926, *Loi organique de l'enseignement primaire.* – Baerle - Duc.
Parodi D., 1912, *Les droits de la famille, de l'enfant et de l'Etat* // Neutralité et monopole de l'enseignement. – Paris: Alcan. – P. 25–59.
Pergameni H., 1882, *La liberté de l'enseignement.* – Bruxelles.
Peters H., 1932, *L'enseignement technique libre* // Un siècle d'enseignement libre. – Bruxelles.
Petit A., 1924, *L'Evolution de la législation française en matière de l'enseignement. These.* – Paris: A. Rousseau.
Peuple le. – 1930 11 30.
Pierlot H., 1911, *La Législation scolaire de la province de Québec.* – Bruxelles: A. Dewit.
Pinkiévitch A.-P., 1927, *La Pédagogie soviétique de dix ans (1917–1927)* (rusų k.). – Moscou.
Pinkiévitch A.-P., 1928, *Le système de l'Instruction publique en URSS* // Pédagogie prolétarienne. – Paris: Ed. de ITE.
Pirenne, 1926, *Histoire de Belgique.* – Bruxelles: M. Lamertin. – T. 6.
Programmes officiels de l'enseignement dans la République des Soviéts. – Paris: Ed. de ITE. – 1925.
Programmes et notes méthodiques de l'école unique de travail. Programmes (rusų k.).– Moscou.Léningrad – 1927.
Programmes et notes méthodiques de l'école unique de travail. Notes méthodiques pour les programmes (rusų k.).– Moscou. – 1927.

Programmes de l'école primaire. Variante de ville (rusų k.). – Moscou. – 1930.
Programmes de l'école primaire. Variante de campagne (rusų k.). – Moscou. – 1930.
Projet de statut de l'école unique du travail (rusų k.). – Moscou. – 1928.
Recueil de jurisprudence Sirey. – 1911. – T. 3. – P. 49.
Reh H., 1919, *Die belgische Volkschule im Parteikampf (1806-1914)*. – Langensalza: H. Reyer und Söhne.
Révision constitutionnelle en belgique et ses conséquences. – Bruxelles.
Riancey H. de, 1844, *Histoire antique et législative de l'instruction publique et de la liberté de l'enseignement en France*. – T. 2.
Salvedra de Grave, 1932, *La Hollande*. – Paris: Rieder.
San L. de, 1910, *Code de l'enseignement moyen en Belgique*. – Lierre: Joseph van et Cie.
Sertillanges P.-D., 1907, *La famille et l'Etat dans l'éducation*. – Paris: Gabalda et Cie.
Shröteler J., *Die Lösung der Schulfrage in Holland* // Die Erziehung. – Leipzig. – 1931 10. – Nr. 1. – P. 26–46.
Shröteler J., *Die Lösung der Schulfrage in Vereinigten Staaten von Nordamerika* // Die Erziehung. – Leipzig. – 1931 05. – Nr. 8. – P. 507–525.
Smet J. de, 1932, *L'enseignement moyen en Belgique* // Un siècle d'enseignement libre.– P. 16–18.
Spranger E., 1928, *Die wissenschaftlichen Grundlagen der Schulwerfassungshre und Schulpolitik*. – Berlin. – Nr. 4.
Stapelen J. van, *La question scolaire en Hollande*. La péréquation financière entre l'enseignement public et l'enseignement privé (1913–1923) // Documentation Catholique. – Paris. – 1931 09 26. – Nr. 579. – P. 387–432; 1932 04 16. – Nr. 608. – P.1027–1086; 1932 04 23. – Nr. 609. – P. 1133–1146.
Syndicalisme universitaire en Russie. – Paris: Ed. de ITE. – 1925.
Šalkauskis St., 1927, *Racionali mokyklos organizacijos sistema*. – Kaunas.
Taeda, *Le Deuxième Cabinet de Broqueville* // Le Flambeau. – Bruxelles. – 1933. – Nr. 1. – P. 108–126.
Trillat J.J., 1933, *Organisation et Principes de l'enseignement en URSS*. Les relations entre la science et l'industrie. – Paris: Hermann et Cie.
Unmack R., 1926, *Education et Décentralisation*. – Paris: Les Presses Modernes.
Verhaegen P., 1906, *La lutte scolaire en Belgique*. – Gand.
Verhoeven Th., 1926, *La solution de la question scolaire en Hollande*.
Verschave P., 1910 a, *Le régime légal de l'enseignement en Hollande*. – Paris.
Verschave P., 1910 b, *La Hollande politique, un parti catholique en pays protestant*. – Paris: Berrin et Cie.
Verschave P., 1929 a, *Les catholiques hollandais et les dernières élections législatives*// Chronique sociale de france. – Lyon. – Nr. 11. – P. 776–791.
Verschave P., 1929 b, *La coalition chrétienne aux Pays-Bas* // Les documents de la Vie intelectuelle. – Juvisy. – 1929 12 20. – p. 481–506.
Vichniak M., 1931, *Le droit minoritaire et les droits des minorités* // Archives de philosophie du droit et de Sociologie juridique. Recueil Sirey. – Nr.3–4. – P. 439–463.
Viviani R., 1904, *Et la neutralité?* // L'Humanité. – 1904 10 04.
Völker O., 1927, *Das Bildungswesen in Frankreich*. – Berlin. Hamburg.
Zinovjev G., 1925, *Le corps enseignant et la dictature du prolétariat*. – Paris: Ed. de ITE.
Warnotte D., 1932, *Examen sociologique de la Constitution soviétique*. – Nr. 2. – P. 265–287.
Wuarin L., 1885, *L'Etat et l'Ecole*. – Paris: Fichbacher.

Di-121 **Dielininkaitis P. Mokyklos laisvė ir valstybė: Sovietų, prancūzų, belgų ir olandų mokyklų sistemos: Sintetinio sprendimo paieškos.- Sud. ir red. G. Čepaitienė.**- Šiauliai: Saulės delta.- 2000.- 248 p.: iliustr.

Knygoje nagrinėjamos prancūzų, belgų, olandų ir Sovietų Sąjungos mokyklų sistemos pagal jų formavimąsi sąlygojusius socialinius veiksnius bei valstybės požiūrį į mokyklos laisvę. Kaip būdinga monopolinė mokyklos sistema analizuojama sovietinė mokykla. Privataus ir valstybinio, konfesinio ir nekonfesinio ugdymo organizavimo klausimai aptariami analizuojant Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos mokyklas. Esama pavyzdžių apie Kanados, Anglijos, Vokietijos, Estijos ir Lietuvos mokyklų padėtį. Studijoje apžvelgiama mokyklų sistemos raida nuo Prancūzijos revoliucijos (1795) iki 1931 m.

UDK 342:37
ISBN 9986-899-69-9

Lietuvos kultūros fondo Šiaulių krašto leidykla
"Saulės delta"

Pranas Dielininkaitis
MOKYKLOS LAISVĖ IR VALSTYBĖ

Vertėja **Dainora Jakaitytė**
Sudarytoja ir redaktorė **Giedrė Čepaitienė**
Konsultantė **Donata Linčiuvienė**
Dailininkė **Gražina Šimoliūnienė**
Leidybos vadovė **Jadvyga Kauneckienė**

200-asis "Saulės deltos" leidinys

SL 1910. 2000 10 05. 15,5 sp. l. Tiražas 1000 egz.
Užsakymas 2591. Kaina sutartinė.
Išleido Lietuvos kultūros fondo Šiaulių krašto leidykla "Saulės delta",
Aušros al. 15, 5400 Šiauliai. Telef. 523684, faksas 523683.
Spausdino SPAB "Aušra", Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.